

ISSN 2616-7948 (print)

ISSN 2617-1244 (online)

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ

УКРАЇНСЬКИЙ ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПРОСТІР

2020 #1 (5)

UKRAINIAN INFORMATION SPACE

Науковий журнал

Виходить двічі на рік

Видається з 2018 року

Scientific journal

Issued two times per year

Published since 2018

Київ | 2020 | Київський національний
університет культури і мистецтв
Kyiv | 2020 | Kyiv National University
of Culture and Arts

Друкується за ухвалою Вченої ради
Київського національного університету
культури і мистецтв
(протокол №10 від 26.05.2020)

Журнал друкується на підставі Свідоцтва про
державну реєстрацію друкованого засобу інформації
(серія КВ № 23123-12963р від 25 січня 2018 року),
виданого Міністерством юстиції України

Шеф-редактор — д-р пед. н., проф. Михайло Поплавський
Editor director: doctor of Sciences (Pedagogics), Professor Mykhailo Poplavskyi

Головний редактор — д-р філол. н., проф. Микола Тимошик
Editor-in-chief: doctor of Sciences (Philology), Professor Mykola Tymoshyk

Редакційна колегія:

Банкаускайте-Серейкіене Габія — д-р гуманітаристики, проф. (Вільнюський ун-т, Литва);
Балаклицький Максим — д-р н. із соц. комунік, проф.;
Бойко Алла — д-р філол. н., проф.;
Брацкі Артур — д-р габіліт. гуманітаристики, проф. (Гданський ун-т, Польща);
Галич Валентина — д-р філол. н., проф.;
Гарачковська Оксана — д-р філол. н., проф.;
Іваненко Володимир — д-р філософії, президент Українського університету у Вашингтоні (США);
Житарюк Мар'ян — д-р філол. н., проф.;
Колісник Юрій — д-р н. із соц. комунік., доц.;
Купріянович Григорій — канд. іст. н. (Підляський Науковий Інститут, Польща);
Лизанчук Василь — д-р філол. н., проф.;
Поплавський Михайло — д-р пед. н., проф.;
Соболь Валентина — д-р філол. н., проф. (Варшавський ун-т, Польща);
Тимошик Микола (головний редактор) — д-р філол. н., проф.;
Ущина Валентина — д-р філол. н., проф.;
Якубовська-Кравчик Катажина — д-р філософії (Варшавський ун-т, Польща).

Editorial Board:

Bankauskaite-Sereikiene Gabija — Doctor of Humanities, Prof., (Vilnius university, Lithuania);
Balakytskyi Maksym — Doctor of Social Communications, Prof.;
Boiko Alla — Doctor of Philology, Prof.;
Bracki Artur — Doctor Habilitatus of Humanities, Prof. (Gdansk university, Poland);
Galych Valentyna — Doctor of Philology, Prof.;
Garachkovska Oksana — Doctor of Philology, Prof.;
Ivanenko Volodymyr — Doctor of Philosophy, the President of the Ukrainian University in Washington (USA);
Zhytariuk Marian — Doctor of Philology, Prof.;
Kolisnyk Yurii — Doctor of Social Communications, Associate Prof.;
Kupriianovych Hryhoriy — Doctor of History (Podlachian Research Institute, Poland);
Lyzanchuk Vasyl — Doctor of Philology, Prof.;
Poplavskyi Mykhailo — Doctor of Pedagogics, Prof.;
Sobol Valentyna — Doctor of Philology, Prof. (University of Warsaw, Poland);
Tymoshyk Mykola (editor-in-chief) — Doctor of Philology, Prof.;
Ushchyna Valentyna — doctor of Philology, Prof.
Yakubovska-Kravchuk Katazhyna — Doctor of Philosophy (University of Warsaw, Poland).

Адреса редакції:

Кімн. 917, вул. Є. Коновальця, 36
Київський національний університет
культури і мистецтв, м. Київ, 01133

Editorial office address:

Office 917, 36 Ye. Konovalets Street
Kyiv National University
of Culture and Arts, Kyiv, 01133

Тел./tel.: +38 (096) 104 79 53
e-mail: ukrinfoprostir@gmail.com

Журнал зареєстровано та індексується в наступних науково-метричних базах даних і каталогах:

Index Copernicus, Academic Resource Index, PKP Index, BASE, Crossref, GoogleScholar, Academia, Polska Bibliografia Naukowa (PBN), ResearchGate, ResearchBib, Journal Factor, Worldcat, Каталоги НБУВ (IRBIS-NBUV), Наукова періодика України (УРАН).

**Редакція залишає за собою право на редагування текстів, яке не змінює позиції автора.
Автор несе відповідальність за фактичний виклад матеріалу.**

ЗМІСТ

Від головного редактора	7
The editor's-in-chief address	9

CONTENT

The editor's-in-chief address	7
Від головного редактора	9

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ

ACTUAL ISSUES OF UKRAINIAN INFORMATION SPACE

Михайло Поплавський Соціальні мережі як культурно-просвітницький ресурс	12	Mykhailo Poplavskyy Social networks as a cultural and educational resource
Микола Тимошик До проблеми створення першого репертуару книжкових та пресових видань українців на чужині: на матеріалах Великої Британії	28	Mykola Tymoshyk To the problem of creating the first repertoire of books and press editions of Ukrainians abroad: on the materials of Great Britain
Мар'ян Житарюк Інформаційно-психологічна складова агресії РФ проти України й Заходу (2014–2020 рр.) та способи протистояння	51	Marian Zhytariuk Information and psychological component of Russian aggression against Ukraine and the West (2014–2020): means of opposition
Ярослав Калакура Постать Ярослава Мудрого в координатах української та російської історіографій	71	Yaroslav Kalakura The figure of Yaroslav the Wise in the coordinates of Ukrainian and Russian historiographies
Ірина Фаріон Явище англоварваризації в українському освітньо-науковому середовищі: історія і сучасність	88	Iryna Farion The phenomenon of Anglo- barbarization in the Ukrainian educational and scientific environment: history and modernity

**ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА СУЧАСНОЇ ЖУРНАЛІСТИКИ
ТА ВИДАВНИЧОЇ СПРАВИ****THEORY AND PRACTICE OF CONTEMPORARY JOURNALISM
AND PUBLISHING**

Вікторія Галудзіна-Горобець
Друковані та мережеві
ЗМІ про творчість
українських модельєрів	108	Victoriia Haludzina-Horobets
Printed and network media
about Ukrainian fashion
designers creativity
Алла Миколаєнко
Медіакритика в Україні: тенденції
та перспективи розвитку	118	Alla Mykolaienko
Media Criticism in Ukraine:
Development Trends and Prospects
Іван Ощипок
Інформаційна діяльність
Святого Престолу	126	Ivan Oshchypok
The Holy See information
activity

**ІСТОРІЯ ЖУРНАЛІСТИКИ ТА КНИГОВИДАННЯ
HISTORY OF JOURNALISM AND BOOK PUBLISHING**

Валентина Галич
Олесь Гончар і крайові ЗМІ	142	Valentyna Halych
Oles Honchar and regional media
Олександр Галич
Громадсько-політичні
та літературно-художні періодичні
видання в юнацькому щоденнику
С. Єфремова	163	Oleksandr Halych
Social-political and
literary-artistic periodicals
in S. Efremov youth
diary
Ганна Онкович
Медіадидактика вищої школи
у розвитку професійних
компетентностей майбутніх
фахівців	179	Hanna Onkovych
High school media didactics
in the development of future
professionals professional
competences

Надія Подоляка Редакторська підготовка творів Бориса Грінченка харківським кооперативним видавництвом «Рух»	197
--	-----

Nadiia Podoliaka Editorial preparation of Borys Hrinchenko works by Kharkiv cooperative publishing house «Rukh»
--

МЕРЕЖЕВІ ВИДАННЯ INTERNET PUBLICATIONS

Володимир Даниленко Російсько-українська війна на Донбасі в українському кінематографі	208
--	-----

Volodymyr Danylenko The Russian-Ukrainian war in Donbass in Ukrainian cinematography
--

Марія Доценко Термін «культурний геноцид» в українському мережевому просторі	219
--	-----

Mariia Dotsenko The term «cultural genocide» in the Ukrainian network space

Артем Онкович Соцмережа Фейсбук та захист українського інформаційного простору в умовах російсько-українського конфлікту	233
---	-----

Artem Onkovych Social network «Facebook» and Ukrainian information space protection in the conditions of Russian-Ukrainian conflict
--

Євген Субота Вплив телебачення та соціальних мереж на формування медіа реальності	243
---	-----

Yevhen Subota Television and social networks influence on the formation of media reality
--

ДОКУМЕНТИ З ДІАСПОРНИХ АРХІВІВ DOCUMENTS FROM DIASPORA ARCHIVES

Петро Федун (Полтава) Якими повинні бути радіопередачі «Голосу Америки» для Советського Союзу	254
---	-----

Petro Fedun (Poltava) What should be «Voice of America» radio programs for the Soviet Union

ПУБЛІЦИСТИКА

PUBLICISM

Іван Чиж Гарантування національної інформаційної безпеки – в небезпеці	268	Ivan Chyzh Guarantee of national information security is in danger
--	------------	--

РЕЦЕНЗІЇ, ПРЕЗЕНТАЦІЇ

REVIEWS, PRESENTATIONS

Михайло Скорик Книга про бунт студентів-журналістів епохи шістдесятництва	280	Mykhailo Skoryk A book about students-journalists' rebellion of the period of Sixtiers
---	------------	--

Від головного редактора

Шановний читачу!

Маю честь представити свіжий доробок авторів «Українського інформаційного простору» — єдиного в Україні наукового журналу з чітко окресленою проблематикою з історії, теорії і практики функціонування соціально значущої інформації в суспільно-політичних реаліях нашої держави та у світовому контексті. Редколегія і творці часопису взяли орієнтир на різнобічне висвітлення теоретичних, практичних та історичних аспектів головних складових українського інформаційного простору: преси, радіо, телебачення, мережевих платформ та книжкових видань.

Хочу привернути увагу на декілька знакових у цьому числі публікацій.

Зазвичай на відкриття чергового числа відбираємо теми з актуальних питань національного інформаційного простору, які потребують прискіпливого аналізу дослідником та подальшого обговорення науковим співтовариством.

Новий і перспективний ракурс осмислення соціальних мереж виокремив у своїй статті професор Михайло Поплавський. Це насправжки вибухове своєю масовістю комунікаційне явище тут розглядається не лише як потужний канал самопрезентації та самоідентифікації своєрідного «Я-Образу», а і як культурно-просвітницький ресурс, дієвий інструмент для виховання студентської молоді, коригування її ціннісних орієнтацій, розвитку самосвідомості і професійного самовдосконалення. Емпіричним матеріалом для дослідження слугували такі популярні серед молоді майданчики мережевого спілкування як Фейсбук, Інстаграм, Снепчат, Твіттер.

На початок третього тисячоліття українці залишаються єдиною в цивілізованому світі нацією (принаймні на теренах Західної Європи), яка й досі не має повного репертуару книжкових і пресових видань своєю мовою. На кшталт, скажімо, багатотомних видань польської «Polonica» чи естонської «Estonica». Спроба з'ясувати генезу питання та окреслити конкретними штрихами перспективи її розв'язання в такому важливому сегменті національного гуманітарного поля, яким є діаспорне пресо- і книговидавництво, уперше здійснена в статті М. Тимошика «До проблеми створення першого репертуару книжкових та пресових видань українців на чужині: на матеріалах Великої Британії».

У руслі захисту українського інформаційного простору від нав'язування російських міфів про видатні постаті української історії, конкретно — Ярослава Мудрого, у координатах державотворчих процесів розцінюємо особну актуальність дослідження авторитетного іс-

торика-українознавця Ярослава Калакури. Для молодих дослідників це — еталон наукового сумління, небайдужості вченого до спроб північних сусідів у чергове переписати концепцію давнього минулого, ствердити заявлені ідеологеми й міфи. На жаль, подібними міфами і їхніми носіями-авторами все ще переповнені шпальти деяких загальноукраїнських ЗМІ та телеканалів.

Розширює й доповнює вище означену тему, але з погляду сучасних реалій, наш постійний автор професор Мар'ян Житарюк зі Львова. Цього разу учений фокусує увагу на сучасному стані й перспективах інформаційно-психологічного протистояння за трикутником «Кремль — Україна — Захід» упродовж воєнної агресії Росії супроти України та Європи, починаючи з 2014 р. Зміст фактологічного ряду складала чорноморська тематика українських і зарубіжних ЗМІ.

З-поміж інших загроз національному інформаційному простору виділяємо ту, що набирає силу і стає неконтрольованою державними чинниками. Професорка Ірина Фаріон називає цю загрозу явищем англоварваризації й зосереджує зусилля на її генезі в освітньо-науковому середовищі. На думку вченої, циркулювання чужих мов у культурно-політичному просторі України та їхня пріоритетність в освітньо-науковій царині призвела до помітного відставання українських державотворчих процесів, порівнюючи з найближчими й дальшими сусідами.

Новим у цьому випуску журналу є розділ «Документи з архівів української діаспори». Його поява спонукана задовненою потребою введення до наукового обігу низки журналістичкознавчих документів, які творили на чужині безпосередні учасники українського пресового та книговидавничого руху. За умов, коли в державі все ще не доходять руки до оцифрування значного масиву розпорошених у просторі документів із цієї проблематики, а час невмолимо руйнує безцінні з історичного погляду паперові носії, робимо маленьку спробу продовжити життя деяких із документів. Таких, що зовсім невідомі в Україні. Переконані, що це буде цінною поживою для нинішніх і майбутніх дослідників історії української журналістики та видавничої справи.

А презентуємо новий розділ статтею маловідомого сучасникам талановитого публіциста УПА Петра Федуна (Полтави) «Якими повинні бути радіопередачі «Голосу Америки» для Советського Союзу». Проблема цієї статті виглядає досить суголосною із таким же запитанням до багатьох нинішніх керівників і журналістів наших українських радіо- та телеканалів: якими вони насправді мають бути?

**Микола Тимошик,
головний редактор
«Українського
інформаційного простору»**

The editor's-in-chief address

Dear Reader!

I am honored to present the latest authors' works of "Ukrainian Information Space" — the only scientific journal in Ukraine with clearly defined issues on the history, theory and practice of functioning of socially significant information in the socio-political realities of our country and in the world context. The editorial board and creators of the magazine focused on comprehensive coverage of theoretical, practical and historical aspects of the main components of Ukrainian information space: press, radio, television, online platforms and books.

I want to draw attention to several significant publications in this issue.

Usually for the opening of the new issue we select topics on the current issues of the national information space, which require meticulous analysis by the researcher and further discussion by the scientific community.

Professor Mykhailo Poplavskyi singled out a new and promising perspective of understanding social networks in his article. This really explosive communication phenomenon is considered here not only as a powerful channel of self-presentation and self-identification of a kind of "I-Image", but also as a cultural and educational resource, an effective tool for educating students, adjusting their values, self-awareness and professional development. Empirical material for the study were such popular among youth online communication platforms as Facebook, Instagram, Snapchat, Twitter.

At the beginning of the third millennium, Ukrainians remain the only nation in the civilized world (at least in Western Europe territories) that still does not have a complete repertoire of books and newspapers in their mother tongue. Like, for example, multi-volume editions of the Polish "Polonica" or the Estonian "Estonica". An attempt to elucidate the genesis of the issue and outline the prospects for its solution in such an important segment of the national humanitarian field as the diasporic press and book publishing was first made in M. Tymoshyk's article "To the problem of creating the first repertoire of books and press editions of Ukrainians abroad: on the materials of Great Britain".

In the line of Ukrainian information space protection from the imposition of Russian myths about prominent figures of Ukrainian history, specifically — Yaroslav the Wise, in the coordinates of state-building processes we consider the special relevance of the study of authoritative historian, a specialist in the field of Ukrainian studies, scholar Yaroslav Kalakura. For young researchers, this is a standard of scientific conscience, the scientist's non-indifference to the attempts of the northern neighbors to rewrite the concept of the ancient past, to impose stale ideologies and myths. Unfortu-

nately, the columns of some all-Ukrainian mass media and TV channels are still full of such myths and their indigenous-authors.

Our permanent author, Professor Marian Zhytariuk from Lviv, expands and complements the above-mentioned topic, but from the point of view of modern realities. This time, the scientist focuses on the current state and prospects of information and psychological confrontation along the triangle of "Kremlin — Ukraine — West" during Russia's military aggression against Ukraine and Europe since 2014. The content of the factual series was the Black Sea theme of Ukrainian and foreign media.

Among other threats to the national information space, we single out the one that is gaining strength and is becoming uncontrolled by state factors. Professor Iryna Farion calls this threat a phenomenon of Anglo-Barbarization and focuses her efforts on its genesis in the educational and scientific environment. According to the scientist, foreign languages circulation in the cultural and political space of Ukraine and their priority in the field of education and science has led to a significant backlog of Ukrainian state-building processes, compared with the nearest and farthest neighbors.

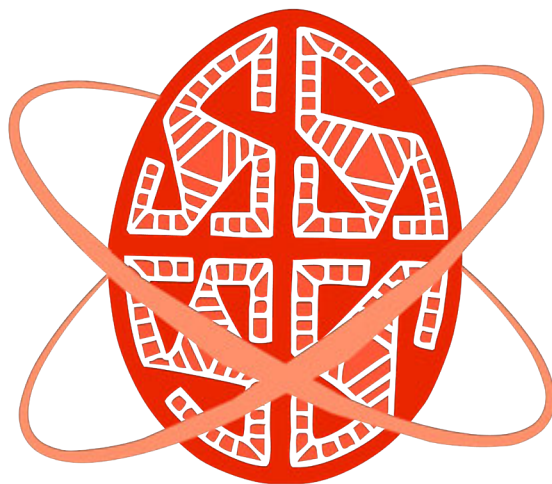
New in this magazine issue is the section "Documents from the Ukrainian diaspora archives". Its appearance was motivated by the long-standing need to introduce into scientific circulation a number of journalistic documents created abroad by direct members of Ukrainian press and book publishing movement. Given that the state still does not have the means to digitize a large array of documents scattered in space on this issue, and time is inexorably destroying historically invaluable papers, we make a small attempt to prolong the life of some of these documents. Those, that are completely unknown in Ukraine. We are convinced that this will be a valuable source for current and future researchers of the history of Ukrainian journalism and publishing.

And we present a new chapter with an article by the little-known talented UPA publicist Petro Fedun (Poltava) "What should be "Voice of America" radio programs for the Soviet Union?" The problem of this article seems to be in line with the same questions to many current leaders and journalists of our Ukrainian radio and TV channels: what they really should be?

**Mykola Tymoshyk,
Editor-in-Chief
of "Ukrainian Information Space"**

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ
УКРАЇНСЬКОГО
ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ**

ACTUAL ISSUES
OF UKRAINIAN INFORMATION SPACE

УДК 361.774:004.7]:378.015.31

Соціальні мережі як культурно-просвітницький ресурс

Михайло ПОПЛАВСЬКИЙ

д-р пед. наук, проф.

Київський національний
університет культури і мистецтввул. Є. Коновальця, 36,
01601, Київ, Українаe-mail:
pom20180326@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-8234-8064

© Поплавський М., 2020

Автором статті виявлені сутність і потенціал віртуальних соціальних мереж як культурно-просвітницького ресурсу. Методологія дослідження ґрунтується на застосуванні загальнонаукових методів системного аналізу (аналіз, синтез, проблематизація, абстрагування), теорії соціальних мереж; метод логічної реконструкції використовувався при з'ясуванні сутності основних властивостей соціальних мереж та їх функціонування в сучасності.

Наукова новизна дослідження полягає в осмисленні соціальних мереж в новому контексті: не лише як інформаційного поля, на якому здійснюються процеси самопрезентації та самоідентифікації користувача і формується його Я-Образ, а й як культурно-просвітницького ресурсу, дієвого інструменту для виховання студентської молоді, коригування її ціннісних орієнтацій, розвитку самосвідомості і професійного самовдосконалення.

Звернено увагу на специфічні культуру та активність у віртуальних соціальних мережах, які впливають на людину не менше, ніж соціальні мережі в житті. Наголошено, що, крім виконання комунікативної функції і володіння великим набором інструментів для самопрезентації особистості, отримання визнання і поваги, віртуальні соціальні мережі придатні й для реалізації культурних і культурно-просвітницьких проєктів. Успіх останніх залежить від глибокого й якісного моніторингу запитів і цінностей студентів, їхнього внутрішнього світу, кола інтересів, світоглядної позиції тощо.

Впровадження у виховну роботу культурно-просвітницьких ресурсів, збагачених духовно-моральним змістом, покликані орієнтувати студентство на користування ресурсами мережі, що відповідають потребам і запитам високоосвіченої шляхетної людини. Це має стати початковим етапом у відмові від ресурсів, які пропагують шкідливі звички, жорстокість, несмак і нівелюють загальнолюдські духовні цінності. Висловлене сподівання, що надалі розвиток віртуальних соціальних мереж піде шляхом зростання інтенсивності інтелектуальної взаємодії, з'являться нові соціальні та культурні якості спільнот і вони стануть універсальною формою для одночасного вирішення всіх напрямків виховної та культурно-просвітницької роботи.

Ключові слова: віртуальні соціальні мережі, інтернет, міжособистісна комунікація, виховання студентської молоді.

SOCIAL NETWORKS AS A CULTURAL AND EDUCATIONAL RESOURCE

Mykhailo Poplavskiy

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Kyiv National University of Culture and Arts
36 Konovalts str., 01133, Kyiv, Ukraine
e-mail: pomm20180326@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-8234-8064

The purpose of the article is to identify the essence and potential of virtual social networks as a cultural and educational resource. The research methodology is based on the application of general scientific methods of system analysis (analysis, synthesis, problematization, abstraction), social networks theory; the logical reconstruction method was used to clarify the essence of the social networks' basic properties and their functioning in modern times.

The scientific novelty of the study is the understanding of social networks in a new context: not only as an information field in which the processes of self-presentation and self-identification of the user are carried out and his self-image ("I-image") is formed but also as a cultural and educational resource, an effective tool for educating students, adjusting their values orientations, development of self-awareness and professional self-improvement.

Attention is paid to specific culture and activity in virtual social networks, which affect a person no less than social networks in real life. It is emphasized that, in addition to performing a communicative function and having a large set of tools for individual self-presentation, gaining recognition and respect, virtual social networks are also suitable for the implementation of cultural and cultural-educational projects. The success of the latter depends on deep and high-quality monitoring of students' requests and values, their inner world, range of interests, worldview, etc.

The introduction of cultural and educational resources, enriched with spiritual and moral content, in educational work, is designed to guide students to use network resources that meet the needs and demands of a highly educated nobleman. This should be the initial stage in the abandonment of resources that promote bad habits, cruelty, bad taste, and level universal spiritual values. It is hoped that in the future the development of virtual social networks will increase the intensity of intellectual interaction, new social and cultural qualities of communities will appear and they will become a universal form for the simultaneous solution of all areas of educational and cultural-educational work.

Keywords: virtual social networks, internet, interpersonal communication, student's youth education.

У сучасному світі практично всі процеси суспільного життя нерозривно пов'язані зі сферою технічною, а саме розвитком комп'ютерів і технологій, обробкою і зберіганням інформації, а також комунікацій за допомогою нових комп'ютерних технологій. Взаємодія завдяки комп'ютерам, смартфонам та інтернету сприймається як невід'ємна частина людського існування, і особистість неухильно занурюється у віртуальне середовище. Глобальна мережа сприймається вже не як засіб передавання даних, а як найважливіший ресурс міжособистісної взаємодії, міжкультурної комунікації, як інструмент реалізації різних проєктів, форма рекреації та ін. Окрему роль у цих процесах відіграють віртуальні соціальні мережі, спілкування в яких давно стало своєрідним жанром комунікації з певною системою правил поведінки і культурою, до якої всі активні учасники цього спілкування різною мірою мають відношення. Сьогодні віртуальні соціальні мережі сприймаються як необхідність, те, без чого не обійтися, користування ними практично не викликає сумнівів у їх учасників. Можна сказати, що крім людей, які абсолютно не використовують соціальні мережі, є люди, здатні перебувати там весь свій вільний час, причому істотна частина з інтернет-користувачів робить це без особливого цільового запиту. І чим більше функцій пропонує віртуальна соціальна мережа, тим більше часу готова присвячувати їй людина. Фактично контакти онлайн претендують на своєрідну альтернативу реальному, живому спілкуванню.

Незважаючи на очевидну впливовість віртуальних соціальних мереж у соціумі, негативні і позитивні їхні характеристики, неоднозначність цього явища загалом, сьогодні недостатньо праць для опису, а тим більше прогнозування їх подальшого розвитку як складного соціокультурного феномена. Така ситуація пов'язана з тим, що наука не встигає повною мірою аналізувати поточні проблеми суспільства і попереджати нові виклики сучасності, що проявляються в трансформації ієрархії ціннісних орієнтирів у системі соціальної взаємодії, внаслідок збільшення швидкості і масштабності змін у повсякденному житті людей завдяки розвитку і поширенню нових інформаційно-комунікаційних технологій. При цьому культурологічна рефлексія щодо проблем масової взаємодії у віртуальному просторі викликана складністю процесів адаптації соціальних, культурних та комунікативних практик традиційного простору і необхідністю вивчення соціального дискурсу віртуального простору як об'єктивної реальності, його можливостей та перспектив.

Огляд останніх публікацій і досліджень

Теоретико-методологічні засади вивчення сучасного етапу розвитку суспільства, що характеризується зростаючою значущістю в соціальному житті інформаційно-комунікативних технологій, і, зо-

крема, віртуальних соціальних мереж, закладені в теоріях інформаційного та постіндустріального суспільства Д. Белла (Белл, 1999), Дж. Гелбрейта (Гэлбрейт, 2004), М. Кастельса (Кастельс, 2000), М. Маклюена (Маклюэн, 2003), Е. Масуди (Масуда, 1991), Дж. Нейсбітта (Нейсбитт & Эбурдин, 1992), Т. Стоуньєра (Стоуньєр, 1986), Е. Тоффлера (Тоффлер, 2004), Ф. Уебстера (Уэбстер, 2004). Методологія мережевих теорій, з точки зору яких розкривається специфіка інтернету як нового соціального простору взаємодії індивідів і соціальних спільнот, закладена такими авторами, як П. Лазарсфельд (Lazarsfeld, 1993), Дж. Ло (Ло, 2006), М. Мізраши, Я. Морено (Морено, 2004), А. Редкліфф-Браун (Рэдклифф-Браун, 2001) та ін.

Різні аспекти соціальної організації, структури і динаміки мережевих спільнот в інтернет-просторі вивчалися, зокрема, С. Бондаренком (2004), Г. Рейнгольдом (Rheingold, 1993; Рейнгольд, 2006) та ін. Особливості комунікації і багатий ресурсний потенціал соціальних мереж розглядаються у працях Г. Нестеренко і О. Тишкової (2011), О. Орлова (2013), В. Осадчого (2012), М. Радченко (2014), Л. Савицької (2016), А. Шипіцина (Шипицин, 2011) та ін. Дослідниками також вивчається зональна концентрація мереж, виникаючі моделі взаємозв'язків, особливості функціонування віртуальних соціальних мереж, на основі різноманітних критеріїв розробляються їх типології (Д. Бойд, М. Кеннеді, В. Волинець, В. Щербина та ін.) (Boyd & Ellison, 2008; Kennedy & Sakaguchi, 2009; Волинець, 2019; Щербина, 2001). Таким чином, у працях зазначених авторів відображені, в основному, окремі характеристики інтернет-комунікації у віртуальних соціальних мережах, що актуалізує потребу дослідження їхніх сутнісних характеристик і механізмів реалізації культурно-просвітницьких проєктів з їх допомогою, залучення інтернет-користувачів до тих чи інших культурних продуктів.

Мета статті — виявити сутність і потенціал віртуальних соціальних мереж як культурно-просвітницького ресурсу.

Виклад проблеми

Віртуальні соціальні мережі, увійшовши до списку найбільш відвідуваних сайтів, особливо молодіжною аудиторією, знаходяться сьогодні на піку популярності, — все ширші верстви населення втягуються в їхній простір. Активність у соціальній мережі — це атрибут мобільності та динамічності життя. Протиставлення «реальне життя/віртуальне життя» для багатьох користувачів стає анахронізмом: є лише одне життя, і соціальні мережі починають претендувати на роль основних презентаційних інструментів індивіда. Серед соціокультурних ефектів віртуалізації соціальних мереж — стирання географічних, тимчасових, соціальних, гендерних, етнічних та інших кордонів, крім мовних і технічних: усі комунікації у віртуальній ме-

режі здійснюються «тут і зараз» у режимі мінімального очікування. При цьому нескінченна розгалуженість зв'язків зумовлює нескінченне нарощування зв'язків між учасниками соціальної мережі, розвиток горизонтальних зв'язків, формування коаліцій і кластерів, оцінити які можна не з топологічних позицій зв'язності безлічі, а як, наприклад, певний сукупний соціальний капітал. Такі характеристики, як прискорення комунікації, поширення інформації та новин у режимі реального часу, в тому числі з відеоефектом; вибірковість інтерактивних комунікацій з миттєвим припиненням небажаного контакту, що мінімізує ймовірність конфлікту; відносна анонімність; незалежність від влади та інших форм контролю, крім соціального, стали сприятливими чинниками для формування не просто нової соціальної ідентичності особистості, а нової віртуальної мережної культури з унікальними цінностями, традиціями і мовою, неабиякий вплив якої відчують на собі активні та пасивні інтернет-користувачі. Крім формування нового типу міжособистісної комунікації, зокрема, та загалом віртуальної мережної культури нового типу, формується й новий тип особистості — *Homo virtualis*, суб'єкт культури віртуальної комунікації, що пов'язано саме зі зміною особистих і суспільних цінностей.

Перенесення основної презентаційної активності індивіда в середовище інтернет призводить до того, що будь-яка діяльність в межах спільнот також починає сприйматися як така, що має реальні наслідки, що, в свою чергу, може спричинити активізацію соціальної участі в суспільному житті. Фактично віртуальні соціальні мережі стають невід'ємною частиною життєдіяльності людини і починають виконувати функції соціального інституту — організованої системи зв'язків і соціальних норм, що об'єднує значущі суспільні цінності та процедури.

Кількість вебсерферів різних віртуальних соціальних мереж в світі вже давно перевищила мільярд осіб. Завдяки соціальним мережам їхні користувачі, особливо молодь, знаходяться в курсі останніх подій, спілкуються з друзями, розважаються, генерують й отримують необхідну інформацію, долають самотність, — багато хто з них навіть не залишає свого акаунта, оскільки для них інтернет стає максимально персоналізованим: пам'ятає про переваги, формує максимально автентичне індивідуальним потребам середовище тощо. Однак, доволі часто спостерігається гедоністичне, споживацьке ставлення до реальності в соціальних мережах. І, як це не парадоксально, — фотографії людей, де, з ким і що вони їдять, п'ють, чим займаються в певний момент часу, — викликають реальний інтерес мільйонів користувачів. В одній зі своїх книг У. Еко (Еко, 2007), коментує це так: «Відвідуючи домашні сторінки [акаунти в соціальних мережах. — М. П.], виявляєш,

що метою широкого людського загалу є оприлюднення своєї малоцікавої нормальності або, гірше того, малоцікавої ненормальності. <...> мета їх — оприлюднити перед лицем усіх оточуючих факти свого приватного існування» (с. 163–164).

Спілкування для молоді — основна функція соціальних мереж. Завдяки віртуалізованому соціальному середовищу можна легко задовольнити цю традиційну потребу, особливо, якщо людина відчуває деякі труднощі при побудові безпосередніх комунікацій в реальному житті чи комунікаційний дефіцит. Але не варто забувати, що насправді віртуальний простір забезпечує лише ілюзію свободи, пов'язану зі зниженням психологічного і соціального напруження в процесі спілкування.

Отож, популярність соціальних мереж обумовлена однією з фундаментальних потреб людини, що полягає в необхідності спілкування, наявністю міжіндивідуальних зв'язків, у прагненні бачити перед собою конкретні персоніфіковані образи, з якими можна себе ідентифікувати. Використання віртуальних соціальних мереж — це вже звична форма соціалізації, це та даність, з якою практично неможливо боротися, а значить, необхідно використовувати в позитивних цілях. Особливо слід враховувати, що соціальні мережі, являючи собою глобальний комунікаційний канал, дають можливість користувачам не тільки спілкуватися, взаємодіяти, а й досягати просвітницької та культурної мети. Соціальні мережі «доставляють» культуру до дому, утворюючи індивідуалізований культурний простір, відносно вільний від примусової регламентації. У глобальному інформаційному суспільстві цей простір також є механізмом збереження «культурного ядра» і трансляції культурного коду, інкультурації, консолідації, самоорганізації і культурної ідентифікації соціальних груп. Нові комунікативні образи, що сформувалися в новому соціокультурному полі за допомогою інтернет-технологій, впливають на аудиторію з урахуванням її соціально-демографічних і психологічних характеристик, внаслідок чого відбувається процес ефективної реалізації процесів міжкультурної взаємодії. Соціальні мережі — це своєрідна форма втілених у життя практик творчого індивідуального та колективного самовираження, що становлять сутність більшості реалізованих у соціальних мережах соціокультурних практик, а також форма просування різних проєктів, зокрема культурно-просвітницьких.

Найчисельнішою соціальною мережею в світі та найпопулярнішою в Україні (2,2 млрд активних користувачів на місяць) є Facebook («Найпопулярніші соціальні мережі», 2019). Facebook дає змогу учасникам створювати профілі з фотографіями, обмінюватися повідомленнями, запрошувати друзів, організовувати власні групи, а також підтримує численні розважальні функції. Пропонуючи широкий ді-

апазон тем, Facebook володіє ще й необхідними ресурсами для організації спільноти серед тих, хто навчається, для постійного зв'язку з приводу інформаційного обміну.

Одним із майданчиків мережної комунікації є Instagram (1 млрд активних користувачів на місяць) — безкоштовний мобільний додаток, що дає змогу знімати фотографії та відео, застосовувати до них фільтри, а також поширювати їх через свій сервіс і ряд інших соціальних мереж (Рожкова, 2019). Девіз Instagram: «Зафіксуйте і поділіться моментами з життя» — символізує фрагментарну, «кліпову» сутність змістовної частини.

Twitter.com — досить «молода» соціальна мережа, заснована на мікроблогінгу, яка надає ресурси для швидкого обміну повідомленнями (335 млн активних користувачів на місяць) («Найпопулярніші соціальні мережі», 2019). На відміну від інших соціальних мереж, Twitter є найбільш інформаційно насиченим, оскільки розмір повідомлення обмежується 280 символами (для порівняння, в Instagram — не більше 2000 знаків), тому інформація подається концентровано, змістовно.

Ці та інші найбільш популярні в Україні соціальні мережі пропонують користувачеві різні функції, але головна їхня характеристика — вид зв'язків, який вони допомагають підтримувати або розвивати: для підтримки відносин з близькими і друзями (сильні зв'язки) краще користуватися Snapchat, для товариського спілкування (слабкі зв'язки) — Facebook, Instagram — для обміну фотографіями і відеозаписами, а для знайомств (так звані «парасоціальні зв'язки» — односторонні зв'язки, що визначають популярність людини; це той випадок, коли людину знають ті, про кого сама вона не знає) — Twitter. Вплив соціальних мереж на життя людей величезний, багато хто навіть не усвідомлює вповні масштаби цього явища. Попри це, відвідування соціальних мереж — одне з найпопулярніших занять, фактично вони стали центром сучасного інтернету. Сьогодні зі 100 найбільш відвідуваних сайтів у світі 20 — це класичні соціальні мережі і ще 60 — певною мірою соціалізовані. Понад 80 % компаній по всьому світу використовують соціальні мережі в роботі (Семенов, 2011). Близько 78 % людей довіряють інформації із соціальних мереж. Через них навіть влаштовуються цілі революції. Однак, проблема багатьох з них, особливо не тематичних — це невелика корисність. Люди проводять там величезну кількість часу, а натомість отримують лише електронне спілкування, найчастіше текстове, яке передає тільки 7 % інформації, що робить таке спілкування дуже непродуктивним, а також велику кількість даних, 90 % з яких не становить цінності взагалі (Семенов, 2011). Тільки 36 % використовують соціальні мережі, щоб дізнатися новини («Найпопулярніші соціальні мережі», 2019). На тлі цих даних суперечливим виглядає твердження, що «проста екстраполя-

ція на область віртуального інформаційно-комунікативного простору традиційних схем і законів [взаємодії людей. — М. П.] призводить найчастіше до суперечливих ефектів, викликаючи недовіру залучених в комунікацію людей» (Толстикова, 2013).

Наведені вище особливості, безумовно, слід враховувати, як і те, що найбільш популярні соціальні мережі об'єднують кращі можливості інтернету, завдяки різноманітності контенту (текстів, відео, фото) дають можливість своїм користувачам відпочити та організувати своє дозвілля, а також слугують способом самоорганізації індивідів, спрямованої на колективне досягнення тих чи інших соціокультурних цілей. Зокрема, культурно-просвітницький ресурс соціальних мереж полягає в можливості їх грамотного і продуманого використання для популяризації досягнень культури і науки, реалізації просвітницьких проєктів, проведення профорієнтаційної роботи з учнями всіх рівнів освіти та ін.

Виразний тому приклад — сторінки «Михайло Поплавський», відвідувачів, друзів і підписників яких цікавить не тільки розважальний, а й пізнавальний контент. Спочатку сторінки в соціальних мережах були відомі тільки викладачам і студентам Київського національного університету культури і мистецтв, але проєкт набирив обертів і кількість підписників зростала. Сьогодні величезна і різноманітна аудиторія підписників/друзів, а це переважно молодь у віці 16–24 років, значна кількість «лайків», коментарів і перепостів переконливо свідчать не просто про зацікавленість читачів, а й про те, що, використовуючи можливості соціальних мереж і роблячи при цьому акцент на позитивній і корисній інформації, можна поділитися досвідом, підтримати і допомогти зорієнтуватися, підняти важливу соціальну чи культурну проблему, привернути увагу, запропонувати шляхи вирішення тощо. Завдяки соціальним мережам, можливості висловлювати схвалення чи несхвалення контенту, відбувається саморегуляція і відбір актуальної і прийнятної для користувачів інформації.

Частина постів на сторінках «Михайло Поплавський» у віртуальних соціальних мережах орієнтована на студентів та учнівську молодь. Наприклад, рубрика «Лайфхаки від Поплавського» презентує теми, близькі кожній людині, незалежно від віку, статі, національності і т. д.: «Щастя — це головна мета кожної людини! Любіть себе, будьте оптимістами та отримуйте максимум задоволення від життя!», «Батьки — це святі люди для кожного із нас! Ваше ставлення до своїх батьків — приклад ставлення ваших дітей до вас! Цінують, любіть, будьте вдячними їм! Бережіть батьків, поки вони ще живі!», «Віра в себе — половина успіху. Інша половина — дії. Не втрачайте свій шанс та реалізуйте власні амбіції на всі 100%. Ваша доля у ваших руках!», «Розпочинай тиждень із усмішки!» та ін.

Звіти про мотиваційні зустрічі зі студентами, зокрема зі студентами факультету піар та журналістики «Гроші! Влада! Слава!», про щорічне епатажне шоу «Король і Королева Київського університету культури», пости на різні теми, наприклад, «Топ-10 цікавих книг про бізнес», висвітлення подій «Зіркового клубу лідерів», створеного заради майбутніх і нинішніх першокурсників, аби допомогти їм набутися цінного досвіду, навчитися виробляти ідеї і чітку позицію, — ці та інші подібні заходи покликані надихати на нові досягнення і звершення. Так само, як і проєкт «Формула щастя», призначений мотивувати талановиту молодь на успіх, рішучі дії, бо щастя — не співпадіння обставин, а здатність, вміння і компетенції, які можна розвивати і тренувати.

У соціальних мережах на сторінці «Михайло Поплавський» широко висвітлюються й заходи з профорієнтаційної роботи, наприклад, «3D-тур університетом» — унікальна можливість віртуально прогулятися Університетом культури, анонс та результати проведення Всеукраїнського конкурсу «#талановитим_вхід_без_черги!», щорічне святкування посвяти студентів 1 курсу і «Дня іменинника» та ін. Особливу зацікавленість у абітурієнтів викликає віртуальне спілкування особисто з керівником університету, який у форматі хвилинних роликів веде рубрику з хештегом #папа_поганого_не_порадить. Ранкові рубрики #секрети_молодості та #смачний_сніданок з Михайлом Поплавським теж знайшли свою аудиторію. Рубрика #ностальджи — це спогади про минуле, архівні фото, відеокліпи ініціатора віртуального спілкування. «#запитає_Михайло_Поплавський» — це рубрика, створена для моніторингу мережної аудиторії. Під постами підписники відповідають на різні запитання, що допомагає краще орієнтуватися у запитах молоді, і, відповідно, прищеплювати сучасній молоді загальнолюдські цінності добра, поваги до старших і любові до рідної країни. А на YouTube-каналі «Університет Поплавського» виходять круті челенджі, хайпові відео та корисна інформація про ЗНО та вступ до Університету культури.

Анонси та звіти про проведені майстер-класи та про авторські курси, як, наприклад, «Зіркові івентори» або «Акули піару», завжди викликають неабиякий інтерес та численні коментарі, заряджають талановиту й амбіційну молодь на самореалізацію, успішне й активне життя. Ділитися життєвим досвідом і давати поради молоді покликані не лише пости, а й челенджі, як, наприклад, запущений на сторінці в Instagram челендж «#sportвдома».

Телевізійні інтерв'ю, видання нових авторських книг — це також викликає неабиякий інтерес у дописувачів сторінки «Михайло Поплавський». Але найбільше схвальних відгуків і перепостів отримала інформація про без перебільшення безпрецедентний український проєкт «Пісня об'єднає нас», що увійшов до Книги світових рекордів

Гіннеса як найтриваліший у світі телемарафон національної пісні в прямому ефірі. Шалений інтерес до інформації про проєкт та його підтримка — це усвідомлення молодим і старшим поколінням українців важливості популяризації української пісні, української музики, українського танцю, української кухні не лише в нашій країні, а й у світі, створення позитивного іміджу держави на міжнародній арені.

Не меншу зацікавленість у підписників сторінок «Михайло Поплавський» у віртуальних соціальних мережах викликав й проєкт «Українська пісня року», відновлений у 2020 році та покликаний відзначити кращих виконавців країни, які створюють унікальну сучасну музику, тих, хто зміцнює нашу духовність, розвиває культуру і прославляє Україну в світі.

Отож, по-перше, віртуальні соціальні мережі можна і слід використовувати не лише як інструмент просування в Україні та за кордоном української культури, популяризації українських традицій, а й як культурно-просвітницький ресурс — для виховання студентської молоді, коригування її ціннісних орієнтацій, розвитку самосвідомості та професійного самовдосконалення. По-друге, соціальні мережі мають усі інструменти для того, щоб бути майданчиком для вираження індивідами своєї думки, що призводить до виникнення лідерів думок, консолідації прихильників тієї чи іншої позиції, а потім трансляції цієї думки в «офлайн». По-третє, саме завдяки соціальним мережам, що володіють широким набором процедур для виявлення рейтингу, формування зацікавлених груп користувачів, оцінювання, можливий якісний моніторинг значущості культурно-просвітницьких проєктів.

Аналізуючи відгуки та коментарі до постів на сторінці «Михайло Поплавський», можна помітити, що молодь більшою мірою віддає перевагу цінностям, орієнтованим на прагматизм, утилітаризм, особистий успіх, самодостатність і свободу. Значущість таких цінностей, як прагнення робити добрі вчинки, бути корисним людям відходять на другий план, втрачається моральний потенціал таких понять, як «патріотизм» та ін., тоді як «благополуччя», «достаток», «дозвілля» стають основою прагнень більшості сучасної молоді. Нестабільність соціальної структури і конкурентність економічного ринку змусили її керуватися власними інтересами та комфортними умовами життя, що вказує на панування в нашій країні раціональної моделі цінностей західного типу. Разом із тим, незважаючи на стійкі настанови індивідуалізації та раціоналізації свідомості та поведінку молодих людей, їхні основоположні цінності в основному залишаються традиційними, і йдеться лише про зміну пріоритетів. Базовими цінностями для молодого покоління, як і раніше, є освіта, здоров'я, сім'я, дружба, любов, мир на землі, тобто духовні цінності.

Висновки

Віртуальним соціальним мережам, безумовно, притаманні специфічні культура та активність. Вони впливають на людину не менше, ніж соціальні мережі в житті, відкривають можливості для розвитку вміння сучасної людини висловити власну точку зору, аргументувати та переконувати. Активне спілкування в соціальних мережах не просто розвиває соціальний інтелект і його взаємозв'язок з іншими компонентами психологічної культури індивіда інтернет-користувачів, а й стає джерелом розвитку і підвищення особистісної культури. Крім виконання комунікативної функції і володіння великим набором інструментів для самопрезентації особистості, отримання визнання та поваги, віртуальні соціальні мережі придатні й для реалізації культурних і культурно-просвітницьких проєктів. Успіх останніх залежить від глибокого й якісного моніторингу запитів і цінностей студентів, їхнього внутрішнього світу, кола інтересів, світоглядної позиції тощо. Впровадження у виховну роботу культурно-просвітницьких ресурсів, збагачених духовно-моральним змістом, покликані орієнтувати студентство на користування ресурсами мережі, що відповідають потребам і запитам високоосвіченої шляхетної людини. Це має стати початковим етапом у відмові від ресурсів, які пропагують шкідливі звички, жорстокість, несмак і нівелюють загальнолюдські духовні цінності. Хотілося б сподіватися, що надалі розвиток віртуальних соціальних мереж піде шляхом зростання інтенсивності інтелектуальної взаємодії, з'являться нові соціальні і культурні якості спільнот і вони стануть універсальною формою для одночасного вирішення всіх напрямків виховної (патріотичне, ідеологічне, моральне, естетичне, сімейне і професійне та ін.) та культурно-просвітницької роботи, а також засобом формування культури самопізнання і саморегуляції особистості, культури здорового способу життя і проведення дозвілля тощо.

Подальшого дослідження потребує розкриття принципів виникнення та закріплення у віртуальних соціальних мережах різних патернів і поведінкових практик, вироблення актуальних форм виховного впливу на студентів у віртуальних соціальних мережах, створення віртуальних студентських проєктів, а також удосконалення діагностики впливу виховних заходів на студентів через віртуальні соціальні мережі.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Белл, Д. (1999). *Грядущее постиндустриальное общество*. Академия.
- Бондаренко, С. В. (2004). *Социальная структура виртуальных сетевых сообществ*. (Автореферат диссертации доктора социологических наук). Ростовский государственный университет, Ростов-на-Дону.

- Волинець, В. О. (2019). *Віртуалізація культури в добу інтернет-технологій*. (Автореферат дисертації кандидата культурології). Київський національний університет культури і мистецтв, Київ.
- Гэлбрейт, Дж. (2004). *Новое индустриальное общество*. АСТ.
- Кастельс, М. (2000). *Информационная эпоха: экономика, общество и культура* (О. И. Шкаратан, Пер.). Государственный университет «Высшая школа экономики».
- Ло, Дж. (2006). Объекты и пространства. В В. Вахштайн (Ред.), *Социология вещей* (с. 223–243). Территория будущего.
- Маклюэн, М. (2003). *Понимание Медиа. Внешние расширения человека*. Канон-Пресс-Ц.
- Масуда, Е. (1991). *Информационное общество как постиндустриальное общество*. Наука.
- Морено, Я. Л. (2004). *Социометрия: Экспериментальный метод и наука об обществе*. Академический Проект.
- Найпопулярніші соціальні мережі світу (2019) та рейтинг України. Думали їх 5? (2019, 15 липня). *FutureNow*. Доступно: <https://futurenow.com.ua/21-najpopulyarnishyh-sotsialnyh-merezh-svitu-ta-rejtyng-ukrayiny/> | FutureNow [Дата звернення 23 Січень 2020].
- Нейсбитт, Дж., & Эбурдин, П. (1992). *Что нас ждет в 90-е годы. Мегатенденции — 2000*. Республика.
- Нестеренко, Г. О., & Тишкова, О. В. (2011). Сучасні соціальні мережі як інструмент неформальної освіти. *Гілея*, 49, 451–458.
- Онищенко, О. С., Горовий, В. М., Попик, В. І., Половинчак, Ю. М., Гранчак, Т. Ю., Чуприна, Л. А., Матвійчук, А. В., Рябокінь, О. Д., Вітушко, Н. С., Іванова, Н. Г., Кошелева, Т. Ф., & Кулик, Є. А. (2013). *Соціальні мережі як чинник розвитку громадянського суспільства* [Монографія]. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.
- Орлов, О. В. (2013). Соціальні мережі як сучасне середовище навчання державних службовців. *Державне будівництво, 1* Доступно: <http://www.kbuaara.kharkov.ua/e-book/db/2013-1/doc/3/02.pdf> [Дата звернення 09 Січень 2020].
- Осадчий, В. В. (2012). Соціальні інтернет-мережі як засіб дистанційного навчання. *Вісник післядипломної освіти, 7*, 167–173.
- Радченко, М. В. (2014). *Освітній потенціал соціальних мереж як складової інформаційно-освітнього середовища*. Доступно: <https://www.sworld.com.ua/konfer35/726.pdf> [Дата звернення 22 Січень 2020].
- Рейнгольд, Г. (2006). *Умная толпа: новая социальная революция* (А. Гарькавий, Пер.). ГРАНД; Фаир-пресс.
- Рожкова, Ж. (2019, 13 ноября). Статистика по Instagram, которую нужно знать к 2020 году. *Likeni.RU*. Доступно: <https://www.likeni.ru/analytics/statistika-po-instagram-kotoruyu-nuzhno-znat-k-2020-godu/> [Дата звернення 09 Лютий 2020].
- Рэдклифф-Браун, А. Р. (2001). *Структура и функции в примитивном обществе. Очерки и лекции* (О. Ю. Артемова, Пер.). Восточная литература.

- Савицька, Л. (2016). Використання соціальних мереж для популяризації інформаційних ресурсів бібліотек. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*, 44, 54–61.
- Савчук, О. В. (2012). Динаміка ціннісних орієнтацій української молоді. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*, 16, 60–67.
- Семен, Н., & Казімова, Ю. (2019). Соціальна мережа Instagram як сучасна платформа популяризації журналістського контенту. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: журналістські науки*, 3, 95–98. Доступно: <https://doi.org/10.23939/sjs2019.01.095> [Дата звернення 23 Січень 2020].
- Семенов, Н. (2011). Все о социальных сетях. Влияние на человека. Часть 1. *SECL Group*. Доступно: <https://seclgroup.ru/article-vse-o-socialnyh-setjah-vlijaniye-na-cheloveka.html> [Дата звернення 09 Січень 2020].
- Скобл, Р., & Израэл, Ш. (2007). *Разговор — дороже денег. Как блоггинг меняет общение бизнеса и потребителей*. Питер.
- Стоуньер, Т. (1986). Информационное богатство: профиль постиндустриальной экономики. В П. С. Гуревич (Ред.), *Новая технократическая волна на Западе* (с. 392–409). Прогресс.
- Толстикова, И. И. (2013). Культурология киберпространства: интернет-общение как форма социального взаимодействия. В *Интернет и современное общество*, Труды XVI Всероссийской объединенной конференции (с. 146–151). Санкт-Петербургский национальный исследовательский университет информационных технологий, механики и оптики.
- Тоффлер, Э. (2004). *Третья волна*. АСТ.
- Уэбстер, Ф. (2004). *Теории информационного общества*. Аспект Пресс.
- Хойслинг, Р. (2003). *Социальные процессы как сетевые игры. Социологические эссе по основным аспектам сетевой теории*. Логос-Альтера.
- Шипицин, А. И. (2011). Феномен социальных сетей в современной культуре. *Известия Волгоградского государственного педагогического университета*, 3 (57), 36–40.
- Щербина, В. Н. (2001). *Сетевые сообщества в ракурсе социологического анализа (опыт рефлексии становления «киберкоммуникативного континуума»)*. Бердянский государственный педагогический институт.
- Эко, У. (2007). *Полный назад* (Е. Костюкович, Пер.). Эксмо.
- Boyd, D. M., & Ellison, N. B. (2008). Social Network Sites: Definition, History, and Scholarship. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 13, 210–230.
- Kennedy, M., & Sakaguchi, T. (2009). Trust in Social Networking: Definitions from a Global, Cultural Viewpoint. In C. Romm- Livermore, & K. Setzekorn (Eds.), *Social Networking Communities and E-Dating Services: Concepts and Implications* (pp. 225–238). IGI Global.
- Lazarsfeld, P. (1993). *On social research and its language*. The University of Chicago Press.
- Rheingold, H. (1993). *The Virtual Community: Homesteading on the Electronic Frontier*. Addison-Wesley Publishing Co.
- Scoble, R., & Israel, Sh. (2006). *Naked Conversations: How Blogs are Changing the Way Businesses Talk with Customers*. John Wiley.

REFERENCES

- Bell, D. (1999). *Griadushchee postindustrialnoe obshchestvo [The upcoming post-industrial society]*. Akademiia [in Russian].
- Bondarenko, C. B. (2004). *Sotsialnaia struktura virtualnykh setevykh soobshchestv [The social structure of virtual network communities]*. (Abstract of DSc Dissertation). Rostov State University, Rostov-on-Don [in Russian].
- Boyd, D. M., & Ellison, N. B. (2008). Social Network Sites: Definition, History, and Scholarship. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 13, 210–230 [in English].
- Castells, M. (2000). *Informatcionnaia epokha: ekonomika, obshchestvo i kultura [The Information Age: Economics, Society, and Culture]* (O. I. Shkaratan, Trans.). Higher School of Economics [in Russian].
- Eco, U. (2007). *Polnyi nazad [Full back]* (E. Kostukovich, Trans.). Eksmo [in Russian].
- Galbraith, J. (2004). *Novoe industrialnoe obshchestvo [New industrial society]*. ACT [in Russian].
- Kennedy, M., & Sakaguchi, T. (2009). Trust in Social Networking: Definitions from a Global, Cultural Viewpoint. In C. Romm- Livermore, & K. Setzekorn (Eds.), *Social Networking Communities and E-Dating Services: Concepts and Implications* (pp. 225–238). IGI Global [in English].
- Khoisling, R. (2003). *Sotsialnye protsessy kak setevye igry. Sotsiologicheskie esse po osnovnym aspektam setevoi teorii [Social processes as network games. Sociological essays on the main aspects of network theory]*. Logos-Altera [in Russian].
- Law, J. (2006). Obekty i prostranstva [Objects and spaces]. In V. Vakhshain (Ed.), *Sotsiologiia veshchei [The Sociology of Things]* (pp. 223–243). Territoriiia budushchego [in Russian].
- Lazarsfeld, P. (1993). *On social research and its language*. The University of Chicago Press [in English].
- Masuda, E. (1991). *Informatcionnoe obshchestvo kak postindustrialnoe obshchestvo [The information society as a post-industrial society]*. Nauka [in Russian].
- McLuhan, M. (2003). *Ponimanie Media. Vneshnie rasshireniia cheloveka [Understanding Media. External extensions of man]*. Kanon-Press-Tc [in Russian].
- Moreno, J. L. (2004). *Sotsiometriia: Eksperimentalnyi metod i nauka ob obshchestve [Sociometry: An experimental method and the science of society]*. Akademicheskii Proekt [in Russian].
- Naipopuliarnishi sotsialni merezhi svitu (2019) ta reitynh Ukrainy. Dumaly yikh 5? [The most popular social networks in the world (2019) and the rating of Ukraine. Thought 5 of them?]. (2019, July 15). *FutureNow*. <https://futurenow.com.ua/21-najpopulyarnishyh-sotsialnyh-merezh-svitu-ta-rejtyng-ukrayiny/> [FutureNow [in Ukrainian]].
- Neisbitt, J., & Aburdene, P. (1992). *Chto nas zhdet v 90-e gody. Megatendencii — 2000 [What awaits us in the 90s. Megatrends — 2000]*. Respublika [in Russian].
- Nesterenko, H. O., & Tyshkova, O. V. (2011). Suchasni sotsialni merezhi yak instrument neformalnoi osvity [Modern social networks as a tool of non-formal education]. *Hileya*, 49, 451–458 [in Ukrainian].
- Onyshchenko, O. S., Horovyi, V. M., Popyk, V. I., Polovynchak, Yu. M., Hbranchak, T. Yu., Chupryna, L. A., Matviichuk, A. V., Riabokin, O. D., Vitushko, N. S.,

- Ivanova, N. H., Koshelieva, T. F., & Kulyk, Ye. A. (2013). *Sotsialni merezhi yak chynnyk rozvytku hromadianskoho suspilstva [Social networks as a factor in the development of civil society]* [Monograph]. National Library of Ukraine named after V. I. Vernadsky [in Ukrainian].
- Orlov, O. V. (2013). Sotsialni merezhi yak suchasne seredovyshe navchannia derzhavnykh sluzhbovtziv [Social networks as a modern training environment for civil servants]. *State Formation*, 1. <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2013-1/doc/3/02.pdf> [in Ukrainian].
- Osadchyi, V. V. (2012). Sotsialni internet-merezhi yak zasib dystantsiinoho navchannia [Social Internet networks as a means of distance learning]. *Bulletin of postgraduate education*, 7, 167–173 [in Ukrainian].
- Radchenko, M. V. (2014). *Osvitnii potentsial sotsialnykh merezh yak skladovoi informatsiino-osvitnoho seredovyscha [Educational potential of social networks as a component of information and educational environment]*. <https://www.sworld.com.ua/konfer35/726.pdf> [in Ukrainian].
- Radcliffe-Brown, A. R. (2001). *Struktura i funktsii v primitivnom obshchestve. Ocherki i lektcii [Structure and Function in Primitive Society]* (O. Iu. Artemova, Trans.). Vostochnaia literatura [in Russian].
- Rheingold, H. (1993). *The Virtual Community: Homesteading on the Electronic Frontier*. Addison-Wesley Publishing Co [in English].
- Rheingold, H. (2006). *Umnaia tolpa: novaia sotcialnaia revoliuciia [Smart crowd: a new social revolution]* (A. Garkavyi, Trans.). GRAND; Fair-press [in Russian].
- Rozhkova, Zh. (2019, November 13). Statistika po Instagram, kotoruiu nuzhno znat k 2020 godu [Instagram statistics you need to know by 2020]. *Likeni.RU*. <https://www.likeni.ru/analytics/statistika-po-instagram-kotoruyu-nuzhno-znat-k-2020-godu/> [in Russian].
- Savchuk, O. V. (2012). Dynamika tsinnisnykh oriiantatsii ukrainskoi molodi [Dynamics of value orientations of Ukrainian youth]. *Actual problems of sociology, psychology, pedagogy*, 16, 60–67 [in Ukrainian].
- Savytska, L. (2016). Vykorystannia sotsialnykh merezh dlia populiaryzatsii informatsiinykh resursiv bibliotek [Use of social networks to promote library information resources]. *Academic Papers of Vernadsky National Library of Ukraine*, 44, 54–61 [in Ukrainian].
- Scoble, R., & Israel, Sh. (2006). *Naked Conversations: How Blogs are Changing the Way Businesses Talk with Customers*. John Wiley [in English].
- Semen, N., & Kazimova, Yu. (2019). Sotsialna merezha Instagram yak suchasna platforma populiaryzatsii zhurnalistykoho kontentu [The social network Instagram as a modern platform for promoting journalistic content]. *Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Series: Journalistic sciences*, 3, 95–98. <https://doi.org/10.23939/sjs2019.01.095> [in Ukrainian].
- Semenov, N. (2011). Vse o sotcialnykh setiakh. Vliianie na cheloveka [All about social networks. Human Impact]. Pt. 1. *SECL Group*. <https://seclgroup.ru/article-vse-o-socialnyh-setjah-vliianije-na-cheloveka.html> [in Russian].
- Shcherbina, V. N. (2001). *Setevye soobshchestva v rakurse sotciologicheskogo analiza (opyt refleksii stanovleniia «kiberkommunikativnogo kontinuum») [Network communities in the perspective of sociological analysis (the experience of the reflection of the formation of the «cyber-communicative continuum»]*. Berdyansk State Pedagogical University [in Russian].

- Shipitsin, A. I. (2011). Fenomen sotcialnykh setei v sovremennoi kulture [The phenomenon of social networks in modern culture]. *Izvestia of the Volgograd State Pedagogical University*, 3 (57), 36–40 [in Russian].
- Skobl, R., & Izrael, Sh. (2007). *Razgovor — dorozhe deneg. Kak blogging meniaet obshchenie biznesa i potrebiteliei* [A conversation is more expensive than money. How blogging is changing the way business and consumers communicate]. Piter [in Russian].
- Stouner, T. (1986). Informatcionnoe bogatstvo: profil postindustrialnoi ekonomiki [Information wealth: a profile of the post-industrial economy]. In P. S. Gurevich (Ed.), *Novaia tekhnokraticheskaia volna na Zapade* [The New Technocratic Wave in the West] (pp. 392–409). Progress [in Russian].
- Toffler, A. (2004). *Tretia volna* [Third wave]. ACT [in Russian].
- Tolstikova, I. I. (2013). Kulturologiia kiberprostranstva: internet-obshchenie kak forma sotcialnogo vzaimodeistviia. In *Internet i sovremennoe obshchestvo* [Culturology of cyberspace: Internet communication as a form of social interaction. On the Internet and modern society], Proceedings of the XVI All-Russian Joint Conference (pp. 146–151). ITMO University.
- Volynets, V. O. (2019). *Virtualizatsiia kultury v dobu internet-tekhnologii* [Virtualization of culture in the age of Internet technologies]. (Abstract of PhD Dissertation). Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv [in Ukrainian].
- Webster, F. (2004). *Teorii informatcionnogo obshchestva* [Theories of the Information Society]. Aspekt Press [in Russian].

УДК 07+655.4 (=162.1:410)

До проблеми створення першого репертуару книжкових та пресових видань українців на чужині: на матеріалах Великої Британії

Микола ТИМОШИК

д-р філол. н., проф.

Київський національний
університет культури
і мистецтввул. Є. Коновальця, 36
01133, Київ, Україна

e-mail: nkin@ukr.net

ORCID ID 0000-0002-7011-3022

© Тимошик М., 2020

Автор поставив за мету з'ясувати етапи виникнення та результати діяльності видавничих осередків, редакцій газет і журналів у Великій Британії й на основі систематизації їхньої друкованої продукції створити перший каталог книжкових та пресових видань у цій країні. Ідеться про розв'язання дослідником трьох методологічних проблем: забезпечення повноти пошуку, точність й уніфікація опису позицій та створення й освоєння бази джерел інформації.

Повнота об'єктів опису забезпечена проведенням цього дослідження не в Україні: у головних книгозбірнях держави фонди діаспорних видань фрагментарні та кількісно вкрай обмежені. Збір матеріалу автор проводив за кордоном: у Великій Британії і США. Джерелами пошуку інформації були: відділ слов'янськими мовами головної книгозбірні цієї країни British Library, фонди Бібліотеки ім. Шевченка Союзу Українців у Великій Британії та Української Видавничої Спілки у Лондоні, архів Українського пресового бюро в Лондоні, архіви та бібліотечні колекції Української Греко-Католицької та Української Автокефальної православної церков у Лондоні. Значний масив виданої українцями у Британії друкованої продукції авторові вдалося виявити та опрацювати в Українському музеї-архіві та бібліотеці у Стемфорді (США), що є найбільшою колекцією друкарства західної української діаспори. Серед випробуваних напрямів пошуку інформації: каталоги книгарень та видавництв, повідомлення про новинки друку на сторінках діаспорної періодики, пропам'ятні, ювілейні видання організацій і установ діаспори, які займалися видавничою чи пресовою діяльністю.

У результаті дослідження встановлено обсяги та інтенсивність діяльності у Великій Британії створених українцями 16 видавництв та 9 редакцій газет і журналів. За кількістю назв та накладом визначені три найбільші видавничі осередки: Союзу Українців у Великій Британії, Української Видавничої Спілки та Об'єднання Бувших Вояків Українців у Великій Британії. Описано географію всіх друкарень, масив друкованої продукції групи приватних видавництв та спільних міжнародних видань. З'ясовано також наклад, обсяги, формати та види видань.

Проведений усебічний аналіз дав змогу укласти перший в Україні і діаспорі каталог книжкових і пресових видань українців у Великій Британії, який буде опублікований у додатку монографії автора статті з історії української журналістики і видавничої справи в цій країні.

Ключові слова: друкована продукція, книжковий репертуар, пресові видання, українці у Великій Британії, українське друкарство в діаспорі, наклади видань, обсяги та формати.

TO THE PROBLEM OF CREATING THE FIRST REPERTOIRE OF BOOKS AND PRESS EDITIONS OF UKRAINIANS ABROAD: ON THE MATERIALS OF GREAT BRITAIN

Mykola Tymoshyk

Doctor of Philology, Professor

Kyiv National University of Culture and Arts

36 Ye. Konovalets str., 01133, Kyiv, Ukraine

e-mai: nkin@ukr.net

ORCID ID 0000-0002-7011-3022

The author aimed to find out the stages and results of publishing houses, newspapers and magazines activities in the UK and to create the first catalog of books and press editions in this country based on the systematization of their printed products. The researcher has to solve three methodological problems: ensuring search completeness, accuracy and unification of the positions description, creation and development of information sources database.

The completeness of the objects description is ensured by conducting this study not in Ukraine: in the main state book depositories the funds of diaspora publications are fragmentary and quantitatively extremely limited. The author collected the material abroad: in Great Britain and the USA. Information sources were: the Slavic languages department of the main book depository of this country (the British Library), Taras Shevchenko library-archive funds of the Union of Ukrainians in Great Britain and the Ukrainian Publishing Union in London, the Ukrainian Press Bureau archives in London, the archives and library collections of the Ukrainian Greek Catholic and Ukrainian Autocephalous Orthodox Churches in London. The author was able to find and process a large array of printed materials published by Ukrainians in Britain at the Ukrainian Museum-Archive and Library in Stamford (USA), which is the largest collection of printing of the Western Ukrainian diaspora. Among the tested areas of information search: bookstores and publishing houses catalogs, announcements of new publications on the pages of diaspora periodicals, commemorative, anniversary publications of organizations and diaspora institutions that were engaged in publishing or press activities.

As a result of the research, the amount and intensity of activity in Great Britain at different times of 16 Ukrainian publishing houses and 9 editorial offices of newspapers and magazines were established. The three largest publishing centers are identified by the number of titles and print runs: the Union of Ukrainians in Great Britain, the Ukrainian Publishing Union and the Association of Ukrainian Former Combatants in Great Britain. The geography of all printing houses, the array of printed products of private publishing houses group and joint international publications are described. Print runs, volumes, formats and types of publications were also found out.

The comprehensive analysis made it possible to compile the first in Ukraine and the diaspora catalog of books and press publications of Ukrainians in the UK, which will be published in the appendix to the author's monograph on the history of Ukrainian journalism and publishing in this country.

Keywords: printed products, book repertoire, press publications, Ukrainians in Great Britain, Ukrainian printing in the diaspora, print runs of publications, volumes and formats.

Актуальність теми

Не буде помилкою ствердити, що українці залишаються єдиною в цивілізованому світі нацією (принаймні на теренах Західної Європи), які досі не мають повного репертуару книжкових видань своєю мовою від періоду нової доби української культури. Тобто, від появи в 1798 року «Енеїди» Івана Котляревського, як провісника нової української літератури й нової української літературної мови.

Від початку варто наголосити на головному в цій статті: йдеться не про гігантоматійну загальнодержавну бібліографію, що на догоду моді підмінюється здевальвованим терміном *загальнонаціональний*; не про книгу в Україні, куди б зараховувалися прояви духовної культури інших народів, які проживали чи проживають на території України; не про україніку як літературу чужими мовами про Україну; не про українську книжку в офіційно прийнятому тепер у нас широкому тлумаченні як про твори друку і українською, і всіма мовами, видані на території сучасної України та про Україну і її народ, видані в усьому світі всіма мовами; а саме про *українську книжку як книжку українською мовою*.

Якщо мати на оці, що історія пресо- і книговидавництва є важливими складовими загальнонаціональної історії і що ця історія упродовж століть всуціль фальшувалася на офіційному рівні чужою для українців владою, то архіважливість створення такої бібліографії важко переоцінити.

Новий ракурс актуальності цієї проблеми виник від початку першої половини 2000-х років, коли в науках із соціальних комунікацій з'явився самостійний напрям досліджень «Теорія та історія видавничої справи і редагування», а в низці українських університетів за ним стали готувати, окремо від журналістів, редакторів-видавців. Єдиним підручником на той час із цього фаху була видана в Москві на початку 60-х років минулого століття двотомна «История книги» В. Баренбаума з головними розділами в ній: «Иван Федоров как первопечатник и просветитель Руси» та «Ленин, Крупская, Луначарский как издатели, редакторы и публицисты». Зрозуміло, що про об'єктивність української тематики там не могло йтися в принципі.

Звісно, що за умов хронічного домінування залишкового принципу фінансування різними українськими урядами досліджень у галузі української гуманітаристики, чекати прориву в просуванні досліджень цієї проблематики не доводиться. Можна лише *підсилити її актуальність* такими двома переконливими фактами національного державотворення наших сусідів-поляків та колишніх «радянських братів» естонців. Перші руками братів Естрайхерів та за фінансування держави створили багатотомну національну бібліографію Польщі й гордо назвали її «Polonica». Чотириімільйонна Естонія за час перебування в Ра-

дянському Союзу зібрала бібліографічні відомості про свою «Estonicu» аж у 22 об'ємних томах. А Україна, де кількість науковців більша, ніж населення Естонії, на таку роботу виявилася неспроможною.

Слушно висловився з цього приводу автор «Історії національного друку» Б. Грановський (2003): «Вже друге століття ми точимо чвари навколо «Україніки». Було декілька спроб та марних. Певно, комусь дуже вигідно, щоб українська нація репрезентувала себе перед світовою спільнотою не виданнями на зразок «Polonica» чи «Estonica», а книжечками, котрі каструють здобутки українського народу на ниві духовності» (с. 11).

*Стан розробки проблеми
В Україні*

Загальну історію цього досить актуального на сьогодні питання вивчав на початку 90-х років минулого століття видатний український книгознавець академік Ярослав Дашкевич (Дашкевич, 1990; Дашкевич, 1995). З огляду на це автор статті обмежиться лише пунктирними окресленнями цілісної проблеми, яка виводить на одну з її найменш вивчених відгалужень, — репертуар книжкових і пресових видань української діаспори. Таке відгалуження національної бібліографії і буде предметом цього дослідження.

1. Ідея про необхідність створення першого репертуару українських видань виникла понад століття тому, проте всі спроби професійно і з користю для загальноукраїнської справи втілити її системно натикалися на прямий і прихований опір ворогів українського в Україні.

2. За радянських часів результати багаторічної роботи групи вчених під орудою видатного українського книгознавця Юрія Меженка з виготовлення близько сорока тисяч карток такого репертуару отримували ось такі політичні оцінки-ярлики, навішувані керованою Москвою українською владою на чолі з Л. Кагановичем. З погляду сьогодення вони виглядають блюзнірськими: «яскравий вияв буржуазного націоналізму», «божевільна націоналістична тріскотня» (Городков, 1933, с. 185–186), «знаряддя націонал-фашистів у боротьбі проти радянської бібліографії», «свідоме намагання відірвати бібліографію від актуальних завдань соціалістичного будівництва» (Якубовський, 1934, с. 110). Це — всього лиш короткі цитати з розгромних публікацій спеціально обраних офіційних рецензентів, завдання яких було не лише очорнити спробу чесних дослідників видати в Українській РСР саме «український бібліографічний репертуар» книг, а й накласти на нього особливо небезпечні на той час терміни «націоналістичний», «фашистський».

3. У перші роки незалежної України, мовлячи словами Ярослава Дашкевича, тими, від кого це залежало, вишукувалися нові й нові перешкоди, щоб забалакати цю проблему шляхом творення нових ін-

струкцій, нових авторських колективів, нескінченним теоретизуванням довкола змістового наповнення засадничих термінів і понять; і все це робилося за правилами старої бюрократичної системи з її «тактикою зволікань» і закамуйфльованої фіктивної діяльності.

Незважаючи на негативний відгук Центральної наукової бібліотеки ім. В. Вернадського (підписаний 9 квітня 1992 року тодішнім директором цієї бібліотеки М. Сенченком та науковим співробітником Р. Ждановою), робота над втіленням ідеї про видання багатотраждального «Репертуару української книги 1798–1916: Матеріали до бібліографії» від середини 90-х років минулого століття набирає більш зримих обрисів (Дашкевич, 1995, с. 6). Цьому сприяла принципова і справді державницька позиція тодішньої дирекції Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського Академії наук України на чолі з академіком П. Соханем. 1994 року остаточний проспект цього видання був схвалений вченою радою цього інституту та Львівською науковою бібліотекою ім. В. Стефаника АН України.

Під шапкою цих двох поважних наукових інституцій, починаючи від 1995 року, один за одним, почали виходити томи репресованих і зневажуваних упродовж тривалого часу з політичних мотивів Матеріалів робочої картотеки, складеної академічними бібліотеками Києва і Львова в 1945–1948 роках за загальним керівництвом Юрія Меженка. Передмову і наукову редакцію цього багатотомного видавничого проекту з одержимістю і послідовністю, гідних запізнілого пошанівку, виконав Ярослав Дашкевич, а упорядкування — Л. Ільницька та О. Хміль (Ільницька & Хміль, 1995–2005).

Через рік після почину львів'ян стали виходити друком, за спонсорської підтримки Міжнародного фонду «Відродження», чотири випуски бібліографічного покажчика «Україномовна книга у фондах Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського 1798–1916» (Онищенко та ін., 1996–2001). Під час аналізу цього видання приходиш до невтішного висновку, що воно майже копіює, хоча і в зменшеному обсязі, львівське видання. Немає сенсу коментувати цей факт. Лиш напрошується запитання: чи була потреба розпорощувати таким дубляжем і наукові сили, і кошти?

Звісно, що в цих двох уже оприлюднених багатотомних показниках годі сподіватися на позиції, які стосуються, бодай початків, видавничої чи пресової діяльності української діаспори. У пору, коли здійснювалася пошукова робота у головних книгозбірнях України, діаспорні видання від «лютих бандерівців», якщо й опинялися принагідно на радянських теренах, відразу ж через відповідні спецслужби потрапляли до своєрідних концентраційних книжкових таборів. Так прозвали незалежні українські дослідники зловісні радянські спецфонди, доступ до яких був у край обмеженим.

Щоправда, на початку третього тисячоліття в Україні з'явився один такий бібліографічний показник, до якого тема діаспорного книговидання була залучена. Однак не в контексті бібліографічного опису друкованих позицій, а лише тих позицій, які стосуються історії та сьогодення національного друку. Ідеться про довідник «Історія національного друку України в бібліографії за 1883–2000 роки». Цю воістину Сізіфову працю, яка включає 12329 позицій, виконала і видала власним коштом одна людина — фаховий бібліограф Борис Грановський (Грановський, 2003). Втім, варто наголосити, що про повноту охоплення інформації щодо зарубіжних видань українців тут не може йти мова — автор користувався лише джерелами, доступними в Україні.

Перші кроки, які здійснені в Україні в галузі бібліографування набутків українського зарубіжного друкарства, стосуються лише окремих періодичних видань. Ідеться зокрема про покажчики змісту таких журналів: «Книголюб», що виходив у світ упродовж 1927–1932 років у Празі (укладачі Михайло Грузов та Микола Шудря) (Грузов & Шудря, 1996); «Україна», що виходив у Парижі у 1949–1953 роках (укладач Іван Забіяка) (Забіяка, 2000); «Наша Культура», що виходив у Варшаві у 1935–1937 роках (Прокопенко, 2006), «Тризуб», що виходив у Парижі від 1925 по 1940 роки (Тимошик-Сударикова, 2013).

В діаспорі

У середовищі кращих представників української еміграції третьої, післявоєнної, її хвилі пульсувало розуміння того, що друкована книжка чи газета-журнал на чужині є чи не найголовнішим засобом національної згоди, об'єднувальним чинником емігрантів із національною культурою і вимушено покинутою Батьківщиною. Тоді, в таборах Ді-Пі, мріяли вони про заснування масового інформаційного журналу «Рідна Книга», підготовку систематичних каталогів українських видань на еміграції, а в подальшому — й організацію Інституту української книжки, що мав би студіювати не лише тематику, мову та оформлення українських видань на чужині, а й економіку, попит на книжки тощо. Першим утіленням того наміру стало створення в Мюнхені 30 вересня 1948 року «Книгоцентру» — своєрідного об'єднання українських авторів, видавців, друкарів, редакторів, рецензентів, книгорозповсюджувачів на чужині («Утворення „Книгоцентру”», 1948).

Однак тим намірам так і не судилося здійснитися.

У зарубіжній українській періодиці час від часу з'являлися публікації, у яких гостро ставилося питання про необхідність каталогізації всієї друкованої продукції.

Так, у другому числі бюлетеню Спілки українських журналістів Америки і Канади «Український журналіст» (листопад 1967) доктор

О. Соколишин виокремлює журналістикознавчий аспект цієї проблеми: нинішні дослідники у великому боргу перед творцями вільної преси на чужині, бо й досі не тільки не написали історії української преси на чужині, а й не описали бодай назви цих пресових органів (Соколишин, 1967).

Прямим докором українським науковим установам та громадським організаціям українців на чужині прозвучали слова Богдана Кравціва в його доповіді, виголошеній на відкритті Днів Української Книги і виставки українського друкованого слова в Чикаго 2 листопада 1974 року: «Маємо одне велике, але дуже серйозне недотягнення. За всіх досягнень окремих видавництв — і громадських, і приватних — ми й досі не маємо осередка, який би всю цю — ще не надто численну — продукцію реестрував і вивчав. Не подбали про це ні наукові установи, ні громадські центральні, такі як УККА, ні забезпечені Союзи — і то в той час, як спромоглися на такі огляди й покажчики і поляки, і росіяни й інші національні спільноти в ЗСА» (Кравців, 1974, с. 87). Наприкінці своєї аргументованої доповіді пан Кравців висловив перед очільниками низки провідних діаспорних організацій конкретне завдання, яке він назвав дезидератом: конечність створення центральної української чи точніше українознавчої бібліотеки в діаспорі, яка б могла взятися за укладання такого каталогу.

Втім, така дезидерата все ще залишається невиконаною й досі.

Одинокую вдалою спробою в діаспорі на сьогодні можна вважати починання Українського Музею-Архіву в Клівленді, який упродовж багатьох років очолював професор Леонід Бачинський. Від початку заснування цього неповторного закладу будь-який український періодичний друкований орган, що там з'являвся, записувався до інвентарів. Так, у 1958 році у світ вийшов перший каталог «Українські друковані видання в Клівленді за роки 1915–1958» включно. Згодом член управи цього музею доктор Олександр Фединський приступив до створення «Бібліографічного показника української преси поза межами України» за окремими роками. Однак, каталог у цьому показнику починається від 1966 року (Фединський, 1967).

Представляючи цей справді осібний проєкт, тодішній голова управи музею Леонід Бачинський (1967) наголосив: «До цього показника увійшла вся періодична преса й журнали, а також різні бюлетені, які хоч часом дуже скромні своїм розміром і змістом, але можуть у будучині служити матеріалом до історії життя, побуту та діяльності української спільноти на місцях нового поселення» (с. 3).

Таким чином, бодай приблизної картини того, що друкувала українська діаспора в розрізі за окремими видавництвами, чи, тим більше, за країнами мешкання і діяльності її організованих осередків на сьогодні ми не маємо. Досі не було спроб каталогізувати українські

пресові та книжкові видання чи бодай зібрати їх на окремі полиці за країнами друку в найбільших книгозбірнях нашої діаспори.

Завдання дослідження — з'ясувати етапи виникнення та результати діяльності видавничих осередків, редакцій газет і журналів у Великій Британії й на основі систематизації їхньої друкованої продукції створити перший каталог книжкових та пресових видань у цій країні.

Досі ні на матеріалах Великої Британії, ні інших країн західного світу, де компактно проживають українці, подібного дослідження не проводилося. В цьому полягає *новизна статті*.

Виклад основного матеріалу

Складники методології створення репертуару

Перед дослідником, який поставить перед собою завдання з'ясувати, відшукати і закаталогізувати все те, що виходило в світ таланом, зусиллями й коштами організованої української діаспори в тій чи тій країні її мешкання, виникнуть, з-поміж низки інших, три найголовніші складники методології роботи: забезпечення повноти пошуку, точність й уніфікація опису позицій та створення й освоєння бази джерел інформації.

Щодо першої складової роботи — забезпечення повноти пошуку в розрізі хронології, інтенсивності та об'єктів книговидавничого руху.

Практично не існує єдиного місця знаходження об'єктів опису за окремими країнами. Однозначно відпадають як основні головні книгозбірні в Україні. Упродовж усіх підрадянських вся видана за рубежем друкована продукція перебувала під особливим контролем органів держбезпеки та ідеологічних відділів правлячої компартії. Все, за невеликим винятком кількох періодичних та низки книжкових українськомовних видань, які друкувалися в країнах соціалістичного табору Східної Європи, потрапляло тоді в спецфонди. Упродовж перших років української незалежності фонди так званої українки в центральних і низці обласних бібліотек нашої держави стали активно поповнюватися за рахунок книжкових посилок, які на благодійних умовах надсилали громадські організації та окремі фізичні особи з-за кордону. Однак про повноту таких видань годі говорити. За хронологією, назвами видавництва та країнами це виглядає фрагментарно і принагідно.

Звісно, що таку дослідницьку роботу найкраще проводити у найбільших книгозбірнях західної української діаспори, де упродовж багатьох років збиралася і в належних умовах утримувалася коштом наших земляків за кордоном друкована продукція. Такими на сьогодні є: Музей-Архів і бібліотека ВУАН у Нью-Йорку, Український Музей-Архів і бібліотека в Стемфордї (штат Коннектикут, США), архів митрополита Іларіона (Огієнка) та бібліотека Колегії Св. Андрія при Манітобському університеті (Вінніпег, Канада), Бібліотека НТШ в Ев-

ропі (Сарсель, Франція), Бібліотека ім. С. Петлюри в Парижі, Бібліотека Українського Вільного Університету (Мюнхен, Німеччина), Бібліотека ім. Шевченка при Союзі Українців у Великій Британії (Лондон).

Однак і тут дослідника чекають труднощі пошуку. У жодній із перелічених вище книгозбірень, де авторів цих рядків пощастило свого часу проводити українознавчі дослідження, не зафіксовані в окремих каталогах і не відібрані на окремі полиці еміграційні українські видання за країнами їхнього випуску чи друку. Все розкладено за існуючим віддавна тематичним принципом: белетристика, поезія, п'єси, дитяча література, релігія, наука й навчання, історія, культура тощо. А в межах кожного із таких блоків діє алфавітний принцип — за авторами. За таким порядком розміщені книги і періодика, що випускалися в різних країнах світу, різними видавництвами, у різний час, різними засобами.

Це ускладнює роботу, оскільки доводиться із цього воістину книжкового моря власноруч відшукувати та переглядати кожне видання. Але якщо дотримуватися головного принципу складання бібліографічного покажчика — перегляд кожного окремого видання на власні очі (*de visu*), то такий підхід видається єдино правильним.

Друга складова стосується точності й уніфікації опису джерел. Відомо, що за реалій еміграційної дійсності за друкарську справу часто бралися ентузіасти, здебільше професійно не підготовлені. Ази журналістики і видавничої справи такі видавці набували згодом власним досвідом — методом проб і помилок. Отож, дотримання бодай елементарних видавничих правил, а тим більше стандартів, не було в їхній роботі пріоритетом. Не розуміли перші видавці важливості своєрідних паспортних даних своїх видань, головними з яких є місце, рік виходу в світ, назва видавця, його адреса. Наклад здебільше не представлявся з двох причин: або через незнання, що це знадобиться колись для історії, або й свідомо, щоб не «розкривати» карти конкурентам чи фіскальним органам. Тому через відсутність таких важливих елементів службової частини на початкових і прикінцевих сторінках того чи того видання його нині непросто сповна ідентифікувати й поставити у відповідне місце каталогу.

Третя складова методології ї — створення й освоєння бази джерел пошуку інформації.

Головним місцем для пошуку інформації зі складання такого каталогу стали *фонди Бібліотеки ім. Шевченка Союзу Українців у Великій Британії*, яка створена в Лондоні незабаром після заснування цієї організації 1948 року (Пекарська).

Незважаючи на те, що це єдине місце в світі, де зібрано за темою найбільше джерел, говорити про їх повноту також не доводиться. Більш-менш чітку картину книговидавничого руху українців на бри-

танських островах можна скласти із цих фондів лише за видавництвами чи видавничими організаціями, які були в підпорядкуванні цієї організації. Накладами і фінансами розпоряджалася саме вона. Що ж до інших, то незважаючи на неодноразові звернення СУБу в різні часи до видавців і авторів надсилати до цієї бібліотеки, як головної для всіх українців, свої видання, такого прохання дотримувалися далеко не всі.

Наступними важливими осередками пошуку інформації про українські видання у Лондоні стали: офіс і архів *Української Видавничої Спільки, бібліотеки Української Греко-Католицької та Української Автокефальної православної церков*. Створені в 40-х роках минулого століття ці інституції українців у Великій Британії активно діють і сьогодні, ретельно і в належних умовах зберігаючи в архівах і відомчих бібліотеках створений попередниками друкарський набуток.

Несподіваним відкриттям у тій пошуковій роботі був вихід на слід архіву *Українського пресового бюро*, заснованого Яковом Макогоном власним коштом у Лондоні 1932 року. У віхолі Другої світової війни цей архів мав пропасти, але дивом уцілів і опинився... в руках поляків. Нині зберігається в Польському інституті і музеї ім. Сікорського в Лондоні — приватній установі польської еміграції. Опрацювання добре збереженої колекції цього архіву дало змогу поповнити Каталог низкою позицій, які стосуються видавничої діяльності Українського пресового бюро упродовж 1932 — 1939 років.

Певна частина рідкісних на сьогодні видань зберігається в *British Library* — головній книгозбірні цієї країни. Лише тут авторові цих рядків вдалося віднайти повний комплект журналу «The Ukraine» та низку брошур Шотландської Ліги за Європейську Свободу (*Scottish League for European Freedom*), які вийшли у світ під орудою великого друга українців професора Джона Стюарта.

Про інші напрями пошуку.

Каталоги книгарень та видавництв

Створена відразу після відкриття Українського дому на 49 Linden Gardens «Українська книгарня» відразу взялася широко інформувати читачів про можливості набути тут різні українські книги і періодику. Систематично оновлюваний її працівниками «Каталог Української Книгарні і видавництва» регулярно (здебільше щоквартально) вміщувався на шпальтах «Української Думки». Втім, головний недолік такого джерела в тому, що тут не зазначалися три головні для бібліографічного опису позиції: назва видавництва, рік випуску видання в світ та кількість сторінок. Звісно, що головним для тодішніх продавців та покупців була назва та ціна книги.

З цієї причини мало користі для укладача приніс чи не єдиний каталог за всю історію «Української Видавничої Спільки» (виданий 1983

року). У ньому зазначені 74 позиції українськомовних і 59 англомовних книжкових видань. Також уміщена інформація про особливо популярні тоді серед покупців серійні листівки, привітальні картки. Втім, це видання не містить повного переліку випущених книг від початку існування цього видавництва. Тут зазначені лише назви, які були наявні на складі для продажу. Роки випуску також не вказані. Аналіз цього каталогу показав, що сюди включено низку книг, які випустили інші видавництва (скажімо, мюнхенська «Дніпрова Хвиля»).

Повідомлення про новинки друку на сторінках діаспорної періодики

У різні періоди існування головна газета українців Великої Британії «Українська Думка» мала для цієї мети спеціальні рубрики: «Готуються до друку», «Щойно з друку», «Надіслано до редакції», «Пропонує книгарня СУБ». Низка новинок потрапляла під обсервацію рецензентів. Щоправда, рецензія як жанр журналістики, рідко була присутньою на шпальтах цієї газети. Тут можна віднайти немало цінної інформації про видання книг і брошур, особливо в період 40–50-х років, які досі не збереглися. До таких форм промоції українського друкованого слова вдавалася і редакція журналу «Визвольний Шлях».

Пропам'ятні, ювілейні видання організацій і установ діаспори, які займалися видавничою діяльністю

Для поповнення каталогу упоряднику в добрій нагоді послужила низка таких видань. 1987 року з нагоди 40-річчя постанови УАПЦ у Великій Британії в Лондоні побачило світ понад 500-сторінкове пропам'ятне видання, в основі якого — маловідомі архівні документи. У розділі «Видавнича діяльність» тут перелічено основні видання, які були здійснені видавничим відділом УАПЦ у Великій Британії в Лондоні. Виявлено 12 видань, які не були віднайдені в бібліотечних колекціях СУБу і управи УАПЦ.

Ще три пропам'ятні видання, в яких є посилання на архівні джерела, здійснено під маркою Організації Бувших Військовополонених у Великій Британії (ОБВУ), — «Альманахи ОБВУ». У них також містяться розділи про видавничу діяльність цієї організації та подаються нею фінансовані списки книжкових видань, які не виявлено в книгозбірнях.

Не порушуючи принципу *de visu* під час складання каталогу, але й не нехтуючи такою інформацією для майбутньої історії українців у Великій Британії, добутою із вище перелічених джерел, упорядник вважав за необхідне внести ці позиції до Каталогу.

Ті позиції, яких реально не виявлено в книжкових колекціях, але які описані у віднайдених документах, у каталозі позначені курсивом. Ті видання, що виявлені методом *de visu*, але на вихідних відомостях яких не позначені роки випуску і місце видання, виділені окремим розділом.

Видавництва та видавничі організації

Хто малював розмаїту за тематикою, видами видань, рівнем художнього та поліграфічного оформлення, цілковито різною тиражною політикою картину книговидавничого руху українців у Великій Британії?

Якою була інтенсивність діяльності кожного учасника?

Що з географією?

Аналіз позицій Каталогу дає можливість віднайти чіткі відповіді на ці запитання.

Твердо можемо говорити про 16 українських видавництв, які діяли, а деякі з них діють і нині, на британських теренах.

З них напрошуються для виділення два, які заслуговують на особнє місце в історії видавничої справи не лише у Великій Британії, а й української діаспори загалом. Бо мають найбільший доробок і найкращу репутацію далеко поза межами цієї країни: «Видавництво СУБ» (Союз Українців у Великій Британії) і «Українська Видавнича Спілка» (УВС).

Перша книжка «*Видавництва СУБ*» позначена 1947 роком, остання, яка потрапила в цей каталог, — 2018-м. Усіх позицій субівців у цьому каталозі — 160. Найсприятливішим періодом діяльності виглядає середина і друга половина 50-х років минулого століття. Рекордним виявився 1955-й: тоді з маркою цього видавництва виходило в середньому щомісяця по дві книги (всього за рік 23). У 1958 році — 12, у 1954 — 8. По шість книг видавали у 1956, 1961, по п'ять — у 1967, 1971, 1975. З другої половини 70-х років починається період згасання цього руху: стало виходить у світ лише щорічник «Календарець українця», заснований 1947 року. Інші книги з'являються принагідно. В активі цього видавництва — одна з найповажніших і найдовших за часом існування в західній діаспорі газета «Українська Думка» та її попередник — «Наш Клич».

Дещо молодша від попереднього видавництва «*Українська Видавнича Спілка*». Постає у 1954 року, вже маючи «розкручений» журнал «Визвольний Шлях» із чітко означеною головною проблематикою: історія, теорія і практика національно-визвольної боротьби українського народу та ідеї націоналізму. Втім, УВС мало свого попередника — видавництво «Основа», створення якого зініціювало ще 1947 року так зване бандерівське крило Союзу Українців у Великій Британії. Первістком друку цього видавництва стала газета «Український Клич», як альтернатива СУБівському «Нашому Кличу». У першому числі «Українського Кличу» від 7 вересня 1947 року довідуємося, що видавництво «Основа» вже існує і що воно вже випустило першу книгу. Це — «Перші кроки. Підручник до науки англійської мови». Він «приступно писаний, обіймає найважливі пра-

вила англійської граматики, слова та корисні пояснення» («В науці англійської мови», 1947).

Подаючи таку інформацію, редакція наголошує: «Перше завдання в Англії всіх емігрантів — це вивчення англійської мови. І книжка ця допоможе зробити перші кроки в цьому. Ціна — 2 шил і 2 пенси, з поштовою пересилкою — 2 шил і 9 пен. При замовленні 50 прим. — 20 відсотків опусту» («В науці англійської мови», 1947). У цьому ж числі видавництва «Основа» згадується ще раз: на останній сторінці повідомлялося, що в «Основи» організовано склад, де можна набути перші українські книжки. Тут зафіксовані такі назви: В. Листович. Галя. Оповідання про боротьбу УПА; О. Данський. Хочу жити — обрзки з німецьких концтаборів. 163 с.; Чайковський А. За сестрою. Історичне оповідання. 68 с.; Франко І. Коли ще звірі говорили. Народні байки. 64 с. З перелічених вище книг видавництва «Основи» вдалося знайти (в бібліотеці ім. Шевченка СУБ у Лондоні) лише підручник з англійської мови. Слідів інших не виявлено. Більше того, оголошені для продажу книги це видавництво не випускало. На це вказує коротка рецензія на оповідання В. Листовича «Галя», де є посилання на видавництво «На Чужині» (діяло в Німеччині). З цієї причини цю та інші згадані в газеті книги немає сенсу залучити до активу «Основи». Отож, і в Каталозі вони відсутні.

Засновники «Української Видавничої Спілки» як правонаступники «Основи» від початку прагнули створити потужну поліграфічну базу. Друкарня УВС від початку 60-х років і набагато років уперед була забезпечена численними замовленнями на поліграфічні послуги. І тому успіхові слугували два чинники: демократичні ціни та висока якість друкарських робіт. У Каталозі зафіксовано понад сто книжкових позицій УВС. І це без зазначення десятків назв видань так званої підривної літератури з вихідними даними ЗЧ ОУН (Закордонні частини Організації Українських Націоналістів). Як відомо, цей напрям літератури виготовлявся на спеціальному, досить тонкому, папері для засилання нелегальними шляхами до СРСР і оформлявся, в більшості випадків, без зазначення року і місця видання.

Третім за потужністю виходить «Видавництво ОБВУ». Заснована 1949 року Організація Бувших Вояків Українців у Великій Британії вважала видавничу діяльність однією із основних. У Каталозі — 64 позиції з маркою цього видавництва. Перша датується 1949 роком, остання — 1997-м. Стабільна робота (щороку від 4 до 6 книг припадає на 50-ті — початок 60-х років. Далі, до 1997 року, — по одній-дві книги на рік.

Активно продукували книжкові та пресові видання дві українські церкви — УАПЦ і УГКЦ. Початки формування їхніх осередків на британських теренах припадають на кінець 40-х років ХХ ст. Тому першою потребою було заснування власних періодичних видань

(УАПЦ — «Відомостей Митрополії УАПЦ у діаспорі й Єпархії у Великій Британії»; УГКЦ — «Нашої Церкви»). Брак літератури українською мовою для церковних відправ у храмах диктував провідну тематику видань. Крім того, митрополія УАПЦ в діаспорі стимулювала видавничу діяльність активно створюваних при церкві Православних Братств — на зразок тих, які уславилися своєю просвітницькою працею на рідних землях. Одне з них — *Братство Св. Арх. Михайла* — було створене в Лондоні. В історію видавничої справи на цих теренах воно увійшло виданням у двох серіях «Братського листка».

З інших офіційно зареєстрованих урядом Великої Британії громадських організацій українців варто виділити *видавництво СУМ* (Спілка Української Молоді). Книжкові видання з маркою СУМ датуються періодом від 1950 до 1985 років. З найпомітніших видавничих проєктів, що мали розголос у Європі і світі, — серія англomовних брошур про голодомор в Україні. Акція приурочувалася 20-літтю страшної трагедії в історії українського народу. Кількісний внесок цієї організації до загальної книжкової полиці — близько 20 назв книг і брошур. Своім коштом упродовж тривалого часу СУМ видавав два молодіжні журнали — «Голос Молоді» та «Авангард».

З-поміж громадських організацій, які епізодично «засвічувалися» як видавці, варто виділити *Українське Центральне Бюро в Лондоні*. Після Другої світової війни ця організація була першою, яка за посередництвом друкованого слова заговорила до щойно прибулих на британські терени українських емігрантів. І першою такою брошурою був відкритий лист Івана Багряного до земляків із промовистою назвою «Чому я не хочу вертати на «родіну» (1946). Цінним було й наступне видання — «Щоб допомогти вам поселитися в Британії. Підручник для європейських добровільних робітників».

На рахунку *Організації Українських жінок у Великій Британії (ОУЖ)* — лише одне видання. Але досить презентабельне і цінне за змістом: «ОУЖ у Великій Британії», що має майже 300 сторінок обсягу, містить низку цінних архівних документів з історії громадської соціально-культурної діяльності українського жіноцтва в еміграції.

На теренах Великої Британії діяло кілька приватних видавництв. Це «Наше Слово», «Орден», «Чайка», «Діти — дітям», видавця М. Мироненка та «Рідна Книжка». Перші п'ять — у Лондоні. Видавництво «Рідна Книжка» зазначило місце випуску свого першого видання 1949 року двома містами — Нортвуд-Лондон.

«Наше Слово» заснував 1953 року відомий громадський діяч Панас Феденко. Із цією маркою вийшло вісім книжок. Здебільше — самого засновника. Присвячені вони вибраним сторінкам національно-визвольних змагань або окремим особистостям. Інтерес сучасних українських істориків можуть викликати такі: «Український рух у ХХ сто-

літти», «Влада Скоропадського», «Ісак Мазепа». Гостроактуальною на той час була брошура цього автора «Куди йде українська редакція радіо „Свобода”».

Засновником «*Ордена*» став також відомий автор Володимир Шаян — твори його часто друкувалися в діаспорній періодиці (історичні поеми, публіцистика). Вони й склали зміст перших чотирьох видань, що вийшли упродовж 1963–1966 років. Похвали цей видавець заслуговує за те, що видав своїм коштом переправлені нелегально з підрадянської України на Захід кілька віршів ув'язненого радянським режимом поета Валентина Мороза. Надрукована циклестилевим способом маленька збілочка так і називалася — «Вірші з тюрми».

«*Чайка*» та «*Діти — дітям*» відомі винятково поетичними збірками засновників: Олександра Де (дев'ять книг) та Галини Мазуренко (чотири книги).

Що ж до видавця М. Мироненка — колишнього редактора «Української Думки» (на початку 50-х років ХХ ст.), то в історію діаспорного книговидання він має увійти передусім як ініціатор видання, спонсор і автор післямови до книги, що за життя автора Юрія Горліс-Горського стада легендою: «Холодний Яр». 1967, 434 с.). Це вже було перевидання цього твору за кордоном. Відмітне тим, що тут уперше вміщено мапу Холодноярської повстанської республіки. Це видання — єдине поки що віднайдене з доробку цього видавця.

За видавництвом «*Рідна Книжка*» стояв редактор «Нашого Кличу» П. Пігічин. Упорядковану ним самим збірку декламацій на концерти й святочні академії «В роковини» він видав власним накладом і друком. Почин був багатообіцяючий: час до часу презентувати громадянству такі книжечки, які б давали змогу під час зібрань, зустрічей із нагоди пам'ятних дат національної історії «піснями, декламаціями та промовами звеличувати радісні й сумні хвилини нашого минулого, віддавати поклін кращим синам і дочкам, які своїми чинами на вічну пам'ять серед українського народу собі заслужили». Й сама ця ошатно видана своєрідна хрестоматійка засвідчувала, що за справу взялася людина небайдужа і фахово підготовлена. Обраний хронологічний принцип подання таких дат. І під назвою кожної — від трьох до п'яти різножанрових текстів: поезій, уривків із прозових творів та публіцистики. Ось, на думку упорядника, як би мав виглядати український національний календар таких дат від січня до грудня: свято державности і соборности, річниця Крут, день Лесі Українки, свято Тараса Шевченка, день українського моря, поклін героям (Петлюра, Коновалець, Бандера), роковини Франка, листопадові роковини, річниця пам'яті Андрея Шептицького, річниця Базару.

У Каталозі представлені видання, на титульних сторінках яких зазначені такі назви видавництва: «*Світання*», «*Дніпрові Пороги*», «*Дріб-*

ний *Власник*». Однак здебільше це одиничні книги — поетичні твори, видані коштом авторів. Цікаво лиш із «Дрібним Власником». Єдина віднайдена книжка з вихідними відомостями цього видавництва мала назву «Суспільство майбутнього — це нове суспільство дрібно-власницьке» обсягом 120 сторінок. Автор — Михайло Марченко (Павлюк). Місто осідку і друку — Дербі.

Окремо слід виділити значну групу спільних книжкових видань, у вихідних відомостях яких замість назв видавництв зазначені міста. Конфігурація їх різна. Для прикладу: Лондон–Париж–Нью-Йорк; Лондон–Торонто–Сідней; Мюнхен–Лондон. У інших випадках: Британія–Мадрид; Вікторія (Австралія) – Лейчестер (Англія).

Що означає таке поєднання світових столиць чи великих міст і які книги за цим стояли?

Ідеться про дуже важливі, великі за обсягом проекти, які потребували або значної упорядницької, редакторської роботи, або значних коштів. І братися за такі проекти розширеним гуртом, що виходить за межі однієї країни, — то є одна з відмітних традицій видавничої справи західної української діаспори. На підтвердження цієї думки — кілька прикладів.

Довгоочікуване багаторічне дослідження Петра Мірчука «Роман Шухевич (Генерал Тарас Чупринка) — командир безсмертних» готувалося як подарункове — в оправі, на якісному паперу, з численними ілюстраціями. Покрити значну суму витрат вирішили управи товариств колишніх вояків УПА в США, Канаді та Європі. На цих теренах планувалося й поширення цієї книги. Тому у вихідних відомостях зазначили міста Нью-Йорк–Торонто–Лондон. Таким способом збирали кошти і на іншу книгу цього автора: «Нарис історії ОУН» за редакцією Ю. Ленкавського, що мала обсяг 639 сторінок. У збірнику документів про вбивство Степана Бандери «Степан Бандера: 1909–1959–1989» також зазначаються міста-спонсори і міста поширення: Торонто–Нью-Йорк–Мюнхен–Лондон–Мельбурн. Спільними виданнями англійських і австралійських українців був випуск упродовж 1968–1978 років серії читанок для недільних українських шкіл — «Буквар», «Рідне Слово», «Рідний Край», «Про що тирса шелестіла», «Євшан-Зілля».

Цікаво оглянути географію видавництв.

Окрім Лондона, на титульних сторінках низки книжок зазначаються інші міста Великої Британії. Здебільше йдеться про книжки, які незначними накладками друкували відділки всебританських українських громадських організацій (СУБ, СУМ, ОБВУ тощо), або своїм коштом автори, що мешкали там. Найбільше таких книжок виходило в світ у Ноттінгемі. Трапляються також Манчестер, Кембридж, Гарров, Дербі, Брандфорд, Олдгайм, Нортвуд. Також були й

спільні всередині країни: Лондон–Лідс, Лондон–Дербі, Ессен–Лондон, Рочдейл–Лондон.

Наклади, обсяги, формати та види видань

Вивчати дані про *наклади* діаспорних видань за інформацією з так званих випускних відомостей на останніх сторінках книг чи брошур недоречно. Здебільше така інформація там не зазначалася. Але її можна віднайти в щорічних звітах СУБ, УВС, які й нині зберігаються в архівах цих організацій. Такі дані також містяться в низці газетних повідомлень про вихід у світ новинок друку або, рідко, оглядах діяльності видавництва з нагоди їх ювілеїв.

На початках видавничої діяльності, коли емігранти ще не були спроможні придбати належну поліграфічну базу, книги й брошури виходили на циклостилї. Середній наклад таких видань коливався від 200 до 500 примірників. За потреби здійснювалися додруки. Більшість книг у 50–70-х, що друкувалися високим чи офсетним друком, мали наклад від однієї до двох тисяч примірників.

Поліпшені видання — а це зазвичай ті, що, на думку видавців, мали б прочитати більше громадян, часто виходили далеко за ці позначки. Так, накладом 2500 примірників вийшли такі книги: спогади українського підпільника П. Мечника «Під трьома окупантами» (УВС), ілюстрований посібник для шкіл українознавства М. Терлецького «Мандрівка по Україні» (СУБ), історична розвідка А. Фурмана «Під прапором Банери» (УВС). Таким же накладом вийшла і книга Дмитра Донцова «Росія чи Європа», основу якої склали статті цього автора, опубліковані на сторінках газети «Українська Думка» (СУБ). Книгу цю видали 1955 року з нагоди відзначення 300-ліття боротьби України проти Московщини.

Досить строкатими за тематикою виглядають видання, що подолали тритисячні рубежі своїх накладів. Це і дитячі ілюстровані книжечки Леоніда Полтави «Слон по Африці ходив» та «Жучок-Щербачок» (СУБ), і «Етнографічна мапа Галичини» з доданими тестовими поясненнями (ОБВУ), і семантична студія Ігоря Шанковського про творчість Василя Симоненка (СУБ).

Накладу 4000 примірників удостоїлися упорядковані Олексою Воропаєм «Українські народні приповідки» (СУБ, 1952).

Кінець 50-х років вказує на позитивну тенденцію: помітно зростали накладі дитячих видань. З облаштуванням сталого побуту на місцях нового мешкання у сім'ях емігрантів народжувалося більше дітей. Показовими є накладі Букварів на цю пору. Підготовлений у 1958 році видавництвом СУБ «Український повістковий Буквар» обсягом 80 сторінок було надруковано накладом 8000 примірників. Через шість років, у 1964-му, додрукували ще 5000 примірників.

А своєрідний тиражний рекорд українськомовного книгодруку на теренах Великої Британії було встановлено в 1961 році. Зініційоване СУБом перевидання «Правописного Словника» Г. Голоскевича обсягом 452 сторінки мало наклад 10000 примірників. Дивним лише виглядає те, що кошти на це видання було вирішено взяти з громадського Фонду Української Дитини. Втім, для обґрунтування такого рішення у видавництва були вагомі підстави. Як відомо, цей Словник після обговорення у Всеукраїнській Академії наук у Києві 1929 року був затверджений як нормативний Народним комісаром освіти М. Скрипником і широко використовувався в усіх сферах суспільного життя в підрадянській Україні. У народі словник отримав назву скрипниківський. З остаточним розгромом подвижників та прихильників українізації московський уряд у мовному питанні для українців поставив ціль забезпечити єдність братніх народів Радянського Союзу і наблизити українську мову до російської. Зроблено це було 1945 року впровадженням нового, більшовицько-московського, правопису, який на офіційному рівні закріпив нечуване засмічення української мови російськими кальками.

Українська діаспора, пам'ятаючи гасло великого мовознавця і українського патріота Івана Огієнка «Для одного народу — одна літературна мова, один правопис», залишилася вірною українському правопису від 1929 року. За океаном «Правописний словник» перевидавався двічі — 1930 і 1952 року. Ним широко користувалися канадські та американські українці. Для українців Західної Європи за виконання такої місії взялося видавництво СУБ у Лондоні, загостривши в передмові увагу користувача на такому: «Кожний народ пильно дбає про те, щоб його літературна мова була одна для всіх. Ми також мусимо додержуватися правопису й літературної мови своєї Батьківщини. На нашу думку, «Правописний словник» Г. Голоскевича допоможе кожному з нас у вивченні української літературної мови» (Голоскевич, 1962).

Трьома роками раніше мітку 10000 примірників було поставлено й під час друку «Календарця українця у Великій Британії» на 1949 рік. Увесь дохід від продажу цього популярного періодичного видання вирішено було направити на викуп Українського дому в Лондоні.

Обсяги, формати та види видань

У створюваному власним силами і власним коштом книжковому репертуарі українців Великої Британії — не один десяток достойних видань, які з погляду і видавничої культури, і поліграфічного виконання не поступаються кращим зразкам світового книговидавання. Цьому слугували два чинники: з роками удосконалювана професійна майстерність та високоякісне поліграфічне обладнання, що давало змогу друкувати видання і максимальних обсягів,

і в повному кольорі, і різноманітних форматів — від кишенькових до фоліантів.

Найбільш обсягове видання українською мовою за кількістю сторінок побачило світ у Лондоні 1962 року. Йдеться про першу канонічно визнану в усьому християнському світі Біблію в перекладі Івана Огієнка (митрополита Іларіона). Щоправда, кошти на це видання українці не збирали. Друк цієї святині для всіх розкиданих у вільному світі православних українців повністю фінансувало Британське і Закордонне Біблійне Товариство, а тиражування здійснювалося в англійській друкарні William Clowes and Sons. Обсяг книги — 1524 стор.

Своєрідним продовженням теми з біблієзнавства стало ще одне люксове видання, кошти на підготовку і друк якого сповна покрило видавництво СУБ. З нагоди 1000-ліття хрещення України-Руси 1988 року світ побачила «Хрестоматія з української релігійної літератури». Упорядником і автором есею до цієї книги став відомий на Заході український літературознавець і журналіст Ігор Качуровський. Технічні характеристики цього видання такі: формат альбомний, обсяг 552 сторінки, щедро ілюстрована чорно-білими заставками і вінєтками з часів давніх киево-печерських друкарів. Оправа з тканини вишневого кольору, по якій тиснено під золото заголовок. Ця розкішна оправа захищена суперобкладинкою в три фарби — червону, жовту і чорну.

На початку 50-х років видавництво УВС здійснило першу спробу видавати багатотомники. Трилогію в трьох томах Лева Орлиги «Будні нашої епохи» було запропоновано читачеві 1953 року. Щоправда, книги виходили у м'якій обкладинці. Надалі двотомні видання стали для цього видавництва звичним явищем. Такими зокрема були: повість Олени Звичайної «Ворог народу» (загальна кількість сторінок двотомника 938) та такий же двотомник цієї ж авторки «Страх». Тематика видань — довоєнне українське село в підрадянській Україні.

Із нестандартних великих форматів (у четвертину аркуша) варте уваги ілюстроване видання віршів Леоніда Полтави «Лебеді» в мистецькому оформленні ілюстратора М. Михалевича (СУБ, 1956).

І ще про один винахід українських друкарів із Великої Британії — книги-обманки та мікромініатюрні видання із серії так званої підривної літератури. Упродовж 50–80-х років минулого століття вона у значних кількостях друкувалася для нелегального завезення на територію радянської України.

Головний предмет опису в цьому репертуарі — книжки та брошури. Поза берегами дослідження залишилися інші види видавничої продукції, які стало продукувати передусім видавництва СУБ та УВС, — листівки, візитівки, портрети, плакати, грамоти.

Скажімо, портрети класиків української літератури та національних героїв України були особливо популярними у 50–60-х роках минулого століття. Інформацію про їхні назви та накладі можна віднайти в щорічних звітах СУБу в розділі «Видавнича діяльність». Так, упродовж 1955 року були надруковані в кольорі портрети Тараса Шевченка, Івана Франка, а також плакат Тризуба. Наклад кожного складав 500 примірників. Їх можна було купити в книгарні в Лондонському Українському Домі.

Натомість Українська Видавнича Спілка налагодила випуск комплектів кольорових листівок. В одному художньо оформленому комплекті-футлярі містилося до десяти листівок та конвертів для них. Існувало кілька блоків таких листівок: «Українські привітальні картки», «Українські побажальні картки». Ті поділялися на кілька серій. Всі сюжети з них нагадували емігрантам вимушено покинуту Батьківщину. Для прикладу, один із блоків побажальних карток мав назву «Забутий Київ». А одна з його серій була присвячена Києво-Печерській лаврі. Сюжетами на цих листівках слугували репродукції Юрія Лукомського, втілені на знищених більшовицькою владою пам'ятках цієї сакральної для всіх українців духовної обителі над Дніпровими кручами.

Висновки

1. Написання повної, об'єктивної, науково вивіреної історії українського книжкового та пресового руху загалом і в діаспорі зокрема неможливо без укладання повного репертуару таких видань в цілому і за зарубіжними країнами найбільшого поселення українців зокрема.

2. Дослідник, який береться за таку справу, має найперше намітити розв'язання двох найголовніших проблем: повнота пошуку та точність й уніфікація опису джерел.

3. Укладати такий репертуар за наявними матеріалами лише книгозбірень України неможливо: друкowana продукція української діаспори представлена тут фрагментарно. Таку роботу реально виконати лише в базових книгозбірнях західної української діаспори.

4. Укладений за методикою *de visu* репертуар пресових і книжкових видань українців у Великій Британії за весь період існування там української громади є першим в Україні та діаспорі. Однак його ніяк не можна розцінювати як повний. Зроблений лише початок довгої, копіткої праці яка повинна мати продовження.

5. За умов перманентно змінюваної в Україні влади, відсутності в держави чіткої концепції україноцентричної гуманітарної політики, справа ця й надалі залишатиметься в руках ентузіастів, небайдужих до долі української книги і преси на чужині та її одержимих ідеєю національного відродження України творців.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Бачинський, Л. (1967). Передмова. В *Бібліографічний покажчик української преси поза межами України за 1966 рік* (с. 3). Клівленд.
- В науці англійської мови Вам допоможе «Перші кроки. Підручник до науки англійської мови». (1947, 7 вересня). *Український Клич*, с. 4.
- Голоскевич, Г. (1962). Передмова. В Г. Голоскевич, *Правосписний словник* (с. 3). Книгоспілка.
- Городков, М. (1933). Буржуазний націоналізм в теорії українського бібліографічного репертуару. *Наукові записки Українського науково-дослідного інститут книгознавства*, 1, 185–186.
- Грановський, Б. (2003). *Історія національного друку України в бібліографії за 1883–2000 роки*.
- Грузов, М., & Шудря, М. (Уклад.). (1996). *Книголюб (Прага. 1927–1932). Покажчик змісту*. Дослідницький центр історії української преси.
- Дашкевич, Я. (1990). Репертуар української книжки 1790–1916 років — коли він буде? *Україна. Наука і культура*, 29, 163–173.
- Дашкевич, Я. (1995). Навколо «Репертуару української книги 1798–1916».
- В Л. І. Ільницька, & О. І. Хміль (Упоряд.), *Репертуар української книги. 1798–1916. Матеріали до бібліографії* (Т. 1, с. 3–23). Львівська наукова бібліотека імені В. Стефаника.
- Забіяка, І. (Уклад.). (2000). Україна (Париж). Українознавство і французьке культурне життя. 1949–1953: покажчик (Число 1–10). Інститут української археографії та джерело НАНУ.
- Ільницька, Л. І., & Хміль, О. І. (Упоряд.). (1995–2005). *Репертуар української книги 1798–1916. Матеріали до бібліографії* (Т. 1–9). Львівська наукова бібліотека імені В. Стефаника.
- Кравців, Б. (1974). Українська книжка в діаспорі. В Е. Герасимчук, Я. Сидоряк, & С. Чума (Уклад.). *Альманах Українського народного Союзу на рік, 1975* (с. 85–92). Свобода.
- Онищенко, О. С., Омельчук, В. Ю., Бойченко, М. Д., & Новосолова, Л. С. (Ред.). (1996–2001). *Україномовна книга у фондах Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського. 1798–1916: Бібліографічний покажчик* (Вип. 1–4). Абрис.
- Пекарська, Л. (2016, 2 квітня). Українська книга і преса на чужині: Інтерв'ю кореспондента лондонської газети «Українська Думка-Ukrainian Thought» з дослідником історії преси і книги М. Тимошиком. *Українська Думка-Ukrainian Thought*.
- Прокопенко, Н. (Упоряд.). (2006). *Наша Культура, 1935–1937 систематичний покажчик змісту*. Львівська національна бібліотека імені В. Стефаника.
- Соколишин, О. (1967). Потреба бібліографії української преси у вільному світі. *Український журналіст*, 2.
- Тимошик-Сударикова, А. (2013). *Паризький журнал «Тризуб» 1925–1940 роки: формування та функціонування* (с. 195–402). Наша культура і наука.
- Утворення «Книгоцентру». (1948, 16 жовтня). *Українські Вісті*.
- Фединський, О. (1967). *Бібліографічний покажчик української преси поза межами України за 1966 рік*. Український Музей-Архів у Клівленді (США).
- Якубовський, С. (1934). Проти націонал-фашистських установ у бібліографічних працях ВУАН. *Життя і революція*, 1, 101–114.

REFERENCES

- Bachynskiy, L. (1967). Peredmova [Preface]. In *Bibliografichnyi pokazhchyk ukraïnskoi presy poza mezhamy Ukrainy za 1966 rik* [Bibliographic index of the Ukrainian press outside Ukraine for 1966] (p. 3). Klivlend [in Ukrainian].
- V nauitsi anhliiskoi movy Vam dopomozhe «Pershi kroky. Pidruchnyk do nauky anhliiskoi movy» [The first steps will help you in the science of English. A textbook for the science of English]. (1947, September 7). *Ukrainskyi Klych*, p. 4 [in Ukrainian].
- Holoskevych, G. (1962). Peredmova [Preface]. In H. Holoskevych, *Pravopysnyi slovnyk* [Ukrainian Language Dictionary] (p. 3). Knyhospilka [in Ukrainian].
- Horodkov, M. (1933). Burzhuaznyi natsionalizm v teorii ukraïnskoho bibliografichnogo repertuaru [Bourgeois nationalism in the theory of the Ukrainian bibliographic repertoire]. *Naukovi zapysky Ukraïnskoho naukovo-doslidnogo instytut knyhoznavstva*, 1, 185–186 [in Ukrainian].
- Hranovskiy, B. (2003). *Istoriia natsionalnogo druku Ukrainy v bibliografii za 1883–2000 roky* [History of the national press of Ukraine in the bibliography for 1883–2000] [in Ukrainian].
- Hruzov, M., & Shudria, M. (Comps.). (1996). *Knyholiub (Praga. 1927–1932). Pokazhchyk zmistu* [Book Lover (Prague. 1927–1932). Table of contents]. *Doslidnytskyi tsentr istorii ukraïnskoi presy* [in Ukrainian].
- Dashkevych, Ya. (1990). Repertuar ukraïnskoi knyzhky 1790–1916 rokov — koly vin bude? [The repertoire of the Ukrainian book of 1790–1916 — when will it be?]. *Ukraina. Nauka i kultura*, 29, 163–173 [in Ukrainian].
- Dashkevych, Ya. (1995). Navkolo «Repertuaru ukraïnskoi knyhy 1798–1916» [Around the «Repertoire of the Ukrainian book 1798–1916»]. In L. I. Ilnytska, & O. I. Khmil (Comps.), *Repertuar ukraïnskoi knyhy. 1798–1916. Materialy do bibliografii* [Repertoire of the Ukrainian book. 1798–1916. Materials for the bibliography] (Vol. 1, pp. 3–23). Lvivska naukova biblioteka imeni V. Stefanyka [in Ukrainian].
- Zabiïaka, I. (Comp.). (2000). *Ukraina (Paryzh). Ukraïnoznavstvo i frantsuzke kulturne zhyttia. 1949–1953: pokazhchyk* [Ukraine (Paris). Ukrainian studies and French cultural life. 1949–1953: index] (Issue 1–10). Instytut ukraïnskoi arkheohrafii ta dzherelo NANU [in Ukrainian].
- Ilnytska, L. I., & Khmil, O. I. (Comps.). (1995–2005). *Repertuar ukraïnskoi knyhy 1798–1916. Materialy do bibliografii* [Repertoire of the Ukrainian book 1798–1916. Materials for the bibliography] (Vol. 1–9). Lvivska naukova biblioteka imeni V. Stefanyka [in Ukrainian].
- Kravtsiv, B. (1974). Ukraïnska knyzhka v diiaspori [Ukrainian book in the diaspora]. In E. Herasymchuk, Ya. Sydoriak, & S. Chuma (Comps.). *Almanac of the Ukrainian National Association for the year, 1975* (pp. 85–92). Svoboda [in Ukrainian].
- Onyshchenko, O. S., Omelchuk, V. Yu., Boichenko, M. D., & Novosolova, L. S. (Eds.). (1996–2001). *Ukraïnomovna knyha u fondakh Natsionalnoi biblioteki Ukrainy im. V. Vernadskoho. 1798–1916: Bibliografichnyi pokazhchyk* [Ukrainian-language book in the funds of the National Library of Ukraine named after V. Vernadsky. 1798–1916: Bibliographic index] (Issue 1–4). Abrys [in Ukrainian].
- Pekarska, L. (2016, April 2). Ukraïnska knyha i presa na chuzhyni: Interviu korespondenta londonskoi hazety «Ukraïnska Dumka-Ukrainian Thought» z doslidnykom istorii presy i knyhy M. Tymoshykom [Ukrainian book and press

- abroad: Interview of the correspondent of the London newspaper «Ukrainian Thought-Ukrainian Thought» with the researcher of the history of the press and books M. Tymoshyk]. *Ukrainska Dumka-Ukrainian Thought* [in Ukrainian].
- Prokopenko, N. (Comp.). (2006). *Nasha Kultura, 1935–1937 systematychnyi pokazhchyk zmistu [Our Culture, 1935–1937 systematic index of content]*. Lvivska natsionalna biblioteka imeni V. Stefanyka [in Ukrainian].
- Sokolyshyn, O. (1967). Potreba bibliohrafii ukrainskoi presy u vilnomu sviti [The need for a bibliography of the Ukrainian press in the free world]. *Ukrainskyi zhurnalist*, 2 [in Ukrainian].
- Tymoshyk-Sudarykova, A. (2013). *Paryzkyi zhurnal «Tryzub» 1925–1940 roky: formuvannia ta funktsionuvannia [Parisian magazine «Trident» 1925–1940: formation and functioning]* (pp. 195–402). *Nasha kultura i nauka* [in Ukrainian].
- Utvorennia «Knyhotsentru» [Formation of the «Book Center»]. (1948, October 16). *Ukrainski Visti* [in Ukrainian].
- Fedynskyi, O. (1967). *Bibliorafichnyi pokazhchyk ukrainskoi presy poza mezhamy Ukrainy za 1966 rik [Bibliographic index of the Ukrainian press outside Ukraine for 1966]*. *Ukrainskyi Muzei-Arkhiv u Klivlendi (SShA)* [in Ukrainian].
- Yakubovskyi, S. (1934). Proty natsional-fashystykykh ustanov u bibliorafichnykh pratsiakh VUAN [Against national-fascist institutions in the bibliographic works of the Ukrainian Academy of Sciences]. *Zhyttia i revoliutsiia*, 1, 101–114 [in Ukrainian].

УДК 327.8 (470:477+4)»2014/2020»

Інформаційно-психологічна складова агресії РФ проти України й Заходу (2014–2020 рр.) та способи протистояння

Мар'ян ЖИТАРЮК
докт. н. із соц. комунік., проф.
Львівський національний
університет імені Івана
Франка
вул. Генерала Чупринки, 49,
79044, Львів, Україна
e-mail: mgzhyt@i.ua
ORCID ID 0000-0002-5690-5701
© Житарюк М., 2020

У статті сфокусовано увагу на сучасному стані й перспективах інформаційно-психологічного протистояння за віссю «Кремль — Україна — Захід» упродовж воєнної агресії Росії супроти України та Європи, починаючи з 2014 р. на прикладі чорноморської тематики як важливої безпекової проблеми Сходу та Півдня Європи.

Проаналізувавши фейки т. зв. кремлівських ЗМІ, автор вважає, що, в умовах інформаційної війни та з метою встановлення балансу на інформаційному та дезінформаційному регіональному та глобальному просторах комунікації, сьогодні ще не пізно повернутися до ідеї про можливість підготовки фахівців з інформаційно-психологічної роботи, адже їй досі доводиться констатувати: беззахисність національного інформаційного простору України; відсутність реальної системи інформаційно-дезінформаційних противаг, попри патріотичну риторичку перших осіб держави; нехтування проблеми розвитку українських пресових бюро за кордоном тощо (Житарюк, 2008).

Ключовий висновок — за жодних умов не можна недооцінювати ворога, бо це може призвести до поразки. Тут надзвичайно важливі ресурси: інтелектуальні, фінансові, моральні, які не безмежні. Замість створення конкурентних текстів і проєктів, демонстрації позитивних візій світобудови та глибокої аналітики, як на сторінках часописів «Чорноморська безпека» (Київ), «Геополітика» (Бухарест), чимало талановитих авторів змушені витратити свої сили й час, талант і вміння на спростування вигадок, звинувачень та брехні у вигляді встановлення фактчекінгових вердиктів на кшталт «правда» — «неправда» — «маніпуляція»... А цього замало для серйозного й ефективного протистояння в глобальній війні фейків, звинувачень та вигадок.

Ключові слова: медійні фейки, фактчекінг, аналітика, дезінформація, агресія Росії, ефективність інформаційного протистояння.

INFORMATION AND PSYCHOLOGICAL COMPONENT OF RUSSIAN AGGRESSION AGAINST UKRAINE AND THE WEST (2014–2020): MEANS OF OPPOSITION

Marian Zhytariuk

Doctor in Social Communication, Professor
Ivan Franko National University of Lviv
49 General Chuprynka Str., 79044, Lviv, Ukraine
e-mail: mgzhyt@i.ua
ORCID ID 0000-0002-5690-5701

The article focuses on the current state and prospects of the information and psychological confrontation along the Kremlin — Ukraine — West axis during the Russian military aggression against Ukraine and Europe, starting from 2014 and up to now on the example of the Black Sea theme as an important security problem of the East and the South of Europe.

Analyzing the fakes of the so-called Kremlin media, the author believes that, in the information warfare context and in order to balance the information and disinformation in regional and global communication spheres, it is not too late to return today to the idea of the possibility of training specialists in information and psychological work, as it still must be stated that: the national information space of Ukraine is defenseless; there isn't a real system of information and disinformation counterweights, despite the patriotic rhetoric of the first state persons; the problem of the development of Ukrainian press offices abroad is still neglected and so on (Zhytariuk, 2008).

The key conclusion is — the enemy can not be underestimated in any circumstances, because it can lead to defeat. Here are extremely important such resources as: intellectual, financial, moral, which are not limitless. Instead of creating competitive texts and projects, demonstration of positive visions of the universe and deep analytic, as on the pages of magazines "Black Sea Security" (Kyiv), "Geopolitics" (Bucharest), many talented authors have to spend their strength and time, talent and abilities to refute the fabrications, accusations and lies in the form of establishing fact-checking verdicts like "the truth" — "the lie" — "manipulation"... But this is not enough for a serious and effective confrontation in the global war of fake, accusations and fabrications.

Keywords: *media fake, fact-checking, analytics, disinformation, Russian aggression, information confrontation effectiveness.*

Постановка проблеми

У контексті запропонованої теми необхідно мати на увазі війни «четвертого покоління» й «гібридні війни», де домінують переважно не гармати й танки, авіація та військово-морські сили, а інформаційно-психологічні операції. У будь-якому разі не можна недооцінювати противника, ігнорувати його інформаційно-психологічну роботу на території ворога (Україна, Європа, Північна Америка) з допомогою реалізації інформаційних військ РФ (телебачення, радіо, інтернет і соціальні мережі). Навпаки, треба серйозно ставитися до різних примітивних, на перший погляд, форм і засобів, бо це розслабляє, порушує концентрацію, робить нас менш підготовленими й більше вразливими. У зв'язку з цим, реакція на «гібридні» дії має бути відповідна — рішуча, фахова, дієва, а не з позиції спостерігача чи збайдужілого обивателя. Неадекватна реакція на звинувачення (заслабка, непрофесійна) рівнозначна браку будь-якої реакції. «Найбільш кваліфіковане виправдання, по-перше, дозволяє розуміти і трактувати виправдувальну дію як визнання провини, по-друге, як правило, мало коли буває почуте, оскільки є вторинною інформацією, ніби інформаційним супроводом основної інформації (часто компромату), яку вже почули, зафіксували, на яку оперлися. Тому адекватна реакція під час інформаційної війни з допомогою дезінформування — це можливість нанесення аналогічного дезінформаційного удару у відповідь з адекватними (або й більшими) наслідками (політична, економічна, моральна шкода...)» (Житарюк, 2008, с. 137).

Часто медіа обходяться спростуваннями та фактчекінгом. Але цього замало. В умовах зовнішньої агресії з використанням інформаційних сил у відповідь потрібно забезпечити комплекс засобів, щоби система ЗМІ, бажана, демократична, стандартизована в мирний час, «запрацювала» відповідно до викликів і потреб часу. Держава повинна фінансово й матеріально підтримати науково-аналітичні центри, їхні медійні проекти. На повну має працювати й іномовлення (радіо й телебачення), про яке більше відомо з часів протистояння під час «холодної» війни, нові медіа, соціальні мережі тощо. Сигнал має бути посилений і доступний унаслідок роботи різних передавачів не тільки на підконтрольній території України, а й на тимчасово невідконтрольній, у прикордонні у всіх напрямках від кордону. Натомість в умовах реальної війни з вересня 2018 р. Україна передчасно відмовилася від аналогового мовлення на користь цифрового: потрібно було запроваджувати «цифру», не вимикаючи ефір! У великих містах глядачі отримали кращу картинку, більше каналів, а в низці регіонів — навіть у районних центрах, і не в прикордонні, а в центральних областях, — люди вже забули про телебачення, або дивляться його

через «тарілку». Щоправда, супутник дає змогу безперешкодно дивитися різні канали, не тільки українські, а й російські, які офіційно в Україні заборонені...

Медійні фейки — це свідомі, добре сплановані та організовані вигадки, брехня, дифамація, наклеп тощо, розтиражовані традиційними (газети, журнали, радіо, телебачення) та новими медіа (сайти, блоги та конвергенція) і новими новими медіа (соціальні мережі включно з персональними сторінками), або безплатне й домінантне інформування поза волею реципієнта (Лавриш, 2019). Останні (нові нові медіа) не можна ніяк вважати мас-медіа в класичному розумінні цього слова (як професія, творчість, виробничі потужності, з дотриманням професійних та етичних стандартів), однак їхня адресність, оперативність, цілеспрямованість, помножені на реалізацію потреб та задумів адресанта, здатні долати будь-які кордони й бар'єри практично миттєво, коефіцієнт корисної дії тут не менший, а доволі часто — і вищий, ніж у інших мас-медіа. Це як хімічна або бактеріологічна зброя, яка безпосередньо не завдає вогневого удару, але майже завжди досягає цілі. Частина людей (адресатів) майже одразу розпізнає фейки, але більшість аудиторії — не достатньо досвідченої, досить довірливої й навіть наївної, не здатна розпізнати правду, відрізнити її від вигадки, принаймні одразу й самостійно.

Фактчекінг — один із найбільш поширених, доволі ефективних методів та інструментів боротьби з фейками. Іноді навіть досвідчені журналісти дорікають науковцям, мовляв, навіщо вигадувати новий термін, коли є звичайний процес у журналістській професійній роботі — перевірка фактів. Дехто схильний дорівняти фактчекінг до журналістського розслідування. У широкому, метафоричному значенні, усі ці поняття можна поставити на одну площину, як, скажімо, персоніфікацію, метонімію і синекдоху (різновиди метафори та види троп). Але коли бути точними, то маємо сказати, що фактчекінг, перевірка фактів та журналістське розслідування — близькі, але різні поняття. Чому? *Перевірка фактів* — це уточнення даних, інформації, на основі зіставлення даних, документів і свідчень, і визначення можливості опублікування. *Журналістське розслідування* — це пошук переважно неопублікованої, добре прихованої від громадськості, суспільно та/або соціально важливої інформації з допомогою поглибленого вивчення та активної діяльності журналіста-розслідувача, а також інсайдерів (останніх, звісно, не можна називати). А фактчекінг — це перевірка фактів з офіційних і відкритих джерел плюс їхнє дослідження, але без інсайдерської інформації, та встановлення вердикту, наприклад: правда, неправда, маніпуляція...

Аналітика — найдосконаліший метод із погляду осмислення й конструювання гіпотез і версій, пошуку альтернатив тощо, але зов-

сім не масовий, тобто складний, непублічний, непопулярний із погляду обивателя. Найефективніший і доволі часто незамінний у врахуванні позицій та виробленні стратегій повноважними в ухваленні рішень людьми.

Де́за, дезінформаційна робота на території противника. Антонім до «інформаційна робота». Та ж інформація, але доцільна (бажана) для передавача й недоцільна (небажана) для одержувача. В умовах гібридної війни, де застосовуються психологічні та інформаційні операції, лінгвопрограмування тощо, — обов'язкова для підтримання тону і статусу. Сукупно з фактчекінгом, аналітикою, «деза» суттєво підвищує шанси на нейтралізацію фейкових повідомлень противника, здатна встановити інформаційну перевагу й навіть домінування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Очевидно, що одними з останніх фахових і концептуальних в осмисленні безпекових питань та інформаційного протистояння є публікації в журналах «Чорноморська безпека» (Київ), зокрема стаття «Військове освоєння Криму» (Яременко та ін, 2017), «Геополітика» (Бухарест), стаття «Медіафейки та фактчекінг як засоби ведення і протистояння в інформаційній війні Кремля проти Заходу (чорноморська тематика)» (Zhytariuk, 2019). «Вісник Львівського університету. Серія журналістики» (Житарюк, 2017). та ін. У першому випадку група авторів (Богдан Яременко, Тетяна Гучакова, Андрій Клименко, Ольга Корбут, Юрій Смелянський) дають вичерпну відповідь про головну мету анексії Росією Криму — мілітаризацію, реальну військову базу на суші, у повітрі й на морі, яка в разі збільшила свою присутність на півострові й розглядає його як плацдарм для воєнних дій у басейні Чорного і Середземного морів. В іншому випадку проаналізовано медійні фейки (переважно щодо чорноморської проблематики в кремлівських мас-медіа) як спосіб відвертання уваги, як засіб маніпуляції та пропаганди, а також механізми залучення фактчеку та інших способів спростування (ресурси StopFake, FakeOff, Радіо Свобода, «Європейська правда», «Українська правда», УНІАН, «Укрінформ»). Виявлено, що цих зусиль — без цілеспрямованої інформаційної політики та встановлення інформаційного поля технічними засобами й інтелектуальною складовою — недостатньо для перемоги в інформаційній складовій «гібридної» війни, тому резонно говорити про пошук збалансованого підходу, який би включав роботу дезінформаторів.

Мета цієї статті — загострити увагу на концептуальній проблемі інформаційно-психологічної складової агресії РФ проти України й Заходу (2014–2020 рр.), усвідомлення потреби максимальної інтелектуальної та медійної мобілізації як реального способу протистояння агресорові у фокусі чорноморської проблематики.

Вклад основного матеріалу дослідження

Протистояння РФ проти Заходу — річ очевидна: це не фейк, і фактчекінг тут зайвий. Однак це ж протистояння — фактично лакмусовий тест на адекватність, відповідність, зрілість, етичність, цинізм західних політиків, журналістів та оглядачів, країн та регіонів у вигляді санкцій, але не секторальних, які завдали б більш відчутного удару. Усі знають про економічні санкції проти окремих громадян-бізнесменів та політиків Росії та низки російських підприємств, запроваджені за анексію українського Криму, але багатьом в сучасній Європі (у різних країнах) уже дуже хотілося б ці санкції якщо не зняти цілком, то принаймні послабити. Іноді мотивація — навіть з уст Ф. Могеріні й А. Меркель — ну геть дивна: виконання Мінських домовленостей. Але ж, по-перше, Мінські домовленості з боку терористів та московських загарбників не виконувалися й не виконуються (варто згадати Указ В. Путіна щодо російської паспортизації мешканців України з тимчасово окупованих територій («Подписан Указ об отдельных категориях», 2019), який засудили західні лідери й міжнародні інституції), по-друге, уже й забуто, що санкції призначено не за Донбас, а за Крим, який, до честі світової спільноти, так і не визнаний територією РФ.

Причин вагань щодо санкцій, підтримки кремлівського лобізму теж не бракує. Наприклад, це наслідки інформаційної війни, релігійного та культурного протистояння (за висловом кремлівських діячів, як-от С. Лавров, м'якої сили) РФ проти іншого світу; політична корупція РФ (підкуп західних політиків, створення й утримання чи спонсорування політичних та громадських проєктів прокремлівського штибу); економічний лобізм та фінансова корупція (проєкти з будівництва газогонів та їхня реалізація дном Балтійського і Чорного морів, атомні проєкти в країнах «третього світу»); демонстрація біцепсів та воєнщини (Грузія, Україна, Сирія); нерішучість західних лідерів; імпотентність міжнародних організацій (ОБСЄ, ООН); затягування реальних реформ у самій Україні; банальна втома тощо. Перелік дещо хаотичний, неповний, але від цього не менш правильний.

Ведучи гібридну війну проти Заходу, офіційний Кремль не обмежує себе у використанні різних методів і прийомів — як цивілізованих, так і, здавалося б, зовсім неприпустимих. І логіку претендента на роль світового жандарма зрозуміти можна: це працює, заганяє супротивника в ступор, позбавляє його здатності на адекватні і своєчасні дії у відповідь. Не можна зрозуміти інше: чому світова спільнота, яка доволі тривалий час фактично (крім фінансово-економічних важелів) у ролі жертви та іграшки в руках команди В. Путіна, і далі вперто недооцінює супротивника, не виробила ефективної стратегії протистояння й подальшої перемоги в цивілізаційній вій-

ні за віссю «Захід — Схід». Численні стани стурбованості щодо всіляких дій московських політичних та воєнних діячів, неефективні заклики й засудження через дотримання прав і свобод громадян РФ та запроторених у в'язницях українців, навпаки, дають додаткові стимули Путіну не зупинятися, а тільки нарощувати протистояння і, таким чином, і далі перевіряти на міцність західні інституції та політичні союзи.

Одні з найбільш дієвих методів — інформаційна війна та політика реалізації м'якої сили. Навіщо воювати у Європі в буквальному розумінні слова, якщо можна розхитувати ситуацію підтримкою терористичних актів (Франція), реалізацією сценаріїв із мігрантами, ставлячи ЄС щоразу перед новими викликами? Полігонів достатньо в Україні та Сирії, навіть для відвертання уваги від цивілізаційної окупації безпечної Європи.

Достатньо дієві на території Європи, у боротьбі Московщини проти Заходу, фейки на телебаченні та в інтернеті. Саме так найлегше поширювати неправду й вигадки. Армії російських ботів-маніпуляторів у соціальних мережах західних країн блокують адекватну реакцію й реалізують кремлівські сценарії. Ситуація нерідко не вписується в межі здорового глузду й доходить до парадоксу: німці, перемогу над якими в Другій світовій і досі фанатично святкують у РФ, яка безпардонно приписала перемогу антигітлерівській коаліції виключно собі, оці німці, повторюю, їхні політики й бізнесмени, хотіли б зняття з РФ санкцій; угорці й чехи ніби забули, що свого часу на вулицях їхніх столиць (Будапешт, 1956 та Прага, 1968), пролилася кров від радянських танків, а їхню землю топтали чоботи радянських солдат, які теперішня Москва фактично ототожнює з поняттям «російський», отже, політики з Будапешта та Праги нерідко творять прокремлівську ситуативну антиукраїнську та проросійську коаліцію (у т. ч. і щодо мови, і щодо освіти, і щодо національних меншин), намагаючись втягнути у свою брудну гру і промосковську орбіту потенційних союзників у Варшаві, Софії, Бухаресті...

У своїй відкритій агресії супроти Заходу т. зв. м'якою силою РФ не цурається жодних засобів. Наприклад, на ТВЦ договорилися до того, що буцімто українські вчені вважають, ніби Чорне море — увага! — викопали давні укри (хто це такі? — М. Ж.), що в Україні заборонено Діда Мороза, що Степан Бандера — це Ісус Христос, а Ной та Спартак — українці тощо! (Богомолова и др., 2014). Хіба можна після цього серйозно сприймати українця як ученого? Звичайно, що ні. І чи можна такі телеканали — а в Росії федеральні телеканали в епоху Путіна як клони у формуванні порядку денного, пропагандисти й маніпулятори, вважати засобами масової інформації, а не засобами зомбування, пропаганди та маніпуляції?

Тут потрібно дати невеличку довідку про акціонерне товариство «ТВ Центр». Інформацію про те, як вони себе позиціонують, візьмемо із сайту телекомпанії: «одна з провідних російських телекомпаній», «з 2013 р. «ТВ Центр» входить до першого мультиплексу — десятки загальноросійських обов'язкових загальнодоступних телеканалів», «федеральний телеканал, у цілодобовому режимі розповідає про політику та економіку, соціальну сферу та міжнародні події, науку й технології, культуру, історію та спорт», «серйозно, чесно й актуально — про все, що хвилює жителів Росії», «передачі дивляться в усіх 85 суб'єктах Російської Федерації, а його аудиторія приблизно... 146 мільйонів осіб», «міжнародну версію телеканалу дивляться жителі країн СНД, Балтії, Східної та Західної Європи, Канади, США, Близького Сходу й Північної Африки. У сукупності це близько 32 мільйонів глядачів» (О компании ТВЦ, 2019). Якщо інформація про кількість глядачів правильна, то вона просто вражає: 146 і 32 млн — це 178 млн, або понад третина жителів усього ЄС, у якому станом на 2018 р. мешкало 503 млн («Населення Європейського Союзу», 2019)!

На популярному ресурсі StopFake, який фактично є засобом боротьби з неправдивою інформацією про події в Україні, ще в січні 2015 р. спростували інформацію про чорноморські копальні від укрів у подачі ТВЦ («Фейк: Украинские ученые считают», 2015). Тут доведено, що цитована на російських телеканалах книжка якогось Едмунда Квасіва «Історія укрів від зародження до наших днів», нібито видана в Києві у видавництві «Просвіта», — суцільна вигадка, адже ніхто не знає такого історика, у видавництві ніколи не друкували такої книжки! Немає ані людини, ані книжки, але є вигадані цитати, які тиражують досі! Про «рукотворність» Чорного моря сказано, що це — фейк, а ось про інші фейки з того ж матеріалу ТВЦ — уже ні. Крім того, яка аудиторія у ТВЦ, а яка — у StopFake? Попри те, що цю ж тему піднято й на іншому ресурсі — FakeOff, де в публікації «Хто такі укри? Навіщо їм Чорне море? — Фейк родом із Росії» Павел Понятовський висміює ведучу новин ЦВТ Анну Прохорову (Poniatowski, 2015), реально тих, хто прочитав-почув-побачив спростування, у рази, у десятки, а іноді й сотні разів менше, ніж тих, хто сприйняв брехню не як брехню, а як правду. І в цьому найбільша підступність інформаційних кілерів, які становлять хребет інформаційних військ РФ і проти яких фактично немає антидоту, тобто дієвої, своєчасної та адекватної протидії.

Згадаємо інші фейки на чорноморську тематику.

Так, інформаційне агентство «Риа-Новости» засудило заяву Ф. Могеріні в Страсбурзі 23 жовтня 2018 р. (Бершидский, 2018), у якій йшлося про те, що РФ, грубо нехтуючи міжнародним законодавством, після анексії Криму фактично привласнила собі Чорне та Азовське моря,

забуваючи, що Чорне море — європейське. Цитую: «Ми всі погодилися з основним принципом, що наші кордони не можуть бути змінені військовою силою. Це принцип, це цінність, на якій ґрунтується наше спільне життя. Це також є фундаментальним інтересом усіх європейців, оскільки це є основою миру та безпеки на нашому європейському континенті. Коли цей принцип порушується — як це було (йдеться про анексію Криму та мілітаризацію Азовського моря. — М. Ж.), — ми всі менш безпечні на нашому континенті»; «Події в Азовському морі є демонстрацією цього: коли основні правила мирного співіснування не враховуються, нестабільність і напруженість обов'язково зростають. Будівництво Керченського мосту між Кримським півостровом та Російською Федерацією відбулося без згоди України, і це є черговим порушенням суверенітету та територіальної цілісності України. Крім того, міст перешкоджає проходженню суден до українських портів Азовського моря»; «... Чорне море є європейським морем, і ми не хочемо бути свідком ще одного військового нарощування в нашому безпосередньому регіоні. Ми будемо продовжувати наполягати на дотриманні міжнародного права й конвенцій та підтримувати Україну в цих складних обставинах» (Mogherini, 2018).

Звісно, що Чорне море — європейське, адже, крім Росії, Грузії та України (теж країни в Європі, хоч і не в Європейському Союзі) воно омиває береги країн ЄС — Болгарії та Румунії, і Туреччини (яка так само, як і всі названі держави, член Ради Європи). Але політична критика мілітаризації чорноморського регіону Росії не до вподоби, тому й за кремлівським сценарієм виникають дуже дивні, практично безглузді, обурення, звинувачення, заперечення.

Низка блогів та новинних ресурсів повідомила про російську військову провокацію в Чорному морі у квітні 2014 р., буцімто 27 членів екіпажу американського есмінця Donald Cook подали рапорт про відставку після того, як під час патрулювання в безпосередній близькості поблизу їхнього корабля 12 разів пролетів російський винищувач Су-24. Насправді, м'яко кажучи, ситуація була трохи інша. І про це докладно йдеться в публікації на сайті StopFake «Брехня: екіпаж американського есмінця злякався російського винищувача» («Ложь: экипаж американского эсминца», 2014).

Звичними стали т. зв. події фейки. Наприклад, на фоні приготування України до другого туру виборів Президента України, в Росії повідомили (заступник Голови комітету Державної думи РФ з оборони Юрій Швиткін), що НАТО прагне загострити ситуацію в чорноморському регіоні, адже кораблі Туреччини, Румунії, Болгарії та Голландії зайшли в українські та грузинські порти.

У таблиці подано, що ж було насправді і як це прокоментовано, і що вигадали кремлівські інформаційні війська.

Що було насправді (Reuters, 14.04.2014)	Що є фейком, вигадкою
<p>Полковник Стівен Уоррен: «Ці провокаційні й непрофесійні дії Росії не узгоджуються з їх національними протоколами й попередніми угодами про професійну взаємодію між нашими військовими».</p> <p>Уоррен повідомив, що російський літак Су-24, або Фенсер, зробив 12 проходів на низькій висоті біля USS Дональда Кука, руйнівника, що перебуває в Чорному морі з 10 квітня.</p> <p>Інцидент тривав 90 хвилин і відбувся в суботу ввечері, коли американський корабель проводив патрулювання в міжнародних водах західного Чорного моря, сказав Уоррен. Зараз судно знаходиться в румунському порту.</p>	<p>Полковник Пентагону Стів Уоррен назвав ці маневри «страхітливими й неприпустимими, оскільки це деморалізує особовий склад корабля й негативно впливає на загальний психологічний клімат серед військово-вослужбовців» (виділення наші. — М. Ж.). Адже після пережитого «27 бравих моряків з есмінця «Дональд Кук» подали рапорти про звільнення (інформація нічим не підтверджена, але звучить красиво)» («Су 24 і есмінець», 2014).</p> <p>«Члени екіпажу корабля проходять необхідні процедури з психологом, щоби відновитися після перенесеного стресу...» («Ложь: екіпаж американського есмінця», 2014).</p>

За повідомленням ресурсу StopFake, який виявляє вигадки та брехню, деякі російські експерти пішли ще далі й заявили, що НАТО нібито спеціально «провокує» Росію. За словами експерта Центру дослідження проблем безпеки РАН Константина Блохіна, Альянс у своїх інтересах використовує будь-яку країну, яка розташована поруч із Росією: «Грузія, НАТО й Україна разом демонструють якусь антиросійську спрямованість. Усе це робиться для того, щоби змусити Росію понервувати» («Фейк: НАТО, Україна и Грузия накаляют», 2019). Насправді масштабні військово-морські навчання країн НАТО, України та Грузії розпочалися 5 квітня ц. р., а кораблі Північноатлантичного альянсу зайшли в українські та грузинські порти (це було заплановано давно) трохи раніше — 1 квітня — у зв'язку з необхідністю узгодження спільних дій під час навчань. Вигадки РФ щодо багатонаціональних воєнних навчань в Україні команда StopFake викривала багато разів. Наприклад, цілковитою брехнею виявилась і «новина» від агітаторів та пропагандистів із білокам'яної про те, що допуск іноземних військ на територію України зроблено для остаточного розвалу країни.

Ще одна дуже популярна вигадка в Росії, класична маніпуляція їхніх інформаційних сил, полягає в тому, що нібито прагнення України і Грузії до членства в НАТО «загрожує безпеці Росії», а основна мета співпраці Брюсселя з Тбілісі й Києвом — «провокування Кремля. Достатній аргумент із цього приводу — заява Генерального секретаря НАТО Єнса Столтенберга 4 квітня ц. р. про те, що Україна і Грузія — суверенні держави, які можуть будувати свою зовнішню політику на

свій розсуд, без узгодження з Росією» (слухати аудіо з 10:21) (Столтенберг, 2019).

Названі фейки — тільки дешиця потужного дезінформаційного потенціалу. У тому ж дусі кремлівський агітпроп принижує, висміює та зневажає будь-які проукраїнські або проєвропейські ініціативи. Скажімо, 5 лютого ц. р. воїни вигадок (Свободная пресса, Известия, РИА Новости та інші пропагандистські медіа) заговорили і про те, що, задля вступу до НАТО, Молдова здає Росії Придністров'я. StopFake цитує Ленту.ру: «Країна готова відмовитися (від Придністров'я — ред.), якщо це стане каменем спотикання для розвитку співпраці з НАТО і вступу до Євросоюзу» («Фейк: Молдова отказалась от Приднестровья», 2019). «Вести» резюмують: «Якщо з'ясується, що в ЄС не можна вступати країнам із невирішеними територіальними проблемами, Кишинів готовий відмовитися від реінтеграції з Придністров'ям» («Фейк: Молдова отказалась от Приднестровья», 2019). Насправді політик із Кишинєва, спікер парламенту Молдови Андріан Канду, у своєму інтерв'ю українському інтернет-виданню «Європейська правда» сказав інше: «Особисто я вірю: ми можемо домовитися, якщо Росія отримає гарантії не-вступу Молдови до НАТО, а також гарантії того, що Молдова не об'єднається з Румунією, гарантії того, що російське населення не буде позбавлене прав, які гарантують меншинам міжнародні стандарти — тоді ми зможемо домовитися про міжнародну миротворчу місію в Придністров'ї, а не російську, про вивезення (або ліквідацію) величезного сховища зброї, яке там розташоване. А ми при цьому надамо Придністров'ю максимально широку автономію — ширшу навіть за ту, яку має Гагаузія». На запитання про те, що буде з рухом Молдови до ЄС, Канду відповів, що «тут не може бути жодних дискусій. Це — однозначно наше майбутнє. Це — не та ціна реінтеграції Молдови, про яку може йтися. Якщо з'ясується, що ціна — це відмова від євроінтеграції, то нашою відповідь буде — ні, ми не готові платити таку ціну» (Сидоренко, 2019). Тобто Кремль не змусить офіційний Кишинів відмовитися від прозахідного курсу країни і вступу в Європейський Союз, а всілякі умови Кишинєву висуває саме Росія, а не Європейський Союз, як випливає з донесень агітпропу.

25 листопада 2018 р. в нейтральних водах Чорного моря, поблизу Криму, відбувся акт військової агресії військово-морських сил РФ проти військово-морських сил України. Більшість ЗМІ — як українських, так і світових, чи то припускаючись помилки, чи через некомпетентність, повідомила про напад як про інцидент у Керченській протоці. Насправді застосування крупнокаліберної зброї, потужна атака з тараном і абордажем та захопленням моряків у заручники, яких окупанти й досі не визнають військовополоненими, важко назвати інцидентом. Це — по-перше. По-друге, у Керченській прото-

ці, під мостом, мала місце спершу затримка судноплавства, а згодом і унеможливлення руху кораблів у зв'язку з перекриттям фарватеру з допомогою російського танкера. Коли стало зрозуміло, що російські військові не пропустять українські катери через протоку для подальшого слідування в українські порти «Бердянськ» та «Маріуполь», українське військове командування віддало наказ повертатися до постійного місця базування, у порт «Одеса». Попри накопичення воєнного потенціалу на морі та в повітрі, тоді і справді ще можна було наївно припускати, що в Керченській протоці трапилося непорозуміння, мав місце інцидент, який поки що не вирішено. Однак коли близько 19:00 кораблі ВМС України почали рух на вихід з акваторії Азовського моря в переслідуванні ВМС РФ, стало зрозуміло, що це — щось більше за інцидент, і його ніяк не вирішено. Близько 20:20, після виходу з 12-мильної прибережної зони, у міжнародних водах Чорного моря, росіяни атакували українські катери (див. відео тарану) («Російське судно таранить українське», 2018). Малий броньований артилерійський катер «Бердянськ» було пошкоджено, він втратив хід. На борту були поранені українські матроси. Станом на 22:00 захоплено два українські кораблі й поранено шістьох матросів: список трофеїв поповнив ще й рейдовий буксир «Яни Капу». Натомість малий броньований артилерійський катер «Нікополь» заблокований та слідує в супроводі окупантів («Війна в Керченській протоці», 2017).

Унаслідок відкритої агресії збройних сил Росії проти України було скликано Раду національної безпеки й оборони України, Раду безпеки ООН, оголошено військовий стан на один місяць у десяти областях України (тих, що мають вихід до морів, та прикордонній до Придністров'я Вінниччини), на бік України вкотре стали західні країни, представники яких засудили відкриту військову агресію Росії проти України. Натомість у інтерпретації наших північних сусідів Україна й українці знову постали цілковитими бовдурами — із «трьома ржавими катерами», президентом — «новим українським фюрером», який спеціально спровокував конфлікт тощо. StopFake помічає, що після нападу в пропагандистських ЗМІ РФ прискорено й посилено агресивну інформаційну кампанію. Тут не цураються звичних прийомів для поширення фейків та маніпуляцій («Напад Росії на українські», 2018).

Минає зовсім небагато часу, і вже 12 грудня 2018 р. медіаресурс StopFake знову б'є в набат: «Російські пропагандистські ЗМІ продовжують поширювати фейки й маніпуляції, пов'язані з подіями, що розгортаються в акваторіях Азовського й Чорного морів. Так, останнім приводом для такої інтерпретації послугувало ухвалення Верховною Радою України в другому читанні Закону «Про прилеглу морську зону України», що встановлена відповідно до Конвенції ООН із морського права («Фейк: Україна затримуватиме в Чорному морі», 2018).

Доволі ґрунтовний огляд світових мас-медіа щодо кремлівських фейкометів зробила Анна Романдаш («Росія рік поширювала фейки про Азовське море, готуючись до Керченської кризи (світова преса)» (Романдаш, 2018). Тут авторка акцентує на тому, як британська газета The Guardian інформувала про кампанію з дезінформування, яку Росія почала за рік до подій у Керченській протоці, аби виправдати свою агресію перед європейцями; згадує також онлайн-видання EObserver, на думку якого, Росія застосувала пропаганду для дестабілізації українського Сходу й підбурення протестів у Франції та Чорногорії, аби виявити, як ЄС буде реагувати на пропаганду; звертає увагу на розбіжності в трактуванні Голодомору в Україні та на Заході (журнал New Eastern Europe)...

У контексті необхідності реального протистояння не на виживання, а на перемогу в чорноморському регіоні та глобальній геополітиці, можна вважати слухними слова президента Румунії Клауса Вернера Йоганніса, виголошені в лютому ц. р. під час виступу на Мюнхенській конференції з питань безпеки, про необхідність посилення присутності Організації північноатлантичного договору (НАТО) у регіоні Чорного моря: «Оскільки Європейський Союз втілює свої рішення щодо санкцій, він повинен продовжувати неухильно робити це. НАТО має ще більше зміцнювати свій потенціал стримування й оборони на східному кордоні. Саме тому Румунія рішуче підтримує посилення злагодженості на східному фланзі. Більше того, у регіоні Чорного моря, де обстановка в галузі безпеки все більшою мірою зіштовхується з викликами, як ми це бачили нещодавно, необхідна більша присутність НАТО» («Румунія виступила за посилення», 2019).

Легше було б протистояти фейкам, якби вони були випадковими і прикрими епізодами в інформаційному просторі, але за умов, коли російське телебачення та інтернет, включно із соціальними мережами, перетворилися із засобів інформування та способів комунікації на глобальні й тотальні фейкомети, реальна протидія, крім фактчекінгу, на жаль, доволі проблематична, не завжди системна і, зрозуміло, не масова й не глобальна. Хоча певні спроби і вдалі приклади також мають місце й на фронті контрпропаганди, основою якої є правда, компетентність, своєчасність, системність, тобто якісна аналітика. Наприклад, у статті «США серйозно взялися контролювати Росію в Чорному морі» в підрозділі «Чому турецького «натівського» флоту в Чорному морі не достатньо» В'ячеслав Масний акцентує на тому, що й без американських кораблів блок НАТО в Чорному морі має цілком достатньо засобів, щоби стримувати Росію. «Військово-морський флот члена НАТО Туреччини, навіть без підтримки сил Болгарії й Румунії, серйозно переважає чорноморський флот РФ. На жаль, повні-

стю покладатись на Туреччину у світлі сучасних російсько-турецьких відносин не можна» (Масний, 2019), адже «Туреччина, відповідно до умов конвенції, має право пропускати через чорноморські протоки військові судна на власний розсуд у випадку воєнної загрози. Якщо ця загроза реально йтиме від Росії, імовірно, що Туреччина стане на бік свого військового блоку» (Масний, 2019). Тому постійна присутність військових кораблів НАТО в північній акваторії Чорного моря і справді необхідна, аби не допустити повторення Керченського сценарію. «Усвідомлюючи цю потребу, НАТО постійно надсилає кораблі та патрульні групи в Чорне море. Якщо у 2017 році патрульні групи НАТО перебували в Чорному морі сумарно всього 80 днів, то у 2018-му — уже 120. Й у 2019 році, вочевидь, слід чекати ще більшої тривалості військових місій флотів НАТО в Чорному морі» (Масний, 2019).

З іншого боку, не можна не погодитися з автором і в тому, що «основним захистом наших (українських. — М. Ж.) берегів та морських просторів має бути все ж український військовий флот» (Масний, 2019). А він доволі слабкий, тому, на жаль, про відкрите протистояння з російськими морськими силами наразі говорити передчасно. П'ятирічка Президента П. Порошенка позначилася певними намаганнями залучити наших західних союзників у боротьбі з РФ на користь розвитку військово-морських сил України, зокрема, розбудови інфраструктури та бойового складу флоту, однак цих зусиль явно недостатньо. Як не парадоксально, проблемою виявились навіть подаровані Україні американські бойові катери, які й досі в розпорядженні США («США запропонували Києву прийняти», 2018). Отже, навійно сподіватися на швидке зростання військової потуги України на флоті. Практично все, що було створено Україною для розбудови ВМС за понад 20 років незалежності, було втрачено під час анексії Росією Криму навесні 2014 р.

Авторитетний у експертних колах та аналітичних центрах журнал «Чорноморська безпека» (засновник — Центр сприяння вивченню геополітичних проблем та євроатлантичного співробітництва «НОМОС» (Севастополь), видавець — Центр глобалістики «Стратегія ХХІ» (Київ)) у колективному звіті «Військове освоєння Криму» перелічує «військові трофеї» — бойові кораблі ВМС України, що захоплені під час окупації Криму, для яких окупаційна влада формує нові екіпажі в складі Чорноморського флоту РФ: «1. Великий десантний корабель «Костянтин Ольшанський» (екіпаж: 98 чол.); 2. Ракетний катер (корвет) «Придніпров'я» (екіпаж: 44 чол.); 3. Малий протичовновий корабель (корвет) «Луцьк» (екіпаж: 90 чол.); 4. Малий протичовновий корабель (корвет) «Тернопіль» (екіпаж: 90 чол.); 5. Малий протичовновий корабель (корвет) «Хмельницький» (екіпаж: 36 чол.); 6. Тральщик «Чернігів» (екіпаж: 68 чол.); 7. Тральщик «Черкаси» (екіпаж: 68 чол.);

8. Корабель управління «Славутич» (екіпаж: 129 чол.). Чисельність їх екіпажів і берегового персоналу додасть ще більше тисячі чоловік до чисельності особового складу ЧФ РФ в окупованому Криму» (Яременко та ін., 2017).

Перспективи подальших досліджень

Допоки не буде зведено нанівець інформаційно-психологічну складову кремлівської агресії, допоки РФ братиме активну участь у геополітичній реконструкції з позиції сили, нехай і «м'якої» (з паспортами, релігією, фейками та історичними перекрученнями про «спільну колиску» та «один народ», допоки українські території не будуть звільнені від окупації, — доти окреслена й суміжні теми будуть актуальні й матимуть перспективу розвитку. На жаль, не можемо спрогнозувати різку зміну ситуації найближчим часом. Як і напередодні Другої світової війни (А. Гітлер і Третій Рейх), дипломатичне умиротворення агресора неефективне. Богдан Яременко, який до початку Євромайдану працював генеральним консулом України в Стамбулі, а тепер голова правління Фонду «Майдан закордонних справ» (експертної та громадської платформи в галузі зовнішньої політики) («Про фонд», б.р.), у коментарі «Чорноморський регіон між США, ЄС та Росією» ще у вересні 2017 р. правильно розставив акценти: «РФ продовжуватиме використовувати всі наявні ресурси для забезпечення домінування в чорноморському регіоні. При цьому невідомо\незрозуміло\важко спрогнозувати, скільки в реальності в неї політичних, економічних та військових ресурсів для досягнення цієї мети... США не має доктрини чи стратегії дій у регіоні. З погляду процесів останнього десятиліття, США проводили непослідовну, а часами й суперечливу політику щодо найбільш важливих подій чи процесів у регіоні» (Яременко, 2017).

Висновки

За сьогоdnішніх умов, Україні **необхідно вступити до НАТО**. І чим швидше, тим краще для всіх, крім РФ. Іншого шляху реального встановлення балансу в чорноморському регіоні та в басейні Середземного моря немає. Допоки кремлівські фейкомети (телебачення, преса, радіо, нові медіа) відвертають увагу світу на дрібниці та квазіпроблеми, Україна та її союзники по чорноморському співробітництві (Румунія, Болгарія, Грузія, загалом НАТО, ЄС) повинні пам'ятати про гірку реальність — і про відновлення ядерного потенціалу в Криму, і про нарощення збройних сил РФ у регіоні, і про зухвалі плани та імперські інтереси Кремля на шляху перерозподілу сил та інтересів у трансформації політичної карти Європи з позиції сили, а не міжнародного права, — і тому повинні навчитися *реально протистояти агресорові з позиції сили, а не висловлення стурбованості чи занепокоєння*.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Бершидский, Ю. (2018, 24 октября). Российские СМИ возмутились словам Могерини о «европейском Черном море». Но оно действительно европейское. *The Insider*. https://theins.ru/antifake/123852?fbclid=IwAR27IhCZIRye_kpRvjArjGtbQFpD_EojA824OPGBeF54zdQ70zajbXoMhNA.
- Богомолова, М., Мекертычева, Е., Давидяк, С., & Ситковский, Д. (2014, 23 ноября). Украинские историки создают для населения псевдореальность. *ТВЦ*. <http://www.tvc.ru/news/show/id/55735>.
- Війна в Керченській протоці: таран, штурмовики та захоплення українських кораблів. (2017, 25 листопада). *Українська правда*. <https://www.pravda.com.ua/articles/2018/11/25/7199243/>.
- Житарюк, М. (2008). *Соціокультурна модель журналістики: традиції й новаторство* [Монографія]. Простір-М. https://tmk-ti-vdpu.at.ua/_ld/0/30_monograf_a5_cd.pdf.
- Житарюк, М. (2017). Інформаційна пропаганда Кремля в контексті геополітики. *Вісник Львівського університету. Серія: Журналістика*, 42, 216–225. <http://dx.doi.org/10.30970/vjo.2017.42.7678>.
- Лавриш, Ю. (2019). Віртуальна реальність у системі нових медіа. *Вісник Львівського університету. Серія: Журналістика*, 46, 304–309. <http://dx.doi.org/10.30970/vjo.2019.46.10067>.
- Ложь: экипаж американского эсминца испугался российского истребителя. (2014, 16 апреля). *StopFake*. <https://www.stopfake.org/lozh-ekipazh-amerikanskogo-esmintsya-ispugalsya-rossijskogo-istrebitelya/>.
- Масний, В. (2019, 26 лютого). США серйозно взялися контролювати Росію в Чорному морі. *Укрінформ*. <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2648775-ssa-serjzno-vzalisa-kontroluvati-rosiu-v-cornomu-mori.html>.
- Напад Росії на українські кораблі: фейки й маніпуляції. (2018, 28 листопада). *StopFake*. <https://www.stopfake.org/uk/napad-rosiyi-na-ukrayinski-korabli-fejki-i-manipulyatsiyi/>.
- Населення Європейського Союзу. (2019). *Вікіпедія*. https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%84%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D0%A1%D0%BE%D1%8E%D0%B7%D1%83.
- О компании ТВЦ (2019, 4 мая). *ТВЦ*. <http://www.tvc.ru/section/show/id/3>.
- Подписан Указ об отдельных категориях иностранных граждан и лиц без гражданства, имеющих право обратиться с заявлениями о приеме в гражданство Российской Федерации в упрощенном порядке. (2019, 1 мая). *Президент России*. <http://kremlin.ru/acts/news/60429>.
- Про фонд. (б.р.). *Майдан закордонних справ*. <https://www.mfaua.org/uk/about>.
- Романдаш, А. (2018, 11 грудня). Росія рік поширювала фейки про Азовське море, готуючись до Керченської кризи (світова преса). *Радіо Свобода*. <https://www.radiosvoboda.org/a/29650610.html>.
- Російське судно таранить українське в Чорному морі [Відео]. (2018, 25 листопада). *Радіо Свобода*. <https://www.radiosvoboda.org/a/video-taranazov-sea/29620048.html>.

Румунія виступила за посилення присутності НАТО в Чорному морі. (2019, 16 лютого). УНІАН. <https://www.unian.ua/politics/10448745-prezident-rumuniji-pidtrimav-posilennya-nato-v-chornomu-mori.html>.

Сидоренко, С. (2019, 04 лютого). Молдовський спікер: Відмова від євроінтеграції? Ні, це не буде ціною повернення Придністров'я! *Європейська правда*. <https://www.eurointegration.com.ua/interview/2019/02/4/7092165/>.

Столтенберг, Й. (2019, 4 квітня). Заява Генерального секретаря НАТО [Аудіо]. https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/audio/audio_2019_04/20190404_190404d.mp3.

Су 24 і есмінець Donald Cook, фото. (2014, 07 ноября). *Toparmy.ru*. <http://toparmy.ru/istoriya-vojn/konflikty/su-24-i-esminec-donald-kuk-donald-cook-foto.html>.

США запропонували Києву прийняти декілька кораблів для ВМС України — экс-посол. (2018, 20 грудня). УНІАН. <https://www.unian.ua/war/10384269-ssha-zaproponuvali-kiyevu-priyuyati-dekilka-korabliv-dlya-vms-ukrajini-eks-posol.html>.

Фейк: Молдова отримала від Придністров'я угоду НАТО. (2019, 11 февраля). *StopFake*. <https://www.stopfake.org/fejkmoldova-otkazalas-ot-pridnestrovyu-v-ugodu-nato/>.

Фейк: НАТО, Україна і Грузія накаляють обстановку в Чорноморському регіоні. (2019, 10 апреля). *StopFake*. <https://www.stopfake.org/fejknato-ukraina-i-gruziya-nakalyayut-obstanovku-v-chernomorskom-regione/>.

Фейк: Українські вчені вважають, що Чорне море викопали древні укряї. (2015, 29 января). *StopFake*. <https://www.stopfake.org/fejkukrainskie-uchenye-schitayut-chno-chnoe-more-vykopali-drevnie-ukry/>.

Фейк: Україна затримує в Чорному морі всі судна РФ і стрілятиме на ураження. (2018, 12 грудня). *StopFake*. <https://www.stopfake.org/ukfejkukrayina-zatrymuvatyme-v-chornomu-mori-usi-sudna-rf-i-strilyatyme-na-urazhennya/>.

Яременко, Б. (2017, 19 вересня). Чорноморський регіон між США, ЄС та Росією. *Нове время*. https://nv.ua/ukr/opinion/chornomorskij-region-mizh-ssha-jes-ta-rosijeju-1876473.html?prefer_lang=ukr.

Яременко, Б., Гучакова, Т., Клименко, А., Корбут, О., & Смелянський, Ю. (2017). Військове освоєння Криму. *Чорноморська безпека: аналітичний часопис*, 2 (30), 17–38. https://crimeahrg.org/wp-content/uploads/2017/12/bss_2_6.pdf.

Levinson, P. (2009). *New new media*. Pearson.

Mogherini, F. (2018, October23). Speech by HR/VP Federica Mogherini on the situation in the Sea of Azov. *An official website of the European Union*. https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/52626/speech-hrvp-federica-mogherini-situation-sea-azov_en.

Poniatowski, P. (2015, 5 февраля). Кто такие укряї? Зачем им Чорное море? — Фейк родом из России. *FakeOff*. <http://fakeoff.org/history/kto-takie-ukry-zachem-im-chnoe-more-feyk-rodом-iz-rossii>.

UPDATE 1-Russian jet's passes near U. S. ship in Black Sea «provocative» — Pentagon. (2014, April14). *Reuters*. <https://www.reuters.com/article/usa-russia-blacksea/update-1-russian-jets-passes-near-u-s-ship-in-black-sea-provocative-pentagon-idUSL2N0N60V520140414>.

Zhytariuk, M. (2019). Media fakes and fake checking as means of realization and opposition in the information war Kremlin vs West (Black Sea thematics). *Geopolitica*, 2 (78). <https://www.geopolitic.ro/media-fakes-fake-checking-means-realization-opposition-information-war-kremlin-vs-west/>.

REFERENCES

- Bershidskii, Iu. (2018, October 24). Rossiiskie SMI vozmutilis slovam Mogerini o «evropeiskom Chernom more». No ono deistvitelno evropeiskoe [Russian media outraged Mogherini about the «European Black Sea». But it is really European]. *The Insider*. https://theins.ru/antifake/123852?fbclid=IwAR271hCZIPye_kpRvjArjGtbQFpD_EojA824OPGBef54zdQ70zajbXoMHNhA [in Russian].
- Bogomolova, M., Mekertycheva, E., Davidiak, S., & Sitkovskii, D. (2014, November 23). Ukrainskie istoriki sozdaiut dlia naseleniia psevdorealnost [Ukrainian historians create pseudo-reality for the population]. *TVTc*. <http://www.tvc.ru/news/show/id/55735> [in Russian].
- Feik: Moldova otkazalas ot Pridnestrovia v ugodu NATO [Fake: Moldova abandoned Transnistria to please NATO]. (2019, February 11). *StopFake*. <https://www.stopfake.org/fejk-moldova-otkazalas-ot-pridnestrovya-v-ugodu-nato/> [in Russian].
- Feik: NATO, Ukraina i Gruziiia nakaliaiut obstanovku v Chernomorskom regione [Fake: NATO, Ukraine and Georgia are heating up the situation in the Black Sea region]. (2019, April 10). *StopFake*. <https://www.stopfake.org/fejk-nato-ukraina-i-gruziya-nakalyayut-obstanovku-v-chernomorskom-regione/> [in Russian].
- Feik: Ukraina zatrymuvatyme v Chornomu mori vsi sudna RF i striliatyme na urazhennia [Fake: Ukraine will detain all Russian ships in the Black Sea and fire to defeat]. (2018, December 12). *StopFake*. <https://www.stopfake.org/uk/fejk-ukrayina-zatrymuvatyme-v-chornomu-mori-usi-sudna-rf-i-striliatyme-na-urazhennya/> [in Ukrainian].
- Feik: Ukrainskie uchenye schitaiut, chto Chernoe more vykopali drevnie ukry [Fake: Ukrainian scientists believe that the Black Sea dug ancient ukry]. (2015, January 29). *StopFake*. <https://www.stopfake.org/fejk-ukrainskie-uchenye-schitayut-chto-chnoe-more-vykopali-drevnie-ukry/> [in Russian].
- kompanii TVTc [About the company TVC] (2019, May 4). *TVTc*. <http://www.tvc.ru/section/show/id/3> [in Russian].
- Lavrysh, Yu. (2019). Virtualna realnist u systemi novykh media [Virtual reality in the system of new media]. *Visnyk of the Lviv University. Series Journalism*, 46, 304–309. <http://dx.doi.org/10.30970/vjo.2019.46.10067> [in Ukrainian].
- Levinson, P. (2009). *New new media*. Pearson [in English].
- Lozh: ekipazh amerikanskogo esmintca ispugalsia rossiiskogo istrebitelia [Lies: crew of an American destroyer scared of a Russian fighter]. (2014, April16). *StopFake*. <https://www.stopfake.org/lozh-ekipazh-amerikanskogo-esmintsa-ispugalsya-rossijskogo-istrebitelya/> [in Russian].
- Masnyi, V. (2019, February 26). SShA seriozno vzialysia kontroliuvaty Rosiiu v Chornomu mori [The United States has taken serious control of Russia in the Black Sea]. *Ukrinform*. <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/2648775-ssa-serjozno-vzalisa-kontroluvati-rosiu-v-cornomu-mori.html> [in Ukrainian].
- Mogherini, F. (2018, October23). Speech by HR/VP Federica Mogherini on the situation in the Sea of Azov. *An official website of the European Union*. <https://eeas>.

europa.eu/headquarters/headquarters-Homepage/52626/speech-hrvp-federica-mogherini-situation-sea-azov_en [in English].

Napad Rosii na ukraïnski korabli: feiky y manipuliatsii [Russia's attack on Ukrainian ships: fakes and manipulations]. (2018, November 28). *StopFake*. <https://www.stopfake.org/uk/napad-rosiyi-na-ukrayinski-korabli-fejki-i-manipulyatsiyi/> [in Ukrainian].

Naselennia Yevropeiskoho Soiuzu [The population of the European Union]. (2019). *Wikipedia*. https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%84%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D0%A1%D0%BE%D1%8E%D0%B7%D1%85.

Podpisan Ukaz ob otdelnykh kategoriakh inostrannykh grazhdan i litc bez grazhdanstva, imeiushchikh pravo obratitsia s zaiavleniiami o prieme v grazhdanstvo Rossiiskoi Federatsii v uproshchennom poriadke [A Decree has been signed on certain categories of foreign citizens and stateless persons who have the right to apply for admission to the citizenship of the Russian Federation in a simplified manner]. (2019, May 1). *Prezident Rossii*. <http://kremlin.ru/acts/news/60429> [in Russian].

Poniatowski, P. (2015, February 5). Kto takie ukry? Zachem im Chernoe more? — Feik rodom iz Rossii [Who are ukry? Why do they need the Black Sea? — Fake is from Russia]. *FakeOff*. <http://fakeoff.org/history/kto-takie-ukry-zachem-im-chernoe-more-feyk-rodom-iz-rossii> [in Russian].

Pro fond [About the fund]. (n.d.). *Maidan zakordonnykh sprav*. <https://www.mfaua.org/uk/about> [in Ukrainian].

Romandash, A. (2018, December 11). Rosiia rik poshyriuvala feiky pro Azovske more, hotuiuchys do Kerchenskoï kryzy (svitova presa) [Russia has been spreading fakes about the Sea of Azov for a year, preparing for the Kerch crisis (world press)]. *Radio Svoboda*. <https://www.radiosvoboda.org/a/29650610.html> [in Ukrainian].

Rosiiske sudno taranyt ukraïnske v Chornomu mori [Russian ship rams Ukrainian in the Black Sea] [Video]. (2018, November 25). *Radio Svoboda*. <https://www.radiosvoboda.org/a/video-taranazov-sea/29620048.html> [in Ukrainian].

Rumuniia vystupyla za posylennia prysutnosti NATO v Chornomu mori [Romania called for a stronger NATO presence in the Black Sea]. (2019, February 16). *UNIAN*. <https://www.unian.ua/politics/10448745-prezident-rumuniji-pidtrimav-posilennya-nato-v-chornomu-mori.html> [in Ukrainian].

SShA zaproponuvaly Kyievu pryiniaty dekilka korabliv dlia VMS Ukrainy — eks-posol [The United States offered Kyiv to accept several ships for the Ukrainian Navy — ex-ambassador]. (2018, December 20). *UNIAN*. <https://www.unian.ua/war/10384269-ssha-zaproponuvali-kiyevu-priinyati-dekilka-korabliv-dlya-vms-ukrajini-eks-posol.html> [in Ukrainian].

Stoltenberg, Y. (2019, April 4). *Zaiava Heneralnoho sekretaria NATO [Statement by the Secretary General of NATO]* [Audio]. https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/audio/audio_2019_04/20190404_190404d.mp3 [in Ukrainian].

Su 24 i esminetc Donald Cook, foto [Su 24 and the destroyer Donald Cook, photo]. (2014, November 7). *Toparmy.ru*. <http://toparmy.ru/istoriya-vojn/konflikty/su-24-i-esminec-donald-kuk-donald-cook-foto.html> [in Russian].

Sydorenko, S. (2019, February 4). Moldovskiy spiker: Vidmovna vid yevrointehratsii? Ni, tse ne bude tsinouï povernennia Prydnistrovia! [Moldovan speaker: Refusal of European integration? No, this will not be the price of returning

- Transnistria!]. *Yevropeiska pravda*. <https://www.euointegration.com.ua/interview/2019/02/4/7092165/> [in Ukrainian].
- UPDATE 1-Russian jet's passes near U. S. ship in Black Sea «provocative» – Pentagon. (2014, April 14). *Reuters*. <https://www.reuters.com/article/usa-russia-blacksea/update-1-russian-jets-passes-near-u-s-ship-in-black-sea-provocative-pentagon-idUSL2N0N60V520140414> [in English].
- Viina v Kerchenskii prototsi: taran, shturmovyky ta zakhoplennia ukrainskykh korabliv [The war in the Kerch Strait: rams, attack aircraft and the capture of Ukrainian ships]. (2017, November 25). *Ukrainska pravda*. <https://www.pravda.com.ua/articles/2018/11/25/7199243/> [in Ukrainian].
- Yarenenko, B. (2017, September 19). Chornomorskyi rehion mizh SSHA, YeS ta Rosiieiu [Black Sea region between the USA, EU and Russia]. *Novoe vremia*. https://nv.ua/ukr/opinion/chornomorskij-region-mizh-ssha-jes-ta-rosijeju-1876473.html?prefer_lang=ukr [in Ukrainian].
- Yarenenko, B., Huchakova, T., Klymenko, A., Korbut, O., & Smielianskyi, Yu. (2017). Viiskove osvoiennia Krymu [Military development of Crimea]. *Black Sea Security: Analytical Magazine*, 2 (30), 17–38. https://crimeahrg.org/wp-content/uploads/2017/12/bss_2_6.pdf. [in Ukrainian].
- Zhytariuk, M. (2008). *Sotsiokulturna model zhurnalistyky: tradytsii y novatorstvo [Sociocultural model of journalism: traditions and innovation]* [Monograph]. Prostir-M. https://tmk-ti-vdpu.at.ua/_ld/0/30_monograf_a5_cd.pdf [in Ukrainian].
- Zhytariuk, M. (2017). Informatsiina propahanda Kremliia v konteksti heopolityky [Kremlin information propaganda in the context of geopolitics]. *Visnyk of the Lviv University. Series Journalism*, 42, 216–225. <http://dx.doi.org/10.30970/vjo.2017.42.7678> [in Ukrainian].
- Zhytariuk, M. (2019). Media fakes and fake checking as means of realization and opposition in the information war Kremlin vs West (Black Sea thematics). *Geopolitica*, 2 (78). <https://www.geopolitic.ro/media-fakes-fake-checking-means-realization-opposition-information-war-kremlin-vs-west/> [in English].

УДК 930.23:94 (477)«10»

Постать Ярослава Мудрого в координатах української та російської історіографії

Ярослав КАЛАКУРА

д-р історичних наук, проф.

КНУ імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна

e-mail: kalajar@ukr.net

ORCID ID 0000-0001-9007-4991

© Калакура Я., 2020

У руслі захисту українського інформаційного простору від нав'язування російських міфів про постать Ярослава Мудрого проведено порівняльний аналіз підходів українських та російських істориків до з'ясування його ролі в державотворенні й розвитку княжої України, висвітлено основні напрями фальсифікацій та спотворень на основі методології історіографічної компаративістики. Показано, що в російській історичній науці і пропаганді, починаючи з часів В. Татіщева, М. Карамзіна, М. Погодіна, С. Соловйова та ін. до сьогодення, обґрунтовуються претензії Москви на київську спадщину, заперечується роль Великого князя Київського у формуванні української державності, конструюється його образ як «сбирателя русских земель» і одного з фундаторів концепції колонізаторської політики щодо розширення території Московського царства та творення «русского централизованного государства».

Спростовуються глорифікація військової діяльності Ярослава Мудрого як «підкорювача інших народів», однобічні та упереджені оцінки його внеску у вирошення правових засад Києворуської держави, реформування системи влади й державного управління. Викрито мотиви замовчування в сучасній російській історичній науці ролі Великого князя в становленні й розвитку давньоукраїнської культури, писемності, освіти й духовності, яка інтерпретується як формування «русской культуры» й «русского православия».

Окреслено деякі нові підходи науковців щодо міждисциплінарних та джерелознавчих досліджень проблеми й подальшого розвінчування найбільш поширених фальсифікацій образу князя та його діяльності, подолання ідеологічних стереотипів та міфів, що поширювалися в українському інформаційному просторі як складника гібридної війни Росії проти України.

Ключові слова: Ярослав Мудрий, Києворуська держава, українська історіографія, російська історіографія, компаративістика, спадщина, образ, фальсифікація.

THE FIGURE OF YAROSLAV THE WISE IN THE COORDINATES OF UKRAINIAN AND RUSSIAN HISTORIOGRAPHIES

Yaroslav Kalakura

Doctor of Historical Sciences, Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv
Kyiv, Ukraine
e-mail: kalajar@ukr.net
ORCID ID 0000-0001-9007-4991

In the line of Ukrainian information space protection from the imposition of Russian myths about the figure of Yaroslav the Wise, was conducted comparative analysis of the approaches of Ukrainian and Russian historians to clarifying his role in state-building and development of princely Ukraine, covered the basic directions of its falsifications and distortions based on the methodology of historiographic comparativism. It has been shown that in Russian historical science and propaganda since times of V. Tatishchev, M. Karazin, M. Pogodin, S. Solovyov and others, to date, Moscow's claims to Kyiv's heritage are substantiated, the role of Grand Prince of Kyiv in Ukrainian statehood formation is denied, his image is constructed as "Collector of Rus lands" and one of the concept sponsors of colonialist policy for the expansion of the Moscow kingdom territory and creation of "Rus centralized state".

The glorification of Yaroslav the Wise military activity as "Conqueror of other nations", one-sided and biased assessments of his contribution to the development of Kyiv Rus State legal bases, reforming the system of government and public administration are refuted. Exposed the silence motives in the modern Russian historical science of the Grand Prince role in formation and development of ancient Ukrainian culture, writing, education and spirituality, which is interpreted as the formation of "Russian culture" and "Russian Orthodoxy".

Some new scientific approaches concerning interdisciplinary research and source problems and further debunking of the most common falsifications of the prince's image and his activities, overcoming ideological stereotypes and myths spread in the Ukrainian information space as a component of Russia's hybrid war against Ukraine are outlined.

Keywords: Yaroslav the Wise, Kyiv Rus state, Ukrainian historiography, Russian historiography, comparative studies, heritage, image, falsification.

Актуальність означеної теми зумовлюється кількома чинниками. По-перше, у глобальному інформаційному просторі, який включає й український сегмент, одне з пріоритетних місць посідають історичні знання. Тут розгорнулася справжня війна історій, світоглядів і методологій, в епіцентрі якої опинилася правда і видумки щодо української історії, її видатних постатей, зокрема Великого князя Київського Ярослава Мудрого. Мотиви, характер, ідейне спрямування й мета цієї війни, її перенесення на український інформаційний простір ще не отримали належного висвітлення. Не випадково автори новітніх праць, зокрема В. Лизанчук (2017), справедливо наголошують на необхідності забезпечення його безпеки і протидії ворожій пропаганді.

По-друге, в українській і зарубіжній історіографіях, у публіцистиці, художній літературі, у мистецтві, у літературознавстві не так багато таких знакових особистостей як Ярослав Мудрий, які б упродовж кількох століть поспіль викликали зацікавлення, дискусії й суперечливі оцінки. Кожне покоління по-новому відкриває для себе постать Великого князя та його доби, наштовхується на успадковані стереотипи і спотворення, прагне по-своєму підходити до їх інтерпретації, до розуміння історичних і національних цінностей, що зі свого боку диктує необхідність критичного осмислення результатів пізнавального процесу.

По-третє, актуальність зумовлюється й тим, що російська, а точніше русская історіографія в минулому й тепер продовжує спекулювати на пам'яті про Ярослава Мудрого, претендуючи на неї як на свою частину київської спадщини. Водночас вона всіляко замовчує або заперечує причетність князя, як і його попередників та нащадків, до витоків, становлення й розвитку державності українського народу, насаджуючи такі погляди в Росії, а через свою агентуру та ЗМІ й за рубежом, включно з Україною.

По-четверте, московська історіографія, а також доморошені адепти малоросійства в Україні, фальсифікуючи історичні джерела, прагнуть довести російськість Ярослава Мудрого, або трактують його як спільну й об'єднуючу постать східних слов'ян, свідомо експлуатуючи міфи про нього як один із засобів поширення концепцій «общая історія», «один народ», «єдина каноніческая територія» тощо. До компанії «переписувачів» історії долучився й особисто російський президент В. Путін, прагнучи «приватизувати» українську історію і Великого князя Київського. Виступаючи під час візиту до Франції в травні 2017 р., він назвав Анну дочкою «нашого князя Ярослава Мудрого» й російською королевою Франції.

Хоч кремлівські історики й путінська пропаганда активно використовують цей арсенал сьогодні як елемент гібридної війни Росії

проти України, як аргумент виправдання анексії Криму й окупації частини Донбасу, паразитуючи на великодержавній ідеї «собіранія земель», він не знаходить гідної відсічі з боку українських науковців, публіцистів і журналістів.

Із цієї актуальності випливає й важливість означеної теми і відповідно *мета* пропонованої розвідки: з'ясувати основні напрями фальсифікацій постаті Ярослава Мудрого в російській історіографії, засоби і форми поширення міфів в українському інформаційному просторі, окреслити методика розвінчування ідеологічних стереотипів і найбільш характерних спотворень образу князя та його діяльності, сформулювати деякі пропозиції щодо нових підходів до проблеми й подальших студій.

Розгляд поставленої проблеми в координатах відтворення правдивої історії української державності, культури й духовності, протидії путінській пропаганді в українському інформаційному просторі потребує кількох попередніх застережень. Своєрідним канонем оцінки постаті рівноапостольного великого князя київського Ярослава Мудрого для багатьох представників советських і постсоветських істориків останнього пів століття слугували великодержавницькі погляди не тільки російських авторів В. Татищева (Татищев, 2005), М. Карамзіна (Карамзин, 1991; 2017), М. Погодіна (Погодин, 2010), С. Соловйова (Соловьев, 1993) та ін., їх сучасних прокремлівських адептів, але й деяких тутешніх, зокрема академіка Петра Толочка, котрий хоч і багато зробив для дослідження історії Київської Русі (останнім часом послуговується терміном Києво-руська держава), однак залишається одним із конструкторів теорії «спільної колиски» трьох східнослов'янських народів. Ярославу Мудрому він присвятив дві загалом цікаві і змістовні книги (Толочко, 1996; 2002), в одній із них уперше в сучасній історіографії здійснив археографічну публікацію «Правди Руської» Короткої редакції. Однак і в цих проглядається конструкт «спільна колиска». П. Толочко, використовуючи службове становище (тривалий час директор Інституту археології, академік), перетворився мало не в монополіста в трактуванні давньої історії України, у тому числі й Києворуської держави, розглядаючи її як спільну державу росіян, українців і білорусів. Залишаючись на цій позиції, Толочко у виступі 1 листопада 2018 р. на так званому Всесвітньому руському соборі в Москві, однозначно заявив, що вважає себе частиною «русского міра», який постав не з Московського царства, а народжувався на просторах Київської Русі як спільної держави Росії та України («Академик НАН Украины П. П. Толочко», 2018).

До ідеологічних маніпуляцій навколо постаті Ярослава Мудрого Кремль залучає як наукову, так і художню літературу, а також публіцистику. Через дев'ять років після смерті Павла Загребельного, у

2018 р. в Москві побачила світ скомпільована із його творів книга під промовистою назвою «Русские князья: от Ярослава Мудрого до Дмитрия Долгорукого» з підзаголовком «Собиратели русской земли: От Киевской Руси до Московской» (Загребельный, 2018), хоча такою назвою письменник не послуговувався, її придумав М. Погодін. З якою метою це зроблено? Щоби прикритися іменем видатного українського письменника, зробити його своїм союзником, приписавши йому слова, ніби Москва — правонаступниця Києва.

Поширеним є й еклектика та розпливчатість в оцінці князя в працях деяких українських істориків. Навіть минулорічний лауреат Національної премії імені Тараса Шевченка, колишній дніпропетровський, а нині гарвардський історик Сергій Плохій (2016), у цілком україноцентричній книзі «Брама Європи», висловив думку, ніби питання про належність Ярослава Мудрого до української чи російської історії залишається дискусійним. Чи справді це питання дискусійне? А може воно маніпуляційне, спекулятивне, покликане утримувати українське суспільство в полоні постімперської й постколоніальної свідомості, малоросійськості та меншовартості.

Зрештою, чи має сьогодні історична наука відповідь на поставлене питання щодо належності київської історичної спадщини? Безумовно, має і вона зрозуміла, переконлива та досить однозначна. Ще понад 120 р. тому видатний український вчений Михайло Грушевський, спростовуючи великодержавні погляди московських істориків М. Карамзіна та М. Погодіна, чітко довів, що Ярослав Мудрий — давньоукраїнський князь, а Києворуська держава — творіння українського народу, якому й належить її історична, культурна та духовна спадщина. У праці «Звичайна схема «руської» історії...» він наголосив, що «київська держава, право, культура були утвором одної народності, українсько-руської, і Київський період перейшов не у володимиро-московський, з якого повинна вести свій родовід Московська держава й Російська імперія, а в галицько-волинський XIII в., потім у литовсько-польський XIV–XVI ст.» (Грушевський, 2002, с. 78). Очевидно, не випадково зловісний Бузина обізвав М. Грушевського лжеісториком і поставив під сумнів законність успадкування влади Ярославом від свого батька Володимира.

Україноцентричний образ князя властивий для творчості М. Максимовича, М. Костомарова, В. Антоновича, Івана Франка, для істориків львівської та київської шкіл М. Грушевського — Т. Гавриленка, І. Крип'якевича, М. Кордуби, В. Герасимчука, М. Ткаченка, С. Томашівського, М. Чубатого та ін., для праць дослідників з української діаспори М. Андрусяка, Л. Винара, О. Домбровського, Д. Дорошенка, І. Огієнка, О. Оглоблина, Н. Полонської-Василенко, О. Прицака, О. Субтельного та ін. Цей образ збагачений новітньою українською історіо-

графією, працями провідних істориків академічних інститутів історії України, української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, українознавства ім. І. П. Крип'якевича, кафедр української історії національних університетів.

Та й у російській історіографії не все так однозначно. Відомий історик XIX ст. Василь Ключевський, якого важко запідозрити в українофільстві, відповідаючи на запитання студентів Московського університету, якою мовою розмовляли київські князі, однозначно відповів: тією, якою й дотепер розмовляють у Малоросії. Або інший авторитетний знавець давніх літописів, зокрема Несторової «Повісті минулих літ» академік Олександр Шахматов (1915) в «Енциклопедії слов'янської філології» писав: «Прямими нащадками Полян, Древлян, Сіверян є людність Київщини, Волині, Чернігівщини, Полтавщини... вони дотепер зберегли свою мову». А мова, як відомо, — найголовніший ідентифікатор нації. Є поодинокі й сучасні історики в Росії, не схильні фальсифікувати українську історію, прагнуть до об'єктивності, наприклад, Тетяна Таїрова-Яковлева, Андрій Пилипенко, Ігор Яковенко та ін.

До сказаного варто додати, що сучасна історична наука має й *методологічний критерій* віднесення подій, явищ, постатей і територій до тієї чи іншої національної історії. Після Другої світової війни, коли змінилися нинішні кордони багатьох країн, а на політичній карті з'явилися нові держави і відповідно виникли колізії щодо меж національної історії, в 1951 р. у Парижі відбувся IX Міжнародний конгрес історичної науки. Він закріпив ключовий принцип належності історичної спадщини: *усі історичні пам'ятки, постаті, події, явища і процеси, які проходили в будь-який час на теренах тієї чи іншої сучасної країни, є її історією*. Іншими словами, усе, що відбувалося з найдавніших часів на теренах сучасної України (а її державні кордони як члена ООН визначені Гельсінським заключним актом 1975 р. про непорушність кордонів, до якого вона приєдналася в 1992 р. як держава-учасниця Ради з безпеки і співробітництва в Європі) («Заключний акт Ради», 2010, с. 157), *є історією України*. Тобто, історія Києворуської держави, її князів, включно з Володимиром Великим, не менш великого його сина Ярослава Мудрого, нащадків обох династій Ярославичів та Володимировичів є органічною частиною історії українського народу.

Тим не менше, спотворення історії України в російській історіографії, почате майже 500 років тому, триває. Його витоки в привласненні нашої давньої назви Русі, фальсифікації й підміні джерельних свідчень у процесі перевезення до Москви й переписування давньоруських літописів та інших пам'яток. Вони, на жаль, не дійшли до нас як оригінали, а здебільшого фігурують як копії, скопільовані в

XVII–XVIII ст., і постали в московській інтерпретації як «русские летописи». Первісна інформація, зафіксована в Київському, Галицько-Волинському, Густинському та інших літописах, у «Повісті минулих літ», у «Слові про закон і благодать» митрополита Іларіона та ін., що належать до доби Ярослава Мудрого, зазнала істотних змін, оскільки їх переписувачі свідомо підганяли оцінки й події під процеси, започатковані в Московському царстві в часи Івана III та Івана IV Грозного, під парадигму «Москва — третій Рим» і потреби імперського мислення. Спотворення конкретно-історичних пам'яток відбулося й на історіографічних джерелах, тобто різного роду працях, написаних на міфічній, сфабрикованій або скомпільованій основі. Однак є ще інші джерела, зокрема візантійські, німецькі, польські, угорські хроніки та скандинавські саги, які теж проливають світло правди на утаємничені часи Ярослава і його держави зі столицею в Києві.

Не слід забувати, що великодержавницька концепція постаті Ярослава Мудрого і його доби російських істориків механічно перекочувала в комунізовану советську історіографію, збагатившись фразеологією партійно-класового підходу та інтернаціональними штампами на кшталт «єдиний советській народ». Новий канон цієї концепції отримав офіційне закріплення в зловісних Тезах ЦК КПРС про так зване «возз'єднання України з Росією», ключовою парадигмою яких було положення про те, що російський, український і білоруський народи походять від одного кореня — давньоруської народності, яка створила давньоруську державу — Київську Русь (*Тези про 300-річчя*, 1954, с. 4–5). Оця ідея «спільної колиски» надовго засіла в головах не тільки маргінальних росіян і малоросів, а й багатьох істориків, заангажованих комуністичною пропагандою.

У чому корінна відмінність російської історіографії від української? Насамперед у тому, що вона будується на великодержавницькій ідеї «русского міра», а її основу складають не встановлені й перевірені факти та джерела, а домисли. Уже на перших сторінках «Истории Государства Российского» М. Карамзін (Карамзин, 2017) зізнавався, що «домисли подобаються, а для повного задоволення треба думати, що вони істина» (с. 8). Оці слова «отца русской історії» стали доктриною для його наступників і з деякими змінами побутують і сьогодні.

Які ж основні мотиви й напрями міфологізації та спотворення постаті Ярослава Мудрого в російській, а точніше в руській історіографічній традиції, починаючи від В. Татищева, М. Карамзіна, М. Погодіна, С. Соловйова та ін. (Карамзин, 1991; Ключевский, 1987; Погодин, 2010; Соловьев, 1993; Татищев, 2005) і, закінчуючи істориками путінського пошыву (Алексеев, 2006; Данилевский, 2008; Жуков, 2020; Карпов, 2015; Павлищева, 2010; Тешкин, 2007; Чернявский, 2018)? Їх щонайменше сім. Розглянемо стисло хибність кожного з них, спираю-

чись на критично осмислені історіографічні джерела, створені напрацюваннями українських істориків у новітню добу, зокрема Володимиром Бараном, Ігорем Бойком, Михайлом Брайчевським, Леонієм Войтовичем, Кирилом Галушкою, Ярославом Грицаком, Ярославом Дашкевичем, Олександром Зайцевим, Леонідом Залізнякам, Ярославом Ісаєвичем, Миколою Котлярем, Петром Кралюком, Степаном Марчучком, Олександром Моцею, Євгеном Наконечним, Володимиром Ричкою, Олексієм Толочком, Наталією Яковенко та ін.

Перший. Великий князь Київський Ярослав постає в очах російських істориків як послідовний «собиратель русских земель». Цей міф мав слугувати обґрунтуванню більш широкої концепції давності й тяглості колонізаторської політики Московського царства, а відтак Російської імперії, спрямованої на захоплення і приєднання нових земель та підкорення інших народів. К. Жуков (2020) та інші російські автори називають Ярослава Мудрого творцем Києва як «матері городов руских». Не вступив у полеміку із московськими авторами й дослідник із Харкова Володимир Духопельников (2009), книга якого хоч і вийшла в серії «знамениті українці», відносить Ярослава Мудрого до об'єднувачів і «собирателей древнерусских земель», але не в рамках української історії. До речі, на відміну від російської імперської свідомості, де соборність дотепер пов'язується із «собираaniem земель», передусім чужих, свідченням чого є не лише вся історія становлення Російської імперії, але й путінська анексія АРК, окупація частини Донбасу і провокації в Азовському морі, в українській традиції соборність — це, передусім, єдність людей, духовна цілісність України. Неупереджений погляд на 35 років правління Ярослава переконливо спростовує його причетність до колонізації чужих земель.

Другий. Русская, а відтак советська й сучасна російська історіографія, замовчуючи роль Ярослава Мудрого в становленні української державності, сконструювали його образ як одного з фундаторів творення «русского централізованого государства», ігноруючи той факт, Володимиро-Суздальське князівство постало в XII ст., а Московське — лише через 300 років після смерті Ярослава. Міф про давність «русской государственности» (862 р.) і самодержавство Ярослава Мудрого тиражується і в працях сучасних російських істориків. В опублікованій у Москві монографії С. Алексеева (Алексеев, 2006) князь зображений як «самовластец Киевской Руси», який зосередив владу в одній особі. Чи не проводиться тут аналогія із «виборним царством» Путіна і його політикою «вертикалізації» й централізації влади. Водночас свідомо замовчується, що саме Ярослав Мудрий поклав початок удільній або поземельній організації держави, спрямованій на розширення прав і повноважень князівств.

Третій. Російські історики схильні глорифікувати військову діяльність київського князя, оцінюють її як таку, що спрямовувалася на розширення території країни на північному сході та заході. Ідея воювничості Ярослава не оминула й художню літературу, як російську, так і українську, зокрема однойменну драму Івана Кочерги (1944 р.) з його прихованою спробою провести паралелі між київським князем і Сталіним. Один із розділів дуже цікавої книги про Ярослава Мудрого відомого письменника й науковця Петра Кралюка (2018) називається «Завойовник», який, мовляв, створив «середньовічну імперію на теренах Східної Європи». Насправді, князь віддавав перевагу не зброї, а дипломатії, а його політика не була завойовницькою експансією. Джерела засвідчують, що він повернув українські землі, захоплені Польщею (червені міста), дав рішучу відсіч нападам печенігів і половців. Українські історики довели, що доба Ярослава Мудрого характеризується налагодженням дружніх зв'язків із норманами Скандинавії, зростанням ролі варягів у політичній і військовій сферах. До того ж, воєнні дії Великого князя Київського носили здебільшого оборонний характер, свідченням чого було продовження будівництва захисних земляних валів, зокрема таких фортифікаційних споруд на кордонах із кочівниками як «Змійові вали», які Михайло Брайчевський порівнював із Великою китайською стіною. Навіть уже згаданий російський історик Алексеев дійшов висновку, що Ярослав Мудрий до кінця свого життя не вів жодної війни, а сусіди перебували в союзі (Алексеев, 2006, с. 123).

Четвертий. У російській історичній та правничій літературі однобічно й упереджено висвітлюється внесок Ярослава Мудрого у вироблення правових засад Києворуської держави, реформування системи влади й державного управління. Навіть В. Ключевський намагався применшити роль Великого князя в створенні першого писаного зводу законів — «Руська правда» або «Правда Ярослава», стверджуючи, ніби ці закони були написані приватними особами й акцентуючи увагу на «Правді Ярославичів». Російські дослідники найчастіше апелюють до так званої Короткої редакції «Руської правди», яка, очевидно, була фальсифікатом, створеним у Новгороді в XV ст. (Толочко, 1996). Що ж стосується сучасних російських авторів, то вони, як і їхні попередники, кваліфікують «Руську правду» основним писемним джерелом «русского права» й перший «русский свод законов» (Толочко, 2002). Водночас замовчується, що саме київські князі кодифікували місцеві норми звичаєвого права із включенням елементів візантійського права, зокрема закріпили правове становище жінки, замінили смертну помсту грошовими штрафами.

Московські автори дорікають князю, що він не знищив силою право на удільну систему державного життя, ігноруючи, що ця систе-

ма характерна для європейського середньовіччя, вона ґрунтувалася на традиційному поділі території між синами правителя та принципі успадкування престолу. Крім того, вона заклала владну ієрархію і структурування суспільства. Водночас затушовуються об'єднуючі чинники Києворуської держави, які залишалися спадкоємцям Ярослава Мудрого: спільна династія, однаковий політичний устрій князівств, спільна правова система, єдина офіційна релігія й церква, і, звичайно, писана літературна мова.

П'ятий. Міжнародна й зовнішньополітична діяльність правителя Києворуської держави подається в російській історіографії як початок процесу колонізації і штучно підганяється під відому парадигму створення образу зовнішнього ворога, накидання його на сусідів України — Польське королівство, Велике князівство Литовське, Угорщину, Румунію, Австрію, Кримське ханство, Туреччину, формуючи міф про те, що єдиним захисником і гарантом існування українського народу є Росія (Калакура, 2016). Між тим, Ярослав Мудрий установив добрі відносини із більшістю держав Європи, започаткував створення континентального блоку, який за інших обставин міг спасти Україну-Русь і європейські країни від монголо-татар. Зарубіжні джерела засвідчують, що провідні європейські країни XI ст. прагнули встановити дружні відносини з Києворуською державою. Ознакою могутності правлячого роду в часи середньовіччя була готовність інших правлячих династій зав'язати з князем Ярославом шлюбні зв'язки, які відігравали велику роль у зміцненні політичних, економічних та культурних контактів між державами. За цією ознакою престиж київського князя був надзвичайно високий. Нагадаємо, що сам він одружився з дочкою короля Швеції Олафа — Інгігердою, його сестра була королевою Польщі, дочка Єлизавета була в шлюбі з норвезьким королем Гаральдом Суворим, друга дочка Анна була одружена з французьким королем Генріхом I, третя дочка Анастасія була дружиною угорського короля Андраша, син одружився із сестрою короля Польщі, онук — з дочкою польського короля, онука — з німецьким королем. Київського князя по праву називали «тестем усієї Європи».

Шостий. Російська історіографія суб'єктивно й упереджено висвітлює роль Ярослава в розвитку культури, освіти й духовності, приписує собі спадщину і традицію «Київської писемної школи». Поява перших шкіл, монастирів, новий етап літописання, зародження книжності, заснування першої бібліотеки — усе це інтерпретується як формування «русской культури». Навіть поширення християнства і створення Київської митрополії розглядається як початок «русского православія». Водночас ігнорується, що не Суздаль і не Володимир на Клязмі, а Київ за Ярослава Мудрого перетворився на провідний осередок культури, освіти, мистецтва, архітектури й духовності Європи.

По суті, Великий князь Ярослав уподібнював Київ Царгороду, розбудовуючи на пагорбах Дніпра «новий Константинополь» зі своєю Софією, Золотими воротами, храмами св. Ірини і св. Георгія та ін. Доречно нагадати, що один із германських хроністів другої половини XI ст. називав Київ суперником Константинополя (Висоцький, 1978). Київський літопис 1051 р., тобто за три роки до смерті Ярослава, розповідає про першопочатки головного монастиря України-Руси — Печерського.

Вищим виявом розвитку писемної культури стала поява української писаної книги. Це знакове явище відомий дослідник історії української книги Микола Тимошик (2018) пов'язує з найдавнішою книжною пам'яткою — Реймським Євангеліє, створеним у київській майстерні при Софійському соборі. Його найдавніша частина, написана кирилицею, датується 40-ми роками XI ст. Євангелія належала дочці Ярослава Мудрого — Анні Ярославні, яка, взявши шлюб із королем Генріхом I Капетінгом, привезла його до Франції, де і зберігається в бібліотеці в Реймсі. За підрахунками дослідників, у бібліотеці при Софійському соборі налічувалося до 900 томів рукописних книг — вражаюча цифра для Середньовіччя. Серед них були не тільки богослужбові, а і для повсякденного повчального читання книги. Літописи, писані книги, графіті на стінах Св. Софії переконливо доводять давність української мови, її окремішність і самобутність. Між тим російські історики й лінгвісти, спираючись на помилкову концепцію М. Ломоносова, М. Погодіна, спростовану ще в середині XIX ст. М. Максимовичем, намагаються представити її як «зіпсований варіант руского язика».

Одне з ключових місць у фальсифікації історії стосується поширення християнства й зародження православ'я. Московські історики й церковні діячі схильні применшувати роль Києва в запровадженні християнства, а обрання митрополитом Київським Іларіона оцінюють як намагання Ярослава здобути незалежність від Константинополя, дистанціюватися від Візантії, а самого Іларіона називають «первим рускім мітрополітом». Насправді саме за Ярослава офіційно оформилася Київська митрополія (1039 р.) й остаточно увійшла в орбіту впливу константинопольської церкви, стала однією із 72 епархій, підпорядкованих патріарху Константинопольському. Цей сюжет дуже актуальний у світлі недавнього отримання Православною церквою України Томосу. Принагідно зазначимо, що київський митрополит Іларіон у написаному в Софії «Слові про Закон і Благодать» обґрунтував ідею слави хрестителя Руси-України князя Володимира й руської землі як архетип національної ідеї. Мудрий митрополит розумів, що лише створивши власний позитивний образ, народ може усвідомити себе господарем на своїй землі. Важливо зазначити, що

церква і влада перебували в стані взаємодії й успішного співіснування, так званої «симфонії». Це сприяло створенню Ярославом «Церковного уставу», названого «Ярославів устав», у якому візантійське церковне право було пристосоване до умов і потреб релігійного життя в Русі-Україні.

Надуманими виглядають висловлювання, ніби Ярослав Мудрий сприяв відгалуженню православ'я від католицизму і формуванню «русского православія» з майбутнім центром у Москві. Сьогодні навіть школярі знають, що розкол християнства на східну й західну гілки остаточно оформився лише в рік його смерті (1054 р.), а в часи князювання Ярослава Мудрого Московського князівства ще в помині не було. Воно утворилося через 200 років як уділ Володимиро-Суздальського князівства. Як відомо, титул «Патріарх Московський і всея Русі» з претензією на київський патріархат з'являється лише в середині XV ст. без узгодження з Константинополем, а зловісний псковський ігумен Філофей на угоду Івану III, який висунув свої претензії на всі руські землі, обґрунтував гасло «Москва — Третій Рим».

Сьомий напрям стосується оцінки масштабів, змісту, цінності та значення київської спадщини доби Ярослава Мудрого і її приналежності, яку всіляко приписує собі Московія. Насправді, Росія має до історичного та культурного спадку Київської Русі приблизно таке відношення, як Румунія (Romania) до спадку Римської імперії (Roma). Нагадаємо слова малопопулярного нині класика Карла Маркса з праці «Викриття дипломатичної історії XVIII століття» (ніколи не публікувалася в СРСР) про те, що «Московська історія пришита до історії Русі білими нитками», тобто Росія не має жодного відношення до Русі, вона вкрала назву і претендує на її спадщину. Намагання привласнити собі цю спадщину, представити Ярослава Мудрого та інших київських князів як «русских», шляхом встановлення їм пам'ятників, присвоєння їх імен державним установам, розміщення їх зображень на банкнотах — усе це є частиною амбіційної парадигми «русского міра» й реваншистських планів Путіна повернути Україну в поле свого впливу. У цьому проглядається боязнь кремлівських володарів визнати, що Росія — це штучно створена держава шляхом завойовницьких воєн і окупації чужих земель. Вона насильно об'єднує на величезній території народи, які не мають стосунку до історії власне росіян і нічим не пов'язані з ними. Наприклад, що може поєднувати чеченців, чувашів, татар і башкирів? Ні культура, релігія, ні історія, ні мова, ні антропологічний тип, ні ментальність, хіба що примус і страх.

Підсумовуючи, можна зробити декілька *висновків і пропозицій*.

По-перше, постать Великого князя Київського Ярослава Мудрого цілком вписується в пантеон видатних особистостей європейського середньовіччя як політичного діяча, мислителя, полководця однієї

з наймогутніших держав Європи — Києворуської — як першодержави українського народу. За словами М. Грушевського (2009), «у спадок нащадкам князь залишив християнську науку і віру, церкву й духовенство, письменство, однакову церковну слов'янську мову по всіх землях і рід» (с. 357).

По-друге, наявна джерельна та історіографічна база, попри її обмеженість і спотвореність, усе ж є достатньо репрезентативною для того, щоби спростувати різного роду ідеологічні маніпуляції і стереотипи про Ярослава Мудрого як «русского князя», прагнення московських істориків применшити його роль у творенні Києворуської держави, привласнити її спадщину як частину «русской історії», що є нічим іншим як рейдерство в історичній пам'яті. Водночас маємо враховувати, що фальшування історичної правди і брехня інкорпоровані в російські шкільні підручники, в університетські курси, у медіа, у проповіді церковнослужителів, укорінені в суспільній свідомості.

По-третє. Зважаючи на те, що російська пропаганда різними шляхами проникає в український інформаційний простір, а боротьба за правдиве висвітлення постаті Ярослава Мудрого триває, важливо прогнозувати перспективи подальших досліджень означеної проблеми. Видається доцільним, передусім, повніше застосовувати цивілізаційний, антропологічний і синергетичний підходи до проблеми, зокрема надати їй міждисциплінарний характер, об'єднавши зусилля представників різних галузей гуманітаристики, включно з журналістикою. Дуже важливо створити не тільки антропологічний портрет Ярослава Мудрого (Нікітенко, 2003), але і просопографічний (походження, зовнішність, характер, звичаї, індивідуальні риси та психічні якості, родина й оточення). Йдеться також і про зовнішній вигляд князя, який у російській навчальній літературі та публіцистиці традиційно уподібнюється до зображень московських царів, зокрема Івана III. Між тим, у Святій Софії й перед Золотими воротами стоїть погруддя Ярослава Мудрого, де він у хутряній шапці, плащі з фібулою й косоворотці, а на пам'ятнику в Харкові, як і на гривневих купюрах зразка 2006, князь зображений із бородою (на 2-х гривневій купюрі 1992 і 1995 рр. Ярослав Мудрий був зображений без бороди).

Виникає питання, з яких історичних джерел здобути відомості про косоворотку і про бороду? Невизначне зображення князя й на Ордені Ярослава Мудрого. Загалом, не тільки історики, але й українське суспільство загалом у боргу перед світлою пам'яттю Ярослава Мудрого. До речі, досі немає гідного пам'ятника в Києві, а скульптура, встановлена в 1983 р. на Замковій горі в Білій Церкві, більше схожа на традиційну постать советського воїна, ніж на Великого князя. Є ще пам'ятник у Богуславі і скромне погруддя біля Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярос-

лава Мудрого. Отже, й тут ще багато належить зробити для увічнення пам'яті про одного зі світочів давньоукраїнської держави, насамперед у Києві.

І, насамкінець, історія в модерному суспільстві набуває дедалі більшої публічності, прикладного характеру, перетворюється в Publike history, оцифровується і стає одним із ключових сегментів інформаційного простору — інтернету, суспільних мереж, телебачення, радіо, преси тощо. До інтерпретації історичних подій, фактів і постатей долучається чимало людей, які не мають фахової підготовки й достатніх знань, інфантильно ставляться до джерел, ганяються за сенсаціями. Усе це призводить до того, що під виглядом плюралізму і свободи поширюються контенти сумнівного й маніпулятивного змісту, суспільству нав'язуються хибні погляди, спотворені оцінки нашого минулого, у тому числі запозичені з чужих, нерідко ворожих рук. Особливу небезпеку становить проникнення в український інформаційний простір деструктивних російських комунікацій, в епіцентрі яких лежить парадигма «русского міра», використання для цього таких майданчиків, як окупований Крим та не контрольована Україною частина Донбасу, а також агентів впливу. Ось чому держава покликана через різні інституції формувати єдиний європейський інформаційний фронт протидії російській пропаганді й у такий спосіб гарантувати громадянам України й зарубіжних країн доступ до правдивої інформації, включно з тією, що стосується історії, сприяти виробленню в українців більш-менш однакових поглядів на минувшину, оскільки без цього не може бути й мови про «зшивання» країн і формування громадянської та цивілізаційної ідентичності українського народу.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Академик НАН Украины П. П. Толочко: Безнравственно отказываться от нашей общей истории. (2018, 1 ноября). *Официальный сайт Московского Патриархата*. <http://www.patriarchia.ru/db/text/5295340.html>.
- Алексеев, С. В. (2006). *Ярослав Мудрый. Самовластец Киевской Руси*. Вече.
- Висоцький, С. О. (1978). *Про що розповіли давні стіни*. Наукова думка.
- Грушевський, М. (2002). Звичайна схема «русскої» історії і справа раціонального укладу історії східного слов'янства. В *Твори* (Т. 1, с. 75–82). Світ.
- Грушевський, М. С. (2009). *Ярослав Мудрий*. В *Твори* (Т. 9, с. 567). Світ.
- Данилевский, И. Н., & Мельникова, Е. А. (Ред.). (2008). *Ярослав Мудрый и его эпоха*. Индрик.
- Духопельников, В. М. (2009). *Ярослав Мудрый*. Фолио.
- Жуков, К. (2020). *Древняя Русь: от Рюрика до Батые*. Питер.

- Загребельный, П. (2018). *Русские князья. От Ярослава Мудрого до Юрия Долгорукого*. АСТ.
- Заключний акт Наради з безпеки і співробітництва в Європі 1975 р. (2010). В М. М. Варварцев (Ред.), *Україна в міжнародних відносинах* (Вип. 2, с. 154–158). Інститут історії України НАНУ.
- Калакура, Я. С. (2016). Конструювання образу ворога як технологія маніпуляцій російської історіографії та пропаганди. *Україна-Європа-Світ. Серія: Історія, міжнародні відносини*, 18, 179–188.
- Карамзин, Н. М. (1991). *История государства Российского* (Т. 2–3). Наука.
- Карамзин, Н. М. (2017). *История Государства Российского*. АЛЬФА-КНИГА.
- Карпов, А. Ю. (2015). *Великий князь Ярослав Мудрый*. Комсомольская правда.
- Ключевский, В. О. (1987). *Сочинения в девяти томах* (Т. 1). Мысль.
- Кралюк, П. М. (2018). *Ярослав Мудрый*. Фоліо.
- Лизанчук, В. В. (2017). *Інформаційна безпека України: теорія і практика*. Львівський національний університет імені Івана Франка.
- Нікітенко, Н. М. (2003). *Свята Софія Київська: історія в мистецтві*. Академперіодика.
- Павлицева, Н. П. (2010). *Ярослав Мудрый*. Эксмо.
- Плохій, С. (2016). *Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності*. Книжковий Клуб «Клуб сімейного дозвілля».
- Погодин, М. П. (2010). *Избранные труды*. РОССПЭН.
- Сегеда, С. (2009). Ярослав Мудрый: антропологічний портрет. *Література. Фольклор. Проблеми поетики*, 32, 371–376.
- Соловьев, С. М. (1993). *Сочинения* (Кн. 1. История России с древнейших времен, т. 1–2). Голос.
- Татищев, В. Н. (2005). *История Российская* (Т. 1). АСТ: Ермак.
- Тези про 300-річчя возз'єднання України з Росією (1654–1954 рр.)*. (1954). Політвидав України.
- Тешкин, Ю. (2007). *Ярослав Мудрый и Русская Правда*. Вече.
- Тимошик, М. (2018). *Українська книга і світ*. Український університет.
- Толочко, А. П. (2009). *Краткая редакция Правды Русской: происхождение текста*. Інститут історії України НАНУ.
- Толочко, П. П. (1996). *Володимир Святий. Ярослав Мудрый*. АртЕк.
- Толочко, П. П. (2002). *Ярослав Мудрый*. Альтернативи.
- Чернявский, С. Н. (2018). *Ярослав Мудрый и его тайны*. Вече.
- Шахматов, А. А. (1915). Очерк древнейшего периода истории русского языка. В И. В. Ягич (Ред.), *Энциклопедия славянской филологии* (Вип. 11.1). Отделение русского языка и словесности Императорской академии наук.

REFERENCES

Akademik NAN Ukrainy P. P. Tolochko: Beznravstvenno otkazyvatsia ot nashei obshchei istorii [Academician of the National Academy of Sciences of Ukraine

- P. P. Tolochko: It is immoral to refuse our common history]. (2018, November 1). *Ofitcialnyi sait Moskovskogo Patriarkhata*. <http://www.patriarchia.ru/db/text/5295340.html> [in Russian].
- Alekseev, S. V. (2006). *Iaroslav Mudryi. Samovlastets Kievskoi Rusi [Yaroslav the Wise. Autocrat of Kievan Rus]*. Veche [in Russian].
- Cherniavskii, S. N. (2018). *Iaroslav Mudryi i ego tainy [Yaroslav the Wise and his secrets]*. Veche [in Russian].
- Danilevskii, I. N., & Melnikova, E. A. (Eds.). (2008). *Iaroslav Mudryi i ego epokha [Yaroslav the Wise and his Era]*. Indrik [in Russian].
- Dukhopelnikov, V. M. (2009). *Iaroslav Mudryi [Yaroslav the Wise]*. Folio [in Russian].
- Hrushevskiy, M. (2002). Zvychaina skhema «russkoi» istorii i sprava ratsionalnogo ukladu istorii skhidnogo slov'ianstva [The usual scheme of «Russian» history and the matter of the rational structure of the history of Eastern Slavs]. In *Works* (Vol. 1, pp. 75–82). Svit [in Ukrainian].
- Hrushevskiy, M. S. (2009). Yaroslav Mudryi [Yaroslav the Wise]. In *Works* (Vol. 9, p. 567). Svit [in Ukrainian].
- Kalakura, Ya. S. (2016). Konstruiuvannia obrazu voroha yak tekhnolohiia manipuliatsii rosiiskoi istoriohrafii ta propahandy [Constructing the image of the enemy as a technology of manipulation of Russian historiography and propaganda]. *Ukraine-Europe-World. Series: History, international relations, 18*, 179–188 [in Ukrainian].
- Karamzin, N. M. (1991). *Istoriia gosudarstva Rossiiskogo [History of Russian Government]* (Vol. 2–3). Nauka [in Russian].
- Karamzin, N. M. (2017). *Istoriia Gosudarstva Rossiiskogo [History of Russian Government]*. ALFA-KNIGA [in Russian].
- Karpov, A. Iu. (2015). *Velikii kniaz Iaroslav Mudryi [Grand Duke Yaroslav the Wise]*. Komsomolskaia Pravda [in Russian].
- Kliuchevskii, V. O. (1987). *Sochineniia v deviati tomakh [Works in Nine Volumes]* (Vol. 1). Mysl [in Russian].
- Kraliuk, P. M. (2018). *Yaroslav Mudryi [Yaroslav the Wise]*. Folio [in Ukrainian].
- Lyzanchuk, V. V. (2017). *Informatsiina bezpeka Ukrainy: teoriia i praktyka [Information Security of Ukraine: Theory and Practice]*. Ivan Franko National University of Lviv [in Ukrainian].
- Nikitenko, N. M. (2003). *Sviata Sofiia Kyivska: istoriia v mystetstvi [St. Sophia of Kyiv: History in Art]*. Akademperiodyka [in Ukrainian].
- Pavlishcheva, N. P. (2010). *Iaroslav Mudryi [Yaroslav the Wise]*. Eksmo [in Russian].
- Plokhii, S. (2016). *Brama Yevropy. Istoriia Ukrainy vid skifskykh voien do nezalezhnosti [The Gates of Europe. A History of Ukraine from the Scythian Wars to Independence]*. Knyzhkovyi Klub «Klub Simeinoho Dozvillia» [in Ukrainian].
- Pogodin, M. P. (2010). *Izbrannye trudy [Selected Works]*. ROSSPEN [in Russian].
- Seheda, S. (2009). Yaroslav Mudryi: antropolohichniy portret [Yaroslav the Wise: an anthropological portrait]. *Literatura. Folklor. Problemy poetyky*, 32, 371–376 [in Ukrainian].
- Shakhmatov, A. A. (1915). Ocherk drevneishego perioda istorii russkogo iazyka [Essay on the most ancient period in the history of the Russian language]. In I. V. Iagich (Ed.), *Entsiklopediia slavianskoi filologii [Encyclopedia of Slavic Philology]*

- (Issue 11.1). Otdelenie russkogo iazyka i slovesnosti Imperatorskoi akademii nauk [in Russian].
- Solovev, S. M. (1993). *Sochineniia [Works]* (Pt. 1. Istoriia Rossii s drevneishikh vremen [History of Russia since ancient times], Vol. 1–2). Golos [in Russian].
- Tatishchev, V. N. (2005). *Istoriia Rossiiskaia [Russian History]* (Vol. 1). AST: Ermak [in Russian].
- Teshkin, Iu. (2007). *Iaroslav Mudrii i Russkaia Pravda [Yaroslav the Wise and Russian Truth]*. Veche [in Russian].
- Tezy pro 300-richchia vozziednannia Ukrainy z Rosiieiu (1654–1954 rr.) [Theses on the 300th anniversary of the reunification of Ukraine with Russia (1654–1954)]. (1954). Politvydav Ukrainy [in Ukrainian].
- Tolochko, A. P. (2009). *Kratkaia redaktsiia Pravdy Russkoi: proiskhozhdenie teksta [Short Version of Russian Truth: the Origin of the Text]*. Institute of History of Ukraine [in Russian].
- Tolochko, P. P. (1996). *Volodymyr Sviatyi. Yaroslav Mudryi [Saint Vladimir. Yaroslav the Wise]*. ArtEk [in Ukrainian].
- Tolochko, P. P. (2002). *Yaroslav Mudryi [Yaroslav the Wise]*. Alternatyvy [in Ukrainian].
- Tymoshyk, M. (2018). *Ukrainska knyha i svit [Ukrainian book and the world]*. Ukrainskyi universytet [in Ukrainian].
- Vysotskyi, S. O. (1978). *Pro shcho rozpovily davni stiny [What the Ancient Walls Said]*. Naukova dumka [in Ukrainian].
- Zagrebelnyi, P. (2018). *Russkie kniazia. Ot Iaroslava Mudrogo do Iurii Dolgorukogo [Russian Princes. From Yaroslav the Wise to Yuri Dolgoruky]*. AST [in Russian].
- Zakliuchnyi akt Narady z bezpeky i spivrobotnytstva v Yevropi 1975 r. [Final Act of the 1975 Conference on Security and Cooperation in Europe]. (2010). In M. M. Varvartsev (Ed.), *Ukraina v mizhnarodnykh vidnosynakh [Ukraine in International Relations]* (Issue 2, pp. 154–158). Institute of History of Ukraine [in Ukrainian].
- Zhukov, K. (2020). *Drevniaia Rus: ot Riurika do Batyia [Ancient Russia: from Rurik to Batu]*. Piter [in Russian].

УДК 81'272:811.111'373.45

Явище англоварваризації в українському освітньо-науковому середовищі: історія і сучасність

Ірина ФАРІОН
д-р філол. н., проф.

Національний університет
«Львівська політехніка»

вул. Степана Бандери, 12,
79000, Львів, Україна.

e-mail: iryna.farion@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-5368-2055

© Фаріон І., 2020

У статті вперше порушено проблему рецепції чужих мов та запозичень в історично-порівняльному та діахронно-синхронному контексті.

Об'єктом дослідження є освітньо-наукова сфера (Міністерство освіти і науки України) на предмет уживання чужих мов та запозичень. Проаналізовано функціонування церковнослов'янської та латинської мов як найпоширеніших в українському просторі в часи пізнього Середньовіччя та Передмодерного часу з проєкцією на сьогоденнішнє засилля англійської мови та англізмів в освітньо-науковій царині.

Для відображення процесів надмірного і невмотивованого вживання англізмів за-проваджено термін англоварваризація як мовно-суспільне і мовно-психологічне патологічне явище, що виникає на переламі історичних подій і сигналізує про відсутність ментального спротиву народу-мови до безпрецедентного потоку запозичень, які стають фактичною заміною своєї мови і творять із неї антикультурний масив підлеглої комунікації; це примітивне заперечення закону рівноваги чужих і питомих слів у фонетичній, словотвірній і граматичній адаптації та етнокультурна неспроможність називати власні поняття питомими словами.

Як засвідчує історична ретроспектива, орієнтація на чужі мови як пріоритетні в освітній і науковій царинах — церковнослов'янська, латинська, грецька, польська — та масовані запозичення з них аж ніяк не зарадили українському національному самоусвідомленню та не спричинилися до відновлення втраченої Української Держави в її етнографічних межах. Зовсім навпаки — надмірне циркулювання чужих мов в культурно-політичному просторі України та їхня пріоритетність в освітньо-науковій царині призвело до понад кількастолітнього відставання українських державотворчих процесів порівняно з найближчими і дальшими сусідами. Орієнтація на чуже відчужила українців від самих себе.

Історичний досвід циркулювання чужих мов в Україні та надмірних запозичень у своїй мові переконливо спростовує затерту тезу про позитивність явища мовного експансіонізму та глобалізму. Своя держава і нація, попри якнайширшу потребу знання чужих мов, потребує всеохопного та необмеженого функціонування державної мови. Хто не визначає першорядности свого, служитиме чужому.

Ключові слова: рецепція запозичень та чужих мов, англїзація, англоварваризація, освітньо-наукова сфера, національна свідомість.

THE PHENOMENON OF ANGLO-BARBARIZATION IN THE UKRAINIAN EDUCATIONAL AND SCIENTIFIC ENVIRONMENT: HISTORY AND MODERNITY

Iryna Farion

Doctor of Philology, Professor
Lviv Polytechnic National University
12 Stepan Bandera str., 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: iryna.farion@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-5368-2055

The article for the first time raises the problem of foreign languages reception and borrowings in the historical-comparative and diachronic-synchronous context.

The object of the research is educational and scientific sphere (Ministry of Education and Science of Ukraine) on the use of foreign languages and borrowings. The functioning of the Church Slavonic and Latin languages as the most widespread in Ukrainian space in the late Middle Ages and Pre-Modern times is analyzed with a projection on the current dominance of English language and anglicisms in the educational and scientific field.

To reflect the processes of excessive and unmotivated use of anglicisms, the term Anglo-Barbarization was introduced as a linguistic-social and linguistic-psychological pathological phenomenon that arises at the turn of historical events and signals the absence of mental resistance of the people-language to the unprecedented flow of borrowing which become a de facto replacement of their language and create from it an anti-cultural flow of subordinate communication; it is a primitive denial of the law of balance of foreign and specific words in phonetic, word-forming and grammatical adaptation and ethnocultural inability to call one's own concepts as specific words.

According to historical retrospect, the focus on foreign languages as a priority in educational and scientific spheres — Church Slavonic, Latin, Greek, Polish — and mass borrowings from them did not help Ukrainian national self-awareness and did not lead to the restoration of the lost Ukrainian state within its ethnographic boundaries. On the contrary, the excessive circulation of foreign languages in the cultural and political space of Ukraine and their priority in the field of education and science has led to more than a couple of centuries of backwardness of Ukrainian state-building processes compared to the nearest and farthest neighbors. Orientation to others alienated Ukrainians from themselves.

Historical experience of foreign languages circulation in Ukraine and excessive borrowing in our own language convincingly refutes the obsolete thesis about the positivity of the phenomenon of linguistic expansionism and globalism. The state and the nation, in spite of the widest need for foreign languages knowledge, need comprehensive and unlimited functioning of the state language. Who does not define his priority will serve someone else.

Keywords: reception of borrowings and foreign languages, Englishization, Anglo-barbarization, educational and scientific sphere, national consciousness.

Актуальність теми.

Історія та сучасність української мови — це її постійне, найчастіше протиборче співіснування з чужими мовами всередині самої країни, попри самоочевидне межування з чужими державами як окремими мовними системами. На жаль, в українській реальності таке співіснування українське суспільство не використовує для посилення можливостей та розширення функцій своєї мови, а натомість забезпечує розвиток чужих мов на своїх етнічних теренах.

Актуальність дослідження зумовлена черговою хвилею захоплення мовою сучасного глобалізму — англійською коштом втрати пріоритетів для своєї, української мови передусім в освітньо-науковій царині. Аксиоматичною є потреба вивчати чужі мови як різні моделі світобачення, як і згубною для нації та держави є недооцінка та нехтування своєю мовою. Масоване засилля англійської мови спричинилося до явища *англоварваризації* не лише на рівні зовнішнього глобалізаційного впливу конкретної мови, але й через руйнування внутрішньої лексичної системи української мови. Потреба нагального осмислення та аналізу цього явища зумовлює виняткову актуальність нашого дослідження.

Постановка проблеми.

Масоване запозичення англізмів в освітньо-науковому дискурсі та якнайширше використання їх в інформаційному просторі породжує проблему сприйняття та самооцінки нації в час протистояння потужного глобалізму й дуже слабкого націоналізму в нашій країні. Чужі мови та їхні запозичення в українській мові завжди сигналізують про шкалу національного самоусвідомлення, вектор розвитку держави і можливу перспективу. У цьому матеріалі порушуємо проблему компаративного мовного дослідження в синхронії та діахронії водночас, що вможливує змодельовати соціолінгвальну ситуацію майбутнього та віднайти відповідь на посталу проблему. Визначальним у цій проблемі мовного регулюванні є ставлення носіїв до мовної вертикалі *свій — чужий*. Саме баланс *свого — чужого* уможливує позитивну перспективу різномовного функціонування та внутрішньомовної мотивації запозичувати чужі лексичні одиниці.

Стан вивчення проблеми.

Проблема рецепції запозичень та чужих мов в діахронно-синхронному контексті ще не має свого цілісного дослідження. Серед останніх фундаментальних розвідок дотичної проблематики монографія П. Селігея «Світло і тіні наукового стилю» (2016). Характер українсько-англійських межимовних зв'язків досліджували такі вчені, як Ю. Жлуктенко та Б. Ажнюк, проблему лексичних англізмів як етимологічної групи в системі мови-реципієнта розглядав Я. Голдованський. Поза тим значна кількість науковців і письменників торкалася

проблеми запозичень в українській мові, серед яких найяскравіші міркування І. Франка, А. Волошина, В. Самійленка, П. Куліша, Л. Булаховського та ін. Проте окремої розвідки про рецепцію чужих мов та запозичень в діяхронно-синхронному розрізі ми не відстежили.

Мета статті — довести визначальність явища рецепції чужих мов та запозичень у процесах міжмовної комунікації та взаємодії і згубність чужомовного пріоритету.

Завдання статті: 1) розкрити проблему рецепції запозичень та чужих слів у порівняльному синхронно-діяхронному контексті; 2) дати визначення та застосування терміна *англоварваризація*; 3) довести на основі діяхронно-синхронного різномовного зіставлення (церковнослов'янська, латинська, англійська та інші мови) безперспективність вибору чужої, хоч і глобальної мови як засобу розбудови власної держави.

Виклад основного матеріалу

Наша країна має чималий досвід із функціонування чужих мов в освітньо-науковому дискурсі. Ніщо інше, як історія так не викриває хибности орієнтації на чужу мову у власній науці, освіті та інших сферах життя, що ми і розглянемо нижче.

Серед перших показових чужомовних досвідів в житті нашої мови неабияку роль посідає *церковнослов'янська мова*, привнесена в наш культурно-політичний простір разом із запровадженням християнства щонайменше від X століття, а відтак із першими сакральними пам'ятками на зразок Остромирового Євангелія 1056–1057 рр., і світськими питомими пам'ятками, лексика яких насичена церковнослов'янськими, наприклад, «Збірник Святослава» 1073 і 1076 рр. чи «Слово про закон і благодать» Іларіона, «Повчання» Володимира Мономаха поч. XI ст. та ін., написані (руською) давньоукраїнською мовою.

Функціонування церковнослов'янської мови в просторі Руської держави певною мірою суголосне з теперішнім проникненням англійської мови в усі сфери нашого життя, і передусім освітньо-наукову. І та, і та мови ділять суспільство на посвячених і непосвячених у якісь вищі доступні цінності.

Якщо церковнослов'янська мова формувала вертикаль сакрального і профанного, а отже, високого і низького, то англійська мова для посвячених у цю мову сьогодні недоступніше понад 70% наукової інформації і вважається головною мовою світової політики й економіки. Цікаво, коли Бісмарк 1898 року запитали, що він вважає вирішальним чинником сучасної історії, політик відповів: «*Те, що північноамериканці говорять англійською*» (Кристал, 2001, с. 127).

Якщо церковнослов'янська мова «*стала панциром-оберегом*» (Фаріон, 2011, с. 46) від язичницького і латиномовного, католицького світу і

водночас потіснила руську (давньоукраїнську) мову з сакральної сфери, то англійська мова, потіснивши з освітньо-наукової сфери російську мову, водночас неспинно усуває з цієї ж сфери українську мову.

Про це свідчать накази та розпорядження післямайданівського міністра освіти і науки С. Квіта, що спершу скасував обов'язковість української мови та історії України у вишах (наказ N1392 від 25 листопада 2014 р.), а потім видав наказ «Про затвердження Порядку присвоєння вчених звань науковим і науково-педагогічним працівникам» (від 14.01.2016) з особливими перевагами для англійської мови (Міністерство освіти і науки України, 2016). Натомість окружний адміністративний суд міста Києва (рішення N826/11279/16 від 7 вересня 2016 року) постановив вилучити з цього «реформаторського» Порядку присвоєння вчених звань пункти, що стосуються: а) обов'язкового 10-річного стажу для здобувачів звань, б) наявності трьох обов'язкових публікацій у виданнях, включених до міжнародних глобалістських наукометричних баз Scopus або Web of Science, в) отримання сертифікату, що підтверджує рівень знання англійської мови на рівні B2.

Проте після рішення суду ми отримали майже ті самі приписи від наступного міністра Л. Гриневич відповідно до наказу МОН від 6 лютого 2017 року N174: а) не менше, як одна публікація в наукометричних базах Scopus або Web of Science для звання доцента і не менше, як дві публікації для звання професора; б) той самий сертифікат рівня не нижче B2 з мов країн ЄС або не менше 10 англійських праць у тій самій базі Scopus або Web of Science.

Наголосимо, що нещодавно створена і слабо апробована монополістична наукометрія баз Scopus (власник американсько-голландське видавництво *Elsevier* зі штаб-квартирою в Амстердамі та Філядельфії) або Web of Science (власник промовисто завуальований) вирости з американських грантів задля контролю за науковими дослідженнями (на зразок системи керування наукою в СРСР) і тісно прив'язані до групи транснаціональних бізнес-корпорацій. Як свідчить низка нещодавніх публікацій, світову наукову спільноту турбують спроби панівних верств названих держав підпорядкувати своїм потребам наукові досягнення вчених різних країн. Саме відсутність свободи, зокрема академічної і мовної, і зосередження важелів впливу в англійських бізнес-групах породжує основне гальмо в розвитку національної науки.

Проте не всі науковці змирилися з таким глобалістським примусом до публікування в базі Scopus або Web of Science та застосуванням так званих наукометричних показників. Зокрема на 19-й Міжнародній конференції з наукових та технологічних індикаторів ухвалено *Лейденський маніфест* (м. Лейден, Нідерланди, 3–5 вересня 2014 р.), де наголошено на хибності числових індикаторів в оцінці наукових

знань, що аж ніяк не можуть бути застосовані до всіх контекстів, передусім гуманітарних наук, а також публікування статей англійською мовою як передумови якісного дослідження: п. 3. **«у багатьох країнах світу висока якість наукового дослідження прирівняна до публікації англійською мовою. <...> Такого роду упередженість створює особливі проблеми в суспільних та гуманітарних науках, де дослідження здебільше регіонально та національно обумовлені»** (Hicks et al., 2015).

Якщо, як згадає київський літописець, Володимир, охрестивши киян, *«Нача поимати у нарочитои чади дѣти и даяти на учение книжное»* (себто дітей вищих верств навчати церковнослов'янської мови задля їхнього просування у суспільній ієрархії), то масове забирання дітей до такої науки викликало нечуваний спротив: *«матері плакались по дітях своїх, наче по мерцях, бо ще не утвердилися в вірі»* (Фаріон, 2011, с. 47). Натомість сьогодні кожен, хто має фінансову можливість, від найранішого віку намагається віддати дитину навчатися англійської мови, аби удоступнити їй уявні блага відкритого світу. Сльози застаються лише для фінансово неспроможних.

Відтак церковнослов'янська мова, як тепер англійська, стала мовою освіти. Зокрема, лінгвістична концепція знаменитої Острозької школи полягала в поверненні до другого південнослов'янського впливу з церковнослов'янською мовою в основі, і то тоді, коли інші сусідні слов'янські народи (чехи, поляки) пішли шляхом розвитку національних мов і видання ними Біблії. Школа мала на меті утвердити престижний статус церковнослов'янської мови та грецької на противагу до латинської. Приблизно так, як зараз англійську мову протиставлено російській і водночас суттєво витіснено українську. Вінцем аналізованих історичних процесів стала слов'янськомовна Острозька Біблія (1581 р.), що з мовно-літературного боку лише зафіксувала дальший розрив між слов'янською та руською (староукраїнською) мовами. Понад то, цей переклад *«стримав перекладання Біблії на живу мову та стримав розвиток рідної мови»* (Блажейовський, 1995, с. 309).

Подібна ситуація була у Львівській братській школі, де серед пріоритетів було вивчення слов'янської мови. Ревнителі християнства були певні, що збереження православної віри і руського народу обумовлено збереженням церковнослов'янської мови, як, до речі, і теперішні англійзатори трактують процеси англоманії в руслі позитивної «європеїзації» України та її відриву від московських впливів.

Друге місце посідала грецька мова, яку сприймали як мову країни, звідки прийшло до нас християнство. Вивчення грецької мови зумовлено настійною потребою провадити листування зі східними ієрархами. Вивчення латинської мови диктували потреби часу, позаяк ця мова була не лише ключем до науки того часу, а разом із тим мала величезне суспільне значення: це була мова освічених верств

суспільства. Однак цій мові було відведене дуже скромне місце (*Архив Юго-Западной России*, 1904, с. 56–57).

Отож пріоритетними були слов'янська та інші чужі мови, про що промовляє й опис документів та книг Луцького братства від 1627 до 1676 рр., серед яких численні Євангелія, Апостол, Біблія, Тріодь цвітна та пісна, служебник, требник, чотири словенські граматики, шестодневець, тестаменти грецький та латинський, граматики грецька і латинська Доната, катехизм латинський і польський, словник та псалтир латинські, книги до казання латинські, руськомовні поменики, започатковані 1618 року при церкві братства Луцького (*Памятники*, 1898, с. 116–124).

Як свідчить історія, наслідки з оцерковнослов'янення русинів (українців) виявилися катастрофічними не тільки через те, що опинившись у пастці чужої і начебто ієрархічно вищої мови, українці відстали в своєму суспільно-політичному поступі щонайменше на сотні років, порівняно з найближчими сусідами: поляками, чехами та й усіма західноєвропейськими народами. Ці народи ще в Середньовіччі усвідомили визначальну роль для сили нації та державотворення саме рідної мови.

До прикладу, найдошкульнішого удару в Італії по пануванні космополітичної і глобальної латинської мови завдав Данте Аліг'єрі (1265–1321 рр.) своєю «Божественною комедією» народною мовою, що проклала шлях сонетам Франческо Петрарки (1304–1374 рр.) та прозі Джованні Бокаччо в його «Декамероні» (1349–1352 рр.). Наприкінці XIV ст. проповідник Джон Вікліф переклав Біблію англійською мовою. Особливо рішуче проти німецьких запозичень і побутування німецької мови в Чехії виступив Ян Гус — і вже 1480 року чеська Біблія була видрукувана. Початок перекладів Святого Письма польською мовою сягає XIII ст. Відповідно до ухвали Ленчицького синоду 1285 року, кожен польський парох у неділю та свята публічно мав виголошувати молитви «Отче наш» і «Вірую» польською мовою (Tazyski, 1953, s. 5). Цю подію польські дослідники трактують як основний вияв пробудження народної самосвідомості і початок вироблення польської мови як літературної (Kwiek-Osiowska, 1978, s. 3–4).

У XVI ст. спостерігаємо тріумфальний парад Біблій народними мовами, серед якого руською (українською) мовою Біблії не знайдемо: англійською (1524 р.), німецькою (1534 р.), французькою (1535 р.), голландською (1537 р.), шведською (1541 р.), фінською (1548 р.), данською (1550 р.), польською (1561, 1665 рр.), а відтак вже у XVII ст. європейські мови загалом набули своїх сучасних форм (Фаріон, 2015, с. 359; Андерсон, 2001, с. 66).

Натомість українці від часів давньої Русі обирають так званий «серединний шлях», чи, за А. Кримським, «лінію погодження» (Кримський,

2004, с. 397), намагаючись поєднати не просто різні береги тої ж ріки (літературну мову з народною), а різні ріки (свою мову з чужою). Так виникла мішанина руської (давньоукраїнської) мови з народною мовою, а відтак староукраїнської мови з елементами церковнослов'янської, що слушно названо *язичієм*. Що більше чужих слів, як уважалося, то начебто вищий рівень гідності мови та освіченості її носія.

Панування роздвоєної мовної свідомості, в якій з часом церковнослов'янська мова навіть ототожнювалася з руською (староукраїнською) мовою, призвело врешті-решт до дуже поступового, але життєво необхідного розриву з явищем *церковнослов'янізації*. Передумовою цього розриву стало лексикографічне явище *глос*, почерпнуте з греко-візантійської традиції («Глосографія», 2000, с. 93). Наші предки застосовували *глоси* від часів Русі, тлумачачи в тексті (контекстуальні) чи на берегах (маргінальні) спершу біблійні особові імена й топоніми, а відтак окремі *старослов'янізми*, що заклало підґрунтя для української перекладної лексикографії, а отже, актуалізувало питомі лексичні можливості в супротиві до чужих одиниць і накреслило демаркаційну лінію між чужим і своїм лексичним матеріалом. Відтак двомовні церковнослов'янсько-руські (чи словенороські) словники неминуче ставали паспортами різних мов, різних свідомостей і, зрештою, різних держав. Серед етапних лексикографічних перекладних праць «Лексис...» (1596 р.) Лаврентія Зизанія і «Лексикон...» (1627 р.) Памва Беринди, де спостерігаємо неминуче сплутування питомого і церковнослов'янського лексичного матеріалу, однаке прагнення до протиставлення лексичних одиниць як запозичених і своїх, що закладено в самій назві словника Памви Беринди як «лексикону славенороського», тобто *словенського* (церковнослов'янського) і *роського* (руського, українського).

Показовою на *глоси як прапорці чужої лексики* в українському тексті є перша, зі значною кількістю живомовних елементів, сакральна пам'ятка з біблійного циклу «Пересопницьке Євангеліє» (1556–1561 рр.): «Показником рецепції староукраїнської (руської) мови у релігійних текстах є ставлення перекладача до лексичного матеріалу, а саме цілеспрямований процес заміни лексики оригіналу, з якого здійснено переклад, староукраїнською лексикою» (Фаріон, 2015, с. 403). Насичений *глосами* і Крехівський Апостол (після 1563 р.), де у *глосах* — переважно церковнослов'янізми.

Таким способом від другої половини XVI — до першої чверти XVII ст. спостерігаємо послідовне намагання витіснити церковнослов'янську мову і церковнослов'янізми з культурно-політичного поля України, що, на жаль, з часу сумнозвісної «переяславської ради» було припинено через релігійно-політичну орієнтацію духівництва на церковнослов'янську мову московської редакції. Цей підневіль-

ний рух спинено аж у часи романтизму на межі XVIII — поч. XIX ст., коли народна мова остаточно перемогла церковнослов'янщину. Щойно в XIX ст. це змішування двох мовних кодів зазнало блискучого висміювання в українській класичній літературі, зокрема в персонажах творів І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка та ін. Чи не нагадує це сьогоднішню англо-українську мішанину на зразок спародійованого тексту від В. Радчука: *«Гадаєш, піпл буде без бонусу й пресингу толерувати інвазію офшорних брендів у прайс-листах наших маркетів і біг-бордах» — зі смайлом на фейсі проартикулював бой-френд іміджмейкер офіс-менеджерці за бізнес-ланчем...»* (Радчук, 2005, с. 37).

Видається, що сьогодні в катастрофічно занечищеному англізми інформаційному просторі, зокрема в освітньо-науковому дискурсі, мусимо також звернутися до глос, аби пояснювати українському суспільству, що булінг — це цькування, дайджест — огляд, драфт — проект, план, чернетка, кейс — випадок, коуч — наставник, лайфхак — порада, контент — вміст, прес-кіт — інфонабір, подкаст — передача, запис, роуд-шоу — виїзна презентація, спікер — речник, стикер — наліпка, тренінг — вишкіл, форсайт — передбачення, чекінити — відстежувати, букросинг — книгообмін, воркшоп — майстерня, коворкінг — співробітня, стартап — почин, хайп — галас, шум, інтерес та безліч інших.

Чи не найкраще свого часу зіронізував з чужого, тепер такого звичного, англізма клуб у російській мові Тарас Шевченко. Це його спостереження акурат накладається на теперішній англійський суржик у різних середовищах: *«Російські люди <...> багато дечого позичили в європейців; позичили і слово «клуб». Але се слово не до лиця російській людині. Ліпше було б їм позичити подібне слово в китайців чи японців, таке слово, мабуть, є в китайській мові. А то покинули своє рідне слово «посіделкі», а воно тимчасом як не треба ліпше підходить до російських дворянських зібрань. В європейців клуб має велику вагу політичну, а в російських дворян се навіть не громадські сходи, а просто «посіделкі». Вони сходяться посидіти за ломберними столами, помовчати, попоїсти, випити і, якщо трапиться щаслива нагода, то й по пиці один одного мазнути»* (Шевченко, 2003, с. 137).

Що нового додали ці англізми в нашу мову? Чи стали вони термінами для нових понять, що розширюють горизонти наших знань? Чи збагатили вони її точністю називань (номінацій) чи бодай милозвучністю? *«Чи не виявляють такі інновації лише те, що мовознавці іменують модою в мові?»* (Карпіловська, 2012, с. 135). Запитання риторичні, які найкраще підтвердити словами класика: створено жаргон, де будь-яка пакість так висловлена, *«що від неї війне зовсім не пакостями, а похощами»* (Селігей, 2016, с. 140). І ставлення до цієї «пакости» як до здобутку, просунутості та певності у своїй вищості над загалом.

Прикметно, що провідниками цієї чужої лексики разом із чужою реальністю та модифікованою ментальністю є передусім політики та журналісти, про що і свідчить основна сторінка нашого *міносвіти*. Зокрема, фокусом *англоварваризації* є програма «Комунікаційна стратегія МОН 2019–2021 рр.» (Міністерство освіти і науки України, 2018), розроблена громадським об'єднанням «Комунікація для змін», яка часом видається просто поганим перекладом з англійської мови, зробленим на замовлення влади і цієї ГО. Це, як у бувальщині: «Який поганий переклад! Чи знаєте, хто переклав цього роману?». «Ніхто. Це оригінал». Це саме той випадок, коли «корисність запозичання перетворюється в свою протилежність», позаяк призводить до занепаду власних творчих сил «та не розвивається (слабшає) контакт з прямими носіями рідної мовної стихії» (Булаховський, 1975, с. 270).

Так звана реформа, яка після 2014 року, як стихійне лихо, накрила нашу освіту і стала вторгненням чужомовної системи, має омріяну практичну, космополітичну і гедоністичну мотивацію: «Реформа відбувається тому, що Україна хоче стати країною щасливих і конкурентно спроможних людей у глобальному світі». Себто не йдеться про освіту як основу самостійної, самодостатньої національної держави, що змагає до відродження, оновлення та створення питомих освітніх моделей, національних традицій та утвердження свого національного Я і пропагування його в світі, — а всього лиш задля *щастя і конкурентноспроможності безликих людей в глобальному вимірі*. Це «щастя» і відразу *неконкурентноспроможність* (загроженість) нашої мови ми показово відчуваємо через масований вплив *англізмів* в українську мову, які трактуємо як мовно-суспільне і мовно-психологічне патологічне явище *англоварваризації*.

Англоварваризація виникає на переламі історичних подій і сигналізує про відсутність ментального спротиву народу-мови до безпрецедентного потоку запозичень, що стають фактичною заміною своєї мови і творять із неї антикультурний потік підлеглої комунікації; це примітивне заперечення закону *рівноваги чужих і питомих слів* у фонетичній, словотвірній і граматичній адаптації та етнокультурна неспроможність називати власні поняття питомими словами. Наскрізна ознака *англоварваризації* — публічне (часом мимовільне) приниження свого й піднесення чужого через системне незнання можливостей власної мови і пораженську звичку взуватися на чуже.

Функціонування *латинської мови* в суспільно-культурному полі України ранньомодерного часу, передусім від Люблинської унії 1569 року, має також неабиякі паралелі з теперішньою *англоварвариза-*

цією українського суспільства. Латинська мова була не лише мовою католицької церкви, але й мовою освіти та науки від раннього Середньовіччя до передмодерного часу. До прикладу, коли православний митрополит Петро Могила творив винятково релігійно-схоластичні твори, як повчально-виховну «Антологію» (1636 р.) та «Катехизм» (1645 р.) — Рене Декарт написав наукові трактати «Міркування про метод» (1637 р.) французькою мовою та «Першопочатки філософії» (Амстердам, 1644 р.) — латинською, а відтак, повернувшись до Франції, переклав її французькою (Матвиевская, 1987, с. 25, 34, 41), ознаменувавши таким способом початок відступу латини як універсального засобу в освітньо-науковому просторі. Натомість створена П. Моголю 1632 року колегія цілком слушно отримала назву *«латинського и польського училища»*. Таким способом західноєвропейська концепція гебрайсько-грецько-латинської освіти в Україні трансформувалася в засаду грецько-латинсько-слов'янської тримовності. Це засвідчило перехід до нового етапу культурного синтезу — усвідомленого прагнення поєднати слов'яно-грецьку спадщину з досягненнями «латинськими», тобто з культурними надбаннями Західної та Центральної Європи (Ісаєвич, 2002, с. 119). Насправді ж це було підлегле прийняття чужої мовно-політичної моделі: *«Коли беремо чужий взірць як норму — завжди виглядаємо «не такими». А значить — нижче вартісними. Це завжди чудово розуміли англо-сакси. У 18–19 ст. (без винятку!) англійська еліта знала проходження згідно з нормами французької мови (як робимо це ми). А проте англієць виробив власні норми вимови французьких слів. Формувати поняття про зовнішній світ згідно з законами власної раси (нації), а не навпаки, — це найцінніший внесок англо-сакса у світову цивілізацію. Лише так можна оминати комплекс нижчевартости»* (Мороз, 1992, с. 9).

Логічно, що панування в колегії латинської мови трактували як найнадійніший спосіб зняти з українського народу докори в глупоті, невігластві та відсталості, щоб поставити його врівень з іншими народами (Тітов, 1924, с. 113). Показово про це пише одна з найяскравіших постатей першої половини XVII ст. митрополит Сильвестр Косов у польськомовній праці «Exegesis...» (1635 р.): *«Найголовніша потреба в латинських школах та, щоб бідолашну Русь нашу не називали дурною Руссю. Поїде сердешний русин на трибунал, на сейм або на сеймик, до повітового міського суду або земського — bez łaciny ґрасі winу! Ні судді, ні урядовця, ні розуму, ні посла. Дивиться тільки то на того, та на іншого, вирячивши очі, як шуліка»* (Житецький, 1987, с. 27). Як відповідь на суспільну потребу знати латинську мову стала поява найвищих філологічних здобутків українських учених, зокрема «Лексиконъ латинській» Єпифанія Славинецького (1642 р.), укладена латинською мовою перша граматики книжної української мови Івана Ужевича (1643,

1645 рр.), «Лексиконъ словено-латинскій» Єпифанія Славинецького та Арсенія Корецького-Сатановського (1650 р.).

Проте латинською мовою української нації і держави не збудували: «*Брак відпорности щодо якоїсь чужої раси — то признання її влади над собою*» (Липа, 2012, с. 92). Цілком справедливо хибну чужомовну пріоритетність окреслив доктор богослов'я Дмитро Блажейовський: «*Могила і його співробітники, як Косів, Кальнофойський та інші не бачили рації існування української мови, бо в колегії заведено як викладову мову не українську, а чужі — латинську та польську, і вони самі писали свої праці по-польськи. А як щось писали, ніби по-українськи, то це не була жива українська мова, а безграмотна макаронічна саламаха, тоді як українські думи були у рідній народній мові. Вони як учителі та провідники народу повинні були українську мову знати, її уживати, вчити та літературу впровадити*» (Блажейовський, 1995, с. 37–38). На відсутності руської (староукраїнської) мови в колегії зауважив також сучасний британський дослідник Ендрю Вілсон: «*Навіть у Києво-Могилянській академії в XVII–XVIII століттях не розвивали українську літературну мову*» (Вілсон, 2004, с. 91). Так само і теперішні європеїзатори англійського поливу усувають з вищої школи вивчення української мови та історії України як предметів, а з середньої школи вилучають предмет *українська література*, мотивуючи це інтегруванням у світову спільноту і побудовою Нової української школи (Міністерство освіти і науки України, 2020).

Це буде справді нова школа, але не українська, що не формувати не ні національної свідомості, ні державницького мислення, позаяк національна мова і література — це мислення і дія нації. Саме література переробляє явища життя в ідеї та пориви. Отже, лише збалансована мовна політика з питомим національним пріоритетом забезпечить якість усередині країни і повагу назовні: «*Розв'язка проблеми для нас не в тому, щоб безумовно приймати або відкидати чужинні впливи. Мусимо брати до уваги потребу знайомитись з чужими осягами. Мусимо також боронитись перед небезпекою затратити або викривити власне національне обличчя. Розв'язка полягає для нас на дбайливій селекції, яка відкидатиме з чужинних впливів те, що корисне, а передовсім на активній поставі супроти тих впливів. <...> Без власних творчих зусиль, без вкладу нас самих жодне добро не стане нашим добром, а залишиться на завсідди чужою власністю, «чужим тілом» у нашому організмі, не асимільованою завадою та перешкодою для його дальшого розвою*» (Віконська, 2016, с. 233–234).

Характерно, що і в ці далекі передмодерні часи знаходилися люди, що застерігали від згубної космополітизації освіти та хибного шляху формування мовних пріоритетів. У передмові автор «Апокрисису» (1598 р.) Христофор Філалет наголошує на загальній суспільній дум-

ці того часу в панівних польських колах про начебто руську вторинність, звідки *«насъ, хотяй ихъ о то не просимо, учити хотятъ, приписуючи собѣ выдворную мудрость, а намъ простоту»* (Филалет, 1882, с. 1022), далі зауважуючи *«... же мы не самую Латиною, яко нѣкоторые насъ удають, але Римского костела (въ которомъ по-Латинѣ, хотъ при невмѣющихъ Латинского языка, набоженство отправуютъ) блудами ся бридимо. Съ тоижъ причины, же Римлянинови ся отписуетъ, часто словъ въ церквахъ нашихъ Греческихъ мнѣйъ звычайныхъ, а толко Римской вѣри людемъ призоитыхъ, фолкгуючи вырозумѣню людскому, уживаемо, яко: егда зовемо владыки — **бискупами**, соборы — **конциліями**, церковъ — **костеломъ**, и проча»¹* (Филалет, 1882, с. 1019). Характерним є цілком неоцінне судження щодо вживання чужих слів, що вмотивоване лише практикою міжлюдського порозуміння. Це, власне, та ситуація, коли слід безпристрасно вербалізувати по-своєму: *«Найважливіше назвати. Назвати, змусити говорити Рідну Немову, перетворити несвідомі процеси в свідомі. (Тим самим вирвати з чужих рук!)»* (Липа, 2012, с. 174).

Натомість в анонімній *«Пересторозі»* (бл. 1605–1606 рр.) прямо зауважено, що саме занепад власної питомої освіти призвів до державної руїни: *«... бо коли би были науку мѣли, тогда бы за невѣдомостію своею не пришли до такового погибели»*, яка, на думку очевидця, полягає найперше у перейманні чужої школи та віри: *«Читаючи кроники Польскіе знайдешъ о томъ достаточнѣ, якъ Поляци Рускіе паньства пообсѣдали, поприятелѣвшия зъ ними, и, царскіе цурки своѣза Русиновъ давши, через них своѣ бычаѣ оздобные и науку укоренили, такъ, ижъ Русь посполитовавшия зъ ними, позавидѣли ихъ бычаемъ, ихъ **мовѣ** и наукамъ, и, **немаючи своихъ наукъ, у науки Римскіе своѣ дѣти давати почали**: которые зъ науками и вѣри ихъ навькли, и такъ по малу-малу науками своѣми все паньство Руское до вѣри Римской привели [...], и назвиска и имена собѣпоотмѣняли, яко бы николи не зналия быти потомками благочестивыхъ прародителей своихъ»²* (Акты, 1851, с. 204–205).

Відтак автор, аналізуючи мовлення Іпатія Потія як свого релігійного опонента, зауважує на його своєрідності, що через вживання по-

1 «що ми не самою латиною бридимося, як деякі з нас удають, але римського костела (в якому латиною набоженство відправляють, хоча не вміють латинської мови) блудами. З тієї ж причини, що відписується римлянинові, вживаємо часто слів у церквах наших грецьких менш узвичаєних, а властивих тільки людям римської віри, сприяючи розумінню людському, а саме: коли звемо владик бискупами, собори конциліями, церкву костелом тощо» (Гунчак, 2001а, с. 441).

2 «... поляки Руські держави пообсідали, поприятелівшись із ними, і дочок своїх за русинів віддавши, через них свої оздобні звичаї й науку вкорінили. Так само й Русь, з'єднавшись із ними, позаздрила їхнім звичаям, їхній мові та наукам і, не маючи власних наук, до наук римських своїх дітей почали віддавати, котрі з науками й віру перейняли. І так науками своїми все руське панство до римської віри привели, аж нащадки князів руських з віри православної на римську вихрестилися й назвиська та імена собі повідмінювали, ніби ніколи не бували нащадками благочестивих прародителів своїх» (Гунчак, 2001b, с. 105–106).

лонізмів та латинізмів, відірване від традиції, а отже, книжки такою мовою «неправдиві»: *«Але присмотрися пильно въ самую рѣчь, и знайдеши, же хоть такіе писма старые змышляють, але рѣчь вся Потѣва, якъ бы усты самъ мовилъ. Притомъ знайдеш тамъ слова, вѣка теперешного людми уживаемые, которыхъ старые предки нашѣ не уживали: бо якъ Поляцы у свой языкъ намѣшали словъ Латинскихъ, которыхъ южъ и протые люди зъ налогу уживають; такъ же и Русь у свой языкъ намѣшали словъ Польскихъ и оныхъ уживають. Тогда snadно познаєши, же то книжки змышленные и неправдиве»* (Акты, 1851, с. 229). Як тут не згадати послідовника цієї історичної класичної думки від класика ХХ ст. Августина Волошина: *«Борімося проти полонізмів, проти москалізмів або мадяризмів, но не борімося проти самого родного языка, котрий нічим не винен в том, что не могъ свободно на своєй родной земли розвиватися. Коли маєте вже свої свободи, коли наша влада не може бути ворогом свого материнського слова, тоди не будьмо ворогами йому ми самі, сини руського народа»* (Волошин, 2002, с. 233).

Як бачимо, в міркуваннях діячів братського і церковного руху аналіз ситуації здійснено у протиставному дискурсі не лише з'ясування зовнішніх причин занепаду питомої освіти, але нагальної потреби створення і розвитку її у супротиві до польсько-латинських шкіл.

Отже, в перших полемічних працях кін. ХVІ — поч. ХVІІ ст. вперше порушено проблему культури мовлення в контексті доцільності запозичень, що спровоковано гострими позамовними чинниками релігійно-політичного характеру. Якщо на ту пору засилля чужої релігії чи її нових форм, на зразок унії, викликало перші теоретизування на полі лексичної нормативності староукраїнської (руської) мови як захисного протиставлення латино-польській освіті, то теперішній захист української мови від *англоварваризації* — це умова, за якої українська мова може актуалізувати свої внутрішні резерви словотворення та вистояти в освітньо-науковій царині як конкурентоспроможна система. У нашій непевній ситуації неповноти національного самоусвідомлення важливо брати до уваги, що *«не всяка одиниця і не всякий організм спроможний засвоювати собі чуже. Щоб засвоїти собі якусь річ, треба передовсім мати своє власне «Я», свій власний, ясно зазначений характер, який з різного матеріялу вибирає собі для дальшої розбудови власної особовості те, що підходить до його потреб, а відкидає, що для нього нездатне»* (Віконська, 2016, с. 224).

Висновки

Як засвідчує історична ретроспектива порівняно з теперішньою соціолінгвальною ситуацією, орієнтація на чужі мови як пріоритетні в освітній і науковій царинах — церковнослов'янська, латинська, грецька, польська — та масовані запозичення з них аж ніяк не зарадили українському національному самоусвідомленню та не спри-

чинилися до відновлення втраченої Української Держави в її етнографічних межах. Зовсім навпаки — циркулювання чужих мов в культурно-політичному просторі України та їхня пріоритетність в освітньо-науковій царині призвела до понад кількостолітнього відставання українських державотворчих процесів порівняно з найближчими і дальшими сусідами. Орієнтація на чуже відчужила українців від самих себе. То який сенс повторювати цю ж помилку, замість шукати збалансованої мовної моделі між чужим і своїм? «Нема чого боятись чужинних впливів, якщо ми є справді сильні» (Віконська, 2016, с. 271).

Теперішня абсолютно слухна відкритість до англomовного світу не має перетворитися у втрату власного національного обличчя, а вивчення англійської мови аж ніяк не має заступити пріоритетність в Українській державі державної української мови. Вхідження у світову політику — це насамперед маніфестація власних здобутків і можливостей, що саме через мову мають найпоказовіше втілення. Не пошанувавши і не вивчивши свого, неможливо стати суб'єктом світової історії. І про це більш ніж переконливо свідчить наш історичний досвід з абсолютно невинуватою ксенофільською освітою кінця XVI — пол. XVII століття.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией* (Т. 4: 1588–1632). (1851). В типографии Эдуарда Праца.
- Андерсон, Б. (2001). *Уявлені спільноти: Міркування щодо походження й поширення націоналізму* (В. Морозов, Пер.; 2-е вид.). Критика.
- Архив Юго-Западной России, издаваемый Комиссией для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волыньском Генерал-Губернаторе* (Ч. 1, т. 12: Акты, относящиеся к истории Львовского Ставропигиального братства). (1904). Типография Н. Т. Корчак-Новицкого.
- Блажейовський, Д. (1995). *Берестейська ре-унія та українська історична доля і недоля* (Т. 1). Каменярь.
- Булаховський, Л. А. (1975). *Вибрані праці в п'яти томах* (Т. 1). Наукова думка.
- Віконська, Д. (2016). *За силу і перемогу*. Піраміда.
- Вілсон, Е. (2004). *Українци: несподівана нація* (Н. Гончаренко, & О. Гриценко, Пер.). К.І.С.
- Волошин, А. І. (2002). *Вибрані твори*. Видавництво Закарпаття.
- Глосографія. (2000). В В. М. Русанівський та ін. (Ред.), *Українська мова: Енциклопедія* (с. 92–93). Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана.
- Гунчак, Т. (Ред.). (2001a). *Тисяча років української суспільно-політичної думки* (Т. 2, кн. 1: XVI ст.). Дніпро.
- Гунчак, Т. (Ред.). (2001b). *Тисяча років української суспільно-політичної думки* (Т. 2, кн. 2: Перша половина XVII ст.). Дніпро.

- Житецький, П. Г. (1987). *Нарис літературної історії української мови XVII ст.* В П. Г. Житецький, *Вибрані праці: Філологія* (с. 19–139). Наукова думка.
- Ісаєвич, Я. (2002). *Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми.* Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.
- Карпіловська, Є. (2012). Мода на слова і норма мови. *Культура слова*, 77, 134–140.
- Кримський, А. (2004). Нарис історії українського правопису до 1927 року. В В. В. Німчук, & Н. В. Пуряєва (Упоряд.), *Історія українського правопису XVI–XX століття: Хрестоматія* (с. 392–414). Наукова думка.
- Кристал, Д. (2001). *Английский язык как глобальный* (Н. В. Кузнецова, Пер.). Весь мир.
- Липа, Ю. (2012). *Твори* (Т. 4: Бій за українську літературу). Каменяр.
- Матвиевская, Г. П. (1987). *Рене Декарт.* Просвещение.
- Міністерство освіти і науки України. (2016). Про затвердження Порядку присвоєння вчених звань науковим і науково-педагогічним працівникам. *Законодавство України.* <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0183-16/para69>.
- Міністерство освіти і науки України. (2018). *Комунікаційна стратегія МОН 2019–2021* (у межах проекту «Фінська підтримка реформи української школи»). <https://mon.gov.ua/storage/app/media/media/MOES%20Com%/20strategy%202019-2022.pdf>.
- Міністерство освіти і науки України. (2020). Обговорення держстандарту базової середньої освіти: МОН оприлюднило звіт. *Педрада: Портал освітян України.* <https://www.pedrada.com.ua/news/5437-obgovorennya-derjstandartu-bazovo-seredno-osvti-mon-oprilyudnilo-zvt>.
- Мороз, В. (1992). Горіти надзвичайним світлом. В Ю. Липа, *Призначення України* (с. 3–11). Просвіта.
- Памятники, изданные Киевской Комиссией для разбора древних актов.* (1898). (Т. 1; 2-е изд.). Типография Императорского Университета Св. Владимира.
- Радчук, В. (2005). Параметри і взаємодія мов. *Дивослово*, 7, 42–48.
- Селігей, П. (2016). *Світло і тіні наукового стилю.* Видавничий дім «Кисво-Могілянська академія».
- Тітов, Хв. (1924). *Стара вища освіта в Київській Україні: XVI — поч. XIX в.* Друкарня Української Академії Наук.
- Фаріон, І. (2011). *Краса і сила: Суспільно-креативна роль української мови в XI — середині XIX ст.* (4-е вид.). Видавництво Львівської політехніки.
- Фаріон, І. (2015). *Суспільний статус староукраїнської (руської) мови в XIV–XVII століттях: мовна свідомість, мовна дійсність, мовна перспектива.* Видавництво Львівської політехніки.
- Филалет, Х. (1882). Апокрисис. В *Русская историческая библиотека издаваемая Археологической комиссией* (Т. 7, с. 1003–1820). Типография А. М. Котомина и Ко.
- Шевченко, Т. Г. (2003). *Щоденник.* Школа.
- Hicks, D., Wouters, P., Waltman, L., de Rijcke, S., & Rafols, I. (2015). The Leiden Manifesto for research metrics. *Nature*, 520, 429–431. <https://doi.org/10.1038/520429a>.

Kwiek-Osiowska, J. (1978). *Miłośnicy i obrońcy języka polskiego*. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.

Tazsycki, W. (1953). *Obrońcy języka polskiego*. Wydawnictwo Zakładu Imienia Ossolińskich.

REFERENCES

Akty, odnosiaszchiesia k istorii Zapadnoi Rossii, sobrannye i izdannye Arkheograficheskoi komissiei [Acts related to the history of Western Russia, collected and published by the Archaeographic Commission] (Vol. 4: 1588–1632). (1851). V tipografii Eduarda Pratca [in Russian].

Anderson, B. (2001). *Uivleni spilnoty: Mirkuvannia shchodo pokhodzhennia y poshyrennia natsionalizmu* [Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism] (V. Morozov, Trans.; 2nd ed.). Krytyka [in Ukrainian].

Arkhiv Yugo-Zapadnoi Rossii, izdavaemyi Komissieiu dlia razbora drevnikh aktov, sostoiashchei pri Kievskom, Podolskom i Volynskom General-Gubernatore [Archive of South-West Russia, published by the Commission for the analysis of ancient acts, consisting of the Kiev, Podolsky and Volyn Governor-General] (Ch. 1, Vol. 12: Acts related to the history of the Lviv Stavropegic Brotherhood). (1904). Tipografiia N. T. Korchak-Novitckogo [in Russian].

Blazheiovskiy, D. (1995). *Beresteiska re-uniia ta ukrainska istorychna dolia i nedolia* [Brest Reunion and Ukrainian Historical Fate and Misfortune] (Vol. 1). Kameniar [in Ukrainian].

Bulakhovskiy, L. A. (1975). *Vybrani pratsi v piaty tomakh* [Selected works in five volumes] (Vol. 1). Naukova dumka [in Ukrainian].

Cristal, D. (2001). *Angliiskii iazyk kak globalnyi* [English as a Global Language] (N. V. Kuznetcova, Trans.). Ves mir [in Russian].

Farion, I. (2011). *Krasa i syla: Suspilno-kreatyvna rol ukrainskoi movy v XI – seredyni XIX st.* [Beauty and strength: Socio-creative role of the Ukrainian language in the XI – mid XIX century] (4th ed.). Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki [in Ukrainian].

Farion, I. (2015). *Suspilnyi status staroukrainskoi (ruskoi) movy v XIV–XVII stolittiakh: movna svidomist, movna diisnist, movna perspektyva* [Social status of the Old Ukrainian (Russian) language in the XIV–XVII centuries: linguistic consciousness, linguistic reality, linguistic perspective]. Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki [in Ukrainian].

Filalet, Kh. (1882). Apokrisis. In *Ruskaia istoricheskaia biblioteka izdavaemaia Arkheograficheskoi komissiei* [Russian Historical Library published by the Archaeographic Commission] (Vol. 7, pp. 1003–1820). Tipografiia A. M. Kotomina i Ko [in Russian].

Hicks, D., Wouters, P., Waltman, L., de Rijcke, S., & Rafols, I. (2015). The Leiden Manifesto for research metrics. *Nature*, 520, 429–431. <https://doi.org/10.1038/520429a> [in English].

Hlosohrafiia [Glossography]. (2000). In V. M. Rusanivskiy et al. (Eds.), *Ukrainska mova: Entsyklopediia* [Ukrainian language: Encyclopedia] (pp. 92–93). Ukrainska entsyklopediia im. M. P. Bazhana [in Ukrainian].

Hunchak, T. (Ed.). (2001a). *Tysiacha rokov ukrainskoi suspilno-politychnoi dumky* [A Thousand Years of Ukrainian Socio-Political Thought] (Vol. 2, Book 1: XVI century). Dnipro [in Ukrainian].

- Hunchak, T. (Ed.). (2001b). *Tysiacha rokiv ukrainskoi suspilno-politychnoi dumky* [A Thousand Years of Ukrainian Socio-Political Thought] (Vol. 2, Book 2: The First Half of the 17th Century). Dnipro [in Ukrainian].
- Isaievych, Ya. (2002). *Ukrainske knyhovydannia: vytoky, rozvytok, problemy* [Ukrainian book publishing: origins, development, problems]. I. Krypyakevych Institute of Ukrainian Studies of the NAS of Ukraine [in Ukrainian].
- Karpilovska, Ye. (2012). Moda na slova i norma movy [Fashion for words and the norm of language]. *Kultura slova*, 77, 134–140 [in Ukrainian].
- Krymskyi, A. (2004). Narys istorii ukrainskoho pravopysu do 1927 roku [Essay on the history of Ukrainian spelling before 1927]. In V. V. Nimchuk, & N. V. Puriaieva (Comps.), *Istoriia ukrainskoho pravopysu XVI–XX stolittia: Khrestomatiia* [History of Ukrainian spelling of the XVI–XX centuries: Reader] (pp. 392–414). Naukova dumka [in Ukrainian].
- Kwiek-Osiowska, J. (1978). *Miłośnicy i obrońcy języka polskiego* [Lovers and defenders of the Polish language]. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk [in Polish].
- Lypa, Yu. (2012). *Tvory* [Works] (Vol. 4: The Battle for Ukrainian Literature). Kameniar [in Ukrainian].
- Matvievskaiia, G. P. (1987). *Rene Dekart* [Rene Descartes]. Prosveshchenie [in Russian].
- Ministry of Education and Science of Ukraine. (2016). Pro zatverdzhennia Poriadku prysvoiennia vchenykh zvan naukovym i nauково-pedahohichnym pratsivnykam [About the statement of the Order of assignment of scientific ranks to scientific and scientific and pedagogical workers]. *Legislation of Ukraine*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0183-16/paran69> [in Ukrainian].
- Ministry of Education and Science of Ukraine. (2018). *Komunikatsiina stratehiia MON 2019–2021 (u mezhakh proektu «Finska pidtrymka reformy ukrainskoi shkoly»)* [MES Communication Strategy 2019–2021 (within the project «Finnish Support to Ukrainian School Reform»)]. <https://mon.gov.ua/storage/app/media/media/MOES%20Com%20strategy%202019-2022.pdf> [in Ukrainian].
- Ministry of Education and Science of Ukraine. (2020). Obhovorennia derzhstandartu bazovoi serednoi osvity: MON opryliudnylo zvit [Discussion of the state standard of basic secondary education: MES published a report]. *Pedrada: Portal osvitian Ukrainy*. <https://www.pedrada.com.ua/news/5437-obgovorennya-derjstandartu-bazovo-seredno-osvti-mon-oprilyudnylo-zvt> [in Ukrainian].
- Moroz, V. (1992). Hority nadzvychainym svitlom [Burn with extraordinary light]. In Yu. Lypa, *Pryznachennia Ukrainy* [Appointment of Ukraine] (pp. 3–11). Prosvita [in Ukrainian].
- Pamiatniki, izdannye Kievskoi Komissiei dlia razbora drevnikh aktov* [Monuments published by the Kyiv Commission for the analysis of ancient acts] (Vol. 1; 2nd ed.). (1898). Printing house of the Imperial University of St. Vladimir [in Russian].
- Radchuk, V. (2005). Parametry i vziemodiia mov [Parameters and interaction of languages]. *Dyvoslovo*, 7, 42–4 [in Ukrainian].
- Selihei, P. (2016). *Svitlo i tini naukovoho stylu* [Light and shadow scientific style]. Publishing house «Kyiv-Mohyla Academy» [in Ukrainian].
- Shevchenko, T. H. (2003). *Shchodennyk* [Diary]. Shkola [in Ukrainian].
- Tazsycki, W. (1953). *Obrońcy języka polskiego* [Defenders of the Polish language]. Wydawnictwo Zakładu Imienia Ossolińskich [in Polish].

Titov, Khv. (1924). *Stara vyshcha osvita v Kyivskii Ukraini: XVI — poch. XIX v. [Old higher education in Kyiv Ukraine: XVI — early XIX century]*. Printing House of the Ukrainian Academy of Sciences [in Ukrainian].

Vikonska, D. (2016). *Za sylu i peremohu [For strength and victory]*. Piramida [in Ukrainian].

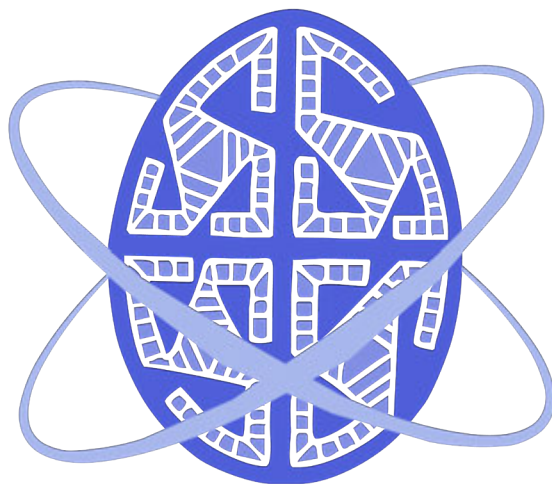
Voloshyn, A. I. (2002). *Vybrani tvory [Selected works]*. Vydavnytstvo Zakarpattia.

Wilson, E. (2004). *Ukrainci: nespodivana natsiia [The Ukrainians Unexpected Nation]* (N. Honcharenko, & O. Hrytsenko, Trans.). K.I.S. [in Ukrainian].

Zhytetskyi, P. H. (1987). Narys literaturnoi istorii ukrainskoi movy XVII st. [Essay on the literary history of the Ukrainian language of the XVII century]. In P. H. Zhytetskyi, *Vybrani pratsi: Filolohiia [Selected works: Philology]* (pp. 19–139). Naukova dumka [in Ukrainian].

**ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА
СУЧАСНОЇ ЖУРНАЛІСТИКИ
ТА ВИДАВНИЧОЇ СПРАВИ**

THEORY AND PRACTICE
OF CONTEMPORARY JOURNALISM
AND PUBLISHING

УДК 070.447:687.016-05 (477)

Друковані та мережеві ЗМІ про творчість українських модельєрів

Вікторія

ГАЛУДЗИНА-ГОРОБЕЦЬ

канд. мистецтвозн.

Київський національний
університет культури і
мистецтввул. Є. Коновальця, 36,
01133, Київ, Україна,

e-mail: torrygal@ukr.net

ORCID ID 0000-0002-0757-6665

© Галудзіна-Горобець В., 2020

Стаття присвячена аналізу особливостей висвітлення дизайнерської творчості українських модельєрів у сучасних ЗМІ («День», «Дзеркало тижня», інтернет-видання). Досліджуються основні тенденції, аспекти і проблеми подання інформації про діяльність представників київської та львівської шкіл дизайну одягу (Олени Даць, Марії і Руслана Костельних, Олександра Гапчука, Діани Дорожкіної, Тетяни Островерхової і Віктора Завадського, Айни Гассе та інших).

Розглянуто специфіку рецепції інформації про модельєрів та їхню продукцію в різних медіа, як друкованих, так і онлайн, спрямованих на показ різноманітних життєвих сфер, а також спеціалізованих виданнях.

Внаслідок проведеного дослідження, зазначено, що в українських ЗМІ статті, присвячені дизайнерській творчості вітчизняних модельєрів, займають чималу частку. Зокрема, друковані ЗМІ («День», «Дзеркало тижня») подають тему дизайнерської творчості українських модельєрів досить лапідарно, здебільшого суто інформуючи реципієнта про колекцію чи показ мод. Натомість у спеціалізованих онлайн-ЗМІ ця тема є ключовою. Переваги друкованих засобів масової інформації полягають у більш глибокому аналізі нових колекцій, дизайнерських новацій, доповнення інформації експертними оцінками. Натомість, публікації в онлайн-медіа вирізняються високою мірою інтерактивності та використанням мультимедійних можливостей.

У багатьох публікаціях констатується, що особливістю історизму в дизайні одягу межі ХХ–ХХІ ст. є формування на тлі спільності постмодерністських естетичних настанов оригінальних «авторських історичних концепцій» у творчості провідних майстрів.

Характерною рисою пошуків дизайнерів стала інтертекстуальність, сприйняття історичного костюма крізь призму літератури, театру, кінематографу.

Поширення у вітчизняному дизайні одягу кінця ХХ — початку ХХІ ст. набув історизм у його широкому розумінні, орієнтований на творчу інтерпретацію артефактів і костюмів позаісторичних народів і східних культур.

Ключові слова: історизм у дизайні одягу, українські модельєри, засоби масової інформації, медіапростір, постмодернізм.

PRINTED AND NETWORK MEDIA ABOUT UKRAINIAN FASHION DESIGNERS CREATIVITY

Victoriia Haludzina-Horobets

PhD in Art History, Lecturer

Kyiv National University of Culture and Arts

ORCID ID 0000-0002-0757-6665

e-mail: torrygal@ukr.net

The article is devoted to the analysis of coverage features of Ukrainian designers' creativity in modern mass media ("Day", "Mirror of week", online editions). The main trends, aspects and problems of presenting information about the activities of Kyiv and Lviv clothing designs schools representatives (Olena Dats, Maria and Ruslan Kostelnykh, Oleksandr Hapchuk, Diana Dorozhkina, Tetiana Ostroverkhova and Viktor Zavadskyi, Aina Passe and others) are studied.

The article considers the specifics of information reception about fashion designers and their products in various media, both printed and online, aimed at showing various life spheres, as well as specialized publications.

As a result of the conducted study, it is noted that in Ukrainian media articles on domestic designers creativity, occupy a significant share. In particular, the print media ("Day", "Mirror of the Week") present the theme of Ukrainian fashion designers work quite lapidary, mostly purely informing the recipient about the collection or fashion show. Instead, this topic is a key one in specialized online media. The advantages of print media are in a deeper analysis of new collections, designers innovations, supplementing the information with expert assessments. But, online media publications have a high degree of interactivity and multimedia capabilities usage.

Many publications state that historicism peculiarity in clothing design at the turn of the XX–XXI centuries is a formation against the background of the commonality of postmodern aesthetic attitudes of the original "author's historical concepts" in the leading masters' works.

A characteristic feature of designers' search was intertextuality, historical costume perception through the prism of literature, theater, cinema.

Distribution in domestic clothing design of the late XX — early XXI centuries acquired historicism in its broadest sense, focused on the creative interpretation of artifacts and costumes of non-historical peoples and oriental cultures.

Keywords: *historicism in clothing design, Ukrainian fashion designers, mass media, media space, postmodernism.*

Постановка проблеми

В останні десятиліття засоби масової інформації, як в усьому світі, так і в Україні, набули досить вагомого значення не тільки в політичній, економічній чи соціальній сфері життєдіяльності спільноти, а й у царині культури. ЗМІ нині як джерело формування гуманітаристики й культури загалом — «могутній агент соціалізації» (Мокрушина, 2011).

Проте у вирі журналістських матеріалів публікації, присвячені культурно-мистецьким подіям і непересічним явищам у цій галузі, почасти розчиняються серед потоку інформації, не викликаючи належної уваги широкого загалу. Далеко не провідні позиції, на жаль, займають і медіаматеріали про дизайнерську творчість сучасних українських модельєрів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Незважаючи на те, що останнім часом з'явилося кілька наукових праць, присвячених осмисленню медіапростору в Україні та специфіці його інформаційного контенту (Дорош, 2013; Гарматій & Кісіль, 2018), питання особливостей висвітлення сучасними ЗМІ дизайнерських стратегій українських модельєрів залишаються на маргінесі журналістикознавчих пошуків.

Водночас можливість орієнтуватись у вказаній тематиці дають поодинокі студії, у яких розглянуто один з аспектів індустрії моди, а саме проведення fashion-конкурсів як основи професійної підготовки майбутніх дизайнерів одягу (Коваль та ін., 2016). Однак дизайнерська творчість українських модельєрів, а надто історизм у дизайні одягу крізь призму сучасних вітчизняних ЗМІ ще не одержав комплексного наукового висвітлення й потребує спеціальних розробок.

Отже, *актуальність статті* обумовлена гострою потребою заповнити лакуни в аналізі пошукових стратегій українських дизайнерів одягу в епоху постмодернізму, а також відсутністю публікацій на цю тему.

Мета дослідження — розкрити основні тенденції висвітлення дизайнерської творчості українських модельєрів у сучасних засобах інформації.

Виклад основного матеріалу

На основі кількісного аналізу публікацій у таких сучасних українських друкованих ЗМІ, як «День», «Дзеркало тижня», а також інтернет-ЗМІ, можна стверджувати, що найчастіше з'являються матеріали про творчість представників київської та львівської шкіл дизайну одягу Олени Даць, Марії і Руслана Костельних, Олександра Гапчука, Діани Дорожкіної, Тетяни Островерхової і Віктора Завадського, Аїни Гассе та ін.

У друкованих ЗМІ дизайнерська творчість українських модельєрів одягу подається досить коректно, лаконічно, стримано. Зокрема,

знайшла висвітлення стилістика українського бароко, репрезентована в колекції Олени Даць осінь/зима 2014–2015 рр. У матеріалі показано роботи модельєра, засновані на контрасті лаконічних силуетів і вишуканої орнаментики (принти, машинна вишивка на натуральному шовку), розташованої, переважно, у горизонтальних конструктивних зонах костюмів. Елегантності дизайнерським образам додало витончене поєднання кремового й чорного, увиразнене бірюзовими і світло-кораловими акцентами (День. 2014. 11 січня).

Привернула увагу журналістів колекція Марії і Руслана Костельних «Медвяний Львів» (Дзеркало тижня. 2008. 24 квітня). У матеріалі стисло зазначено, що за посередництва асоціативного переосмислення елементів вбрання різних періодів міської історії створено узагальнений образ Львова в сповитті середньовічних легенд, гомоні старовинних вуличок, тиші соборів, витонченості Сецесії. Засобами образно-пластичної виразності в колекції слугують вишукані кремово-білі, коралові, бузкові, рожеві, оливкові кольори, бароковий і сецесійний орнаменти, мелодійні силуети, м'які драпірування кашеміру й шовку.

Дизайн-історизм у його вузькому розумінні, як творче переосмислення множинних художніх стилів і сучасного їм костюма задля віднайдення нових образно-пластичних рішень, в українському дизайні одягу представлено, переважно, інтерпретаціями костюма середньовіччя, XVIII і XIX ст., почасти — у поєднанні з етнічним декором і гостро актуальними формами.

Так, прикладом синтезу історичного й сучасного слугує колекція Олександра Гапчука «Назад до Європи» осінь/зима 2002–2003 рр. (Дзеркало тижня. 2003. 7 лютого), у якій лаконічні, геометризовані силуети увиразнено кельтською орнаментикою й контрастним аплікативним декором.

В окремих газетних публікаціях знаходимо приниження не лише жінок, але й чоловіків: «Чоловік — це самець плюс гроші» (Дзеркало тижня. 2005. 29 січня, 4 лютого). Осмислюючи гендерну проблематику й гендерну нерівність на шпальтах ЗМІ, необхідно зазначити, що нині почасти друкуються матеріали, які руйнують усталені стереотипи, певним чином змінюють образ «справжнього» чоловіка. Однак досі ще не прийнято говорити про чоловічу красу й поряд з описом жіночого одягу, косметики та салонів для представниць прекрасної статі розповідати не лише про одяг для чоловіків, а і про салони краси для них: «Чоловіча краса — не тема для розмови» (День. 2002. 17 квітня).

У колекції О. Гапчука весна/літо 2004 р. дизайнер інтегрував у сучасний костюм «справжнього чоловіка» елементи вбрання лицарів, менестрелів і трубадурів. Асоціації із середньовіччям виструнчили коштовні тканини, зокрема жаккард, стилізовані наплічники, черво-

ні плащі, біло-червоні ромбові принти, геральдичні знаки й мальтійські хрести.

У колекції О. Ворожбит і Т. Земскової «Тимчасове Середньовіччя» (осінь/зима 2002–2003 рр.) предметом стилізації слугували середньовічні котт, туніка, блію, сюрко, поєднані із сучасними одяговими формами. Засобом образно-пластичної виразності стали узагальнені трапецієподібні силуети, м'які драперії, поєднання шкіри, велюру, вовни, габардину, трикотажу, хутра. Середньовічного колориту колекції додало декорування тасьмою, швами, вишивкою, металеві пояси, підвіски, нашійні прикраси. Лаконічні силуети увиразнили співзвуччя тьмяного коралу, вохристо-коричневих і сіро-біло-чорних тонів.

На рівні образно-пластичному тему втілили мелодійна плавність узагальнених силуетів, стримане м'яке драпірування, білий колір, асоційований із невинністю, контрасти білого й чорного як знаки протилежності чоловічого й жіночого начал. Історичні асоціації виструнчила схожість сукні з завищеною талією з вбранням дівчини, яка на gobелені Клойстерської серії обіймає за шию єдинорога. Наскрізними пластичними мотивами колекції стали готична графічність та аркоподібні лінії, притаманні архітектурі Клойстерсу. Виразності формотворення сприяли жаккард і бавовна, які утворили скульптурні об'ємні складки, та витончено легкі шовк, муслін, батист, шифон (Цимбалюк, 2008).

Часто в роботах українських дизайнерів зустрічаємо поширені в межах «постмодерністського еkleктичного історизму» звернення до жіночого костюма XVIII–XIX ст. Так, дещо вторинну пародійну постмодерністську інтерпретацію сукні з корсетним ліфом, спідницею на кринолінах, турнюром і тренем репрезентовано в міні-колекції І. Полякової «Розвал Радянського Союзу» (1997). Важливого значення в створенні дизайнерського образу набули актуалізація теми кабаре, балансування на межі кітчю й хорошого смаку та іронічне осмислення радянської символіки в аплікативному декорі.

До стилізації неорокайльної сукні другої половини XIX ст. із вузьким корсетним ліфом, широкою спідницею, турнюром і тренем звернулася Д. Дорожкіна в моделі «Халіотіс» (2005). Попри дещо буквально відтворення форм історичного вбрання і відкрити апеляцію до корсетного стилю Jean-Paul Gaultier, безумовним здобутком дизайнера вважаємо колірно-фактурну асоціативність, тонку імітацію в коричнево-білих атласних драперіях текстури органічного мінералу халіотісу, якому за доби середньовіччя приписували цілющі властивості.

Рокайльні й неорокайльні вузькі корсетні ліфи, спідниці на кринолінах, турнюри, трени, волани, рюші стали предметом творчого

осмислення в колекції Т. Островерхової і В. Завадського «Повернення» (2004 р.).

Стилізація, цитування, ігрова інтерпретація форм та орнаментики жіночого костюма XVIII–XIX ст. утворили основу колекцій Айни Гасе осінь/зима 2005–2006 рр. та весна/літо 2010 р.

Стилізації спідниць із кринолінами, тренів, турнюрів, рукавів-gigot, вікторіанських комірців-стійок, чоловічого сюртука-«карріка» 1840-х рр. зустрічаємо в колекції Андре Тана «Казки» осінь/зима 2013–2014 рр., інспірованої «Алісою в Країні чудес» Л. Керролла (1865). Основою прочитань дизайнером історичного костюма є поєднання цнотливості та еротизму, як у сарафанах із вкороченими спереду спідницями з тренами й напівпрозорих блузах із вікторіанськими стійками. Еротичний дизайнерський образ формують трансформація білизни у верхнє вбрання, ботфорти із замшу, гладкої й лакованої шкіри, широкі шкіряні пояси з масивними застібками. Романтизмом і поетичністю позначено вечірню кремову атласну сукню зі спідницею на кринолінах із тренем складної форми, побудованої на грі вигнутих ліній, драперій, площин. Образно-пластичній виразності колекції сприяє контраст із різнорідних фактур, гостро актуальних та історичних форм (довгої широкої «спідниці-фартуха», жакету й шортів; светра, рукавів-gigoti вікторіанського комірця-стійки).

Важливого значення в колекції А. Тана осінь/зима 2014–2015 рр. набули дифузія або контраст елементів чоловічого й жіночого історичного вбрання. Прикладом першої є чорне жіноче пальто зі вставками із тафти, створене за мотивами сюртука-«карріка» і спідниці з тренем. На художньо вмотивованому контрасті побудовано багат шаровий жіночий комплект із кремовим кашеміровим жакетом, який за силуетом і кроєм нагадує фрак, короткими шортами, уподібненими білизні, та сукнею, у якій прочитуються мотиви «спідниці-фартуха» XVIII ст., трену і вікторіанського комірця-стійки. Вдалим, на нашу думку, в аналізованій колекції є застосування методу деконструкції: фрагментація кокетки вікторіанської блузи з наступним розташуванням поверх вкороченого чорного жакету, у поєднанні з класичними брюками.

У низці моделей дизайнер зберігає цілісність історичного костюма, стилізує його форми та увиразнює кольором чи інтертекстуальними паралелями. Прикладом слугує довга червоно-помаранчева сукня з вузьким ліфом, широкою спідницею і вікторіанським комірцем-стійкою, доповнена ключами — знаковим елементом низки казок. Асоціації з чернечим вбранням викликає чорно-біла сукня ампірного силуету з вікторіанською стійкою.

Матеріалами колекції слугують оксамит, органза, шовк, замша, кашемір, мереживо, хутро, які в поєднанні з пастельними і глибокими синьо-сірими кольорами, створюють чарівний казковий образ.

Комбінацію історичних і сучасних елементів-ботфортів із деніму та атласної сукні з треном і бідермайєрівським декольте; джінсів і блузи з вузьким корсетним ліфом, треном та рукавом-gigot — зустрічаємо в колекції А. Тана весна/літо 2018 р. (Український дизайнер, 2019).

Значно менш численними, ніж рокайльні й неорокайльні ремінісценції, в українському дизайні одягу, є звернення до костюма *стилю ампір*. Так, чи не єдиною колекцією, цілком заснованою на ампірних мотивах, лишається «Імперія ампіру» Олени Ворожбит і Тетяни Земскової осінь/зима 2005–2006 рр. з антикізованими сукнями, брюками-галіфе на кокетці, камзолами з високими комірами, наполеонівськими бікорнами.

Еклектичне поєднання ампірних форм із вуалями, ковбойськими поясами, вишивкою і шкіряною «локшиною» характерне для колекції Сергія Бизова весна/літо 2005 р.

Рідкісне в українському дизайні одягу переосмислення *античної туніки* зустрічаємо в навіяній культурою Середземномор'я й полотнами української мисткині Олени Онуфрив колекції Олени Даць «Атома» весна/літо 2012 р. Виразності дизайнерським рішенням надає асоційованість трапецієподібних широких силуетів, м'якого драпірування, легких порухів шовку і яскравого квіткового декору із середземноморською природою та образами античної культури. Важливого формотворчого значення в колекції набуває крій по косій, вперше застосований в антикізованих сукнях Madeleine Vionnet (Смекаленкова, 2015).

Історичне вбрання різних епох — від античної туніки, середньовічних лицарських обладунків, котту та упелянду до бюргерського голандського костюма XVII ст., рокайльних, неорокайльних, ампірних і вікторіанських суконь — утворило джерельну базу колекції Олени Даць осінь/зима 2015–2016 рр. Відзнакою проекту вважаємо вмілу стилізацію силуетів, форм, конструктивних елементів історичних костюмів та їх поєднання в текстуальну цілісність завдяки бароковій орнаментиці з національним колоритом. Наскрізною темою колекції стала багат шаровість, комбінація щільних кремових і білих тканин основи з *devoqe*, ультрамариновими й чорними шифонами. Асоціативний образ лицарських лат створено поєднанням чорної сітки й білої бавовняної сукні-сорочки.

З-поміж нечисленних звернень українських дизайнерів до історичної військової уніформи в інтернет-виданнях популяризується модель чоловічого піджака з колекції Віктора Анісімова осінь/зима 2010–2011 рр., створеного на основі стилізації гусарського доломана, поширеного в Європі з XVII ст. Елегантності виробу надає срібне вишукане тьмяне шитво на чорному тлі та узгодження історичних форми, силуету і крою з актуальними тенденціями сезону.

Проявом історизму в його широкому розумінні стало звернення українських дизайнерів до східних і позаісторичних традиційних культур.

Предметом творчої інтерпретації в колекції Сергія Бизова осінь/зима 2003–2004 рр., продемонстрованій у Києві на 12-му тижні українського прет-а-порте «Сезони моди», стали форми, силует і крій кімоно, штани-шаровари та орнаментальні японські мотиви. Стилізацію японського традиційного костюма зустрічаємо в колекції О. Громової «Дурман» (2002 р.). Асоціативне відтворення образу індійської культури — у колекції Е. Насирова «Мехенді» (осінь/зима 2006–2007 рр.), побудованій на актуалізації асоціативного потенціалу вохристо-коричневих теплих барв. Східні інспірації в силуетах, принтах, тюрбанах помітні в колекції Вікторії Гресь (весна/літо 2009 р.).

Серед колекцій українських дизайнерів, заснованих на творчій інтерпретації костюмів позаісторичних народів, вкажемо на колекцію жіночого одягу О. Залевського осінь/зима 2004–2005 рр., інспіровану культурою майя, ацтеків, інків. Асоціативністю образно-пластичних рішень позначено колекцію Н. Глазкової «Чаар Низан» («Жінка тундри»), створену під враженням мандрівки за Полярне коло (осінь/зима 2006–2007 р.).

Висновки

Підсумовуючи, зазначимо, що в українських ЗМІ чималу частку займають статті, присвячені дизайнерській творчості вітчизняних модельєрів. Історизм в українському дизайні одягу від початку 2000-х рр. до сьогодні найчастіше висвітлювався в мас-медіа на прикладі творчості представників київської та львівської шкіл дизайну одягу (Олени Даць, Марії й Руслана Костельних, Олександра Гапчука, Діани Дорожкіної, Тетяни Островерхової і Віктора Завадського, Айни Гасе та інших).

У публікаціях констатується, що особливістю історизму в дизайні одягу межі ХХ–ХХІ ст. є формування на тлі спільності постмодерністських естетичних установок оригінальних «авторських історичних концепцій» у творчості провідних майстрів.

Характерною рисою пошуків дизайнерів стала інтертекстуальність, сприйняття історичного костюма крізь призму літератури, театру, кінематографу.

Поширення у вітчизняному дизайні одягу кінця ХХ — початку ХХІ ст. набув історизм у його широкому розумінні, орієнтований на творчу інтерпретацію артефактів і костюмів позаісторичних народів і східних культур.

Друковані ЗМІ («День», «Дзеркало тижня») подають тему дизайнерської творчості українських модельєрів досить лапідарно, здебільшого суто інформуючи реципієнта про колекцію чи показ мод.

Натомість у спеціалізованих онлайн-ЗМІ ця тема є ключовою. Переваги друкованих засобів інформації полягають у більш глибокому аналізі нових колекцій, дизайнерських новацій, доповнення інформації експертними оцінками. Натомість, публікації в онлайн-медіа відрізняються високою мірою інтерактивності та використанням мультимедійних можливостей.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Гарматій, О., & Кісіль, О. (2018). Тема культури в українських ЗМІ: основні тенденції подання. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Журналістські науки*, 896, 20–28. <https://doi.org/10.23939/sjs2018.01.020>.
- Дорощ, М. (2013, 16 грудня). Культурна журналістика: як вбудуватися у формат. *Media Sapiens*. http://www.osvita.mediasapiens.ua/print/1411980811/kulturna_zhurnalistika_yak_vbuduvatisya_u_format/.
- Коваль, Т. В., Седоухова, Є. В., & Гонда, Л. П. (2016). Проведення fashion-конкурсів як основа професійної підготовки майбутніх дизайнерів одягу. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія: Педагогіка та психологія*, 1 (3), 77–80.
- Мокрушина, Д. (2011, 18 квітня). Культура у ЗМІ, ЗМІ в культурі (деякі міркування про дезорієнтацію у культурному українському просторі). *Медіакритика*. <https://www.mediakrytyka.info/ohlyady-analityka/kultura-u-zmi-zmi-v-kulturi-deyaki-mirkuvannya-pro-dezoriyentatsiyu-u-kulturnomu-ukrayinskomu-prostori.html>.
- Смекаленкова, К. (2015, 20 березня). Сукні-сорочки й середньовічні мотиви: Olena DATS` показала свою нову колекцію. *Gazeta.ua*. https://gazeta.ua/articles/fashion/_suknisorochki-i-serednovichni-motivi-.
- Український дизайнер Сергей Ермаков представил новую коллекцию одежды [Видео]. (2019, 5 февраля). *UA/TV*. <https://rus.uatv.ua/ukrainskij-dizajner-sergej-ermakov-predstavil-novuyu-kollektsiyu-odezhdy-video/>.
- Цимбалюк, О. (2008). Европейськість сучасної української моди. *Мистецтвознавство*, 129–140. <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/16755/13-Tsymbaljuk.pdf?sequence=1>.

REFERENCES

- Dorosh, M. (2013, December 16). Kulturna zhurnalistyka: yak vbuduvatisya u format [Cultural journalism: how to fit into the format]. *Media Sapiens*. http://www.osvita.mediasapiens.ua/print/1411980811/kulturna_zhurnalistika_yak_vbuduvatisya_u_format/ [in Ukrainian].
- Harmatii, O., & Kisil, O. (2018). Tema kultury v ukrainskykh ZMI: osnovni tendentsii podannia [Theme of culture in the Ukrainian media: main tendencies of presentation]. *Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Series: Journalistic sciences*, 896, 20–28. <https://doi.org/10.23939/sjs2018.01.020> [in Ukrainian].
- Koval, T. V., Sedoukhova, Ye. V., & Honda, L. P. (2016). Provedennia fashion-konkursiv yak osnova profesiinoi pidhotovky maibutnikh dyzaineriv odiahu [Conducting fashion competitions as a basis for professional training of future

fashion designers]. *Scientific Bulletin of Mukachevo State University. Series: Pedagogy and Psychology*, 1 (3), 77–80 [in Ukrainian].

Mokrushyna, D. (2011, April 18). Kultura u ZMI, ZMI v kulturі (deiaki mirkuvannia pro dezorientatsiiu u kulturnomu ukrainskomu prostori) [Culture in the media, media in culture (some considerations of disorientation in the cultural Ukrainian space)]. *Mediakrytyka*. <https://www.mediakrytyka.info/ohlyady-analytyka/kultura-u-zmi-zmi-v-kulturi-deyaki-mirkuvannya-pro-dezoriyentatsiyu-u-kulturnomu-ukrayinskomu-prostori.html> [in Ukrainian].

Smekalenkova, K. (2015, March 20). Sukni-sorochky y serednovichni motyvy: Olena DATS` pokazala svoiu novu kolektsiiu [Shirt dresses and medieval motifs: Olena DATS` showed her new collection]. *Gazeta.ua*. https://gazeta.ua/articles/fashion/_suknisorochki-i-serednovichni-motivi- [in Ukrainian].

Tsybaliuk, O. (2008). Yevropeiskist suchasnoi ukrainskoi mody [Europeanness of modern Ukrainian fashion]. *Mystetstvoznavstvo*, 129–140. <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/16755/13-Tsybaliuk.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].

Ukrainskii dizainer Sergei Ermakov predstavil novuiu kollektciiu odezhdy [Ukrainian designer Sergey Ermakov presented a new collection of clothes] [Video]. (2019, February 5). *UA/TV*. <https://rus.uatv.ua/ukrainskij-dizajner-sergej-ermakov-predstavil-novuyu-kollektsiyu-odezhdy-video/> [in Russian].

УДК 070:004.738.5]:304.9 (477)

Медіакритика в Україні: тенденції та перспективи розвитку

Алла МИКОЛАЄНКОканд. н. із соц.
комунік., ст. викладачКиївський національний
університет культури
і мистецтввул. Є. Коновальця, 36
01133, Київ, Україна

e-mail: alla-mykolaenko@ukr.net

ORCID ID 0000-0003-2869-8140

Web of Science Researcher ID
Q-4521-2019

© Миколаєнко А., 2020

Нині з огляду на інтенсивність розвитку сучасного інформаційного простору та потреби критики ЗМІ актуальним є вивчення тенденцій та перспектив розвитку медіакритики в реаліях України.

З метою аналізу різних напрямів медіакритики в статті проаналізовано функціонування та специфіку основних видань, їх суспільну роль. У статті використано системний метод, а також методи порівняння, аналізу й синтезу.

Розглянуто діяльність провідних українських медіакритичних видань, проаналізовано особливості їх контенту та масштаби впливу на читацьку аудиторію. На основі видань «Медіакритика», «Телекритика», «MediaSapiens», «Detector Media», «Media Lab», «MBR (Media Business Reports)» охарактеризовано специфіку спеціалізованої медіакритики. У статті також проаналізовано особливості популярної медіакритики, представлені блогами та матеріалами читачів.

Наголошено, що роль медіакритики в Україні відрізняється від європейської та американської, оскільки є не стільки фактором функціонування громадянського суспільства, як виразником зв'язків медіа з аудиторією. Незначними сьогодні є масштаби охоплення аудиторії. Розглянуто корекційну роль негативних проявів діяльності ЗМІ через медіакритику, зокрема пов'язаних із комерціалізацією журналістики.

У підсумку виявлено низку тенденцій медіакритики в Україні: одночасна взаємодія професійної та спеціалізованої медіакритики; зацікавленість переважно з боку фахової аудиторії; низький рівень поширення серед широкого загалу; значна увага до ЗМІ країни, натомість мало інформації про медіаіндустрію світу. Зроблено акцент на тому, що перспективними напрямками для медіакритики є вивчення впливів медіа на психічне здоров'я аудиторії, формування інформаційного імунітету в суспільстві, питання компетентності авторів.

Ключові слова: медіакритика, спеціалізована медіакритика, популярна медіакритика, комерціалізація, інформаційний імунітет.

MEDIA CRITICISM IN UKRAINE: DEVELOPMENT TRENDS AND PROSPECTS

Alla Mykolaienko

PhD in Social Communications, Senior Lecturer

Kyiv National University of Culture and Arts

36 Konovalts str., 01133, Kyiv, Ukraine

e-mail: alla-mykolaenko@ukr.net

ORCID ID 0000-0003-2869-8140

Web of Science Researcher ID Q-4521-2019

Nowadays, considering the intensity of the modern information space development and the need for media criticism, development tendencies and prospects of media criticism in the realities of Ukraine are relevant to study.

In order to analyze the different areas of media criticism, the functioning and specificity of the main publications and their social role were analyzed in the article. The system method, methods of comparison, analysis and synthesis were used in the article.

The activity of the leading Ukrainian media outlets was considered, the peculiarities of their content and the scale of influence on the readership were analyzed. The specificity of specialized media criticism was characterized on the basis of the publications "Media Critica", "Telecritica", "MediaSapiens", "Detector Media", "Media Lab", "MBR (Media Business Reports)". The article also analyzed popular media criticism features presented by blogs and readers' materials.

It was emphasized that the role of media criticism in Ukraine is different from European and American in that it is not so much a factor in the functioning of civil society as an expression of media relations with the audience. The reach of the audience is insignificant today. The correction role of media activity negative manifestations through media criticism, in particular, related to the commercialization of journalism is considered.

As a result, a number of trends in media criticism in Ukraine were identified: simultaneous interaction of professional and specialized media criticism; interest mainly from the professional audience; low prevalence among the general public; much attention to the country's media, but little information about the media industry in the world. Emphasis was given that promising areas for media criticism are the study of the media effects on the audience mental health, information immunity formation in society, authors competence question.

Keywords: *media criticism, specialized media criticism, popular media criticism, commercialization, information immunity.*

Актуальність проблеми

В Україні активну діяльність нині провадять медіакритичні ЗМІ, які моніторять та системно аналізують діяльність ЗМІ. Такі видання водночас фіксують головні історичні етапи розвитку української журналістики, виявляють провідні тенденції та проблеми, чим стимулюють медіа до вивчення своїх помилок та вдосконалення якості публікацій в умовах ринку. Медіакритика сьогодення передбачає аналіз друкованих ЗМІ, радіо, телебачення та мережевих видань. Нині можна назвати дві основні форми медіакритики — спеціалізовану (для фахівців) та популярну (для широкого загалу). У межах медіакритики здійснюється критичне пізнання й оцінювання діяльності ЗМІ, зокрема творчих, правових, професійно-етичних, економічних, технологічних аспектів.

Розвиток сучасної медіакритики в Україні став об'єктом для досліджень сучасних науковців Ю. Голоднікової (2009), О. Довженка (2013), О. Короченського (Короченский, 2002), Б. Потятиника (2017), А. Сулім (2015), К. Хольта (Holt, 2019). Водночас комплексно й наочно тенденції та перспективи медіакритики розглядалися фрагментарно. Також виникли нові умови та виклики для медіакритичних видань, які ще не привернули увагу вчених.

Завдання статті: 1) виявити основні тенденції розвитку сучасної медіакритики в Україні; 2) проаналізувати проблемні аспекти медіакритичних видань; 3) виявити перспективи розвитку та майбутні можливості медіакритики.

Вклад основного матеріалу

Медіакритичні ЗМІ, наявні на ринку, частково перейняли від науки методичку та інструментарій для своїх досліджень, але водночас залишили за собою право виконувати соціальну місію журналістики та брати активну участь у формуванні суспільної думки.

Тенденційно з-поміж українських видань передусім на увагу заслуговують Інтернет-видання. Наразі в друкованому форматі видається лише «МедіаКритика», але в обмеженому тиражі, тому є сенс вести мову про набутки і проблеми медіакритики в мережі.

Особливу увагу привертають видання спеціалізованої медіакритики в Україні: «Медіакритика», «Телекритика», «MediaSapiens», «Detector Media», «Media Lab», «MBR (Media Business Reports)». Ці ресурси стали своєрідними комунікаційними майданчиками для фахівців, відстежуючи зміни інформаційного поля та трактуючи їх для читачів вимогливої професійної аудиторії. Такі видання допомагають вписати українські медіа у світовий контекст розвитку.

Спеціалізована медіакритика ставить відчутно високий рівень вимог до компетентностей читача й автора. «У ролі критиків у даному випадку зазвичай виступають представники медіаспільнот або авто-

ри, що за родом своєї професійної діяльності тісно пов'язані з медіа-організаціями», — зазначає А. Сулім (2015, с. 76). Основним для матеріалів спеціалізованої медіакритики є контекст. Автор використовує посилання, поняття, навіть жаргонізмами журналістів. Можуть аналізуватися історія медіа, жанри, структура редакції, репутаційні аспекти проекту та імідж його авторів. Важливими об'єктами для спеціалізованої медіакритики є редакційна та кадрова політика медіа, впливи власників, інвесторів, владних чи окремих політичних сил.

Першим і досі одним із провідних осередків спеціалізованої медіакритики в Україні є «Телекритика». Ресурс було засновано 2001 року в Києві (як продовження телекритичної рубрики Наталії Лигачової в газеті «День»). Основними завданнями «Телекритика» вбачає аналізувати події в українській медіасфері, а також із фахового погляду оцінювати телебачення й кіно, відстежувати процес державного врегулювання телевізійників, дотримання журналістських стандартів і свободи слова в країні, боротьбу з піратством. З 2004 до квітня 2016 р. функціонувала однойменна громадська організація «Телекритика», яка у 2010 році створила сайт «MediaSapiens». Новий ресурс досі працює в напрямі підвищення медіаграмотності.

У квітні 2016 р. громадська організація «Телекритика» змінила назву на «Детектор медіа» й заснувала третій дочірній сайт «Детектор медіа». Провідними темами дослідження ресурсу є медіареформи, суспільне мовлення, викриття фактів корупції в медіагалузі, моніторинг роботи державних органів у галузі, протидія засобам пропаганди. Громадська організація створює онлайн-курси для журналістів і широкого загалу. Представники громадської організації розробили власні методики, через які вивчають телевізійний, радійний та текстовий простір медіа. Серед головних методів — кількісно-якісний аналіз, якісний аналіз, публіцистичні рецензії.

Львівський часопис «МедіаКритика» виходить із 2003 р. і випускається Інститутом медіа-екології Львівського національного університету імені Івана Франка. Це видання друкує статті, що порушують проблеми масової комунікації та медіа. Є електронна версія часопису, її систематично оновлюють.

Ще один львівський ресурс «MediaLab» — це освітньо-аналітичний портал. Окрім тематичних проблемних рубрик, сайт інтерактивні тести з журналістики.

Ресурс MBR (Media Business Reports) — один із найновіших, це інформаційно-аналітичне видання про медіабізнес та новини аудіовізуальної індустрії. Головними робочими завданнями його є моніторинг ринку кіно й телебачення Європи, світу, України. Це дочірній проект української медіаконсалтингової компанії Media Resources Management, яка існує від вересня 2019 року.

Охарактеризовані ресурси належать до спеціалізованих медіакритичних видань, тобто загалом ідеться про фаховий аналіз медіагалузі.

На протипагу професійній критиці, сформувалася популярна медіакритика, яка більше спрямована на емоційне, а не раціональне висвітлення подій у галузі медіа. Така критика має суб'єктивний, різкий характер.

Популярна медіакритика може бути представлена у форматі листів від аудиторії. Автори таких публікацій не є фаховими експертами, але здебільшого причетні до професії журналістів. Демонстративним прикладом такого виду критики медіа є публікації в журналі «Український тиждень» викладача Українського католицького університету, філолога Ростислава Паранька. Автор протягом декількох місяців моніторив політично заангажовані матеріали, виклавши спостереження в статті «„Тиждень” розчарувань»: «Як постійний читач і, великою мірою, вболівальник „Українського тижня” — одного з піонерів україномовності на ринку ілюстрованих суспільно-політичних журналів, — я з особливою цікавістю чекав випробування молодого часопису першим „виборчим досвідом”» (Паранько, 2009).

Для популярної медіакритики обов'язковим майданчиком нині є блоги. Критику в межах блогу не щоразу можна розглядати як таку, що належно обґрунтована, адже висловлювання трапляються надто різкі. Проте блоги доцільно розглядати в практиці медіакритики, але як її неформального сегменту. До того ж, слід зауважити, що є тенденція до прочитання блогової медіакритики молодим поколінням. Тому впливи її є очевидними. Також блогосферу прийнято розглядати як менш заангажовану та незалежну від упереджених і зацікавлених власників політичних чи олігархічних структур.

Нині варто зауважити, що часто межі між популярною і спеціалізованою медіакритикою розмиваються. Про це свідчать блоги, розміщені на сайті «Detector Media». Популярна і спеціалізована медіакритика можуть поєднуватися в межах одного ресурсу, взаємодоповнювати одне одного та гармонійно співіснувати.

Медіакритика в Україні відрізняється від європейської чи американської. Слушно зазначає А. Сулім (2015): «У західній традиції вона (медіакритика) є потужним фактором функціонування громадянського суспільства, засобом моніторингу й контролю медіасфери з боку громадськості. У вітчизняних реаліях медіакритика наразі виступає не стільки праксеологічним, скільки когнітивно-рефлексивним чинником, спрямованим на оцінювання медіапрактики й різнобічних стосунків медіапідприємств з аудиторією» (с. 208). Ідеться про рівень сприйняття та впливу медіакритики в українських реаліях. Адже більшість публікацій медіакритики спрямовані все-таки на

фахове коло читачів, працівників ЗМІ. Матеріали, які становлять інтерес для широкого загалу, недостатньо популяризуються. Водночас постійний розвиток та вдосконалення критичних медіа дають можливість прогнозувати подальше розширення її впливів на суспільство та розуміння ним медійного простору.

Варто розглядати медіакритику як цивілізаційний фактор, завдяки якому відбувається корекція негативних проявів у діяльності ЗМІ, зокрема пов'язаних із комерціалізацією журналістики в Україні. Медіакритика покликана орієнтувати аудиторію в інформаційному просторі не лише своїх, а і світу. Хоча в наших реаліях більше йдеться про аналіз медіа країни, а не світу. Адже часом розібратися в складних внутрішніх процесах, що відбуваються в ЗМІ, досить складно, не кажучи вже про світові реалії.

Б. Потятиник (2017) зазначає, що «медіакритику можна вважати важливим обмежувачем нестримного зростання потоків масової комунікації. Зростання, яке так часто є небезпечним для людської психіки й дестабілізуючим для ноосфери» (с. 253). Відповідно перспективним у рамках медіакритики є аналіз і вивчення впливів медіа на психічне здоров'я аудиторії, формування інформаційного імунітету в суспільстві.

Серед проблемних аспектів сучасної української медіакритики є також питання компетентності автора. Ідеться про претензії, спрямовані до персони журналіста-медіакритика, а не до змісту, викладеного ним у матеріалі.

Висновки

1. Медіакритика нині покликана реагувати на діяльність ЗМІ та проблеми, пов'язані з медіавпливами. В Україні активно працюють медіакритичні ЗМІ, переважно інтернет-ресурси, які моніторять та системно аналізують діяльність ЗМІ.

2. Серед основних тенденцій розвитку медіакритики в Україні: взаємодія професійної та спеціалізованої медіакритики; зацікавленість переважно з боку фахової аудиторії; низький рівень поширення серед широкого загалу; значна увага до українських ЗМІ, натомість мало інформації про медіаіндустрію світу.

3. Серед перспектив медіакритики є розширення читацької аудиторії, увага до питань авторської компетентності, впливів медіа на психічне здоров'я аудиторії, формування інформаційного імунітету в суспільстві.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Голоднікова, Ю. (2009, 20 березня). Парадокси української медіакритики. *Медіакритика*, 16. <https://www.mediakrytyka.info/drukovani/paradoksy-ukrayinskoyi-mediakrytyky.html>.

- Довженко, О. (2010, 3 листопада). Медіакритика в Україні: недоросла й недооцінена. *Медіакритика*. <http://www.mediakrytyka.info/media-filosofiya/mediakrytyka-v-ukrayini-nedorosla-y-nedootsinena.html>.
- Довженко, О. (2013). Сучасна українська медіакритика: чинники формування, проблеми та перспективи. *Вісник Львівського університету. Серія журналістика*, 37, 131–138.
- Короченский, А. П. (2002). «Пятая власть?» «Феномен медиакритики в контексте информационного рынка [Монография]. Международный институт журналистики и филологии.
- Паранько, Р. (2009, 25 грудня). «Тиждень» розчарувань. *Детектор медіа*. <https://detector.media/rinok/article/50122/2009-12-25-tizhden-rozcharuvan/>.
- Потятиник, Б. (2004). *Медіа: ключі до розуміння*. ПАІС.
- Потятиник, Б. (2017). Медіакритика в системі журналістської освіти України: Львів — Київ — транзит. *Вісник Львівського університету. Серія журналістика*, 42, 54–61.
- Сулім, А. А. (2015). *Медіакритика в Україні: функції, тематика, проблематика*. (Дисертація кандидата наук із соціальних комунікацій). Дніпропетровський національний університет імені О. Гончара, Дніпропетровськ.
- Holt, K. (2018). Alternative Media and the Notion of Anti-Systemness: Towards an Analytical Framework. *Media and Communication*, 6 (4), 49–57. <http://dx.doi.org/10.17645/mac.v6i4.1467>.
- Holt, K. (2019). *Right-Wing Alternative Media*. Routledge.
- Holt, K., & Krogh, T. von. (2010). The citizen as media critic in periods of media change. *Observatorio*, 4 (4), 287–306. <https://doi.org/10.15847/obsOBS442010432/>.

REFERENCES

- Dovzhenko, O. (2010, November 3). Mediakrytyka v Ukraini: nedorosla j nedootsinena [Media criticism in Ukraine: underweight and underrated]. *Mediakrytyka*. <http://www.mediakrytyka.info/media-filosofiya/mediakrytyka-v-ukrayini-nedorosla-y-nedootsinena.html> [in Ukrainian].
- Dovzhenko, O. (2013). Suchasna ukrainska mediakrytyka: chynnyky formuvannia, problemy ta perspektyvy [Contemporary Ukrainian media criticism: factors of formation, problems and prospects]. *Visnyk of the LvivUniversity. Series Journalisti*, 37, 131–138 [in Ukrainian].
- Holodnikova, Yu. (2009, March 20). Paradoksy ukrainskoi media krytyky [Paradoxes of Ukrainian media criticism]. *Mediakrytyka*, 16. <https://www.mediakrytyka.info/drukovani/paradoksy-krayinskoyimedia-krytyky.html> [in Ukrainian].
- Holt, K. (2018). Alternative Media and the Notion of Anti-Systemness: Towards an Analytical Framework. *Media and Communication*, 6 (4), 49–57. <http://dx.doi.org/10.17645/mac.v6i4.1467> [in English].
- Holt, K. (2019). *Right-Wing Alternative Media*. Routledge [in English].
- Holt, K., & Krogh, T. von. (2010). The citizen as media critic in periods of media change. *Observatorio*, 4 (4), 287–306. <https://doi.org/10.15847/obsOBS442010432/> [in English].

Korochenskii, A. P. (2002). «Piataia vlast?» Fenomen mediakritiki v kontekste informatsionnogo rynka [«Fifth power?» The phenomenon of media criticism in the context of the information market] [Monograph]. Mezhdunarodnyi institut zhurnalistiki i filologii [in Russian].

Paranko, R. (2009, December 25). «Tyzhden» rozcharuvan [The Week is a disappointment]. *Detektor media*. <https://detector.media/rinok/article/50122/2009-12-25-tizhden-rozcharuvan/> [in Ukrainian].

Potiatynuk, B. (2004). *Media: kliuchi do rozuminnia* [Media: Keys to Understanding]. PAIS [in Ukrainian].

Potiatynuk, B. (2017). Mediakrytyka v systemi zhurnalistskoi osvity Ukrainy: Lviv – Kyiv – tranzyt [Media criticism in the journalistic education system of Ukraine: Lviv – Kyiv – transit]. *Visnyk of the Lviv University. Series Journalism*, 42, 54–61 [in Ukrainian].

Sulim, A. A. (2015). *Mediakrytyka v Ukraini: funktsii, tematyka, problematyka* [Media Criticism in Ukraine: Functions, Topics, Issues]. (PhD Dissertation). Oles Honchar Dnipropetrovsk National University, Dnipropetrovsk [in Ukrainian].

УДК 004.78:282:316.776

Інформаційна діяльність Святого Престолу

Іван ОЩИПОК

аспірант

Інститут міжнародних
відносин Київського
національного університету
імені Тараса ШевченкаНауковий керівник проф.
Коппель О. А.

e-mail: osiv@ukr.net

ORCID ID 0000-0001-6645-8856

© Ощипок І., 2020

Стаття присвячена питанням медіа Католицької Церкви та адаптації новітніх засобів комунікації для потреби церковної місії. На основі проведеного аналізу показано принципи ставлення Римо-Католицької Церкви (далі — РКЦ) до глобального інформаційного простору як ефективного інструменту евангелізації та стратегічного майданчику для реалізації місіонерських завдань.

Автор статті зауважує, що процес інформатизації торкається кожної сфери соціальної активності. РКЦ в сучасну інформаційну епоху активно використовує можливості традиційних і нових медіа.

Аналізується освоєння медійного простору від часів понтифікату папи Павла VI і дотепер. У дослідженні особлива увага приділяється різним медіа, через які відбувається комунікація Католицької Церкви з вірянами, а саме: «Радіо Ватикану», спеціалізовані відеоканали такі як «Trinity Broadcasting Network» і «GOD TV» та створений у 1983 році Ватиканський Телевізійний Центр, який в 1996 році отримав статус офіційної організації, афілійованої зі Святим Престолом. Зазначається, що образ папи в медійному просторі офіційно представляють «Радіо Ватикан», «Vatican Television Center» і «Telepace». Окрема увага приділяється розробці власного сайту Ватикана — www.vatican.va та процесу комунікації, що ним забезпечується. Зазначається, що результатом політики реорганізації діяльності ЗМІ стало створення єдиної всесвітньої католицької інформаційної мережі Aleteia.

У контексті заявленої проблематики зроблено висновок про роль засобів масової комунікації, включно з радіо, телебаченням, інтернетом і соціальними мережами, як невід'ємною частиною повсякденної побутової культури і щоденних звичок сотень мільйонів людей, з огляду на що з боку церковної ієрархії стала очевидною неможливість їх ігнорування як актуального явища інформаційного порядку.

***Ключові слова:** Ватикан, Святий Престол, церква, евангелізація в медійному просторі, релігія в ЗМІ, Іван Павло II, Бенедикт XVI, папа Франциск.*

THE HOLY SEE INFORMATION ACTIVITY

Ivan Oshchypok

Postgraduate Student

Institute of International Relations

Taras Shevchenko National University of Kyiv

Scientific Supervisor: prof. O. Koppel

e-mail: osiv@ukr.net

ORCID ID 0000-0001-6645-8856

The article is devoted to the issues of the Catholic Church media and the adaptation of the latest communication means for the needs of the church mission. Based on the conducted analysis, the principles of the Roman Catholic Church attitude (hereinafter — RCC) to the global information space as an effective tool of evangelization and a strategic platform for the implementation of missionary tasks are shown.

The author of the article notes that the process of informatization affects every sphere of social activity. In the modern information age, the RCC actively uses the opportunities of traditional and new media.

The media space development from the time of Pope Paul VI pontificate to the present is analyzed. The study focuses on the various media through which the Catholic Church communicates with the faithful, namely Vatican Radio, specialized video channels such as the Trinity Broadcasting Network and GOD TV, and the Vatican Television Center, established in 1983 and which in 1996 received the status of an official organization affiliated with the Holy See. It is noted that the Pope image in the media space is officially represented by "Vatican Radio", "Vatican Television Center" and "Telepace". The researcher pays special attention to the development of the Vatican's website — www.vatican.va and the communication process carried out with its help. It is noted that within this direction the policy of the Holy See mass media reorganization is developing, which resulted in the creation of a single global Catholic information network Aleteia.

In the context of the stated issues, the conclusion was made about the role of the media, including radio, television, Internet and social networks, as an integral part of everyday culture and daily habits of hundreds of millions people, given that the church hierarchy has made it impossible ignoring them as an actual phenomenon of the information order.

Keywords: *Vatican, Holy See, church, evangelization in the media space, religion in the media, John Paul II, Benedict XVI, Pope Francis.*

Постановка проблеми

Важко заперечити той факт, що друга половина ХХ століття охарактеризувалася потужним обміном інформацією, під впливом якого почали змінюватися держави, культури і сама людина. Процес інформатизації торкається кожної сфери соціальної активності. РКЦ в сучасну інформаційну епоху активно використовує можливості традиційних і нових медіа. Вона завжди намагалася бути динамічним і послідовним суб'єктом в глобальному інформаційному просторі. Водночас, медіа перетворилися не тільки на важливий атрибут інформаційного суспільства, але й стали інструментом релігійної влади.

Аналіз досліджень

Кожен новий етап розвитку засобів масової комунікації суттєво впливає на характер сприйняття реальності. Розвиток комунікаційного середовища, багато в чому визначає етапи розвитку самого суспільства. Розгляду проблематики інформаційної епохи та інформаційного суспільства присвячені роботи багатьох вчених, таких як: Д. Белл, Р. Дарендорф, М. Кастельс, С. Мартін, Т. Стоуньєр, Ю. Хаяші, К. Ясперс та ін. З іншого боку, опубліковано чимало папських документів, що стосуються діяльності РКЦ в інформаційній сфері, а саме: енцикліки «Miranda Prosus» (1957) і «Inter Mirifica» (1963), «Laudato Si'» (2015) душпастирські інструкції «Aetatis Novae» та «Communio et Progressio» та інші.

Актуальність теми зумовлена зростаючим впливом інформації та медіа ресурсів на різні світові процеси, в тому числі і релігійного характеру. РКЦ, як найактивніша в глобальному інформаційному просторі серед всіх релігійних організацій світу, трансформувалася та продовжує змінюватися залежно від засобів передавання інформації.

Метою статті є дослідження медіа як засобу комунікації для потреби Церкви. Об'єктом статті є інформаційна епоха, а предметом — використання медіа та ставлення до них РКЦ.

Вклад основного матеріалу

Робота зі ЗМІ як самостійний напрям інформаційної політики запроваджена Святим Престолом в середині 1960-х роках за понтифікату папи Павла VI. Епохою осмислення РКЦ власної ролі в активно мінливому світі, пошуку форм і способів існування євангельської місії в умовах глобалізації став II Ватиканський собор (1962–1965 рр.). На ньому вперше обговорювалося питання засобів масової комунікації і саме він зробив системним католицьке богослов'я в сфері віртуальних комунікацій. Соборний декрет «Inter Mirifica» (1963) комплексно визначив ставлення РКЦ до ЗМІ та закріпив за церквою «право користуватися і володіти цими засобами в тій мірі, в якій вони необхідні або корисні для християнського виховання і спасіння душ» («Inter

Mirifica», 1963). Викладені в «Inter Mirifica» принципи були детально роз'яснені Папською радою з соціальних комунікацій у пастирській інструкції «Communio et Progressio» (O Connor et al., 1971). В інструкції зазначено: засоби комунікації мають благородне завдання — поглибити суспільну свідомість, зблизити людей, примножити зв'язки всередині суспільства, зруйнувати перепони простору і часу (O Connor et al., 1971). Медіа оголошені стратегічним пунктом католицької доктрини, охарактеризовані як «дар Божий», який, «згідно з Божественним планом, об'єднує людей в братстві і таким чином допомагає їм взаємодіяти відповідно до Його Божественної волі з метою спасіння» (O Connor et al., 1971).

У папських посланнях і документах, присвячених аспектам медійної сфери, Святий Престол регулярно цікавиться проблематикою ЗМІ. «Церква відчула б себе винною перед лицем Господа, якби не поставила собі на службу ці потужні інструменти, які людський розум удосконалює з кожним днем» (Paulus PP VI, 1975). Окреслюючи контури інформаційного простору, Святий Престол відстежує тенденції технологічного і морального порядку, даючи їм богословське осмислення — багатоликий світ комунікацій перетворюється на поле активної катехізації, а пасивне ставлення до нього розцінюється як невиконання морального обов'язку перед Богом. Католицька церква прагне показати, що «суть євангельської звістки не змінюється залежно від того, як вона передається, чи то на скрижалях чи то на планшетах. Відповідно, апостольське служіння повинно вестися на тих технічних майданчиках і сферах, де збирається масова аудиторія» (Жосул, 2016).

Прорив у справі освоєння медійного простору був зроблений за понтифікату папи Павла VI. Радіопередачі в цей час почали транслюватися 32 мовами у 38 країнах світу, штат Радіо Ватикану розрісся до 280 осіб. У 1970 році Радіо Ватикану почало «супроводжувати» папу в усіх закордонних поїздках. У 1990-ті роки Радіо Ватикану перейшло на супутникове та інтернет-мовлення, аналоговий звукозапис був замінений цифровим. Сьогодні Радіо Ватикану щодня виходить в ефір на п'яти каналах сорока п'ятьма мовами. Річний ефірний час складає 23500 годин (з них: випуски новин — 6,8%, літургія, етичні програми — 5,5%, музичні програми — 16,7%), річний бюджет — 28 мільйонів євро («Радио Ватикана», б.г.). Бібліотечний фонд Ватиканського радіо включає в себе багатотомне зібрання журналів, книг, енциклопедій, стрічок, компакт-дисків, електронних носіїв з музичними записами, папськими промовами тощо.

Глобалізація медійного простору дозволила Святому Престолу розширити свою аудиторію і, крім радіо, створити спеціалізовані відеоканали такі як «Trinity Broadcasting Network» і «GOD TV». У 1983 році був створений Ватиканський Телевізійний Центр, який в 1996 році от-

римав статус офіційної організації, афілійованої зі Святим Престолом («Vatican Television Center», 2001). Основним завданням Телецентру стали зйомки і трансляції богослужінь, аудієнцій, публічних заходів, візитів та урочистих церемоній за участю понтифіка, висвітлення роботи курії, пресконференцій, церемоній похорону, інтронізації та беатифікації, архівування телевізійного матеріалу, співпраця з інформаційними агентствами і телеканалами. За останнє десятиліття Ватиканський телецентр провів технічне переоснащення і запустив мовлення у форматі надвисокої чіткості. Високий рівень технічної оснащеності і виробництва медіапродукту був відзначений на Міжнародному конкурсі, присвяченому супутниковому телебаченню. У числі 100 телеканалів з 27 країн світу Телецентр Святого Престолу став лауреатом телевізійної премії «Eutelsat» за досягнення в застосуванні сучасних технологій і «використання зображення надвисокої чіткості в справі комунікації подій католицької церкви» («Ватиканський телецентр», 2015).

Незважаючи на велику кількість телеканалів і радіостанцій, опосередковано пов'язаних з Ватиканом, образ папи в медійному просторі офіційно представляють «Радіо Ватикану», «Vatican Television Center» і «Telepace». Телецентр щорічно проводить близько двохсот прямих трансляцій з Ватикану та інших регіонів, випускає щотижневу інформаційну програму «Octava Dies», щоденний і щотижневий випуск новин з оглядом листів телеглядачів і коментарями священнослужителів, транслює документальні програми, відео поїздок понтифіків, регулярні зображення з вебкамер на площі Святого Петра. З інших засобів комунікації Святий Престол має регулярну пресу (з 1861 року), власну пошту (з 1929 року), геліпорт (з 1976 року).

У 1980-х роках увага Ватикану прикута до проблеми комп'ютеризації та інформаційних технологій. Вже Іван Павло II говорив про прирештя ери комп'ютерних телекомунікацій, щодо якої Церква «не тримає дистанції та від якої аж ніяк не збирається ізолюватися» (Ioannes Paulus PP II, 1990). В енцикліці про актуальність місіонерського послання «Redemptoris missio» Іван Павло II назвав світ ЗМІ «головним ареопагом сучасності», сказавши, що недостатньо використовувати комунікації лише для поширення Євангелія, «слід інтегрувати саму звістку в цю нову культуру, створену сучасними засобами комунікації» (Ioannes Paulus PP. II, 1990).

Здійснюючи комунікацію з використанням максимально нових технологій, у 1989 р, наприклад, у пресслужбі Ватикану було встановлено 40 найсучасніших на той момент комп'ютерів. З 1991 р Ватикан почав активно використовувати програмні сервіси (WORM¹, SEDOC²),

1 Servizio di Documentazione – Служба документації.

2 Distribuzione elettronica dell'informazione – система електронного поширення інформації.

які сприяють більш активному та якісному поширенню інформації у зручному для реципієнтів форматі. У 1992 році була створена спеціальна система DEI, через яку передаються всі послання пап. Отже, протягом 90-х років Ватикан зробив все можливе, щоб не залишитися на «задвірках» нових технологій і «йти в ногу з віруючими».

У середині 1990-х років Ватикан ще не мав власного сайту, проте всі важливі події Католицької церкви (різдвяні меси, урочисті папські благословення «Urbi et Orbi») транслювалися за допомогою сервісів французького оператора супутникового зв'язку Eutelsat і британського WRN Broadcast. Через дані сервери Папа Іван Павло II звертався до віруючих під час геноциду в Руанді 1994 р. і конфлікту в Косово в 1999 р.

У березні 1997 р. Ватикан запустив власний офіційний сайт www.vatican.va. За словами колишнього глави Папської ради з масових комунікацій Клаудіо Марія Челлі, діяльність Ватикану в мережі стала «продовженням пастирського завдання папи» і, відповідно, його публічної дипломатії.

У рамках даного напрямку розвивається політика реорганізації діяльності мас-медіа Святого престолу, результатом якої стало створення єдиної всесвітньої католицької інформаційної мережі «Aleteia» (<https://it.aleteia.org/>). Дана реформа дала свої результати — в соціальній мережі вже понад 67 млн католиків. «Aleteia» стала першим новинним та інформаційним вебсайтом під егідою Папської комісії з масових комунікацій та Папської ради зі сприяння нової євангелізації, де висвітлюються питання життя, віри і суспільства. В його роботі беруть участь понад 1300 католицьких партнерів і близько 800 експертів. Базується у Франції і працює вісьмома мовами по всьому світу.

У 2002 році Святий Престол опублікував дві статті про ставлення церкви до інтернету — «Церква і Інтернет» (Foley & Pastore, 2002b) і «Етика в Інтернеті» (Foley & Pastore, 2002a), що відображають принципи місіонерського служіння в медійній сфері. У посланні з нагоди Всесвітнього дня комунікацій 2002 року Іван Павло II приділив особливу увагу інтернету, зазначивши, що католицька церква ставиться до нового засобу комунікації не з побоюванням, а з упевненістю. Доказом цього стало призначення покровителя мережі святого Ісидора Севільського. На думку понтифіка, інтернет, як і інші засоби спілкування, є знаряддям, а не самоціллю, і якщо використовувати його за призначенням, він може допомогти в справі євангелізації. Насамперед інтернет дає можливість ознайомитися з християнським посланням молоді, для якої єдиним вікном у світ став кіберпростір (Ioannes Paulus PP III, 2002).

В епоху Бенедикта XVI інтернет перетворився на один з найважливіших каналів комунікацій, а соціальні мережі — на невід'ємну частину повсякденної побутової культури і щоденних звичок сотень

мільйонів людей. Соціальні мережі стали стратегічним майданчиком для реалізації місіонерських завдань Святого Престолу. Про важливість цифрових медіа для передачі «нескінченного багатства Євангелія» і ефективності мови зображень і звуків Бенедикт XVI писав: «Ефективні комунікації, як історії Христа, які повинні включати яву і емоційність тих, кого ми бажаємо запрошувати до зустрічі з таємницею Божої любові» (Benedict XVI, 2013). Першим кроком на шляху освоєння Ватиканом простору соціальних мереж став створений в грудні 2012 року акаунт Бенедикта XVI в Твіттері — відтоді блогосфера перетворилась у стійке поле католицької місії і органічний параграф соціальної теології. У посланні з нагоди Всесвітнього дня комунікацій 2010 р. Бенедикт XVI приділяє увагу мас-медіа як атрибуту пастирського служіння, який надає духовенству широкі можливості, «спонукаючи їх втілювати універсальний характер місії Церкви, будувати справжнє спілкування і свідчити сучасному світу про нове життя, яке настає, коли чуєш Євангеліє Ісуса» (Benedict XVI, 2010). Соціальні мережі стають центральною темою папського послання «Соціальні мережі: врата істини і віри, нові простори євангелізації», в якому Ватикан висловив своє ставлення до Твіттера та Фейсбуку. Оскільки «цифрове середовище не являється чисто віртуальним світом», понтифік закликає віруючих використовувати соціальні мережі розумно і врівноважено, «в дусі поваги до конфіденційності, відповідальності та відданості до істини, які можуть зміцнювати узи єдності між людьми і дієво просувати гармонію людської сім'ї» (Benedict XVI, 2013).

РКЦ в інтернеті представлена потужною кількістю великих проєктів. Увагу заслуговує Сайт міста Ватикан, на якому представлена інформація про роботу служб Святого Престолу, офіційні документи, енцикліки і послання понтифіків, програми апостольських візитів. У розділах сайту надані відомості про державний устрій, закони, установи, служби Ватикану, інформація про населення, географію, історію Ватикану, гімн, прапор, герб, монети, марки Ватикану, автомобільні знаки, доступ до фотоархіву і електронних ресурсів («Vatican Internet», n.d.).

Важливим стратегічним «брендингом» і вебідентифікацією Католицької Церкви в електронній мережі є створення більш впізнаваного домену верхнього рівня «catholic». Найближчий часом, Святий Престол планує запустити нову інформаційну платформу з використанням даного домену, яка стане головним електронним майданчиком, що об'єднає всі помісні церкви та єпархії Римсько-Католицької Церкви по всьому світу (Gagliarducci, 2016). Домен верхнього рівня стане головним джерелом ідентифікатора Католицької Церкви в мережі. Це означатиме, що той, хто це має, є саме таким — тобто автори-

тетом з даного конкретного предмету. Це важлива стратегія «брендингу» і вебідентифікації Католицької Церкви в інтернеті (Warner, 2012).

Позитивний погляд на медіа є традиційним для Ватикану — всі папи новітнього часу вважали ЗМІ за сприятливий для себе ресурс. Іван Павло II називав засоби соціальної комунікації надбанням, яке слід захищати і розвивати, бо вони «можуть сприяти утвердженню справжньої культури життя»; Бенедикт XVI бачив в медіа «безпрецедентні можливості для діалогу і корисний інструмент евангелізації та катехизації»; Франциск знаходить в інформаційному полі «величезні можливості для зустрічі і солідарності», а в інтернеті — «справжнє благо і дар від Господа».

За папи Франциска в рамках соціального католицького богослов'я розвинувся унікальний напрям «богослов'я соціальних медіа», а в папських енцикліках стало актуальним говорити про необхідність церкви увійти в медійну сферу. Але водночас нинішній понтифік приділяє велику увагу і тим трансформаціям — передусім як людського спілкування та соціальних взаємозв'язків — які несе з собою зростання впливу сучасної блогосфери. Він висловлює стурбованість, що тяга до постійного «цифрового спілкування може призвести до нашої ізоляції від наших сусідів, від тих, хто біля нас», може відкинути на периферію суспільної активності «тих, хто з якихось причин не має доступу до соціальних медіа» (Francis, 2014).

В енцикліці «Laudato Si» Франциск коротко звертається до окремого аспекту гіперінформаційного суспільства — інформаційного перевантаження, що значною мірою створюється соціальними мережами. Понтифік говорить про «розсіяний інформаційний шум», який сьогодні накладає відбиток на характер відносин між людьми. Інтернет-комунікація, як зазначає папа, «дозволяє відбирати або припиняти спілкування за нашим вибором, що часто породжує новий тип штучних емоцій, що мають більший стосунок до пристроїв і екранів, ніж до людей і природи». Соцмережі, з одного боку, даючи можливість людям спілкуватися в обхід часу і відстані, водночас, «нерідко заважають нам встановити безпосередній контакт з тривогою, з страхом, з радістю іншої людини і зі складністю його особистого переживання», наслідком чого стає «глибока меланхолійна незадоволеність міжособистісними відносинами» (Francis, 2015).

І тим не менше, Франциск не відмовляється від використання соціальних мереж: «Хоча ці недоліки є реальними, вони не виправдовують заперечення соціальних медіа; швидше, вони нагадують нам про те, що спілкування є в кінцевому підсумку досягненням людини, а не технологій» (Francis, 2014).

У червні 2015 році папа Франциск запустив реформу засобів масової інформації Ватикану, в результаті якої було створено нове відом-

ство Римської курії — Секретаріат з питань комунікацій, пізніше перейменований у Дикастерію з питань комунікації — Dicastero per la Comunicazione (<http://www.comunicazione.va/it.html>). Мета проекту — об'єднати всі ватиканські ЗМІ в одну структуру, щоб «краще реагувати на потреби глобальної місії Церкви у мінливому та швидкому середовищі, такому як мультимедіа та *соціальна інформація*». В рамках даного проекту в новий Секретаріат увійшли автономні структури: Телевізійний центр Ватикану; Радіо Ватикану; офіційна газета Ватикану «L'Osservatore Romano»; ватиканське книжкове видавництво; папська комісія з питань соціальних комунікацій; пресслужба Святого престолу; інтернет-сервіс Ватикану; типографія Ватикану; фотослужба Ватикану.

Католицьким мас-медіа були поставлені завдання не гонитва за модою і рафінований епатаж, а «надзвичайно вимоглива» місія — оберігати соціальні комунікації «від усього, що їх спотворює і схиляє до інших цілей». Звертаючись до ЗМІ, Франциск закликав останні «відкритися», «розбудити слово», звернувшись «до всього людства», християнські ЗМІ повинні зосередитися на служінні вічного («Три задачі», 2014). Схожі ідеї про необхідність адаптації новітніх засобів комунікації під потреби церковної місії і правильне ставлення до них звучать з вуст офіційних представників Святого Престолу і відомих католицьких богословів.

Сьогодні над реалізацією медійних завдань трудяться десятки католицьких порталів, відомств і агентств: Радіо Ватикану, Телевізійний центр Ватикану «CTV-RV», газета Ватикану «L'Osservatore Romano», Місіонерське інформаційне агентство Ватикану, підрозділи Конгрегації ілізації народів «Agenzia Fides», Інформаційне агентство Папського інституту закордонних місій «AsiaNews», видання Федерації італійських католицьких тижневиків «L'Agenzia Servizio Informazione Religiosa», католицький новинний та інформаційний вебсайт «Aleteia», редакція італійської газети «La Stampa», католицьке інформаційне агентство «Catholic News Agency», католицька газета «National Catholic Register», портал католицької газети Англії і Уельсу «Catholic Herald» та багато інших.

Попри всю різноманітність і наявність ресурсів у ролі глобальної медійної особи Ватикану виступає Понтифік — у першу чергу завдяки концептуальній політиці, що надає апостольським візитам потужний культурно-ідеологічний імпульс. Активно використовуючи прийоми світської дипломатії, Ватикан поставив папу поза конкуренцією: у західному світі мало публічних персон, що мають справжній стабільно позитивний медійний імідж. У 2013 році за версією журналу «Time» «папа простого народу», який взяв ім'я скромного подвижника, був визнаний «Людиною року». Цю премію Франциск отримав за внесок в розвиток комплексу моральних цінностей і справу зміц-

нення миру на Землі (Chua-Eoan & Dias, 2013). У 2013 році за версією Esquire Папа Римський був визнаний «найстильнішим чоловіком», бо він носить модне взуття, віддає перевагу скромному, але елегантному одягу, не носить хутряних накидок і ювелірних виробів, допомагає міському таксі і сплачує власні рахунки в готелях (Berlinger, 2013). У 2013 році за внесок у систему загальнолюдських цінностей італійський журнал «Vanity Fair» оголосив папу Франциска «Людиною року» (REDAZIONE, 2013). За даними міжнародного рейтингового агентства Gallup International, папа Римський визнаний найпопулярнішим політиком 2016 року. Згідно з дослідженням, в якому взяли участь респонденти з шістдесяти чотирьох країн світу, позитивно оцінювали діяльність Понтифіка 54%, негативно — 12%, не визначилися — 34%. Отже, в 2016 році політичний рейтинг папи Франциска був найвищим (41%), за ним йшли Б. Обама (30%), А. Меркель (13%) і Д. Кемерон (10%) («Папа Римский», 2016).

Глава РКЦ — глобальна персона світової інформаційної політики. Завдяки високому трафіку в соціальних мережах — за ним міцно закріпилося прізвисько «лояльний до соціальних медіа папа». «Інтернет дає безмежні можливості для несподіваних зустрічей і єднання, тому є по-справжньому благим даром Божим», — заявив Франциск, для якого найзручнішою мережею виявився Твіттер.

Станом на кінець березня 2016 року кількість передплатників на Твіттер Бергольо становила понад 26 мільйонів людей. За даними щорічного звіту адміністрації «Twiplomacy», в 2015 році мікроблог папи в Твіттері (дев'ятьма мовами) лідирував за кількістю ретвітів і стояв на другому місці за кількістю передплатників після Твіттера Б. Обами (понад 56 млн людей), але, водночас, лідирує за числом ретвітів. Наприклад, середня кількість ретвітів кожного запису іспанського акаунта понтифіка становить майже 10 тисяч (Lüfkens, 2015).

Не менш популярною мережею став Інстаграм. Офіційний акаунт Святого Престола в Інстаграмі @newsva ведеться з березня 2013 року. За три роки на цей акаунт підписалось понад 85 тис. людей. Хоча по-справжньому проривною та гучною подією стала заява папи Франциска про відкриття в Інстаграмі власного акаунта @franciscus. За тиждень з моменту відкриття (з 18 по 25 березня 2016 року) на цей акаунт підписалося понад два мільйони користувачів.

Інстаграм як мережа, побудована на публікації фотографій, принципово важливий для Ватикану саме з цієї причини: візуальний образ, картинка, що передаються через різні канали комунікації, є найважливішим інструментом місії Католицької Церкви в цифрову епоху. Треба віддати належне тому, хто усвідомив принципове значення візуального образу як інструменту місії, яка ретранслюється через канали комунікації: папа Франциск регулярно ділиться фото-

графіями з церковних служб і публічних заходів, включаючи фото особистого характеру. Що стосується Facebook, то, за свідченням голови Папської ради з соціальних комунікацій К. М. Челлі, папа не заводить акаунт на Фейсбуці через переживання щодо величезного потоку можливих образ (Seward, 2014). У Франциска гарне почуття гумору: під час виступів він часто жартує, його цитати про неідеальних тець і проблеми шлюбу стають цитованими постами в соцмережах. Папа не має e-mail'а для особистого листування, всі послання понтифіка відправляються на адресу Його Святості (Sua Santità Francesco, Casa Santa Marta, 00120 Città del Vaticano). При Папському Дворі функціонує Управління Листування, яке щодня сортує величезний масив публікацій, дає рекомендації і відповідає на питання (Якуцевич, б.г.).

На думку експертів, секрет популярності папи Франциска полягає у тому, що понтифік трактує систему загальнолюдських цінностей як масив рівних преференцій для всіх, незалежно від віросповідання, соціального статусу та політичних поглядів. «Нам потрібен був хтось в брудному взутті. Ми отримали шукане і прийняли його без вагань, — сказав про папу архієпископ Нью-Йорка Т. Долан. — Нам потрібна була людина з хорошими управлінськими і лідерськими навичками» (Chua-Eoan & Dias, 2013).

Висновки

Декрети Понтифіків про нові технології несуть ідею того, що сучасні інструменти поширення інформації пропонують людству велику перевагу, тому що здатні збагатити дух.

Сьогодні Церква не тільки заохочує використання нових інформаційних технологій, але і власним прикладом показує, як можна їх використовувати, демонструючи явну перевагу над традиційними каналами поширення інформації.

Святий Престол повною мірою усвідомив потенціал кіберпростору і намагається застосувати в цілях своєї пропаганди кожен тенденцію в галузі нових технологій.

Ставлення РКЦ до інформаційної сфери, нерозривно пов'язане з трансформаційними процесами. Можемо стверджувати, що Церква трансформується залежно від засобів передачі інформації.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Ватиканский телецентр награждён премией ЕВТЕЛСАТ. (2015, 3 ноября). *Радио Ватикана*. http://www.archivioradiovaticana.va/storico/2015/11/03/ватиканский_телецентр_награждён_премией_евтелсат/ru-1184022.
- Жосул, Е. В. (2016, 15 апреля). Ватикан в социальных сетях: Католический опыт smm-политики. *Курская Православная духовная семинария*. <http://www.kurskpds.ru/articles/vatikan-v-sotsialnykh-setyakh-katolicheskiiy-opyt-smm-politiki/>.

Папа римский стал популярнее любого мирового политика. (2016, 24 марта). *Forbes*. <https://www.forbes.ru/news/316291-papa-rimskii-stal-populyarnee-lyubogo-mirovogo-politika>.

Радио Ватикана. (б.г.). *Wikipedia*. http://ru.wikipedia.org/w/index.php?title=Радио_Ватикана.

Три задачи для католических СМИ. (2014, 16 декабря). *Радио Ватикана*. http://www.archivioradiovaticana.va/storico/2014/12/16/три_задачи_для_католических_СМИ/rus-840686.

Якуцевич, А. (б.г.). Папа римский Франциск. *Италия для меня*. <https://italy4.me/izvestnye-lyudi/papa-rimskij-francisk.html>.

Benedict XVI. (2010, May 16). The Priest and Pastoral Ministry in a Digital World: New Media at the Service of the Word. Message of the Holy Father Benedict XVI for the 44th World Communications Day. *The Holy See*. http://w2.vatican.va/content/benedict-xvi/en/messages/communications/documents/hf_ben-xvi_mes_20100124_44th-world-communications-day.html.

Benedict XVI. (2013, May 12). Social Networks: portals of truth and faith; new spaces for evangelization. Message of His Holiness Pope Benedict XVI for the 47th World Communications Day. *The Holy See*. http://w2.vatican.va/content/benedict-xvi/en/messages/communications/documents/hf_ben-xvi_mes_20130124_47th-world-communications-day.html.

Berlinger, M. (2013, December 27). *The Best Dressed Man of 2013: Pope Francis*. *ESQUIRE*. <https://www.esquire.com/style/mens-fashion/a26527/pope-francis-style-2013/>.

Chua-Eoan, H., & Dias, E. (2013, December 11). Pope Francis, The People's Pope. *Time*. <https://poy.time.com/2013/12/11/person-of-the-year-pope-francis-the-peoples-pope/>.

Foley, J. P., & Pastore, P. (2002, February 22b). The Church and Internet. Pontifical Council for Social Communications. *The Holy See*. http://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/pccs/documents/rc_pc_pccs_doc_20020228_church-internet_en.html.

Foley, J. P., & Pastore, P. (2002, February 22a). Ethics in Internet. Pontifical Council for Social Communications. The Holy See. http://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/pccs/documents/rc_pc_pccs_doc_20020228_ethics-internet_en.html.

Francis. (2015, May 24). Encyclical Letter *Laudato Si'* of the Holy Father Francis on Care for our Common Home. *The Holy See*. http://www.vatican.va/content/francesco/en/encyclicals/documents/papa-francesco_20150524_enciclica-laudato-si.html.

Francis. (2014, June 1). Message of Pope Francis for the 48th World Communications Day. Communication at the Service of an Authentic Culture of Encounter. *The Holy See*. https://w2.vatican.va/content/francesco/en/messages/communications/documents/papa-francesco_20140124_messaggio-comunicazioni-sociali.html.

Gagliarducci, A. (2016). Monsignor Viganò: «Assumiamoci il rischio di comunicare in maniera proattiva». *Acistampa*. <https://www.acistampa.com/story/monsignor-vigano-assumiamoci-il-rischio-di-comunicare-in-maniera-proattiva-3051>.

Ioannes Paulus PP II. (1990, December 7). *Redemptoris Missio* On the permanent validity of the Church's missionary mandate. *The Holy See*. <http://www.vatican>.

va/content/john-paul-ii/en/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_07121990_redemptoris-missio.html.

Ioannes Paulus PP II. (1990, May 27). The Christian Message in a Computer Culture. Message of the Holy Father John Paul II for the 24th World Communications Day. *The Holy See*. http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/en/messages/communications/documents/hf_jp-ii_mes_24011990_world-communications-day.html.

Ioannes Paulus PP III. (2002, May 12). Internet: A New Forum for Proclaiming the Gospel. Message of the Holy Father John Paul II for the 36th World Communications Day. *The Holy See*. http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/en/messages/communications/documents/hf_jp-ii_mes_20020122_world-communications-day.html.

Lüpfkens, M. (2015, April 28). *Twiplomacy Study 2015. Twiplomacy*. <http://twiplomacy.com/blog/twiplomacy-study-2015>.

O Connor, M. J., Ferrari-Toniolo, A., & Deskur, A. M. (1971). Pastoral instruction «Communio et Progressio» on the means of social communication, written by order of the Second Vatican council. *The Holy See*. http://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/pccs/documents/rc_pc_pccs_doc_23051971_communio_en.html.

Paulus PP VI. (1975). *Evangelii Nuntiandi*. Apostolic Exhortation Of His Holiness Pope Paul VI to the episcopate, to the clergy and to all the faithful of the entire world. *The Holy See*. http://www.vatican.va/content/paul-vi/en/apost_exhortations/documents/hf_p-vi_exh_19751208_evangelii-nuntiandi.html.

Pope Paul VI. (1963). Decree on the media of social communications. *Inter Mirifica*. Solemnly promulgated by His Holiness. *The Holy See*. https://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_decree_19631204_inter-mirifica_en.html.

REDAZIONE. (2013, Luglio 09). Vanity Fair elegge Papa Francesco «uomo dell'anno». *VanityFair*. <https://www.vanityfair.it/news/italia/13/07/09/cover-vanity-papa-francesco>.

Seward, Z. M. (2014, May 22). Why the pope is on Twitter but not Facebook. *Quartz*. <https://qz.com/212171/why-the-pope-is-on-twitter-and-not-facebook/>.

Vatican Internet Sites. (n.d.). The Holy See. http://www.vatican.va/siti_va/index_va_en.htm.

Vatican Television Center. (2001). [vatican.va/news_services/television/documents/ns_ctv_doc_23102001_info-gen_en.htm](http://www.vatican.va/news_services/television/documents/ns_ctv_doc_23102001_info-gen_en.htm).

Warner, M. (2012, June 15). How Vatican buying dot-catholic top-level domain will change the Church. *National catholic register*. <http://www.ncregister.com/blog/matthew-warner/vatican-to-buy-catholic-top-level-domain>.

REFERENCES

Benedict XVI. (2010, May 16). The Priest and Pastoral Ministry in a Digital World: New Media at the Service of the Word. Message of the Holy Father Benedict XVI for the 44th World Communications Day. *The Holy See*. http://w2.vatican.va/content/benedict-xvi/en/messages/communications/documents/hf_ben-xvi_mes_20100124_44th-world-communications-day.html [in English].

Benedict XVI. (2013, May 12). Social Networks: portals of truth and faith; new spaces for evangelization. Message of His Holiness Pope Benedict XVI for the 47th World Communications Day. *The Holy See*. http://w2.vatican.va/content/benedict-xvi/en/messages/communications/documents/hf_ben-xvi_mes_20130124_47th-world-communications-day.html [in English].

Berlinger, M. (2013, December 27). *The Best Dressed Man of 2013: Pope Francis*. *ESQUIRE*. <https://www.esquire.com/style/mens-fashion/a26527/pope-francis-style-2013/> [in English].

Chua-Eoan, H., & Dias, E. (2013, December 11). Pope Francis, The People's Pope. *Time*. <https://poy.time.com/2013/12/11/person-of-the-year-pope-francis-the-peoples-pope/> [in English].

Foley, J. P., & Pastore, P. (2002a, February 22). Ethics in Internet. Pontifical Council for Social Communications. The Holy See. http://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/pccs/documents/rc_pc_pccs_doc_20020228_ethics-internet_en.html [in English].

Foley, J. P., & Pastore, P. (2002b, February 22). The Church and Internet. Pontifical Council for Social Communications. *The Holy See*. http://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/pccs/documents/rc_pc_pccs_doc_20020228_church-internet_en.html [in English].

Francis. (2014, June 1). Message of Pope Francis for the 48th World Communications Day. Communication at the Service of an Authentic Culture of Encounter. *The Holy See*. https://w2.vatican.va/content/francesco/en/messages/communications/documents/papa-francesco_20140124_messaggio-comunicazioni-sociali.html [in English].

Francis. (2015, May 24). Encyclical Letter *Laudato Si'* of the Holy Father Francis on Care for our Common Home. *The Holy See*. http://www.vatican.va/content/francesco/en/encyclicals/documents/papa-francesco_20150524_enciclica-laudato-si.html [in English].

Gagliarducci, A. (2016). Monsignor Viganò: «Assumiamoci il rischio di comunicare in maniera proattiva» [Archbishop Viganò: «Let's take the risk of communicating proactively»]. *Acistampa*. <https://www.acistampa.com/story/monsignor-vigano-assumiamoci-il-rischio-di-comunicare-in-mania-proattiva-3051> [in Italian].

Iakutceвич, A. (n.d.). Papa rimskii Frantsisk [Pope Francis]. *Italiia dlia menia*. <https://italy4.me/izvestnye-lyudi/papa-rimskij-frantsisk.html> [in Russian].

Ioannes Paulus PP II. (1990, December 7). Redemptoris Missio On the permanent validity of the Church's missionary mandate. *The Holy See*. http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/en/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_07121990_redemptoris-missio.html [in English].

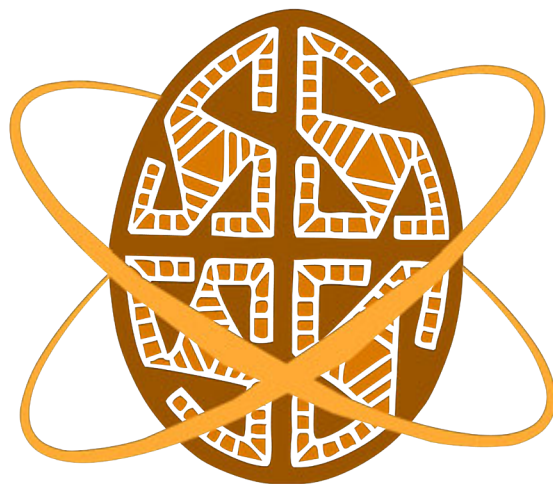
Ioannes Paulus PP II. (1990, May 27). The Christian Message in a Computer Culture. Message of the Holy Father John Paul II for the 24th World Communications Day. *The Holy See*. http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/en/messages/communications/documents/hf_jp-ii_mes_24011990_world-communications-day.html [in English].

Ioannes Paulus PP III. (2002, May 12). Internet: A New Forum for Proclaiming the Gospel. Message of the Holy Father John Paul II for the 36th World Communications Day. *The Holy See*. http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/en/messages/communications/documents/hf_jp-ii_mes_20020122_world-communications-day.html [in English].

- Lüfkens, M. (2015, April 28). *Twiplomacy Study 2015. Twiplomacy*. <http://twiplomacy.com/blog/twiplomacy-study-2015> [in English].
- O Connor, M. J., Ferrari-Toniolo, A., & Deskur, A. M. (1971). Pastoral instruction «Communio et Progressio» on the means of social communication, written by order of the Second Vatican council. *The Holy See*. http://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/pccs/documents/rc_pc_pccs_doc_23051971_communio_en.html [in English].
- Papa rimskii stal popularnee liubogo mirovogo politika [The pope has become more popular than any world politician]. (2016, March 24). *Forbes*. <https://www.forbes.ru/news/316291-papa-rimskii-stal-populyarnee-lyubogo-mirovogo-politika> [in Russian].
- Paulus PP VI. (1975). *Evangelii Nuntiandi. Apostolic Exhortation Of His Holiness Pope Paul VI to the episcopate, to the clergy and to all the faithful of the entire world. The Holy See*. http://www.vatican.va/content/paul-vi/en/apost_exhortations/documents/hf_p-vi_exh_19751208_evangelii-nuntiandi.html [in English].
- Pope Paul VI. (1963). Decree on the media of social communications. Inter Mirifica. Solemnly promulgated by His Holiness. *The Holy See*. https://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_decree_19631204_inter-mirifica_en.html [in English].
- Radio Vaticana [Radio of the Vatican]. (n.d.). *Wikipedia*. http://ru.wikipedia.org/w/index.php?title=Radio_Vatikana [in Russian].
- REDAZIONE. (2013, Luglio 09). Vanity Fair elegge Papa Francesco «uomo dell'anno» [Vanity Fair elects Pope Francis «man of the year»]. *VanityFair*. <https://www.vanityfair.it/news/italia/13/07/09/cover-vanity-papa-francesco> [in Italian].
- Seward, Z. M. (2014, May 22). Why the pope is on Twitter but not Facebook. *Quartz*. <https://qz.com/212171/why-the-pope-is-on-twitter-and-not-facebook/> [in English].
- Tri zadachi dlia katolicheskikh SMI [Three tasks for the Catholic media]. (2014, December 16). *Radio Vaticana*. http://www.archivioradiovaticana.va/storico/2014/12/16/tri_zadachi_dlia_katolicheskikh_SMI/rus-840686 [in Russian].
- Vatican Internet Sites*. (n.d.). The Holy See. http://www.vatican.va/siti_va/index_va_en.htm [in English].
- Vatican Television Center*. (2001). [vatican.va/news_services/television/documents/ns_ctv_doc_23102001_info-gen_en.htm](http://www.vatican.va/news_services/television/documents/ns_ctv_doc_23102001_info-gen_en.htm) [in English].
- Vatikanskii teletcentr nagrazhden premiei EVTELSAT [Vatican Telecentre awarded the EUTELSAT]. (2015, November 3). *Radio Vaticana*. http://www.archivioradiovaticana.va/storico/2015/11/03/vatikanskii_teletcentr_nagrazhden_premiei_evtelsat/ru-1184022 [in Russian].
- Warner, M. (2012, June 15). How Vatican buying dot-catholic top-level domain will change the Church. *National catholic register*. <http://www.ncregister.com/blog/matthew-warner/vatican-to-buy-catholic-top-level-domain> [in English].
- Zhosul, E. V. (2016, April 15). Vatikan v sotsialnykh setiakh: Katolicheskii opyt smm-politiki [Vatican on social networks: Catholic experience of smm-politics]. *Kurskaia Pravoslavnaia dukhovnaia seminariia*. <http://www.kurskpds.ru/articles/vatikan-v-sotsialnykh-setyakh-katolicheskiiy-opyt-smm-politiki/> [in Russian].

ІСТОРІЯ ЖУРНАЛІСТИКИ ТА КНИГОВИДАННЯ

HISTORY OF JOURNALISM
AND BOOK PUBLISHING

УДК 821.161.2–94.09+929Гончар]+070 (477–3)

Олесь Гончар і крайові ЗМІ

Валентина ГАЛИЧ

д-р філол. н., проф.

Національний університет
водного господарства та
природокористуваннявул. Соборна, 11,
33000, Рівне, Україна

e-mail: bella.lnu@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-4492-8922

© Галич В., 2020

Крайові ЗМІ є важливим сегментом соціокомунікативної моделі інформаційного простору України, що увиразнює вектори розвитку етнічно й культурно ідентифікованої журналістики, потужно працює на збереження історичної пам'яті, формування національної свідомості й громадянської активності соціуму. Вивчення їх є особливо актуальним у період сучасних суспільно-політичних змін, пов'язаних з розвитком процесів демократизації, децентралізації та місцевого самоврядування, які внесуть нові корективи в типологію, зміст і функції місцевих медій.

Нині відзначається зростання інтересу науковців до проблем крайової журналістики, проте культурологічний та аксіологічний аспекти ще недостатньо досліджені. Цим пояснюється вибір об'єкта розвідки, яким стали відгуки про діяльність крайових ЗМІ, відображені в мемуаристиці та публіцистиці відомого українсько-письменника й громадського діяча Олесья Гончара. Звернення до таких методів, як контент-аналіз, історичний, системний, біографічний, аксіологічний, статистичний, дало змогу здійснити багатоаспектну інтерпретацію публіцистичних оцінок письменником духовного потенціалу обласних та районних газет, висвітлити окремі періоди розвитку української журналістики ХХ ст. і розкрити особисту причетність письменника до її історії.

Співпраця Олесья Гончара із засобами масової інформації тривала понад шістьдесят років. Вона досить широко розкривалась у його щоденникових записах, епістолярії та публіцистичних творах різних жанрів. У хронологічній послідовності відтворено зв'язки письменника з крайовою пресою, починаючи з 30-х років, журналістську діяльність юного Олесья Гончара в районній і обласній газетах на Полтавщині та Харківщині й закінчуючи спостереженнями уже досвідченого публіциста й майстра слова над діяльністю місцевих ЗМІ в роки незалежної України.

Аналіз текстів листів-привітань, спрямованих до місцевих редакцій газет і журналів, указує на широку географію зв'язків письменника з друкованими ЗМІ, розкриває його бачення концепції діяльності видань цього типу, що ґрунтується на демократичних та гуманістичних засадах. Вітаючи появу на поч. 90-х рр. нових літературно-мистецьких видань на Сході і Заході України та в Криму, Олесь Гончар зосереджує увагу на їх ролі в об'єднанні спільноти навколо насущних проблем: збереження історичної пам'яті й етнічної культури, функціонування української мови й шанобливого ставлення до літературної класики.

Ключові слова: місцеві ЗМІ, територіальна журналістика, обласна і районна преса, мемуаристика, щоденник, публіцистика, привітання як жанр.

OLES HONCHAR AND REGIONAL MEDIA

Valentyna Halych

Doctor of Philology, Professor
National University of Water and Environmental
Engineering
11, Soborna str., 33000, Rivne, Ukraine
e-mail: bella.lnu@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-4492-8922

Regional media is an important segment of the socio-communicative model of the information space of Ukraine, which clearly identifies the vectors of ethnically and culturally identified journalism, works hard to preserve historical memory, national consciousness and civic activity of society. Their study is especially relevant in the period of modern socio-political changes associated with the development of democratization, decentralization and local self-government, which will make new adjustments to the typology, content and functions of local media.

Currently, there is a growing scholars interest to the problems of regional journalism, but the culturological and axiological aspects of their study are still insufficiently investigated. This explains the choice of the research object, which were the regional media reviews, reflected in the memoirs and publicistics of the famous Ukrainian writer and public figure Oles Honchar. Recourse to such methods as content analysis, historical, systemic, biographical, axiological, statistical, made it possible to carry out a multifaceted interpretation of journalistic assessments by the writer of the spiritual potential of regional and district newspapers, through which to cover certain periods of Ukrainian journalism development of the twentieth century and reveal the writer's personal involvement in its history.

Oles Honchar cooperation with the mass media lasted for more than sixty years. It was widely disclosed in his diary entries, epistolary and journalistic works of various genres. The writer's connections with the regional press are reproduced in chronological order, starting from the 1930s, the journalistic activity of young Oles Honchar in district and regional newspapers in Poltava and Kharkiv regions and ending with observations of an already experienced publicist and master of the word on the activities of local media during the years of independent Ukraine.

An analysis of the congratulation-letters texts addressed to local newspapers and magazines offices indicates the broad geography of the writer's connections with the print media, reveals his vision of this type of publications concept, based on democratic and humanistic principles. Welcoming the appearance of new literary and artistic publications in the East and West of Ukraine and in the Crimea at the beginning of 90's, Oles Honchar focused his attention on their role in uniting the community around the pressing problems: preservation of historical memory and ethnic culture, functioning of Ukrainian language and respect for literary classics.

Keywords: local mass media, territorial journalism, regional and district press, memoirs, diary, journalism, greetings as a genre.

Актуальність проблеми

Україна — держава з розвиненим історично сформованим крайовим мисленням і розгалуженою територіальною журналістикою. У цьому проявляється історична й національна особливість її інформаційно-комунікативного простору, яка ще потребує багатоаспектного вивчення.

Донедавна сучасні теоретики в галузі масової комунікації частіше розглядали журналістську практику на прикладах діяльності центральних, зокрема столичних, газет і журналів з великим накладом. Історія ж національної журналістики буде не повною без залучення сторінок, присвячених вивченню місцевих ЗМІ, оскільки вони є рівноправною частиною її соціокультурної моделі, а поступ цивілізованого суспільного розвитку має усвідомлюватися через історичний досвід соціуму. Саме тому «специфічну нішу в системі суспільно-історичних наук займає вивчення регіональної журналістики — важливої складової формування національного світогляду української спільноти, активної громадянської позиції й непохитної суспільної свідомості» (Ульянова & Максименко, 2016, с. 6).

Постановка проблеми

Суспільно-політичні зміни в сучасній Україні, пов'язані, зокрема, з розвитком процесів демократизації, децентралізації та місцевого самоврядування, посприяли формуванню посиленого інтересу дослідників до проблем територіальних ЗМІ. Зазначені вектори суспільних трансформацій осмислюються ними як умови якісного функціонування локальної журналістики.

Стан вивчення проблеми

Питання діяльності обласних та районних засобів масової комунікації розглядаються в аспектах вивчення їхнього історичного досвіду (Паславський, 2007), соціальних потреб краю (Луцюк, 2014; Фінклер, 2003), процесів глобалізації і збереження національної ідентифікації (Фурса, 2008) та ін. Помітно, що культурологічний та аксіологічний аспекти дослідження діяльності крайових ЗМІ означені досить слабо. У зв'язку із цим цікаво та науково доцільно проаналізувати співпрацю відомих українських письменників-публіцистів, що стояли біля витоків української держави, з місцевими періодичними виданнями, інтерпретувати їхню оцінку духовного потенціалу обласних та районних газет, що допоможе реконструювати окремі історичні періоди розвитку української журналістики та висвітлити маловідомі сторінки їхньої біографії.

Об'єкт вивчення в нашій розвідці — мемуаристика та публіцистичні твори Олеса Гончара, у яких подано відгук автора про крайові ЗМІ. Громадська діяльність та літературний доробок видатного майстра слова завжди вабили дослідників. Нестихаючий інтерес до

його творчості засвідчують фундаментальні праці останнього десятиліття, у яких вивчаються публіцистична (Степаненко, 2010), редакторська (Куцевська, 2009; Дроздова, 2012) та громадсько-політична (Сироїд, 2009.) діяльність письменника. Проте лише окремі фрагментарні свідчення взаємин Олесь Гончара з обласною і районною пресою наявні в монографіях автора цієї статті (Галич, 2015; Галич, 2017), системно й ґрунтовно ця проблема ще не вивчалася.

Завдання статті: з'ясувати співпрацю Олесь Гончара з місцевою пресою як сторінку його біографії й публіцистичної творчості; через відгуки письменника про ЗМІ розкрити діяльність обласних та районних газет, зумовлену суспільно-політичними факторами, в координатах ХХ ст. Реалізувати їх допомагають такі методи, як контент-аналіз, історичний, системний, біографічний, аксіологічний, статистичний.

Виклад основного матеріалу

Зв'язки Олесь Гончара із засобами масової інформації тривали понад шістьдесят років, і різні аспекти їх діяльності досить широко розкривались у його щоденникових записах, епістолярії та публіцистичних творах — виступах, статтях, інтерв'ю, привітаннях, де він висвітлював своє бачення ролі ЗМІ у суспільно-політичному й культурному житті України, у громадському русі за її незалежність, а також засилила політичної цензури й бюрократичної сваволі в медіасфері.

Олесь Гончар — автор понад 1000 журналістських текстів, різних за змістом і жанром. Простір оприлюднення його публіцистики включає, крім України, республіки колишнього СРСР, країни Європи та Північної Америки. Проте, як засвідчують статистичні параметри публіцистичного масиву митця 30 – 90-х рр. ХХ ст., найчисленніші публікації Олесь Гончара знайшли свого читача на теренах України. Письменник не лише активно співпрацював з українською центральною пресою («Радянська Україна» — «Демократична Україна», «Правда України», «Голос України», «Урядовий кур'єр»), а й обласними, міськими, районними і навіть багатотиражними газетами («Вечірній Київ», «Київська зоря», «Київська правда», «Вільна Україна», «Зоря», «Вечірній Харків», «Наддніпровська правда», «Деснянська правда», «Буковинське віче», «Прикарпатська правда», «Закарпатська правда», «Советский Крым», «Ленінська зоря», «Ленінський шлях», «Ленінський прапор», «Нове життя», «Ленінська кузня», «Дніпропетровський університет» та ін. (Галич, 2004, с. 103–113).

У щоденникових записах Олесь Гончара ми знайшли понад 300 згадок про ЗМІ, здебільшого про діяльність найпопулярнішого у ХХ ст. типу — газети.

Письменник активно співпрацював з редакціями газет і журналів, зокрема обласних і районних, бо дорожив думкою провінційно-

го читача й розумів, що історія держави кується не лише в столиці, а обличчя її суттєво формується ще й у регіонах. Контакти з газетами відбувалися у різних напрямках. По-перше, письменник щоденно читав газети і, як свідчить його архів, виділяє окремі місця в них, які викликають у нього суголосні або полемічні роздуми, що незабаром зазвучать голосом розважливого філософа чи пристрасного журналіста або ж ударять набатом у його художніх творах і публіцистиці. Деякі з публікацій зароджують задум написати окремі твори: проблемні нариси, публіцистичні статті, актуальні інтерв'ю. По-друге, митець на прохання редакції давав дозвіл на публікацію уривків з його творів, часом ще не оприлюднених повністю, щоб почути думку читача, якою дорожив. По-третє, він друкував свої публіцистичні твори різних жанрів: статті, рецензії, інтерв'ю, промови та ін., архівував газети зі своїми публікаціями, робив вирізки. Як упорядник 9-го тому у двох книгах (Публіцистика) 12-томного зібрання творів Олесь Гончара, автор цієї статті може засвідчити те, що газетний архів письменника значно полегшив збір публіцистичного доробку митця та написання коментарів до нього.

Олесь Гончар прийшов у велику літературу із чималим багажем журналістського досвіду, який він здобув працею в крайових ЗМІ.

Навчаючись у Бреусівській семирічній школі (на Полтавщині), Гончар-школяр писав замітки для Козельщинської районної газети «Розгорнутим фронтом». Після закінчення школи в 1933 році Сашко Гончар працював у цьому виданні. Робота в газеті допомогла йому не лише означити орієнтири майбутньої професії, а й буквально вижити в час голодомору. Олесь Юренко, секретар редакції районки, з яким тоді юнак заприятелював, а потім упродовж усього життя відчував на своєму плечі руку свого друга, згадував, що хлопець «якось одразу прилучився до роботи, весело так, усміхнено, просто ніби був він серед нас не новачок, а старожил. Трудився невтомно, багато, — як на свої п'ятнадцять літ, то дуже багато! І хоч би як рано-ранісінько я прийшов на службу, а на столі вже лежали опрацьовані ним сількорівські дописи. І не пам'ятаю жодного випадку, щоб котрийсь із них доводилося повертати на доробку» (Юренко, 1978, с. 10). Сам Олесь Гончар відгукнувся про цей період свого життя так: «Як ми жили в редакції райгазети в Козельщині (1933). Прийшов я туди босий, а там зустрів ще босішого В. Т-ка. Ганяли нас, як солоних зайців. У редакції ми й жили: спали на столах, на підшивках газет. На „Комс [омольській] правді” спали, а „Известиями” вкривались» (Гончар, 2004а, с. 202).

Рік роботи в газеті «Розгорнутим фронтом» дав можливість молодому автору спробувати свої сили на літературній ниві: він пише замітки, кореспонденції, нариси, опублікував свої перші художні твори (новели, оповідання, вірші), готує дружні критичні відгуки на твори свого

товариша Олесь Юренка, а здобуті навички прискіпливого аналізу художнього твору згодом знадобляться йому в написанні рецензій.

Як кореспондент газети, Олесь Гончар постійно бував у селах району, де бачив суворі реалії життя, які розходилися з політичними гаслами. Віддаючи данину тодішній ідеології, молодому (п'ятнадцятирічному!) журналісту часом вдавалося виходити за її межі, й тоді на сторінках газети з'являлися публікації, де розвінчувалася нова колгоспна номенклатура, що бездарно господарювала, пиячила, розкрадала майно і харчі дітей-сиріт із патронатів, які створювалися в колгоспах у 1933 р. Юрій Щербак зазначав: «Ніщо не схвалось у довоєнні роки від пильного погляду майбутнього письменника. Вразливому хлопцю запало в душу все, що відбувалося в його рідному селі в часи несправедного „великого перелому“, коли ламалися, калічилися долі односельців» (Щербак, 1988).

Спостереження молодого автора 1933–1934 рр, відображені в публікаціях районної газети без заглиблення в соціально-політичну сутність проблем на селі, однак, як сувора правда життя українського села після колективізації, пізніше знайдуть художнє відтворення в повістях «Стокозове поле» (1941), автобіографічній повісті «Далекі вогнища» (1986) та романі «Твоя зоря» (1981).

У вересні 1934 року Олесь Гончар вступив до Харківського комуністичного газетного технікуму, а в 1938 році він став студентом філологічного факультету університету. У цей період на запрошення харківської обласної молодіжної газети «Ленінська зміна» письменник працював у ній журналістом, публікував не лише кореспонденції, статті і нариси, а й спробував свої сили як фейлетоніст та рецензент. І хоча журналістська діяльність письменника в місцевій пресі довоєнного часу не була тривалою, і він до неї вже безпосередньо ніколи не повернеться, отримані ним професійні знання і навички будуть жити його художню й публіцистичну творчість упродовж життя. Крайова преса була колискою літературної діяльності видатного письменника — звідси стає зрозумілою його постійна увага до питань її функціонування й розвитку.

Починаючи з фронтового щоденника, письменник спостерігає за діяльністю газет. Довоєнний журналістський досвід шліфує гостроту оцінок автора, який вдається до іронії у згадці про діяльність української інтелігенції в окупованому Харкові та заснованої ними газети «Нова Україна»: «Як у них повертаються язики, як у них здійснюються пера!» (Гончар, 2004а, с. 14–15); фейлетонного стилю в описі комічної ситуації підготовки німецькими журналістами радіорепортажу для європейських газет про «щасливе» життя трудолюбивих українських селян, свідком якої був Олесь Гончар, перебуваючи в полоні (Гончар, 2004а, с. 13–14). Публіцистичною риторикою сповнені спогади про те,

як запрошували письменника на роботу до військової газети «Дивізіонка» 72-ї дивізії 2-го Українського фронту, а він за покликом солдатського побратимства залишився з однополчанами (очі яких були «налиті смутком втоми, смутком невідомості перед завтрашнім днем. До болю близькі і дорогі були мені ці люди...») й надсилав туди свої замітки і вірші.

Відгуки Олеся Гончара про ЗМІ в щоденникових записах відтворюють еволюцію світоглядних позицій письменника, що помітно навіть по їх кількості: у першому томі щоденників (1943–1967 рр.) ми нарахували їх 15, у другому (1968–1983 рр.) — 87, у третьому (1984–1995 рр.) — 202 нотатки. Спочатку письменник фіксує та коментує зміст прочитаного в газетах у співмірності з власними поглядами на життя, згодом подає оцінки, часом гострі й критичні, почерпнутим з газет фактам та діяльності самих ЗМІ, окреслює суспільно-політичні фактори, що гальмують їхній розвиток.

У журналістській творчості Олеся Гончара широко представлений жанр привітання, популярний у радянську добу. Незважаючи на наші спроби канонізувати його в полі публіцистики й ствердити як жанровий різновид відкритого листа (Галич, 2017, с. 185–205), він і досі залишається непоміченим дослідниками. Через привітання Олеся Гончара, адресовані редакціям газет і журналів, розкривається широка географія його зв'язків з друкованими засобами масової інформації. У цій тематичній групі творів виявляють себе громадянська активність письменника та його глибоке усвідомлення місця періодичних видань у процесах демократизації суспільства.

Олеся Гончар звертається до читачів газет і журналів на прохання редакцій або ж з власної ініціативи з нагоди ювілеїв періодичних видань, визначних подій чи свят тощо. Його листи-привітання, яких ми в публіцистичному доробку нарахували близько шістдесяти, охоплюють майже 50-річний період творчості письменника. Перший з них з'явився в 1948 році, а останній написаний незадовго до смерті в 1995 році. У столиці республік колишнього Радянського Союзу, обласні й районні центри України та за кордон — у Чехію, Словаччину й Канаду — спрямоване його тепле й щире слово привіту читачам різних поколінь — ветеранам війни й праці, письменникам, юнакам і дітям. Проте ми обмежимося аналізом привітань митця, опублікованих в українських крайових ЗМІ.

Зрідка письменник подає короткі та лаконічні вітання, що вкладаються в одне чи кілька речень, проте здебільшого привітання письменника за жанром нагадують есе-мініатюри або ж фрагменти промови. Родом з передмістя Дніпра, напоєний соками полтавської землі, Олеся Гончар знаходить особливо проникливі слова у відкритих листах-привітаннях, адресованих шахтарям, металургам, зем-

леробам цих областей. Однак найбільше таких текстів спрямовано трудівникам полів Таврії, адже письменник добре знав цей край. Збираючи матеріал для своїх творів («Таврія», «Перекоп», «Тронка», «Бригантина» та ін.), подорожував півднем України, про що свідчать його записи в щоденниках 50–60-х років, і не раз обирався від цього регіону депутатом до Верховної Ради України та СРСР. Лист-привітання «славних господарів степів» та журналістів і читачів районної газети «Нова Таврія» Олесь Гончар почав філософським роздумом про працю хлібороба, сповненим інтимних і щирих почуттів автора: «Коли я думаю про людей сонячного таврійського краю, переді мною постають ті, хто, як мені здається, найближче стоять до першооснов життя. Сонце, земля, хліб — цінності вічні, саме ж вони дають людині снагу і могутність...». Публіцистичного звучання слову письменника надають рядки, у яких йдеться про потребу захисту природного середовища в епоху НТР: «... Тим-то таку глибоку пошану відчуваєш до кожного, хто трудиться на землі, хто, користуючись одвічною добротою природи, уміє бути й сам добрим до неї, уміє дбайливо й мудро оберігати її в наш складний технізований вік» (Гончар, 1982).

Як повідомив головний редактор районної газети «Голопристанський вісник» Олександр Григоркін в інтерв'ю обласній херсонській газеті «Новий день», редакційна колегія цього видання ще в 1991 році прийняла рішення про його перейменування. Щоб висловити вдячність краян письменнику Олесю Гончару за те, що він так проникливо й поетично описав таврійський степ і його працьовитих людей, назвати газету в честь його роману — «Тронка» (до речі, мешканці містечка Гола Пристань, увічнили себе ще й тим, що брали участь у масових сценах кінофільму, знятого за романом «Тронка»). Сам письменник у щоденниковому записі того часу відзначав: «А з таврійської Голої Пристані, з райгазети — лист від тамтешніх журналістів: просять благословення! Хочуть замість назви газети „Заповіт Леніна” дати газеті назву „Тронка”!» (Гончар, 2004с, с. 393). Олександр Григоркін згадує: «У 1991 році редакція звернулася до письменника з проханням погодити перейменування видання. Він був не проти. Але тодішнє керівництво райкому партії заборонило цю назву, назвавши її „баранячою”. Малося на увазі, що тронка — це дзвіночок, зроблений з військової гільзи. Його вішали на шию барана, який веде за собою отару. Однак тронка у Гончара має інший смисл — це символ голосу степу, Голопристанщини і людей, які тут живуть» (Соков, 2019). Щоправда, журналістам свій намір вдалося здійснити аж через 29 років. А тоді районну газету вдалося лише перейменувати на «Голопристанський вісник». Нині газета, з якою ще з 60-х років ХХ ст. контактував Олесь Гончар, виходить під назвою «Тронка». Отже, духовний зв'язок письменника з читачами Таврії не перервався.

Найбільш типовим зразком привітань зазначеного контенту є відкритий лист-поздоровлення кіровоградських степовиків у дні республіканського свята української мови на Кіровоградщині (вересень, 1988), у якому поєднані елементи мемуаристики й публіцистики з яскравою метафоричною образністю, що дає можливість письменнику подати одним штрихом голограму культурно-історичного зрізу краю: «Вітаю дорогий мені степовий край, що дав нашій культурі женьшеньовий кущ Тобілевичів, епос Яновського, багатющу сучасну народну творчість. Як один із тих, кому довелося визволяти кіровоградську землю, кому довелося звідати глибіню і силу її могутніх чорноземів. Вітаю Вас, дорогі степовики, зі святом рідної мови. Дорожимо нею, як своєю синівською честю. Хай наша мова нуртує життям і красується вічно!» (Гончар, 1988).

Листи-привітання Олесея Гончара виявляють майстерність автора в композиційному розміщенні матеріалу, специфічному поєднанні часопросторових характеристик та елементів епістолярію, мемуаристики, риторики й публіцистики, використанні художніх засобів. Їх особливістю є те, що вони досить часто містять фрагменти спогадів письменника про фронтове минуле чи про його перебування в тих місцевостях, куди адресується лист, які формують довірливо-інтимний колорит авторського мовлення.

Олесея Гончара завжди цікавило культурне життя в областях і районах України, стан розвитку літератури та функціонування української мови в них. Він щиро вітає народження в 90-х роках, у нелегкий період становлення незалежної України, нових літературно-мистецьких та культурологічних видань: газет — «Франкова криниця» (Трускавець), «Літературний Львів», «Русалка Дністрова» (Тернопіль), «Кримська світлиця» — та часописів — «Тернопіль», «Світлиця» (Вінниця) та ін. Особливо тішило письменника відкриття часописів на півдні України, «де проімперське чиновництво стільки доклало старань для викорінення української мови» (Гончар, 2012, с. 472).

У статті «Нотатки із сьогодення» (1994) він відзначав: «Відрядно однак бачити, що є люди, котрі і серед цих неблаганних труднощів не занепади духом. То тут, то там у різних регіонах республіки пробиваються до життя паростки нового, заявляючи про себе то у вигляді часопису „Тернопіль”, що буквально відкриває для читачів край багатющої культури, то номерами журналу „Борисфен”, що народився в козацькій краї академіка Яворницького й де в часи лютих репресій так відважно пролунав голос творчої молоді Дніпропетровщини, мужне, справді синівське слово на захист рідної культури й честі свого народу. Озався до України змістовний кіровоградський „Степ” із цілою бібліотечкою творів поетів-дебютантів при ньому — як не порадіти, що знову так зарясніла талантами дивовижна земля братів

Тобілевичів. У Черкасах вийшов „Холодний Яр”, у Запоріжжі з’явилася друком „Хортиця”...» (Гончар, 2012, с. 471–472).

Редакції нововідкритих видань надсилають відомому письменникові перші примірники, чекаючи від нього схвальних і підбадьорливих слів. «„Тернопіль” одержав, дякую Вам, і, гадаю, Ви знаєте, що Ваше видання стає нині в ряду найкращих для всієї України. Радий за Вас і від душі здоровлю з Різдвом та Новим 1993-м! Буайте, квітуйте!» (Гончар, 1993) — ці прості й щирі рядки його привітання, спрямовані до видавців тернопільського альманаху, стали стимулом до його розвитку.

У 1989 р., у передчутті великих політичних змін, вітаючи вихід у світ вінницького літературно-мистецького журналу «Світлиця», письменник висловлює сподівання, що матиме він численних прихильників, «бо набирає сили думка правдива, розкута. Бо настає час великого самооновлення душ...». Проте це кінцевий фрагмент тексту привітання, а увесь він сповнений спогадом автора, ветерана Другої світової війни, про однополчан з Вінниччини й сприймається як звертання до читачів-сучасників брати духовні уроки у своїх земляків, берегти світлу пам’ять про них: «Маю особливе почуття до людей Поділля. Колись давно, серед фронтового побратимства вперше відкривались вони мені своєю чесністю, совістю, своїм душевним багатством. Навкруги було пекло, море жорстокості, а вони зберігали в собі людяність, навіть ніжність почуттів, — як їм це вдавалось? Брили серед бруду, але бруд до них не приставав; прогартовані в боях воїни, вони однак не приймали грубощів, їхня мова уникала принизливого, такого поширеного на війні лихослів’я; у нічних їхніх солдатських сповідях панувала поезія домівки, поезія чистоти й відданості» (Гончар, 1989).

Вітаючи «Літературний Львів» (1991), Олесь Гончар бажає журналістам, усім працівникам літературного цеху «Франкової жаги до праці, його неперебутніх енергій, спрямованих людям на добро, на всебічну розбудову духовності рідної, незалежної соборної України!». За риторикою текст цього привітання нагадує промову, у якій гостро звучать проблеми національної злагоди: «Не хотілося би, щоб творчі зусилля були віддані праці безплідній, зятятому з’ясуванню: чий Бог кращий, хто з нас більший, а хто менший патріот». Майбутнє України письменник бачить у «європейському домі» й «цивілізованому співтоваристві», але для цього «ми маємо прийти в нове середовище в гідності й чистоті, без тоталітарного накипу, подолавши роз’їдаючий націю розбрат, чварню, що й сьогодні так виснажує багатьох. Маємо знайти в собі спромогу стати над цим суєтним, дріб’язковим, амбітним, міряючи свою працю, свої вчинки лише великістю української і вселюдської мети». Як бачимо, звертання до фахівців

регіонального видання переросло у звернення до всієї української громади й за публіцистичним пафосом не втратило актуальності й сьогодні. Як журналіст з великим досвідом, Олесь Гончар у невеликому тексті привітання не оминув можливості наголосити на одній із важливих функцій газети — бути суспільним педагогом та учителем: «І хоч це буде нелегко, хай „Літературний Львів” учить усіх нас бути гідним цього Неба і цієї Землі, любити свободу, любити Україну більше, ніж самих себе» (Гончар, 1992a).

Громадсько-політична та літературна газета «Кримська світлиця» була заснована 31 грудня 1992 року. Олесь Гончар відгукнувся на цю подію вітальним листом, відзначеним, як і попередньо згадані привітання, автобіографізмом і ліричною тональністю («Не раз я засвідчував своє добре ставлення до людей, які живуть в кримському благословенному краю. Багато в мене друзів на цій чудесній землі...»), публіцистичним пафосом та прогностичним змістом. «Зміцнення дружби і міжнаціональної злагоди» між народами, що населяють Крим, на думку митця, — стратегічне завдання газети: «Радий був дізнатися, що в Криму, нарешті, виходитиме українська газета „Кримська світлиця”. Сподіваюсь, що це видання сприятиме порозумінню між населенням Криму, між людьми різних національностей, гармонізації стосунків, які можна буде назвати цілком цивілізованими» (Гончар, 1992b).

Виваженість кожного слова у цих рядках письменника сприймаються у контексті сьогоднішніх подій у Криму пророчо. Для Олеся Гончара багатонаціональний Крим був українським. Нелегкі часи переживає нині газета «Кримська світлиця». Через анексію Криму, як відзначає головний редактор видання Віктор Мержвинський, «з 2015 року Національне газетно-журнальне видавництво Мінкультури України припинило друкувати газету і підписало наказ про переведення всього колективу на материк». З 2016 року періодичне видання «Кримська світлиця» відновило свою роботу й функціонує як інтернет-сайт і не відвернулося від генеральної лінії діяльності, передбаченої Олесем Гончаром — висвітлює життя української спільноти в Криму, залишилося рупором кримських авторів, територією дружби народів (Голубов, 2018).

Не пройшло повз увагу Олеся Гончара й відкриття в Харкові газети Спілки української молоді Товариства ім. Міхновського та інших молодіжних утворень, що почала виходити під гаслом «Бог і Україна!». У розлогіму щоденниковому записі від 3 серпня 1992 р. він докладно аналізує контент цього видання, продиктований новим часом: «Бойова, гостра газета! Опублікувала ряд... матеріалів, скажімо, лист „неістового” Белінського з приводу поеми Шевченка „Сон”, де цей „неістовий” постає як огидний українофоб і чорносотенець, зі-

знається в тому, що „осоружні вони мені, ті хохли!”... Публікує газета й гнівне слово Гната Хоткевича про українську інтелігенцію, виголошене в Харкові 6 грудня 1915 року на засіданні Товариства ім. Квітки-Основ'яненка». Письменнику було відрадно, що редакція молодіжного видання зі Сходу України на зорі доби Незалежності держави не лише виявила національну свідомість, але й політичну сміливість: «Та найбільше від молодіжного часопису дістається „лідерам нації”, вчорашнім крикливим демократам, котрі тепер, мовляв, продалися „за лакомства нещаснії” і стали лизоблюдами, забувши про свої вчорашні клятви та обіцянки перед виборцями. Грубо сказано, але щось у цьому є! „Добродії”, що пнуть у функціонери, погляньте, хто з вами і з ким ви?! — пише газета у своїй передовиці. — Хто з інтелігенції чи фахівців приєднався до вас після Референдуму? Запитайте, з ким молодь, якою ви так прагнете керувати? Вона особливо чутлива до найменшої нещирості, фальші й фарисейства...» (Гончар, 2004с, с. 427–428).

На початку 90-х років, радіючи появі паростків відродження національної культури, зокрема крайової преси, Олесь Гончар виявляє занепокоєння тим, що цей процес гальмується низкою чинників, серед яких він називає пустослів'я та гучну ейфорію з боку державних органів замість живого інтересу та ініціативи керівників усіх рангів у галузі стратегічно важливій: «Ніякій державі не личить, щоб культура була в неї на становищі пасинка. Ніякими труднощами не виправдати, що час від часу перекривається кисень то національній пресі, то видавництвам... Адже не манкуртів, а національно свідомих громадян має формувати суверенна Україна!» (Гончар, 2012, с. 471).

Письменника обурює й те, що в художній літературі та пресі з'явилися «нечуваний попит на читиво бульварне, відверто халтурне», «дефіцит людяного в людині, злива вульгарщини й хамства, оця... „бруталізація життя”!». І це не випадковість, а, на думку Олесь Гончара пояснюється нелегкими й жорстокими часами перехідного періоду. «Оті імперські ГУЛАГи, кризь які перейшли мільйони людей, послідовне руйнування народної моралі, національних культур і традицій, оті суслівські настанови на неминуче злиття націй і знедуховлення людини — уся ця тодішня реальність не могла минуться для суспільства безслідно, вона ще й сьогодні нам дається взнаки, — розмірковує письменник. — Щось відкинуто, переглянуто, але духовний вакуум, якщо такий хоч подекуди виникає, він мусить чимось заповнюватися» (Гончар, 2012, с. 469).

Олесь Гончар, який мав чималий досвід літературної праці чудово розумів необхідність урахування письменниками не тільки усталених літературних традицій, а й блискавичної реакції на запити доби. Ще за часів «залізної завіси» він постійно вказував на потребу від-

критості української культури до світу, її здатності черпати все нове й прогресивне з усіх світових джерел. Однак як людина свого часу Олесь Гончар далеко не все сприймав і високо оцінював у творчості нового покоління письменників-постмодерністів, журналістів, видавців. Усвідомлюючи потребу й необхідність їхніх творчих пошуків, Олесь Гончар усе ж вважав, що у свободі творчості мають бути моральні гальма. Важко оцінити однозначно гостру критику в публіцистиці письменника явищ постмодернізму в літературі та журналістиці. І на це є свої причини. По-перше, теоретична парадигма цього літературного напрямку на поч. 90-х рр. в українському науковому полі ще не склалася й письменник не мав достатньої інформації, щоб оцінити постмодернізм як явище об'єктивне, зумовлене культурною ситуацією у світі та Україні. По-друге, така гостра критика постмодернізму в публіцистичному наративі Олеся Гончара викликана тим, що окремі теоретично-концептуальні положення цього новітнього напрямку в культурі, особливо такі, як деканонізація й деміфологізація, заперечення традицій і класики, суперечили ідейно-мистецьким засадам талановитого майстра, його концепції світу й людини. По-третє, не можна оминати й таку вагому причину особистісного плану, пов'язану з етикою, стосунками «батьків і дітей», письменників старшого покоління й представників авангардної елітної літератури, т. з. «сучасного андеграунду», які заперечують усе, що було до них, література для яких починається із шістдесятників (Галич, 2004, с. 200–210).

Письменник з тривогою за майбутнє національної культури відзначав у щоденнику: «Ніби ж інтелігентні люди, а далі свого носа нічого не бачать. Жалюгідні ж ви сліпці! Та перевірте ви соцреалістичну полову, скільки з неї сяйне справді золотих зерен!.. Не кажучи вже про „Зачаровану Десну“, „Троянди й виноград“, а Малишків „Рушник“ чи „Степом, степом“ Миколи Негоди, чи „Два кольори“ — неже ви не розумієте, що це — вічне? А розбалакуєте про вічність... Про якусь „нову естетику“...» (Гончар, 2004с, с. 536).

У власній публіцистиці Олесь Гончар демонструє більш емоційно стримані оцінки новітніх тенденцій в літературі та журналістиці, тоді як у щоденникових нотатках він дає волю своїм почуттям у характеристиці брудної хвилі критики та переоцінки здобутків минулого, що накрила й крайові ЗМІ, яка підриває духовні засади незалежності держави: «Стараннями московських спецслужб при заподавливій підтримці місцевих запродавців у Дніпропетровську почала виходити брудненька газетка „Левый берег“, озлоблено спрямована проти української незалежності» (Гончар, 2004с, с. 528).

Болісно реагував письменник і на викривлене сприймання окремими молодими поціновувачами і його творчості, зокрема знакового в його доробку роману «Собор», які вихолощували глибинний його

філософський зміст, оголошували митця апологетом радянської системи. Особливо прикро Олесю Гончару було від того, що до цієї вульгарно-соціологічної критики долучилися й крайові газети та журнали, а серед них і ті, з якими він співпрацював тривалий час. Упродовж двадцяти років антисоборної кампанії, ініційованої верхніми ешелонами влади, митець фіксує у своєму щоденнику роздуми про участь у ній ЗМІ. «Цькування „Собору”, ... нападки організовані штучно, підігріті „згори”», — відзначає письменник (Гончар, 2004b, с. 543). Типову ситуацію тиску на редакції та слабкодухості редакторів описано так: «Спочатку обласні газети „Зоря” й „Прапор юності”, марганецька міська газета виступили зі схвальними оцінками на цей твір. А вже через місяць на одній із нарад, де були присутніми секретарі низових парторганізацій Дніпропетровщини, відповідальні працівники преси, секретар обкому КП України т. Ватченко затаврував ганьбою всі ці рецензії і дав команду пресі „довести читачам”, що „рабочий клас” Дніпропетровщини „не приймає „Собора”». Відразу ж газети обласні зарясніли, як май грушами, „мнєнями” рабочих о „Соборе”. Так, лише „Зоря” протягом двох тижнів організувала три брутальні й безпорадні „рецензії”, про що свідчить їхня чотиристарядкова лайка і стільки ж лишилось невидрукованим. А листи відгуки, листи-протести робітників і трудової інтелігенції проти обпльовування автора „Собору” редактор П. Орлик і завідуючий відділом листів Я. Новак „строжайше” тримали в секреті» (Гончар, 2004b, с. 175–176).

У щоденниковому записі від 26 травня 1968 р. Олесь Гончар розповідає «анекдотичну» історію, яка трапилася в його родині: «Криворізька газета „Червоний гірник” (звичайно, за вказівкою з області) теж, щоб не відстати, дала статтю, грубу, „чорносотенну”, як висловився один знайомий. І мало цього — редактор газети свій опус надсилає нам на домашню адресу (це теж дніпропетровський стиль: усі газети з погромницькими статтями вони підкидають там моїм родичам, навіть хворим, щоб завдати удару ще й із цього боку). І ось цей криворізький хам шле свою газету нам додому. Валя (дружина Олесь Гончара. — В. Г.) прочитала, розсердилась — і газету в конверт з припискою: „Повертаю вам газету з вашою наклепницькою статтею, бо вважаю, що вона не варта, щоб її читав О. Г.”. Підписалася — дружина такого-то — і відправила в Кривий Ріг» (Гончар, 2004b, с. 20).

На початку 90-х років до політично інспірованих нападок на Олесь Гончара додалися ще й голоси новоявлених критиків-постмодерністів, які намагаються «знову — вкотре вже! — доруйнувати те, що не вдалося ватченкам та грушецьким» (Гончар, 2004с, с. 393). Так, у 1992 році, на 24 році антисоборної кампанії шельмувати письменника за роман «Собор» розпочав український літературно-мистецький журнал «Авжеж», який виходив у Житомирі з 1990 до 1998 року. Пись-

менник дуже болісно сприймав «житомирську бридоту» («Але хтось їх нацьковує, фінансує, дає папір (коли київські газети ледь животіють)?»). Випад «житомирських пігмеїв», «групки хуліганів» письменник оцінював набагато глибше за особисті амбіції, а саме: як наклеп на демократичну інтелігенцію, яка «упродовж років робила все, щоб ненависна імперія розвалилася», на літературу, що «своїми соборами готувала цей тріумфальний Референдум — найбільшу, справді історичну перемогу нації». У діяльності редакції «Авжеж» Олесь Гончар вбачав прояви «літературного СНІДу — зарази, що руйнуватиме моральну імунну систему нації» (Гончар, 2004с, с. 393–394).

Водночас Олесь Гончар захоплюється мужністю й благородством тих редакторів, і журналістів, котрі ризикуючи своїм благополуччям, сміливо стали на захист роману «Собор»: «Редактора місцевої газети „Дзержинець” т. Івашину притискували виступити з критикою, а старий журналіст відмовився. Казав на бюро, що в книжці написана правда, а проти правди виступати не буде. Його з доганою зняли з роботи за це...»; «Передали херсонську молодіжну газету зі статтею Миколи Братана „Собори душ супроти злиднів духу”. Автор мужньо й чесно розставив усі крапки над „і”. В Херсоні стаття, кажуть, викликала бурю, її передано по радіо» (Гончар, 2004с, с. 192).

Щоденниковий запис Олесь Гончара від 12.01.1982 р. засвідчує популярність крайових ЗМІ серед місцевого населення, як джерела інформації:

«Медсестра Валя, родом з Обухова. Малишка знала. Розповідає про свою матір: активістка була, невіруюча, а коли вмирала, заповіла покласти в домовину ціпочок, з яким ходила (бо пришкандибувала), окуляри, якими користувалась, та ще обухівську райгазету й „Київську правду”, бо хотіла й там знати новини про свій край...» (Гончар, 2004б, с. 500).

Слід докладніше сказати про ще один тематичний зріз зв'язків Олесь Гончара з крайовими ЗМІ: письменник черпав з обласної та районної преси теми для майбутніх публіцистичних творів. Так, у щоденниковому записі від 14.10.1987 р. він відзначив: «Молодіжна миколаївська газета розповідає про хлопчика, який під час розгулу „відмовлянь” (єдиний в класі не захотів відмовитись від вивчення рідної мови. Як не тиснули на нього — вистояв. Хотілось би мати дух того хлопчика!» (Гончар, 2004с, с. 166).

Факт міцності духу хлопчика з півдня України, що єдиний у школі «не захотів зректися рідного слова» та «як його не вмовляли, на нього тиснули звідусіль,... одначе хлопчик, ніби той Галілей, стояв на своєму», про який письменник дізнався з обласної газети, вразив Олесь Гончара. А під час підготовки до виступу перед учасниками наукової конференції, яка проходила в Київському університеті 8 квіт-

ня 1988 року, опублікованого під заголовком «Степове хлоп'я, що дає урок дорослим» (Гончар, 2012, с. 698–703), Олесь Гончар вводить цей факт до тексту в ролі вагомої сюжетотворчої деталі, що коректує ідейний зміст промови, «цементує» усі складові композиційної структури. Філігранно мотивована прагматика цієї художньо-публіцистичної деталі, концептуальний зміст якої виражений у тезі «юний степовик, який сьогодні дає урок синівської вірності багатьом» налаштовує науковців, педагогів і студентів на конструктивну розмову про моральні, культурні, екологічні проблеми, породжені відступництвом від духовної спадщини, народу, носієм якої є мова.

Щоденниковий запис від 6 лютого 1991 року подає ще один приклад того, як факт, почерпнутий з районної газети, змушує письменника взятися за перо публіциста: «Ніна (двоюродна сестра, працює вчителькою в Шенгурах) надіслала кобеляцьку газету „Колос“, у якій за 26 січня ц. р. надруковане інтерв'ю з тим депутатом і костоправом Касьяном, що на з'їзді в Кремлі паплюжив демократів України, зокрема учасників студентського голодування. Тепер він, скоріш усього з інспірації органів чи партократів, зводить наклеп на мене. Запевняє читачів — моїх земляків — у тому, що він „пам'ятає“ ті часи, коли я „офіційно відмовився (розбивка автора. — В. Г.) від свого „Собору“... Отакий „мислитель“. Безперечно, працює за чиїмось сценарієм, бо цькування звідусіль уже почуваю цілком організоване. Пишу відповідь, дам у „Літературну Україну“». Через два дні Олесь Гончар відзначив: «Написав відповідь тому кобеляцькому Касьяну. Рогоза (головний редактор „Літературної України“) схвалив, обіцяє дати в найближчому номері... У репліці я навів той епізод, коли мене за дорученням Політбюро чотири години підряд „мурижили“ в ЦК, домагаючись, щоб я „переробив „Собор“, тобто щоб сам знівечив його, вийняв з нього душу» (Гончар, 2004с, с. 341).

Так народилася проблемна з елементами полемічної публіцистична стаття «З приводу одного інтерв'ю», пов'язана із захистом чистоти громадянських побуджень автора «Собору», який за жодних обставин від твору свого не відмовлявся.

Працюючи над темою «Олесь Гончар і крайові ЗМІ», авторка цієї розвідки натрапила в інтернеті на публіцистичну статтю Володимира Резніка «Клятва Олесь Гончара», опубліковану в міській нікопольській газеті «Перспектив Трубников» (Резнік, 2017). Подані в ній відомі сторінки біографії письменника, доповнені документальними свідченнями очевидців його бойового шляху («Олесь Гончар не був стороннім спостерігачем, він сам героїчно воював. Про це говорять його нагородні листи») та їх роздумами про прототипів героїв роману «Прапороносці», спогадами про співпрацю Олесь Гончара з дивізійною фронтовою газетою. Розповідь Володимира Резніка спови-

та ліризмом і шанобливим ставленням до письменника. Актуальною є публікація цієї статті у час, коли в українському суспільстві окреслилася тенденція «декомунізації», і поряд з актами перейменування вулиць, переписування української історії заявили про себе наміри списати й класику цієї непростой доби, той пласт культури, що живив інтелектуальний і національний дух народу, готував проголошення незалежності України. Не минув цієї участі й Олесь Гончар та знаковий не лише у його творчості, а й у історії української літератури роман «Прапорносці». Оприлюднення статті Володимира Резніка на сторінках нікопольської міської газети «Перспект Трубников» з рекламною припискою «Стаття подана в кращій газеті Нікополя... Передплачуйте газету...» означає духовні вектори концепції цього видання, указує на те, що творчість Олеся Гончара не підвладна моральній девальвації, скороминущим політичним та ідеологічним вимірам.

Висновки

1. Уперше системно й ґрунтовно досліджено зв'язки Олеся Гончара з крайовими ЗМІ, що не лише означило маловідомі факти його біографії, а й посприяло введенню інтерпретації сторінок історії української журналістики в координати ХХ ст. Раціонально дібрані методи дослідження (контент-аналіз, історичний, системний, аксіологічний, статистичний, біографічний) допомогли розкрити його завдання: здійснити вибірку теоретичного та емпіричного матеріалу, пов'язаного з темою, та систематизувати його; реалізувати історичний аспект, який сприяв логічному викладу змісту статті у зв'язку із суспільно-політичними та культурологічними чинниками; підкріпити теоретичні положення статистичними фактами; вказати на причетність Олеся Гончара до історії національних медій.

2. Дослідження тривалих зв'язків Олеся Гончара з крайовими ЗМІ розкривають такі їхні функції в різний історичний період, як пізнавальна, що проектує діяльність місцевої преси на розкриття історії та культури краю й збереження етнічних особливостей; інтеграції — гуртування спільноти навколо актуальних проблем, зокрема, збереження історичної пам'яті та функціонування української мови, шанобливого ставлення до літературної класики та захисту її від вульгарно-соціологічного «переписування» та «перечитування»; соціалізації — пропаганди духовних цінностей, здатності протистояти проявам сваволі влади та цензури. Незмінними залишаються переконання автора в тому, що місцева преса, як і журналістика загалом, має бути голосом справедливості, совісті, нести людям слово чесне й правдиве, сприяти процесам оновлюючого й прогресивного розвитку суспільстві.

3. Готуючи тексти привітань, адресованих редакціям обласних та районних газет і журналів, Олесь Гончар ставиться з відповідаль-

ністю до слова, як і до будь-якого літературного твору, що виходив з-під його пера. Семантичні горизонти мовних засобів (топоніми, імена історичних осіб, суспільно-політична лексика) пов'язані з регіональним змістом. Усвідомлюючи таку рису привітання, як лаконізм, письменник вдумливо підходить до використання прагматичних можливостей метафор, які, вказуючи на рід занять краян, виступаючи знаками історії і культури, формують емоційно-образний фон твору, що полегшує усвідомлення читачем своєї причетності до великих подій у державі.

4. Факти, почерпнуті Олесем Гончаром з крайової преси, спонукали його до написання публіцистичних творів. У майстерні письменника вони переростають у вагому публіцистичну деталь, що коректує і визначає концептуальний зміст тексту, його жанрові та аксіологічні орієнтири, виступає оригінальним та ефективним засобом формування громадської думки навколо насущних проблем буття українського народу в другій половині ХХ століття.

5. Сучасні крайові ЗМІ, друкуючи публіцистичні й літературно-критичні статті про творчість Олеся Гончара та спогади про нього, сприяють пропаганді його духовного спадку, розставляють логічно виважені й морально зорієнтовані акценти в полеміці навколо поста-ті письменника та його літературної й громадської діяльності.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

Галич, В. М. (2004). *Олеся Гончар — журналіст, публіцист, редактор: еволюція творчої майстерності*. Наукова думка.

Галич, В. М. (2015). *Семіотика інтертекстуальності публіцистичного твору: соціально-комунікативна реценція*. Луганський національний університет імені Тараса Шевченка.

Галич, В. М. (2017). *Жанрова система публіцистики Олеся Гончара в координатах доби*. Видавництво Львівської політехніки.

Голубов, О. (2018, 23 вересня). «Кримська світлиця»: боротьба за існування. *Кримська світлиця*. <https://ua.krymr.com/a/krymska-svitlytsya-borotba-za-isnuvannya/29505115.html>.

Гончар, О. (1982, 2 лютого). Слово до тавричан. *Нова Таврія*.

Гончар, О. (1988, 2 вересня). Вітаю вас, дорогі степовики. *Кіровоградська правда*.

Гончар, О. (1989, 5 серпня). До вінницької «Світлиці». *Вінницька правда*.

Гончар, О. (1992a). Вітаю «Літературний Львів»! *Літературний Львів*, 1.

Гончар, О. (1992b, 31 грудня). «Кримській світлиці». *Кримська світлиця*.

Гончар, О. (1993). Буяйте, квітуйте! *Русалка Дністрова*, 3.

Гончар, О. (2004a). *Щоденники* (Т. 1: 1943–1967). Веселка.

Гончар, О. (2004b). *Щоденники* (Т. 2: 1968–1983). Веселка.

- Гончар, О. (2004с). *Щоденники* (Т. 3: 1984–1995). Веселка.
- Гончар, О. (2012). *Твори у 12 т.* (Т. 9, Кн. 1). Наукова думка.
- Дроздова, А. В. (2012). Авторське редагування художнього твору в параметрах соціального простору і соціального часу: творча лабораторія Олеса Гончара. (Дисертація кандидата наук із соціальних комунікацій). Класичний приватний університет, Запоріжжя.
- Кучевська, О. С. (2009). Саморедагування Олесем Гончаром публіцистичного твору: модифікація, прагматика, інтерпретація. (Дисертація кандидата наук із соціальних комунікацій). Класичний приватний університет, Запоріжжя.
- Луцюк, І. (2014). Регіональні ЗМІ в сучасному суспільстві: функції, завдання та проблеми. *Вісник Львівського університету. Серія Журналістика*, 39, 152–157.
- Паславський, І. І. (2007). Місцева офіційна преса: обтяжливе минуле і невизрадне майбутнє. *Вісник Львівського університету. Серія Журналістика*, 30, 242–252.
- Резнік, В. (2017, 25 мая). Клятва Олеса Гончара. *Перспект Трубников*.
- Сироїд, І. В. (2009). *Громадсько-політична діяльність Олеса Гончара*. (Автореферат дисертації кандидата історичних наук). Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ.
- Соков, А. (2019, 3 жовтня). Одну з районних газет на Херсонщині перейменують на честь роману Гончара. *Новий день*. <https://newday.kherson.ua/odnu-z-rajonnih-gazet-na-hersonshhini-perejmenujut-na-chest-romanu-gonchara/>
- Степаненко, М. І. (2010). *Літературний простір «Щоденників» Олеса Гончара*. АСМІ.
- Ульянова, К. М., & Максименко, О. Л. (2016). *Регіональна журналістика: історичні уроки*. А. Андрющенко.
- Фінклер, Ю. (2003). Регіональна преса України в контексті соціального замовлення аудиторії. *Наукові записки Інституту журналістики*, 11, 170–173.
- Фурса, О. О. (2008). Глобалізм та регіоналізм в сучасному соціальному просторі. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*, 34, 222–230.
- Щербак, Ю. (1988, 3 апреля). Собор души человеческой. *Правда*.
- Юренко, О. (1978). З берегів юності. *Україна*, 52, 10–11.

REFERENCES

- Drozdova, A. V. (2012). Avtorske redahuvannia khudozhnoho tvoruu v parametrah sotsialnoho prostoru i sotsialnoho chasu: tvorcha laboratoriiia Olesia Honchara [Author's editing of a work of art in the parameters of social space and social time: Oles Honchar's creative laboratory]. (PhD Dissertation). Classical private university, Zaporizhzhia [in Ukrainian].
- Finkler, Yu. (2003). Rehionalna presa Ukrainy v konteksti sotsialnoho zamovlennia audytorii [Regional press of Ukraine in the context of social order of the audience]. Scientific Notes of the Institute of Journalism, 11, 170–173 [in Ukrainian].
- Fursa, O. O. (2008). Hlobalizm ta rehionalizm v suchasnomu sotsialnomu prostori [Globalism and regionalism in the modern social space]. Humanities bulletin of Zaporizhzhia state engineering academy, 34, 222–230 [in Ukrainian].

- Halych, V. M. (2004). Oles Honchar — zhurnalist, publitsyst, redaktor: evoliutsiia tvorchoi maisternosti [Oles Honchar — journalist, publicist, editor: the evolution of creative skills]. *Naukova dumka* [in Ukrainian].
- Halych, V. M. (2015). Semiotyka intertekstualnosti publitsystychnoho tvoruu: sotsialno-komunikatyvna retseptsiia [Semiotics of intertextuality of a journalistic work: socio-communicative reception]. *Luhansk Taras Shevchenko National University* [in Ukrainian].
- Halych, V. M. (2017). Zhanrova systema publitsystyky Olesia Honchara v koordynatakh doby [Oles Honchar's genre system of journalism in the coordinates of the day]. *Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki* [in Ukrainian].
- Holubov, O. (2018, September 23). «Krymska svitlytsia»: borotba za isnuvannia [«Krymska svitlytsia»: the struggle for existence]. *Krymska svitlytsia*. <https://ua.krymr.com/a/krymska-svitlytsya-borotba-za-isnuvannya/29505115.html> [in Ukrainian].
- Honchar, O. (1982, February 2). Slovo do tavrychan [A word to the Taurians]. *Nova Tavriia* [in Ukrainian].
- Honchar, O. (1988, September 2). Vitaiu vas, dorohi stepovyky [Congratulations, dear steppe dwellers]. *Kirovohradska pravda* [in Ukrainian].
- Honchar, O. (1989, August 5). Do vynytskoi «Svitlytsi» [To Vinnytsia «Svitlytsia»]. *Vinnytska pravda* [in Ukrainian].
- Honchar, O. (1992a). Vitaiu «Literaturnyi Lviv»! [Congratulations «Literary Lviv»!]. *Literaturnyi Lviv*, 1 [in Ukrainian].
- Honchar, O. (1992b, December 31). «Krymskii svitlytsi» [To «Krymska svitlytsia»]. *Krymska svitlytsia* [in Ukrainian].
- Honchar, O. (1993). Buiajte, kvituite! [Abound, flourish!]. *Rusalka Dnistrova*, 3 [in Ukrainian].
- Honchar, O. (2004a). *Shchodennyky* [Diaries] (Vol. 1: 1943–1967). *Veselka* [in Ukrainian].
- Honchar, O. (2004b). *Shchodennyky* [Diaries] (Vol. 2: 1968–1983). *Veselka* [in Ukrainian].
- Honchar, O. (2004c). *Shchodennyky* [Diaries] (Vol. 3: 1984–1995). *Veselka* [in Ukrainian].
- Honchar, O. (2012). *Tvory u 12 t.* [Works in 12 volumes] (Vol. 9, Book 1). *Naukova dumka* [in Ukrainian].
- Kutsevskaya, O. S. (2009). Samoredahuvannia Olesem Honcharom publitsystychnoho tvoruu: modyfikatsiia, prahmatyka, interpretatsiia [Oles Honchar's self-editing of a journalistic work: modification, pragmatics, interpretation]. (PhD Dissertation). *Classical private university, Zaporizhzhia* [in Ukrainian].
- Lutsiuk, I. (2014). Rehionalni ZMI v suchasnomu suspilstvi: funktsii, zavdannia ta problemy [Regional media in modern society: functions, tasks and problems]. *Visnyk of the Lviv University. Series Journalism*, 39, 152–157 [in Ukrainian].
- Paslavskiy, I. I. (2007). Mistseva ofitsiina presa: obtiazhyve mynule i nevyrazne maibutnie [Local official press: burdensome past and vague future]. *Visnyk of the Lviv University. Series Journalism*, 30, 242–252 [in Ukrainian].
- Riezniuk, V. (2017, May 25). Kliatva Olesia Honchara [Oles Honchar's oath]. *Prospekt Trubnikov* [in Ukrainian].

- Syroid, I. V. (2009). Hromadsko-politychna diialnist Olesia Honchara [Socio-political activity of Oles Honchar]. (Abstract of PhD Dissertation). Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv [in Ukrainian].
- Shcherbak, Yu. (1988, April 3). Sobor dushi chelovecheskoi [Cathedral of the Human Soul]. Pravda [in Russian].
- Sokov, A. (2019, October 3). Odu z raionnykh hazet na Khersonshchyni pereimenuiut na chest romanu Honchara [One of the district newspapers in the Kherson region will be renamed in honor of Honchar's novel]. Novyi den. <https://newday.kherson.ua/odnu-z-raionnih-gazet-na-hersonshhini-perejmenujut-na-chest-romanu-gonchara/> [in Ukrainian].
- Stepanenko, M. I. (2010). Literaturnyi prostir «Shchodennykiv» Olesia Honchara [Literary space of Oles Honchar's «Diaries»]. ASMI [in Ukrainian].
- Ulianova, K. M., & Maksymenko, O. L. (2016). Rehionalna zhurnalistyka: istorychni uroky [Regional journalism: historical lessons]. A. Andriushchenko [in Ukrainian].
- Yurenko, O. (1978). Z berehiv yunosti [From the shores of youth]. Ukraina, 52, 10–11 [in Ukrainian].

УДК 821.161.2–94Єфремов

Громадсько-політичні та літературно-художні періодичні видання в юнацькому щоденнику С. Єфремова

Олександр ГАЛИЧ

д-р філол. н., проф.

Національний університет
водного господарства
та природокористування

вул. Соборна, 11,
33000, Рівне, Україна

e-mail: halich48@ukr.net

ORCID ID 0000-0002-5926-0726

© Галич О., 2020

Процеси глобалізації у світі, які заявили про себе на межі ХХ–ХХІ століть, суттєво вплинули на літературний процес: художня література стала помітно втрачати свої позиції, її стрімко почала витісняти документальна література, до якої належить мемуаристика, котра має достатньо розвинену жанрову систему, одним із провідних жанрів якої є щоденник. Поступово цей жанр літератури non fiction став виходити з периферії наукових студій. Щоденник С. Єфремова, що досі був маловідомим юнацьким твором ученого, уможливив краще зрозуміти його постать, формування світоглядних позицій, засвідчив коло періодичних видань, які він читав.

Метою статті є з'ясування кола періодичних видань, які регулярно читав автор щоденника; визначення його симпатій та антипатій щодо тодішньої періодики в Росії та Австро-Угорщині; відзначення зародження співпраці з окремими журналами; простеження відстоювання україноцентричних позицій у полеміці з українофобами в російській періодиці, окреслення кроків щодо налагодження видавничої діяльності.

В умовах відсутності видань українською мовою в Росії, автор щоденника прагнув читати прогресивні російськомовні журнали й газети, зокрема «Русское Богатство», «Киевское Слово» (після змін у редколегії). За ініціативи С. Єфремова в Київській духовній семінарії була організована спілка, що колективно передплачувала прогресивні періодичні видання. Важливу роль у пробудженні національної свідомості українців мали львівські видання «Зоря», «Правда», «Дзвінок», з якими С. Єфремов прагнув налагодити співпрацю, де були надруковані його ранні художні й публіцистичні твори.

Юнацький щоденник С. Єфремова — це вдала проба пера майбутнього українського вченого, журналіста, публіциста, видавця, редактора, державного та політичного діяча, організатора науки в Україні.

Ключові слова: щоденник, журнал, газета, видавнича діяльність, публіцистика, полеміка, Сергій Єфремов.

SOCIAL-POLITICAL AND LITERARY-ARTISTIC PERIODICALS IN S. EFREMOV YOUTH DIARY

Oleksandr Halych

Doctor of Philology, Professor

National University of Water and Environmental Engineering

11, Soborna str., 33000, Rivne, Ukraine

e-mail: halich48@ukr.net

ORCID ID 0000-0002-5926-0726

Globalization processes in the world, which manifested themselves at the turn of the XX–XXI centuries, significantly affected the literary process: fiction began to lose its position, it began to be rapidly replaced by documentary literature, which includes memoirs, which has a well-developed genre system, leading genres of which is a diary. Gradually, this genre of non-fiction literature began to emerge from the periphery of scientific studies. S. Efremov's diary, which was still a little-known youth work of the scientist, allowed to better understand his figure, the formation of worldviews, testified to the range of periodicals he read.

The purpose of the article is to find out the periodicals range that the author of the diary regularly read; determining his likes and dislikes of the periodicals in Russia and Austria-Hungary at the time; outlining the origin of cooperation with individual magazines; tracing the defense of Ukrainocentric positions in the controversy with Ukrainophobes in Russian periodicals, outlining steps to establish publishing activities.

In the absence of Ukrainian-language publications in Russia, the diary's author sought to read progressive Russian-language magazines and newspapers, including "Russkoe Bogatstvo" ("Russian Wealth") and "Kievskoe Slovo" ("Kyiv Word") (after changes in the editorial board). At S. Efremov initiative, a union was organized at the Kyiv Theological Seminary, which collectively subscribed to progressive periodicals. An important role in awakening the national consciousness of Ukrainians was played by Lviv editions "Zorya" ("Star"), "Pravda" ("Truth"), "Dzvinok" ("Bell"), with which S. Yefremov sought to establish cooperation, where his early art and journalistic works were published.

S. Yefremov's youth diary is a successful first draft of a future Ukrainian scientist, journalist, publicist, publisher, editor, statesman and politician, organizer of science in Ukraine.

Keywords: diary, magazine, newspaper, publishing activity, journalism, polemic, S. Efremov.

Актуальність проблеми

Глобалізаційні процеси у світі на початку ХХІ століття засвідчили незворотні кардинальні зміни в літературі: звичайна художня література помітно втратила завойовані віками позиції, їй на зміну приходять документальна література, яку на Заході називають літературою non fiction. Одним зі складників такої літератури є мемуаристика, що має достатньо розвинену жанрову систему, одним із жанрів якої є щоденник. Документальна література тривалий час посідала другорядне місце в дослідженнях, перебуваючи на маргінесах історії. Тільки в останні десятиліття їй стали приділяти все більше уваги. Проте все ще щоденник як мемуарний жанр потребує більших зусиль науковців. Не винятком залишається й щоденник С. Єфремова. Один із його щоденників, написаний у 20-і роки минулого століття й опублікований на початку 90-х років, став одним із найкращих зразків цього мемуарного жанру в історії української літератури першої половини ХХ століття. Менш відомим є його юнацький щоденник, який автор вів у 1895 — на початку 1896 рр., під час завершення навчання в Київській духовній семінарії, що увійшов до книги «Щоденник. Про дні минулі (спогади)», упорядником і автором ґрунтовної передмови до якої став І. Гирич. Останній свідчить, що «напевно, таких щоденників, як за 1895 р. (великого формату на 223 с. (перший аркуш відсутній)... було щонайменше п'ять журналів, бо писалися вони від 1892 до 1896 р. Коли ж у 1896 р., після звинувачення в українофільській революційній діяльності, С. Єфремову довелося залишити стіни КДС (Київської духовної семінарії. — О. Г.), він спалив не всі щоденники, а лише чотири, залишивши для себе один» (Гирич, 2011, с. 9).

Постановка проблеми

Сергій Єфремов — один із найбільших українських вчених початку минулого століття. Виходець із духовного середовища (його батько був сільським священником у с. Пальчик, що на Черкащині), майбутній літературознавець отримав духовну та світську освіту: Уманська бурса, Київська духовна семінарія, Київський університет святого Володимира. Його наукові зацікавлення були різновекторними (монографічні дослідження творчості Марка Вовчка (1907), Тараса Шевченка (1914), Івана Франка (1913, 1926), Михайла Коцюбинського (1922), Івана Нечуя-Левицького (1924), Івана Карпенка-Карого (1924), Панаса Мирного (1928)). С. Єфремов є автором ґрунтовного історико-літературного дослідження, присвяченого еволюції української літератури, що було доведене ним до початку ХХ століття, «Історія українського письменства» (1911). Науковець залишив вагомий слід у видавничій діяльності, публіцистиці, політиці, державотворенні. Нас же цікавить мемуарна творчість С. Єфремова. Про його щоденник 20-х років, оприлюднений 1997 року, уже не раз пи-

сали дослідники. Однак щоденникові записи 1895–1896 рр. відомі набагато менше.

Стан вивчення проблеми

Щоденник за тисячолітню історію української літератури зазнав суттєвих трансформацій, модифікацій і жанрових видозмін, поки не перетворився в жанр сучасної документальної літератури. Про щоденник нам уже доводилося писати (Галич, 2005; 2006; 2008а; 2008b; 2008с; 2011а; 2011b; 2013; 2018), але твір цього жанру С. Єфремова досі, за рідкісним винятком (Іваницька & Єрмашов, 2013), залишався поза увагою дослідників. Однак про самого науковця написано чимало, особливо в роки незалежності України. Варто відзначити монографію О. Меленчук (2013), статті про щоденник 20-х років минулого століття Л. Масенко (Масенко, 2000а; 2000b), Л. Ткач, І. Шепетюк (2002), О. Чехівського (2004) тощо. Можна додати сюди і працю автора цих рядків (Галич, 2020).

Об'єкт вивчення

Юнацький щоденник С. Єфремова 1895 — поч. 1896 рр. є об'єктом цієї публікації. Серед багатьох інших проблем, порушених у цьому щоденнику, нас цікавить той аспект, який стосується громадсько-політичних та літературно-художніх видань, які стали лектурою майбутнього вченого, а також ті видання, з якими він розпочинав співпрацю, що підготувало ґрунт для участі його в створенні першого українського видавництва «Вік» і початку публіцистичної діяльності.

Завдання статті: на матеріалі юнацького щоденника С. Єфремова з'ясувати коло періодичних видань, які регулярно читав письменник; визначити його симпатії та антипатії щодо періодики; з'ясувати стан співпраці з окремими журналами в Росії та Галичині; простежити відстоювання україноцентричних позицій у полеміці з українофобами в російській періодиці, окреслити кроки щодо налагодження видавничої діяльності.

Вклад основного матеріалу

Щоденник С. Єфремова 1895 — поч. 1896 р. містить різноманітні записи, що стосуються окремих подій життя автора, атмосфери, яка панувала в Київській духовній семінарії, намірів отримати світську університетську освіту, стосунків у родині, кохання до Онисі Дурдуківської, зацікавленості українством, взаємин із відомими діячами українського національного руху, перших спроб пера. Так, у записі від 8 січня 1895 року С. Єфремов занотовує коло видань, передплатником яких став брат Онисі Іван: «Іван Федорович [Дурдуківський] з нового року став передплатником „Артиста”, „Вестника Европы”, „Мира Божьего” і (mirabili dictu!) „Русского обозрения”» (Єфремов, 2011, с. 63). В умовах, коли в царській Росії діяла заборона на видання українською мовою, національна інтелігенція читала російські газе-

ти й журнали. «Артист» видавався в Москві (1889–1895 рр.). Головним напрямом цього часопису було висвітлення театральної діяльності, публікація п'єс, але інколи в ньому друкувалися оповідання, мистецтвознавчі статті. «Вестник Европы» виходив у Санкт-Петербурзі до 1918 року. Це було ліберальне видання суспільно-політичного спрямування, що не цуралося й художньої літератури. «Мир Божий» — літературний і науково-популярний журнал, що також видавався в тодішній російській столиці. «Русское обозрение» — це московський журнал консервативного спрямування. У щоденнику С. Єфремов записав: «Я дуже здивувався, коли почув про „Русск [оє] обозр [енне]”, і рішив, що Ів [ан] Ф [едорович] тільки через те хоче передплачувати сей мерзенний журнал, що не знає його гаразд. Тим-то я підмовив Володимира (брата Івана Дурдуківського. — О. Г.), щоби він грошей на „Русск [оє] обозр [енне]” не посилав, а тепер збираюсь писати до Івана Федоровича і просити його, щоби замість „Русск [ого] об [озрення]” він передплачував „Русское богатство” або принаймні „Северный вестник”» (Єфремов, 2011, с. 63). «Русское богатство» — це достатньо відомий у Росії журнал, що виходив у Санкт-Петербурзі з 1876 по 1918 рік, час від часу змінюючи політичне обличчя. У період, коли писався щоденник С. Єфремова, журнал посідав народницькі позиції, боровся проти натуралізму й модернізму, зокрема такої його течії як символізм. Петербурзький «Северный вестник» у 90-і рр. XIX ст. був органом декадентів, у якому постійно друкувалися Д. Мережковський, К. Бальмонт, З. Гіппіус, Ф. Сологуб та інші відомі на той час російські письменники. Юний автор щоденника не без підстав уважав ці журнали більш прогресивними, а тому хотів, щоби брат його коханої передплачував саме їх.

Сам же С. Єфремов із друзями організував спілку, яка колективно передплатила на рік «Русское богатство», про що автор не без гордощів занотував 9 січня 1895 року: «... Через кілька днів ми будемо читати власне „Русское богатство”. Я дуже радий, що так обійшлося: може, деякі товариші вийдуть справді інтелігентними людьми; може, читання гарної книжки роздує ту іскру добра, яка жевріла в кожного з них» (Єфремов, 2011, с. 64).

Пізніше С. Єфремов повідав, яким чином членами спілки надається доступ до читання журналу: «„Русское богатство”, що передплачується спілкою моїх товаришів, читається по черзі» (Єфремов, 2011). Автор щоденника надзвичайно зрадів, коли надійшла його черга читати часопис: «Прийшла й моя черга й сьогодні одібрав я від клясного бібліотекаря першу книжку журналу. Кожному спілникові книжка дається на три дні, — більше ніхто не має права держати її в себе й повинен передати далі по черзі, хоч би й не прочитав сам» (Єфремов, 2011, с. 77–78). Згодом С. Єфремов занотував, що знову при-

йшла його черга читати «Русское богатство»: «Клясний бібліотекар дав мені другу книжку „Русского Богатства”» (Єфремов, 2011, с. 83). Тут же він повідомив про те, що коло його читацьких інтересів не обмежується цим журналом, а він регулярно переглядає ще низку інших видань: «З журналів я тепер читаю: „Русскую Мысль”, „Вестник Европы”, „Мир Божий”, „Киевскую Старину»» (Єфремов, 2011, с. 83). С. Єфремов продовжував регулярно стежити за публікаціями в журналі «Русское Богатство»: «Прочитав сьогодні ст [аттю] Мельшина „В мире отверженных” („Русск [о]е Бог [атство]»), що вразила мене так само, як колись книжка Кенана „Сибір»» (Єфремов, 2011, с. 147). Художні та публіцистичні твори він читав і в інших виданнях: «Дочитав сьогодні роман Станюковича „История одной жизни”, що друкувався в місячнику „Мир Божий»» (Єфремов, 2011, с. 152); «В київській часописі „Жизнь и Искусство” сьогодні єсть передрук із „Биржевых Ведом [остей]» статті Л. Толстого під титулом „Стыдно»» (Єфремов, 2011, с. 166).

Автор щоденника звернув увагу на петербурзьку газету «Неделя», що виходила з 1866 до 1903 року. Він розповів історію, як став читачем цього видання: «Сьогодні читав перше число часописі „Неделя”. Але попереду треба сказати, де взялася ся „Неделя”. Торік удалось заснувати спілку з моїх товаришів для передплати „Русск [о]го Богатства”. „Русск [о]е Богатство” було дуже корисне для нашої спілки: воно пробудило в них цікавість до наукових, суспільних і інших культурних справ, заставило їх (не всіх, звичайно) уважно оглянутись кругом себе і свідомо відноситись до того, що єсть навкруги. Взагалі можна сказати, що наслідки читання „Русск [о]го Богатства” досить великі, такі великі, яких ніхто не сподівався. На сей рік рішила спілка, що одного „Русск [о]го Бог [атства]” мало для неї й що треба передплачувати ще такий журнал, де була б разом і часопись. Вибрали „Неделю”. Треба сказати ще, що нашим слідом пішла і 4 кляса: там теж рішили передплачувати „Русскую Мысль” и „Мир Божий»» (Єфремов, 2011, с. 170–171).

Газета «Неделя» була заснована в російській столиці не без участі незабутнього українофоба П. Валусева, однак згодом стала більш демократичною, а в час, коли її став читати С. Єфремов, то достатньо поміркованою. До того ж, вона мала додаток — щомісячний літературний журнал «Книжки недели», у якому друкувалися художні романи та повісті, а згодом і подорожні та біографічні нариси, критичні твори. Саме про додаток до газети йдеться в нотатках С. Єфремова: «Звертаюсь знов до „Недели”. Перше число зробило на мене добре вражіння: статі по своєму змісту й напряду варті великої уваги. Меж иншим єсть замітка про те, як вороже, як недобре відноситься уряд до українського питання, забороняючи ширитись і розвиватись українській літературі. Швидко до мене дійде перша книжка „Неде-

ли” (сі книжки виходять, яко додаток до „Недели” і складають із себе звичайний місячник). Нетерпляче дожидаю сієї книжки: зміст її, здається, дуже цікавий» (Єфремов, 2011, с. 171).

У щоденнику згадується повідомлення про заборону столичної газети «Русская жизнь», що видавалася з 1890 до 1895 року в Санкт-Петербурзі. Заборона була здійснена на високому державному рівні: «Прийшла звістка, що часопись „Русскую жизнь” заборонено радою міністрів із Побідоносцевим на чолі. „Русская жизнь” — се одна з кращих російських часописів; прапор її був: „люди — братья; их долг — жить у мире, во взаимной помощи и в стремлении к благу общему”. Можна сказати, що напрямок сієї часописі цілком відповідав тим словам, які вона написала на своєму прапорі: вона завжди говорила правду у вічі „сильним мира сего”, вона не курила перед ними фіміаму, а виявляла справжні потреби русского народу. Звичайно, що такий напрямок не вподобався людям, що не бажають чути про себе правду» (Єфремов, 2011, с. 69). Обер-прокурор Святійшого Синоду К. П. Побідоносцев, ім'я якого згадує в щоденнику С. Єфремов, був впливовою фігурою в державному управлінні Російської імперії, хоча й не очолював уряд, як це може бути тлумаченим у записі в щоденнику. До того ж, дев'ятнадцятилітній його автор не знав про справжню причину заборони газети, тому він наводить чутки, які поширювалися в середовищі інтелігенції: «За що її, власне, заборонили, — трудно сказати; багато про се говорять, але певного нічого не відомо. Найбільш мені доводилось чувати, що „Русская жизнь” в одному з останніх чисел зачепила деяких міністрів; вони обурились проти неї й порішили заборонити її» (Єфремов, 2011, с. 69). Звістка про заборону видання обурила С. Єфремова, він задумався над тим, з чого ж він далі буде черпати правдиву інформацію: «Яку часопись тепер буду я читати? Далєбі, нема чого» (Єфремов, 2011, с. 70).

Подальші записи в щоденнику свідчать про намір С. Єфремова підготувати реферат про Шевченка. Для цього він вирішив звернутися за допомогою до О. Кониського, українського письменника і громадського діяча, який мав бібліотеку українських видань, у тому числі й галицьких. Автор щоденника прагнув пошукати матеріали про Шевченка в журналі «Киевская старина», що видавався російською мовою, але й містив окремі матеріали історико-етнографічного та літературного характеру українською. Також його цікавили львівські журнали «Зоря» та «Правда», де було чимало статей історико-літературного характеру, у тому числі і про Шевченка: «Сьогодні зібрався я піти до Олександра Яковлевича. Задумавши писати реферат на тему: „Шевченко по народним переказам”, я нізвідкіль не міг добути матеріалів, що потрібні для мого писання. Матеріали розкидані по „Київ [сь]кій Старині”, „Правді” й „Зорі”. Лотоцький порадив мені піти до

О [лександра] Я [ковлевича], кажучи, що в його можна скористуватись „Правдою” й „Зорею”. Так отсе й пішов я сьогодні. „Правди” й „Зорі” в О [лександра] Я [ковлевича] якраз тепер нема: позичив комусь» (Єфремов, 2011, с. 70).

Кілька записів С. Єфремова свідчать про власні спроби налагодити контакти з тодішніми журналами. Одна із таких спроб була пов'язана з перекладацькою діяльністю майбутнього академіка: «Якось я згадував, що треба було б знайомити російську публіку з творами українських письменників. На перший раз вибрав я з Франка невеличке оповідання: „Schön Schreiben” і почав перекладати його на російську мову. Сьогодні скінчив переклад. Треба тільки виправити його та й послати до якого-небудь російського журналу. Сей переклад пошлю в „Мир Божий”. Як тільки надрукують, тоді вже можна буде перекласти щось більше і краще» (Єфремов, 2011, с. 77).

Щоденник відображає й перші власні спроби молодого автора в царині художньої літератури. З цього приводу С. Єфремов радився із Земляком (у примітках до публікації щоденника зазначено, що це не встановлена особа (Єфремов, 2011, с. 177). — О. Г.), якому він показував рукописи невеликих власних творів: «... Земляк прочитав ті оповідання, котрі я давав йому („Пригода з молодими рибалками”, „Пожежа” й „Жид”). Вони йому сподобались, і, зробивши деякі зауваги, Земляк звернув мені їх із радістю послати до „Дзвінка” й „Зорі» (Єфремов, 2011, с. 79). Заручившись підтримкою Земляка, С. Єфремов вирішив надіслати до згаданих видань: «Попробую; може, надрукують. Треба тільки виправити їх трохи, бо в деяких місцях вони досить-то поганенькі: писав я їх нашвидку, меж іншим» (Єфремов, 2011, с. 79). Згодом С. Єфремов знову згадує Земляка, котрий пообіцяв йому допомогти в друці цих оповідань, котрі збирався надіслати до львівських «Зорі» та «Дзвінка». Останній журнал призначався для дітей і молоді й видавався двічі на місяць: «Був у Земляка і відніс ему свої оповідання. Земляк обіцяв зараз же відіслати до редакції „Зорі” і „Дзвінка»» (Єфремов, 2011, с. 82). Із записів у щоденнику видно, що С. Єфремов цінував поради щодо власної творчості, які йому давав Земляк і охоче з ним радився, оскільки вважав його за авторитетну й компетентну людину.

Мемуари С. Єфремова дають підставу зробити припущення, що Земляк у щоденнику автора є ніхто інший як О. Лотоцький, у майбутньому відомий український громадський діяч, письменник, публіцист, вчений: «Хотілося писати щось таке, що було б впливом самого внутрішнього чуття, задовольняло власний потяг до творчості. Планів, кажу, було багато, фантазія працювала: були в мене сюжети романів, повістей, оповіданні за той же самий період 1893 — 1896 рр. Я писав їх і складав у шухлядку й тільки згодом наважився дещо по-

казати О. І. Лотоцькому (треба О. Г. — О. Г.) Він поставився до цих дитячих спроб дуже прихильно, зробивши свої уваги, виправки, і з того й було два нариси з дитячого життя в „Дзвінку” та одне оповідання („Жид”) у „Зорі” — усі за 1895 рік» (Єфремов, 2011, с. 383). О. Лотоцький був на понад 6 років старшим за С. Єфремова, хоча разом із ним навчався в Київській духовній семінарії. Разом вони брали участь у заснуванні й роботі видавництва «Вік».

Запис від 13 квітня 1895 року говорить про те, що Земляк дав С. Єфремову завдання: «Написати для „Записок наук [ового] товар [иства] ім. Шевченка” рецензію на книжечку, що недавно вийшла в Одесі, „Шевченко — друг семьи”» (Єфремов, 2011, с. 91). Оскільки юнак досі рецензій не писав, то в щоденнику він відобразив власні вагання з цього приводу, оскільки досі лише фіксував свої враження від прочитаних книжок.

Щоденник свідчить, що С. Єфремов отримав замовлення від «Зорі» на театральну рецензію: «Один із громадян П. [?] просить мене написати для „Зорі” рецензію на гру артистів українського драматичного товариства, що отсе давало вистави в Києві, і на ті п’єси, які ставили вони» (Єфремов, 2011, с. 103). Запис від 16 травня 1895 року відтворює сумніви юнака, який вагається, чи братися йому за цю справу: «Рецензію на гру написати трудно: гра завжди була така гарна, артистична, що трудно забути її й те вражіння, яке викликала вона» (Єфремов, 2011, с. 103). Подальший зміст цього запису передає непевність автора і водночас показує, що він добре вміє аналізувати театральні вистави, зазначаючи, що не завжди в поганій грі винні актори, «вони мусять грати часом видимо погану п’єсу, бо кращої нігде взяти через цензурні утиски» (Єфремов, 2011, с. 104). Врешті решт С. Єфремов відмовився від пропозиції написати театральну рецензію. Говорячи про українську драматургію, С. Єфремов справедливо писав: «Карпенку-Карому не везе: у Росії його дуже мало читають і знають, бо творів його, окрім 4 драм, не надруковано, достати ж „Зорю” або „Правду”, де вони друкувались, досить трудно, та ще в наші часи» (Єфремов, 2011, с. 131).

7 липня 1895 року автор щоденника заявив про намір «зреферувати студію Вахтерова (педагога, діяча народної освіти. — О. Г.) з „Русской Мысли”, що може бути цікавою для громадян; ся студія дає соціально-культурні факти, яких обминать не приходиться, а тим більш у нашій громаді, де ще не замовкли змагання про радикалізм і народовництво» (Єфремов, 2011, с. 120). І тут же, С. Єфремов задекларував намір: «... Написати кілька популярних оповідань для „Дзвінка”, невеличких по обсягу й легеньких по змісту, щоби кожна дитина могла розуміти їх» (Єфремов, 2011, с. 121). Із запису стає зрозумілим, що його автор хоче написати ще кілька творів цього жанру, а також закінчити повість, роботу над якою вже розпочав раніше. Закінчу-

ється запис словами: «Нарешті, я сьогодні почав перекладати на російську мову з „В поті чола” Франка (збірки оповідань із життя робітників 1890 р. — О. Г.) оповідання „На дні”. Переклад „Schön Schreiben” я послав до „Мира Божьего”, але відповіді звідтіль і досі не маю ніякої. Се тим, певне, що я мало пильнував над перекладом і із цієї причини він був зроблений не досить старанно й добре, та й сам „Schön Schreiben” ледве чи сподобався редакції: я переклав його тільки тим, що воно невеличке на обсяг і роботи коло його не багато» (Єфремов, 2011, с. 121).

Кілька записів у щоденнику стосувалися релігійних журналів, один із яких видавала Київська духовна семінарія. С. Єфремова обурювала реакційна позиція «Руководства для сельских пастырей», що в публікаціях на своїх сторінках неприкрито декларувала вірнопідданість російському самодержавству: «І сміх, і горе! „Руководство для сельских пастырей”, журнал, що видає Київська Семінарія й собі почало говорити про політику, та ще і як говорити! Тільки послухай! „Православие как опора самодержавия”, „Святой Александр Невский и Александр III”, „Торжество веры в торжестве самодержавия”, — ось заголовки сих „політичних” студій „Руководства”. Яким від них духом тхне, се вже видно й так, — се дух „Гражданина”, „Московских ведомостей” і інших органів „нашей сохрнительной печати»» (Єфремов, 2011, с. 85). Автор щоденника порівнює журнал духовної семінарії з найреакційнішими періодичними виданнями Російської імперії.

Щодо духовенства, а його життя С. Єфремов знав досконало, він зауважив: «Взагалі духовенство наше не любить читати „светских” журналів і передплачує іноді тільки „Ниву” та „Свет” і то більше тим, що вони надто вже дешеві» (Єфремов, 2011, с. 125).

Вересневі записи в щоденнику свідчать про початок видавничої діяльності, у якій активну роль відіграв С. Єфремов, що згодом переросла в створення першого українського видавництва «Вік»: «Було складено до 30 рукописей до друку, з них 4 вже надруковано, 6 одержало вже цензурний дозвіл, а решта або заборонена, або ще чекає своєї черги в цензурі» (Єфремов, 2011, с. 133). Автор щоденника добре розумів, що 4 надруковані книжки, це зовсім мало, але це був лише початок, подальші роки показали зростання літератури українською мовою, яка пробуджувала національні почуття в середовищі українців. 7 вересня С. Єфремов занотував, що йому було доручено складати книжки для народного читання. Для цього автор щоденника взяв на себе зобов’язання переглянути публікації у львівській «Зорі» та альманасі «Складка», що виходив у Харкові, а останнє число в Санкт-Петербурзі. 4 жовтня 1895 року С. Єфремов занотував: «Була збірка літературна: принесено 5 рукописів. Миж иншим і я зложив один збірничок, куди увійшло три речі: „Не до пари” Марка Вовчка, „Вовк та ягня” Глі-

бова й „Пожежа” Олельковича. Завтра буде послано до цензури» (Єфремов, 2011, с. 143). 2 листопада того ж року автор щоденника зазначив, що на заваді створення видавництва й налагодження випуску книжок українською мовою «найбільш визначається грошова справа» (Єфремов, 2011, с. 151). Оскільки серед учасників зібрань, що відбувалися у Д. Антоновича, не було людей багатих, то це суттєво гальмувало розвиток видавничої справи.

Чимало записів у щоденнику містять роздуми з українського питання. Зміни в складі редакції «Киевского Слова» принесли С. Єфремову надію на краще: «Сьогодні дуже здивувала мене київська часопись „Киевское Слово”. Обличчя сього „Слова” зовсім відмінилось сьогодні, та й не одно тільки обличчя, а й самий зміст. В оголошенні сказано, що з 1 жовтня часопись придбала нових співробітників і відповідно сьому міняє свій напрям. Меж співробітників найменовано В. Б. Антоновича, Гамалія, Науменка, Старицьку й деяких інших свідомих українців. Се подає надію, що „Киевское Слово” може зробитись органом українців, ширити меж читачами ті принципи, які дорогі для кожного свідомого українця, будити наше національне самопізнання (Єфремов, 2011, с. 142–143). І далі автор щоденника зазначив:... Дай Боже, щоби „Киевское Слово” справді стало органом українців і помалу звелось на „Київське слово»» (Єфремов, 2011, с. 143).

15 січня 1895 року С. Єфремов згадує газету «Киевлянин», яка виходила в Києві з 1864 до 1919 року й мала консервативно-монархічне, українофобське спрямування: «Киевлянин» знову нападає на українство й сьогодні у фейлетоні глузує над... Михайлом Сергійовичем Грушевським, з приводу його «першого викладу з історії давньої Руси» (Єфремов, 2011, с. 67). Насмішки над М. Грушевським С. Єфремов вважав безпідставними: «Глузування се, сказати по правді, пугте: автор б'є на так зване дешевеньке остроуміє. Він зі слів і виразів Михайла Сергійовича складає нові вирази, котрі, по його думці, дуже комедні» (Єфремов, 2011, с. 67). Ці насмішки дозволили авторові щоденника пригадати подібну ситуацію з Є. Тимченком, який свого часу займався підготовкою словника української мови: «Таке глузування нагадало мені, як колись той же самий „Киевлянин” глузував над Тимченком, з приводу його 1-го випуску українського словаря; тоді він теж вибирав слова зі словаря й ними стреляв у Тимченка. Те ж саме й тепер» (Єфремов, 2011, с. 67).

С. Єфремов не сприймав українофобію, що панувала в тодішній російській пресі, навіть у виданнях, що друкувалися в підросійській Україні. Так, він гостро негативно оцінив публікацію в «Киевлянині» матеріалу антиукраїнського спрямування, що заперечував сам факт існування окремої української мови: «Вчорашне число київської часописі „Киевлянин” виявляє собою цікавий документ того, як

відноситься до українства російська преса напряму однакового з „Московскими Ведомостями”. Вчора в „Киевлянин” цілу величезну передовицю відкладено на глузування над українським рухом у Росії й Галичині й на докази того, що „нет и не может быть самостоятельного учено-литературного „украинского” языка, как нет и не может быть такого же языка великорусского, а есть лишь один общерусский учено-литературный язык, созданный совместными усилиями всех русских племен, вошедших у состав русского государства”» (Єфремов, 2011, с. 150). Україноцентричну інтелігенцію в реакційній пресі називали сепаратистами: «Назва „сепаратист” теж фігурує в „Киевлянин”. Смішно стає й гірко разом із тим робиться, коли подумаєш, що брехливі люде залазять у те, що тобі дорожче над усе, і копаються там нечистими, брудними руками, ворують і підіймають на сміх діло святее для тебе. Ну, та се все дарма! Нехай „Киевлянин” не говорить так впевнено, що „кадры украинофилов редуют и самая идея украинофильства не находит себе отзвука...”» (Єфремов, 2011, с. 150).

Українофобські публікації постійно з’являлися на сторінках «Киевлянина». 15 листопада 1895 року С. Єфремов занотував у щоденнику: «Киевлянин» знову воює проти українства. За 11 и 13 листопада надруковано дві передовиці, де доводиться, що українського питання нема (?) і не може бути, — словом, те саме, що й у першій передовиці, про яку я згадував раніш. Зате здивувала й порадувала мене студія Южакова в місячнику «Русское Богатство», — «Дневник журналиста» (Єфремов, 2011, с. 154).

С. Єфремова радувало, коли в пресі з’являлися матеріали на підтримку українського руху: «Ввечері попалось до рук мені „Киевское Слово”. У сій часописі надруковано відповідь на обскурантні ідеї „Киевлянина”. Відповідь написано добре, хоч, на мою думку, коротко. Треба було б розібрати передовицю „Киевлянина” в подробицях, зробивши аналіз її, — й аргументація обскурантна сама собою впа б. Але спасибі „Киевскому Слово” й за те. Взагалі, „Киевское Слово” після того, як запросило нових співробітників, стало досить доброю часописью. Тепер принаймні воно має виразне обличчє, напрямок...» (Єфремов, 2011, с. 155–156).

С. Єфремов звернув увагу на критику творів М. Кропивницького в російській пресі: «В останній (12) книжці за сей рік російського місячника „Северный Вестник” надруковано критичну замітку про збірник творів Кропивницького. Сьогодні тільки попалась мені до рук ся книжка „Севернаго Вестн [ика]”, і я прочитав сю замітку. У російських критиків та публіцистів якісь чудні відносини до українського національного питання й до того, чим висловлюється се питання, — до української літератури. Ставлячи питання принципіально, вони (я говорю тут про критиків та публіцистів ліберального напрямку) завж-

ди розв'язують його так, що треба дати українцям волю робити своє діло на національному ґрунті, треба дати їм можливість розвивати свою літературу, свою науку і т. і. — словом, принципіально питання розв'язується так, як того бажаєм і ми, свідомі українці» (Єфремов, 2011, с. 167).

Останній запис у щоденнику, датований 7 лютого 1896 року, присвячений роботі над статтею для львівської «Правди», яку автор написав на прохання М. Грушевського: «Земляк переказав мені прохання Михайла Сергієвича Грушевського, що б написати до „Правди“ про полеміку „Киевлянина“ й „Киевского Слова“ з приводу українського питання. Я кілька днів попрацював і сьогодні скінчив статтю. Вона вийшла досить величенька, бо треба було пильно передивитись ту дурницю, що казав „Киевлянин“. Воюючи з „Киевлянином“, я вжив, сказати б, гумористичного способу, вважаючи на те, що з „Киевлянином“ говорити поважно не можна. Автора антиукраїнських статтів у „Киевлянині“ я порівняв із мічманом Петуховим, про що сказано в Гоголя („Женитьба“), і із сього погляду й дивився на його статті. Не можу сказати, чи добре се вийшло, але, коли не добре, то я просив, щоби не друковали» (Єфремов 2011, с. 175–176).

Висновки

Юнацький щоденник С. Єфремова засвідчив коло періодичних видань, які читав автор. В умовах повної заборони на видання українською мовою в Російській імперії, йому доводилося читати російськомовні журнали й газети прогресивного спрямування. До таких він відносив журнали «Русское Богатство», «Киевское Слово» (після змін у редакції). За ініціативи С. Єфремова в Київській духовній семінарії була організована спілка, що колективно передплачувала прогресивні періодичні видання, які по черзі читалися семінаристами. Зі щоденника можна дізнатися про коло авторів, художні й публіцистичні твори яких він читав у періодиці (Л. Мельшин, Дж. Кенан, К. Станюкович, Л. Толстой).

Реакційними виданнями автор щоденника вважав «Русское обозрение», «Руководство для сельских пастырей», «Киевлянин». Він засуджував вірнопідданість цих журналів та газет, їхнє прагнення бути опорою самодержавства в Росії, ігнорування ними прав українського народу.

Щоденник засвідчує перші спроби С. Єфремова в художній творчості («Пригода з молодими рибалками», «Пожежа» й «Жид»), перекладацькій справі, критиці, публіцистиці, участь у полеміці, де він відстоював невід'ємні права українців на власну мову, літературу, театр, культуру, освіту на рідній мові.

Важливу роль у пробудженні національної свідомості українців, на думку С. Єфремова, мали львівські видання «Зоря», «Правда»,

«Дзвінок», з якими він прагнув налагодити співпрацю, де були надруковані його перші художні й публіцистичні твори.

Юнацький щоденник С. Єфремова — це відточування його пера як майбутнього українського вченого, літературознавця, журналіста, публіциста, видавця, редактора, державного та політичного діяча, організатора науки в Україні. Також це ще одне свідчення на користь того, що щоденник, як жанр літератури non fiction, є далеко не маргінальне явище, а повноцінне свідчення доби, що дозволяє додати кілька нових штрихів в історію української журналістики.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

Галич, О. А. (2005). «Найінтимніші записи своїх думок»: жанрові особливості щоденника В. Винниченка. *Наукові записки [Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка] Серія: Філологічні науки*, 62, 42–49.

Галич, О. А. (2006). Особливості щоденника Аркадія Любченка. *Наукові записки [Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка] Серія: Філологічні науки (літературознавство)*, 69 (1), 121–128.

Галич, О. А. (2008а). Війна в щоденниках українських письменників (В. Винниченко, О. Довженко, А. Любченко, О. Гончар). В Н. І. Заверталюк (Ред.), *Таїни художнього тексту* (Вип. 8, с. 22–35). Видавництво ДНУ.

Галич, О. А. (2008b). Специфіка щоденника як жанру мемуарної літератури. *Література. Фольклор. Проблеми поетики*, 31 (2), 5–24.

Галич, О. А. (2008с). *У вимірах NON FICTION: Щоденники українських письменників ХХ століття*. Знання.

Галич, О. А. (2011а). *Олесь Гончар у вимірах non fiction*. Книжковий світ.

Галич, О. А. (2011b). Щоденник як мемуарний жанр: проблеми класифікації. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Філологічні науки*, 3 (214), 105–111.

Галич, О. А. (2013). Щоденник як мемуарний жанр. *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*, 3, 31–36.

Галич, О. А. (2018). Щоденник. В Т. Ю. Черкашина, & О. А. Галич (Ред.), *Література non fiction: теоретичний вимір* [Монографія] (с. 143–153). Видавничий дім Дмитра Бураго.

Галич, О. А. (2020). Специфіка відтворення зовнішності та внутрішнього світу реальної особистості в спогадах С. Єфремова. *Література світу: поетика, ментальність і духовність*, 14, 27–36.

Гирич, І. (2011). Передмова. В Єфремов, С., *Щоденник. Про дні минулі (спогади)* (с. 6–56). Темпора.

Єфремов, С. (2011). *Щоденник. Про дні минулі (спогади)*. Темпора.

Іваницька, С. Г., & Єрмашов, Т. В. (2013). Єфремов С. Щоденник: Про дні минулі (спогади). Темпора, 2011. Рецензія на книгу. *Український історичний журнал*, 1, 221–229.

Масенко, Л. (2000a). Цінне джерело (Нотатки мовознавця про «Щоденники» Сергія Єфремова). *Урок української*, 1, 20–23.

Масенко, Л. (2000b). «Щоденники» Сергія Єфремова як історичне й філологічне джерело. *Дивослово*, 1, 10–13.

Меленчук, О. В. (2013). *Шевченкознавчий дискурс Сергія Єфремова в контексті українського літературознавства*. Чернівецький національний університет.

Ткач, Л., & Шепетюк, І. (2002). Євангелійні мотиви в щоденниках Сергія Єфремова. *Урок української*, 2, 24–27.

Чехівський, О. (2004). Шевченкова мудрість у «Щоденниках» Сергія Єфремова. *Дивослово*, 7, 12–14.

REFERENCES

- Chekhivskiy, O. (2004). Shevchenko mudrist u «Shchodennykakh» Serhiia Yefremova [Shevchenko's wisdom in Serhiy Yefremov's Diaries]. *Dyvoslovo*, 7, 12–14 [in Ukrainian].
- Halych, O. A. (2005). «Naiintymnishi zapysy svoikh dumok»: zhanrovi osoblyvosti shchodennyka V. Vynnychenka [«The most intimate records of their thoughts»: genre features of V. Vynnychenko's diary]. *Naukovi zapysky [Tsentralnoukrainskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka] Serii: Filolohichni nauky*, 62, 42–49 [in Ukrainian].
- Halych, O. A. (2006). Osoblyvosti shchodennyka Arkadiia Liubchenka [Features of Arkady Lyubchenko's diary]. *Naukovi zapysky [Tsentralnoukrainskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka] Serii: Filolohichni nauky (literaturoznavstvo)*, 69 (1), 121–128 [in Ukrainian].
- Halych, O. A. (2008b). Spetsyfika shchodennyka yak zhanru memuarnoi literatury [The specifics of the diary as a genre of memoir literature]. *Literatura. Folklor. Problemy poetyky*, 31 (2), 5–24 [in Ukrainian].
- Halych, O. A. (2008c). *U vymirakh NON FICTION: Shchodennyky ukrainskykh pysmennykiv XX stolittia [In the dimensions of NON FICTION: Diaries of Ukrainian writers of the 20th century]*. Znannia [in Ukrainian].
- Halych, O. A. (2008a). Viina v shchodennykakh ukrainskykh pysmennykiv (V. Vynnychenko, O. Dovzhenko, A. Liubchenko, O. Honchar) [War in the diaries of Ukrainian writers (V. Vynnychenko, O. Dovzhenko, A. Liubchenko, O. Honchar)]. In N. I. Zavertaliuk (Ed.), *Tainy khudozhnoho tekstu [Secrets of the artistic text]* (Issue 8, pp. 22–35). Vydavnytstvo DNU [in Ukrainian].
- Halych, O. A. (2011a). *Oles Honchar u vymirakh non fiction [Oles Honchar in the dimensions of non fiction]*. Knyzhkovyi svit [in Ukrainian].
- Halych, O. A. (2011b). Shchodennyk yak memuarnyi zhanr: problemy klasyfikatsii [Diary as a memoir genre: problems of classification]. *Bulletin of Luhansk Taras Shevchenko National. Philological sciences*, 3 (214), 105–111 [in Ukrainian].
- Halych, O. A. (2013). Shchodennyk yak memuarnyi zhanr [Diary as a memoir genre]. *Bulletin of Zaporizhzhia National University. Philological Sciences*, 3, 31–36 [in Ukrainian].
- Halych, O. A. (2018). Shchodennyk [Diary]. In T. Yu. Cherkashyna, & O. A. Halych (Eds.), *Literatura non fiction: teoretychnyi vymir [Non fiction literature: theoretical dimension]* [Monograph] (pp. 143–153). Vydavnychiy dim Dmytra Buraho [in Ukrainian].

- Halych, O. A. (2020). Spetsyfika vidtvorennia zovnishnosti ta vnutrishnoho svitu realnoi osobystosti v spohadakh S. Yefremova [The specifics of the reproduction of the appearance and inner world of the real person in the memoirs of S. Yefremov]. *Literatura svitu: poetyka, mentalnist i dukhovnist*, 14, 27–36 [in Ukrainian].
- Hyrych, I. (2011). Peredmova [Preface]. In Yefremov, S., *Shchodennyk. Pro dni mynuli (spohady) [Diary. About the past days (memories)]* (pp. 6–56). Tempora [in Ukrainian].
- Ivanytska, S. H., & Yermashov, T. V. (2013). Yefremov S. Shchodennyk: Pro dni mynuli (spohady). Tempora, 2011. Retseziia na knyhu [S. Yefremov. Diary. On Past Days (Memoirs). Tempora, 2011. Book review]. *Ukrainian Historical Journal*, 1, 221–229 [in Ukrainian].
- Masenko, L. (2000b). «Shchodennyky» Serhiia Yefremova yak istorychne y filolohichne dzherelo [«Diaries» of Sergiy Yefremov as a historical and philological source]. *Dyvoslovo*, 1, 10–13 [in Ukrainian].
- Masenko, L. (2000a). Tsinne dzherelo (Notatky movoznavtsia pro «Shchodennyky» Serhiia Yefremova) [Valuable source (Notes of the linguist about «Diaries» of Sergej Yefremov)]. *Urok ukrainskoi*, 1, 20–23 [in Ukrainian].
- Melenchuk, O. V. (2013). *Shevchenkoznavchyi dyskurs Serhiia Yefremova v konteksti ukrainskoho literaturoznavstva [Serhiy Yefremov's Shevchenko Discourse in the Context of Ukrainian Literary Studies]*. Chernivetskyi natsionalnyi universytet [in Ukrainian].
- Tkach, L., & Shepetiuk, I. (2002). Yevanheliini motyvy v shchodennykakh Serhiia Yefremova [Evangelical motives in the diaries of Sergiy Yefremov]. *Urok ukrainskoi*, 2, 24–27 [in Ukrainian].
- Yefremov, S. (2011). *Shchodennyk. Pro dni mynuli (spohady) [Diary. About the past days (memories)]*. Tempora [in Ukrainian].

УДК 378.147:004]:378.22

Медіадидактика вищої школи у розвитку професійних компетентностей майбутніх фахівців

Ганна ОНКОВИЧ

докт. пед. н., проф.

Київський медичний
університет

вул. Бориспільська, 2,
02099, Київ, Україна

e-mail: onkan@ukr.net

ORCID ID 0000-0001-9493-9104

© Онкович Г., 2020

Новітня терміносистема медіаосвіти поповнюється новими термінами. Поняття «медіадидактика» стає «парасольковим». Дисертаційні роботи з медіаосвіти українських дослідників — свідчення того, що в процесі навчання присутні різноманітні технології використання мас-медіа.

Приклади щодо розвитку медіадидактики вищої школи засвідчують перспективність і доцільність розроблення різних медіаосвітніх технологій при вивченні фахових дисциплін, оскільки їх наявність і розмаїття сприяють формуванню професійної компетентності майбутніх фахівців за вертикальним і горизонтальним векторами. За вертикальним вектором — це медіаосвітні технології дошкілля, початкової, старшої, вищої школи, післядипломної й позашикільної освіти. Горизонтальний вектор спонукає до розвитку «предметних» медіаосвітніх технологій, котрі використовують шкільні вчителі-предметники й викладачі університетських дисциплін. До того ж, у горизонтальному векторі сучасна медіадидактика, як комплекс медіаосвітніх технологій, має новітні напрацювання з використання в освітньому процесі Вікіпедії (вікідидактика), блогів (блогодидактика — інженерна, педагогічна, медична, науково-педагогічна та ін.), стінописів (муралодидактика), міського простору (медіадидактика вуличного мистецтва). Збагачуються новітніми формами роботи із використанням і творенням медіапродуктів бібліотеки та музеї (книгоспалах-дидактика, музеєдидактика, бібліодидактика).

Медіаосвіта у вищій школі передбачає підготовку не тільки фахівців для мас-медіа, медіапедагогів і медіапсихологів. Медіаосвітні елементи входять до навчальних програм циклу професійно-орієнтованої підготовки з інших спеціальностей у відповідних їм обсягах. При цьому студенти різних напрямів підготовки отримують знання про медіа, розвивають власну медіакомпетентність, що, зокрема, дає нам підстави розглядати й саму медіаосвіту як медіатехнологію.

Ключові слова: медіа-інформаційна грамотність, медіапродукт, медіадидактика, медіадидактика вищої школи, інтернет-дидактика, професійна компетентність, медіаосвітні технології.

HIGH SCHOOL MEDIA DIDACTICS IN THE DEVELOPMENT OF FUTURE PROFESSIONALS PROFESSIONAL COMPETENCES

Hanna Onkovych

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

Kyiv Medical University

(Kyiv, Ukraine)

e-mail: onkan@ukr.net

ORCID ID 0000-0001-9493-9104

© Onkovych H., 2020

The modern media education term system is being updated with new terms. The concept of media didactics becomes "umbrella". Dissertation work on media education of Ukrainian researchers is an evidence that different technologies of using mass media are present in the process of teaching.

Examples of the development of high school media didactic testify to the promising and expedient development of different media education technologies in the study of professional disciplines, since their presence and diversity contribute to the formation of professional competence of future specialists in vertical and horizontal vectors. The vertical vector is the media education technology of preschool, elementary, senior, high school, postgraduate and extracurricular education. The horizontal vector encourages the development of "subject" media-educational technologies, which are used by school-subject teachers and teachers of different higher education disciplines. In addition, in the horizontal vector, modern media science as a complex of media education technologies has the latest developments in the use of Wikipedia (Wikididactics), blogs (blogodactics – engineering, pedagogical, medical, scientific-pedagogical, etc.), murals (muralodidactics), urban space (street art media didactics). Enriched with the latest forms of work with the use and creation of media products of libraries and museums (book-flash didactics, museum-didactics, biblio-didactics).

Media education in high school involves training not only specialists for the media, media educators and media psychologists. Media education elements are included in the training programs of vocationally oriented training in other specialties in their respective volumes. At the same time, students of different fields of preparation receive knowledge about media, develop their own media competence, which, in particular, gives us grounds to consider the media education itself as media technology.

Keywords: *media literacy, media product, media didactics, high school media didactics, Internet didactics, professional competence, media education technologies.*

Постановка проблеми та її актуальність

Сучасна дидактика є міждисциплінарною наукою, серед завдань якої «традиційними» вважаються: опис і пояснення процесу навчання та умови його реалізації, розроблення більш сучасних процесів навчання, організація навчального процесу; нові навчальні системи; нові технології навчання (Хуторской, 2007). Нині виділяють «часткові дидактики» окремих категорій учнів (дидактика початкового навчання, вищої школи) у різних типах навчальних закладів та формах освіти. Об'єднаємо їх поняттям «вертикальний вектор» (або «вертикаль») освіти, оскільки йдеться про навчання визначених категорій учнів по висхідній, націленій угору: початкова освіта; базова середня школа; повна середня освіта; професійно-технічна освіта; базова вища освіта; повна вища. Ми виокремлюємо медіаосвіту майбутніх фахівців різних напрямів підготовки, оскільки, на нашу думку, мову слід вести не просто про «медіа для всіх», а про те, як найбільш ефективно використовувати професійно-орієнтовані медіатексти в підготовці компетентних професіоналів у вищій школі, щоб у подальшому вони успішно застосовували навички роботи з мас-медіа для підвищення професійного рівня, самоосвіти впродовж усього життя (Онкович, 2012; Онкович, 2014; Онкович та ін., 2012). Відтак медіадидактика вищої школи нині охоплює підготовку фахівців за кількома напрямками. Йдеться не тільки про медійників та педагогів (Онкович та ін., 2013).

Нові мережеві інформаційні та комунікативні системи сьогодні — як частина довкілля — впливають на просвітництво, освіту й виховання, складають серйозну конкуренцію школі та університетам (Онкович, 2012; Федоров, 2012). Просування медіа- та інформаційної грамотності — це відповідь на один із викликів глобального інформаційного суспільства. Конкретні прийоми та форми роботи з масово-комунікаційними джерелами дозволяють досягати одночасно навчально-методичних та пізнавально-виховних результатів.

Новизна дослідження

Термін «інформаційна грамотність» належить до нової терміно-системи, його вперше вжив 1974 року П. Журковський (Zurkowski) (Zurkowski, 1974). 2014 року, на Медіафорумі ЮНЕСКО в Парижі було запропоновано долучитися до розроблення медіа-інформаційної грамотності, а на конференції ECIL згодом відзначали 40-річчя нового поняття. Медіа- та інформаційна грамотність як сукупність установок, знань, умінь і навичок дає змогу особистості визначати, коли і яка інформація потрібна, де і як її можна отримати; як слід її критично оцінювати, систематизувати й використовувати відповідно до етичних норм співжиття в соціумі. Це поняття, на думку дослідників, виходить за рамки комунікаційних та інформаційних технологій

і включає навички критичного мислення, осмислення та інтерпретації інформації в різних професійних та освітніх галузях. Медіа- та інформаційна грамотність передбачає оперування всіма типами інформаційних ресурсів: усними, письмовими та мультимедійними (UNESCO, 2014; А. В. Онкович & А. Д. Онкович, 2014; Онкович, 2012; Онкович, 2014), що, зі свого боку, спонукає до розвитку професійно-орієнтованої медіадидактики.

Метою статті є аналіз дисертацій із медіадидактики вищої школи. Передбачаємо, що в них представлено інноваційний поступ українських дослідників, котрі в розробці медіаосвітніх технологій випереджають час.

Завдання дослідження:

- проаналізувати дослідження з використання медіаосвітніх технологій у вищій школі;
- схарактеризувати вектори цих досліджень;
- спрогнозувати можливість подальшого розвитку медіаосвітніх технологій у вищій школі;
- обґрунтувати можливість залучення до викладання навчальних дисциплін у вищій школі медіаосвіти як технології.

Стан розробки проблеми

Україна має кілька успішних прикладів із розроблення медіадидактики вищої школи — використання медіатекстів в освітньому процесі. Представимо їх. Не дивує, що першими за підготовку дисертацій із медіаосвітніх технологій взялися викладачі іноземних мов, котрі могли працювати з першоджерелами мовами, яких вони навчали. В англomовному світі медіаосвіта почала активно розвиватися із середини минулого століття. До українського освітнього простору поняття «медіа», як і терміни, до складу яких воно входить, потрапило значно пізніше. Сьогодні значна частина з них є «парасольковими» поняттями (медіадидактика, медіапсихологія, блогодидактика та ін.), що й започатковує нову терміносистему.

Про актуальність розроблення і впровадження моделей гуманно зорієнтованого навчання й виховання молоді на основі широкого використання інтернет-технологій, котрі дадуть змогу студентові сповна реалізувати його природний освітній, соціальний і духовний потенціал та забезпечать активізацію всіх сфер діяльності, насамперед — навчально-пізнавальної, йшлося в дисертації Р. П. Бужикова «Педагогічні умови застосування інноваційно-комунікаційних технологій у процесі навчання іноземних мов студентів вищих економічних навчальних закладів» (Миколаїв — Київ, 2006). Однією з найсуттєвіших переваг впровадження цих технологій у практику навчання студентів є можливість реалізації таких методів, як індивідуалізація й диференціація. Врахування індивідуальних особли-

востей студентів, їх суб'єктного досвіду дозволяє обирати для кожного оптимальний шлях навчання. Це дослідження — чи не перший український приклад застосування в професійній підготовці у вищій школі *інтернет-дидактики*, котра відкриває широкі перспективи диференціації навчання, сприяє розкриттю творчого потенціалу, пізнавальних здібностей кожного окремого учасника навчального процесу, а також надає навчальній діяльності творчого, дослідницького характеру, що — природно — приваблює молодь, оскільки результати приносять задоволення, спонукають до праці, до пошуку нових знань (Онкович, 2015).

І. М. Чемерис докладно розглянула формування професійної компетентності майбутніх журналістів засобами іншомовних періодичних видань (Черкаси — Київ, 2008), довела необхідність залучення іншомовної періодики до процесу навчання іноземної мови майбутніх журналістів із метою формування їхньої професійної компетентності. Дисертантка визначила специфіку англomовних мас-медійних видань щодо використання їх у навчальному процесі й запропонувала ефективну технологію формування професійної компетентності з опертям на засоби іншомовних періодичних видань. Ця робота — наочний приклад упровадження пресодидактики і пресолінгводидактики в навчальний процес вищої школи.

Педагогічні умови застосування медіаосвітніх технологій у підготовці магістрів комп'ютерних наук розглядала Н. М. Духаніна (2011). Дослідниця представила структуру, критерії та показники ефективності застосування медіаосвітніх технологій і довела, що позитивні результати при набутті фахових знань ефективніші через створення медіаосвітнього середовища навчального закладу, через розроблення та інтеграцію спецкурсів медіаосвітньої спрямованості в зміст професійної підготовки (Духаніна, 2011). Актуальним є формування готовності магістрантів до використання медіаосвітніх технологій; узгодженість навчально-виховного процесу з медіакультурним розвитком магістрантів. Удосконаленню підготовки магістрів комп'ютерних наук сприяв авторський інтегрований спецкурс «Основи медіакультури».

У дисертації О. К. Янишин (2012) уперше доведено ефективність залучення медіаосвітніх технологій до формування професійних якостей майбутніх документознавців (Онкович та ін., 2019). На основі аналізу закордонних праць комунікативні вміння віднесено до групи трансферабельних умінь, найбільш затребуваних працедавцями, формуються в академічному навчанні й переносяться у фахову діяльність. У дослідженні розвивається ідея щодо наскрізного формування комунікативних умінь на всіх етапах професійної підготовки документознавців через інтеграцію медіаосвітніх технологій із навчаль-

ними дисциплінами різних циклів, практики, науково-дослідної та позааудиторної роботи студентів. Медіаосвітні технології (радіо-і теледидактика, пресодидактика, пресолінгводидактика, кінодидактика, веб-дидактика, інтернет-дидактика та ін.) — інноваційні освітні технології, котрі використовують для своєї реалізації інформаційно-комунікаційні можливості мас-медіа, готують до умов життя в суспільствах знань, впроваджують принципи гуманізації освіти тощо, — зазначає дослідниця (Онкович та ін., 2019).

Педагогічні умови застосування медіаосвітніх технологій у професійній підготовці майбутніх фахівців нафтогазового профілю розглядала І. А. Сахневич (Івано-Франківськ — Київ, 2012). Узагальнення теоретичних та експериментальних результатів дослідження дозволило визначити основні теоретичні концепції та медіаосвітні моделі, а на їх основі — аналізувати ефективні напрями, способи й методи застосування медіаосвітніх технологій у професійній підготовці. Йшлося про використання предметних методик — пресодидактики, кінодидактики, теледидактики, інтернет-дидактики в комплексі. Про педагогічні особливості формування медіакомпетентності майбутніх маркетологів у процесі фахової підготовки були в центрі уваги Н. М. Лашук (2019) із Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка (Чернігів, 2019). Свої пропозиції дослідниця пропонує в наукових публікаціях і посібниках за темою дисертації.

Медіаосвітні технології були предметом розгляду дослідників-педагогів, котрі переймалися питаннями розвитку медіакультури. Зокрема, у дисертації О. Е. Коневщинської (Київ, 2009) «Формування медіа-культури майбутніх учителів музики» схарактеризовано теоретичні засади формування медіа-культури майбутніх учителів музики в процесі професійної підготовки в навчальних закладах, проаналізовано сучасний стан фахової підготовки майбутніх учителів музики. Рівень професійної фахової підготовки майбутнього вчителя музики, на думку дослідниці, спрямовується на підвищення рівня компонентів медіакультури, а саме: культури володіння медіазасобами, музично-педагогічної та комунікативної культури (Коневщинська, 2009). Формування медіакультури майбутнього вчителя музики засобами аудіовізуальних мистецтв були в центрі уваги дослідження Н. О. Шубенко (2010) (Харків — Київ, 2010).

Не залишалися осторонь і дослідники інноваційних процесів у підготовці фахівців у інших сферах. «Педагогічні умови застосування засобів мас-медіа в професійній підготовці майбутніх державних інспекторів із пожежної безпеки» — тема дисертації І. Ю. Гуріненко (Черкаси — Умань, 2012). Удосконалення змісту теоретичної і практичної підготовки майбутніх державних інспекторів із пожежної безпеки здійснюється через упровадження курсу «Медіакультура й

масово-роз'яснювальна робота», у якому дотримано принципів наочності та міжпредметних зв'язків. На основі застосування інноваційних технологій, форм і методів навчання засобами медіадидактики активізовано навчальну діяльність курсантів. Досягалося це значною мірою через упровадження зазначеного спецкурсу.

Розвиток електронних технологій, широке впровадження інтерактивних систем комунікації спричинили помітні трансформації у сфері наукової інформації. Відповідно виникає запит соціуму на фахівців, які мають не лише ґрунтовні спеціальні знання, а й володіють нормами професійної мови, основами творення текстів, редагування, активно включаються у творчий процес міжособистісного наукового, професійного дискурсу. Зауважимо, що програми спецкурсів, підготовлених здобувачами Інституту вищої освіти НАПН України, були видані друком 2013 р. у колективному збірнику (Онкович та ін., 2013). Це був перший досвід узагальнити напрацювання в руслі медіадидактики вищої школи.

Проблеми розвитку медіа-інформаційної грамотності як необхідного складника професійної компетентності, формування медіакультури засобами медіаосвітніх технологій, привернули увагу дослідників, котрі працювали з майбутніми педагогами в університетах і вчителями в інститутах післядипломної педагогічної освіти. Першою дисертацією в цьому контексті стала дисертація Ю. М. Казакова «Педагогічні умови використання медіаосвіти в процесі професійної підготовки майбутніх учителів» зі спеціальності «теорія й методика професійної освіти» (Луганськ, 2007). Згодом цю тему продовжили Т. В. Бешок із Кременця в дисертації «Педагогічні умови застосування медіаосвітніх технологій у професійній підготовці майбутніх учителів» (Київ, 2014) (Бешок, 2014), С. В. Іць із Житомира — «Педагогічні умови формування професійної компетентності майбутнього вчителя іноземної мови засобами медіаосвіти» (2014) (Іць, 2014), О. І. Чернякова з Переяслав-Хмельницького — «Формування готовності майбутніх учителів початкових класів до застосування мультимедійних технологій у професійній діяльності» (Переяслав-Хмельницький (2017), О. О. Кравчишина зі Старобільська — «Формування готовності майбутніх вихователів до використання засобів медіаосвіти в навчально-виховному процесі дошкільних навчальних закладів» (2018) та ін. Проблему медіакомпетентності майбутнього вчителя інформатики як необхідну умову його готовності до професійної діяльності досліджувала І. М. Наумук із Мелітополя (2015).

У дослідженні І. В. Колеснікової «Розвиток медіакультури вчителів у закладах післядипломної педагогічної освіти» (Колеснікова, 2018) (Житомир, 2018) доводиться необхідність розвитку медіакультури педагогів як пріоритетного напрямку модернізації системи осві-

ти. Це перша дисертація з проблем використання медіатехнологій у післядипломній освіті педагогів. Розроблена дослідницею модель розвитку медіакультури вчителів у закладах післядипломної освіти має структурні блоки: цільовий (реалізується на стратегічному та оперативному рівнях); змістовий (передбачає оволодіння вчителем системою знань, що зумовлюють успішність і якість його професійної діяльності, включає теоретичну та практичну підготовку педагогів у процесі вивчення навчальних курсів і складається із низки модулів навчальної програми (суспільно-гуманітарного, професійного, методичного, діагностичного) та змістового ядра — спецкурсу «Медіакультура вчителя»; операційний (охоплює систему форм, методів і засобів розвитку медіа культури вчителів); результативний (включає контроль, самоконтроль, оцінку та самооцінку рівня розвитку медіакультури вчителів) (Колеснікова, 2018).

Медіа- та інформаційна грамотність як складова сучасних інформаційно-комунікаційних обмінів (національна концепція в контексті світового досвіду) була в центрі уваги дослідження М. О. Осюхіної (2018 р.) (Осюхіна, 2016). У дослідженні, з погляду соціальних комунікацій, узагальнювалися підходи до визначення ключових понять медіаосвітньої тематики; аналізувався стан розвитку формальної та неформальної медіаосвіти в Україні; розглядався потенціал та актуальність існуючих концепцій медіаосвіти з урахуванням актуальних інформаційно-комунікаційних реалій та ін. Дослідниця пропонувала національну концепцію розвитку медіа-інформаційної грамотності населення в контексті світового досвіду як складової сучасних інформаційно-комунікаційних обмінів, проте рішення спеціалізованої вченої ради про присудження наукового ступеня кандидата наук із соціальних комунікацій за спеціальністю 27.00.04 «Теорія та історія соціальних комунікацій» було скасовано.

Виклад основного матеріалу

Як бачимо, медіадидактика вищої школи розвивається в багатьох регіонах України на прикладі розроблення медіаосвітніх технологій за різними векторами: під час підготовки педагогів дошкільця, початкової, середньої та вищої школи, у післядипломній освіті. У нашому огляді ми віддали перевагу дисертаційним роботам із медіаосвітньої проблематики й не розглядали досить великий масив інших дотичних до теми публікацій — посібників, статей, матеріалів конференцій.

Медіадидактика вищої школи охоплює концептуальні засади розвитку медіаосвітньої компетентності педагогів, юристів, документознавців, учителів інформатики, фахівців із комп'ютерних наук, маркетологів, «надзвичайників» та ін. (Онкович та ін., 2013; Онкович та ін., 2014; Онкович, 2012; Онкович, 2013).

Свого часу саме навчальні заняття з експериментального авторського курсу «Медіаосвіта» на кафедрі видавничої справи та редагування НТУ України «КПІ» (Онкович, 2010) спонукали до роздумів і пошуків, адже в сучасній вищій школі України не викладалися курси з медіаосвіти, медіапсихології, критичного мислення тощо. Ініціативу було підхоплено аспірантами Інституту вищої освіти НАПН України, який у той час був провідною установою, де розроблявся новий напрям (Онкович, 2013; Онкович, 2014; Онкович та ін., 2012). Саме завдяки впровадженню курсу «Медіаосвіта» в КПІ вперше у вищій школі (не тільки України) з'явилося поняття *професійно-орієнтована медіаосвіта*, а згодом і інші — *блогодидактика (науково-педагогічна, педагогічна, інженерна, медична тощо), вікідидактика, дидактика вулично-го мистецтва, муралодидактика, книгоспалах-дидактика...* (Онкович та ін., 2019; Онкович, 2014; Онкович, 2018; Онкович, 2018).

Наявність власного блогу чи сайту — не данина моді, а професійна необхідність вчителя XXI століття, котрий зобов'язаний бути медіа- та інформаційно грамотним. Адже персональний блог — це своєрідне сучасне електронне портфоліо вчителя, представлення свого досвіду роботи педагогічному співтовариству для отримання незалежної оцінки й порад із боку колег. Оскільки учні успішно використовують соціальні медіа поза школою, інтегруючи їх у заняття, вчитель допомагає їм отримувати більш якісну практику використання соціальних медіа, пропонує новий цікавий і захоплюючий поворот під час шкільних занять. Тому доречним є представлення в статті «Педагогічна блогодидактика вчителів української мови та літератури» можливостей саме педагогічної блогодидактики (Онкович та ін., 2019). Якщо в учителя мета — інформувати інтернет-спільноту про свої досягнення, проведені заходи, показові уроки, тобто він прагне створити власну візитівку, готуючись до чергової атестації чи конкурсів («Учитель року», Global Teacher Prize Ukraine тощо), то вчитель створює інформаційний блог, таким, наприклад, є блог Оксани Білан <http://oksanabilan.blogspot.com/>). Коли ж виникає потреба шукати нові способи взаємодії з учнями, організувати дистанційне навчання, тоді створюється блог як частина освітнього простору учнів та вчителя. На таких блогах вчитель стає справжнім медійником, створює якісний медіапродукт, з опертям на який веде постійний діалог зі своїми учнями та батьками, розміщує підготовчі матеріали до уроків, інтерактивні тести, пропонує додаткові матеріали. Під час вимушених канікул, карантину такі блоги стають центрами дистанційного навчання.

Предметна блогодидактика вчителів української мови та літератури є досить різноманітна. Здебільшого блоги творять патріотичні педагоги з яскраво вираженим відчуттям нового й новітнього. Вони

добре знають свій предмет і орієнтуються в дидактичних його потребах (Онкович та ін., 2019). Сьогодні педагогічна блогодидактика вчителів української мови представлена блогами, сайтами, сторінками — тобто медіапродуктами, котрі можна розглядати і як практичні матеріали для підвищення учительської кваліфікації. Системи блогів можна характеризувати як: інформаційний, шкільний (кафедральний), тематичний, методичний, науково-методичний, багатофункціональний, міжпредметний. (Принагідно зауважимо, що наразі цікаві професійно спрямовані майданчики творять бібліо- і музеєпедагоги. Вони мають свої дидактичні знахідки, перебувають у творчому пошуку. Їхні сторінки — додаткове джерело новітньої й актуальної інформації, що дає нам підстави називати їх бібліодидактами й музеєдидактами. Їхні напрацювання, представлені на медіамайданчиках, також потребують аналізу й узагальнення).

Певним етапом у розвитку *медіадидактики вищої школи* як одного із чинників «горизонтального» вектора стала колективна монографія «Медіакомпетентність фахівця» (Онкович ред., 2013), яка складалася з дипломних робіт випускників кафедри видавничої справи й редагування НТУ України «КПІ» Юлії Горун, Іванни Костюхіної, Віри Кравчук, Наталії Литвин, Катерини Нагорної і свідчила про можливість професійно-орієнтованої медіаосвіти у формуванні фахових якостей майбутнього редактора. Дослідження студентів значно випереджали час, і сьогодні видання є досить цитованою працею.

З появою інтернет-технологій освітній процес почав розвиватися через розроблення новітніх технологій, які свідчать про розвиток інтернет-дидактики (Духаніна, 2011). Наразі ми ведемо мову про новітні технології використання медіазасобів і медіаджерел в освітньому процесі, причому, саме медіаосвітні технології, які інтенсивно розвиваються останнім часом, займають провідне місце в освіті й самоосвіті особистості. Саме вони мають особливий потенціал: викликають цікавість, сприяють взаєморозумінню, розвивають критичне мислення своєї аудиторії, зокрема молодіжної; поважають свободу висловлювання думок, захищають недоторканність приватного життя, заохочують до міжкультурного й міжрелігійного діалогу, представляють інтереси жінок збалансованим і нестереотипним способом, сприяють інвестиціям для творчості й інновацій, виявляють таланти та сприяють їхньому розвитку. Усе це відбувається завдяки різним медіапродуктам, які слід вміти читати, розуміти й використовувати: «Медіапродукт — це результат навчальної або практичної медіадіяльності людини, що має на меті донести певну інформацію до цільової аудиторії, відрізняється наявністю ідеї, єдністю форми та змісту, цілісністю, завершеністю, має яскраве емоційне начало, тобто це — продукт практичної діяльності (опрацювання досвіду і спо-

стережень) із використанням медіа, зрозумілий для подальшого використання, єдиний для посилання на нього» (К. Нагорна) (Онкович, 2013, с. 226).

Вище ми розглянули дослідження, де представлено різні медіаосвітні технології використання медіапродуктів у навчальному процесі вищої школи. Проте поки що немає праць, де б сама медіаосвіта була предметом розгляду як самостійна й новітня технологія. Адже саме завдяки їй, у контексті «журналістика для всіх», студенти мають можливість долучитися до найрізноманітніших медіаджерел. Ці медіаджерела стають для них актуальними навчальними посібниками з дисциплін фаху, який вони опановують у вищій школі, привчають послуговуватися медіаджерелами в професійному розвитку впродовж життя. І чим раніше студенти це усвідомлять, тим кращим буде освітній результат і успіхи в післявишівській самостійній професійній творчості. Наприклад, під час вивчення латинської мови можна звернутися до текстів латинськомовної Вікіпедії, під час вивчення української мови за професійним спрямуванням — до періодичних видань, блогів і сайтів, котрі представлені в інтернет-просторі на різних майданчиках, з пропозицією студентам переглянути ці джерела, визначити і схарактеризувати найбільш цікаві з них тощо. Саме завдяки такому підходу з'явилися поняття «вікідидактика» (Онкович та ін., 2017), «медична благодидактика» (Онкович та ін., 2018). Як засвідчує досвід інженерної благодидактики (Білецький та ін., 2019), блоги й сайти, наявні в інтернет-просторі, також мають велику вагу в задоволенні освітніх проблем майбутніх фахівців. Принагідно зауважимо, що технічні дисципліни поки що таким допоміжним матеріалом забезпечені менше, ніж гуманітарні, особливо — педагогічні. Останнє можна пояснити проривом шкільних педагогів, котрі легко інтегруються в суміжні шкільні дисципліни й часто співпрацюють разом з учителями інформатики. На прикладі підготовки спеціалістів для нафтогазової сфери висвітлюються прийоми й методи використання інженерної благодидактики в освітньому процесі з метою розвитку медіакомпетентності фахівців.

Доцільно зазначити, що поява інформаційно-навчальних ресурсів на сторінках Фейсбук стала можливою завдяки наявності ресурсно-інформаційної бази на Вікіпедії, Ютуб, в онлайн бібліотеках (українські приклади — «Всеукраїнська експертна мережа» <http://ukrtechlibrary.wordpress.com/>, <http://www.experts.in.ua>, <http://ruthenia.info>, Українська технічна література), репозитаріям вишів. У такий спосіб професорсько-викладацький склад навчальних закладів України приєднується до розвитку професійно-орієнтованої медіаосвіти, сприяє розвитку медіадидактики вищої школи (Білецький та ін., 2019). Аналіз наявних досліджень із використання професій-

но-орієнтованих медіаджерел у вищій школі засвідчив значний інтерес до цього процесу. Медіаосвітні технології успішно використовуються у вищій школі. Наприклад, для впровадження інженерної блогодидактики в навчальний процес вищої технічної школи в мережі Фейсбук представлено вітчизняний і зарубіжний досвід створення й розвитку освітньо-інформаційних блогів зі спеціальності «Нафтогазова інженерія».

Висновки

Аналіз останніх досліджень і публікацій із проблеми свідчить про прискорений темп впровадження медіаосвітніх технологій у навчальний процес вищої школи. Дисертаційні роботи Р. Бужикова, Ю. Горун, І. Гуріненко, Н. Духаніної, О. Каліцевої, Н. Лашук, І. Сахневич, О. Янишин та ін. переконують у можливостях медіаосвітнього підходу до осучаснення навчального процесу.

Дисертаційні роботи з медіаосвіти українських дослідників — свідчення того, що в процесі навчання присутні різноманітні технології використання мас-медіа. Медіаосвіта у вищій школі передбачає підготовку не тільки фахівців для мас-медіа, медіапедагогів і медіапсихологів. Медіаосвітні елементи входять до навчальних програм циклу професійно-орієнтованої підготовки з інших спеціальностей у відповідних їм обсягах. При цьому студенти різних напрямів підготовки отримують знання про медіа, розвивають власну медіакомпетентність.

Новітня терміносистема медіаосвіти поповнюється новими термінами. Поняття медіадидактика стає парасольковим, розвивається за вертикальним вектором (медіадидактика дошкільна, початкової, старшої, вищої школи, післядипломної й позашкільної освіти) і по горизонталі. У горизонтальному векторі нині вона має напрацювання з технологій використання в освітньому процесі Вікіпедії (вікідидактика), блогів (блогодидактика — інженерна, педагогічна, медична, науково-педагогічна та ін.), стінописів (муралодидактика), міського простору (медіадидактика вуличного мистецтва), новітні форми бібліотечної роботи (книгоспалах-дидактика).

Предметні методики медіаосвіти, застосовані сьогодні у вищій школі України, засвідчують перспективність і доцільність розроблення різних медіаосвітніх технологій для вивчення фахових дисциплін, оскільки їх наявність і розмаїття сприяють формуванню професійної компетентності майбутніх фахівців. Віртуальні медіаосвітні джерела приваблюють і тих, хто навчає, і тих, хто навчається, і тих, хто працює, оскільки сприяють розвиткові особистості, професійних знань і умінь, формують професійну компетентність.

Медіадидактика (дидактика засобів масової інформації) забезпечує критерії того, що кожен із цих засобів може зробити в тому чи

іншому контексті використання і як медіаджерела мають бути опрацьовані.

Ми розглядаємо термін медіадидактика як сукупність технологій використання засобів медіа з освітньою метою. Це дає нам право говорити про медіадидактику вищої школи як нове й перспективне педагогічне явище.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Бешок, Т. В. (2014). *Педагогічні умови застосування медіаосвітніх технологій у професійній підготовці майбутніх учителів*. (Автореферат дисертації кандидата педагогічних наук). Інститут професійно-технічної освіти НАПН України, Київ.
- Білецький, В. С., Онкович, Г. В., & Ткаченко, М. В. (2019). Інженерна блогодидактика у нафтогазовій справі. *Геотехнології*, 2, 55–63.
- Духаніна, Н. М. (2011). *Педагогічні умови застосування медіаосвітніх технологій у підготовці магістрів комп'ютерних наук*. (Автореферат дисертації кандидата педагогічних наук). Інститут проблем виховання НАПН України, Київ.
- Іць, С. В. (2014). *Педагогічні умови формування професійної компетентності майбутнього вчителя іноземної мови засобами медіаосвіти*. (Автореферат дисертації кандидата педагогічних наук). Житомирський державний університет імені Івана Франка, Житомир.
- Колеснікова, І. В. (2018). *Розвиток медіакультури вчителів у закладах післядипломної педагогічної освіти*. (Автореферат дисертації кандидата педагогічних наук). Житомирський державний університет імені Івана Франка, Житомир.
- Коневщинська, О. Е. (2009). *Формування медіа-культури майбутніх учителів музики*. (Автореферат дисертації кандидата педагогічних наук). Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, Київ.
- Лашук, Н. М. (2019). *Формування медіакомпетентності майбутніх маркетологів у процесі фахової підготовки*. (Автореферат дисертації кандидата педагогічних наук). Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка, Чернігів.
- Онкович, А. В. (2012а). Медіадидактика. В *Język rosyjski w przestrzeni językowej i kulturowej Europy i świata: Człowiek. Świadomość. Komunikacja. Internet*, Матеріали V Міжнародної конференції Наукової (с. 1013–1018). Издательство Варшавського університета.
- Онкович, А. В. (2012б). Медіадидактика высшей школы. В И. В. Жилавская, & С. И. Августевич (Сост.), *Молодежь и медиа. Экология медиапространства*, Матеріали II Международной научно-практической конференции (с. 400–413). РИНЦ МГГУ имени М. А. Шолохова.
- Онкович, А. В. (2012с). *Медіадидактика: Масс-медиа в учебном процессе по русскому языку как иностранному*. Lambert Academic Publishing.
- Онкович, А. В. (2014). Медийная и информационная грамотность в цифровую эпоху: на пороге глобального прорыва. ЮНЕСКО-2014. *Медиаобразование*, 4, 9–14.
- Онкович, А. В. (2015). Интернет-дидактика в обучении русскому языку как иностранному. В *Русский язык и литература в пространстве мировой*

- культури, Матеріали XIII Конгресса Международной ассоциации преподавателей русского языка и литературы (Т. 10, с. 788–793). МАПРЯЛ.
- Онкович, А. В., & Онкович, А. Д. (2014). Медиа- и информационная грамотность как зонтичное понятие обучающей среды. В *Профессионализм педагога: сущность, содержание, перспективы развития* (с. 328–332). МАНПО; Ремдер.
- Онкович, А. Д., & Боголюбова, М. М. (2018). Нове в медіаосвіті: мовно-педагогічна блгодидактика. В *Інновації та традиції в мовній підготовці іноземних студентів*, Тези доповідей міжнародного науково-практичного семінару (с. 195–199). Видавництво Іванченка І. С.
- Онкович, Г. В. (2010). *Медіаосвіта: Загальний курс*. Логос.
- Онкович, Г. В. (2013). Медіадидактика вищої школи: український досвід. *Вища освіта України*, 1, 23–29.
- Онкович, Г. В. (2014а). «Парасолькові» терміни сучасної медіаосвіти. *Нові технології навчання*, 85, 189–194.
- Онкович, Г. В. (2014б). Професійно-орієнтована медіаосвіта у вищій школі. *Вища освіта України*, 2, 80–88.
- Онкович, Г. В. (2018а). Медіадидактика як парасольковий термін. В Б. Є. Жулковський (Ред.), *Сучасна наука та освіта Волині*, Матеріали науково-практичної конференції (с. 533–536). Волиньполіграф.
- Онкович, Г. В. (2018б). Новітні терміни медіаосвіти та медіадидактики. В Ю. О. Шепель (Ред.), *Лінгвістика. Лінгвокультурологія: Міжкультурна й міжмовна комунікація: проблеми, питання, вирішення* (Т. 12, ч. 2, с. 282–296). Акцент ПП.
- Онкович, Г. В., & Криворотенко, О. Г. (2019). Педагогічна блгодидактика вчителів української мови та літератури. *Проблеми освіти*, 92, 82–88.
- Онкович, Г. В., & Онкович, А. Д. (2012). Медіаосвіта як ресурс розвитку сучасного суспільства. *Проблеми освіти*, 73, 3–6.
- Онкович, Г. В., & Онкович, А. Д. (2017). Вікідидактика: формування й розвиток у системі професійної освіти. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Педагогічні науки*, 2 (88), 208–212.
- Онкович, Г. В., Балабанова, К. Є., Гуріненко, І. А., Духаніна, Н. М., Онкович, А. Д., Сахневич, І. А., & Янишин, О. К. (2013). *Медіадидактика вищої школи: Програми спецкурсів*. Логос.
- Онкович, Г. В., Білецький, В., Онкович, А., & Ткаченко, М. (2019). Нове у вищій освіті: інженерна блгодидактика. *Вища школа*, 1, 26–33.
- Онкович, Г. В., Бойченко, М. І., Дем'яненко, Н. М., Донець, З. Ф., & Карачун, В. Я. (2012). *Теоретико-методологічні засади інтеграції змісту гуманітарної освіти у вищих навчальних закладах негуманітарного профілю*. Педагогічна думка.
- Онкович, Г. В., Горун, Ю. М., Кравчук, В. О., Литвин, Н. О., Костюхіна, І. В., & Нагорна, К. А. (2013). *Медіакомпетентність фахівця*. Логос.
- Онкович, Г. В., Ляліна, О., & Яцентюк, М. (2018). Нове в медіаосвіті: медична блгодидактика. В *Інновації та традиції в мовній підготовці іноземних студентів*, Тези доповідей міжнародного науково-практичного семінару (с. 204–208). Видавництво Іванченка І. С.

- Осюхіна, М. О. (2016). Роль медіаосвіти за умов сучасних українських суспільно-політичних реалій. *Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації*, 1, 98–102.
- Федоров, А. В. (2012). Новые стандарты — реальная возможность для медиапедагогика. *Alma Mater*, 3, 55–58.
- Хуторской, А. В. (2007, 12 марта). *Функции дидактики и методики обучения в проектировании и реализации образовательного процесса (тезисы выступления)*. <https://khutorskoy.ru/be/2007/0312/index.htm>.
- Шубенко, Н. О. (2010). *Формування медіакультури майбутнього вчителя музики засобами аудіовізуальних мистецтв*. (Автореферат дисертації кандидата педагогічних наук). Київський університет імені Бориса Грінченка, Київ.
- ЮНЕСКО. (2012). *Московская декларация о медиа- и информационной грамотности*, Итоговый документ Международной конференции «Медиа- и информационная грамотность в обществах знания». http://www.ifarcom.ru/files/News/Images/2012/mil/Moscow_Declaration_on_MIL_rus.pdf.
- Янишин, О. К. (2012). *Формування комунікативних умінь майбутніх документознавців засобами медіаосвітніх технологій*. (Автореферат дисертації кандидата педагогічних наук). Інститут вищої освіти НАПН України, Київ.
- UNESCO. (2014). *Paris Declaration on Media and Information Literacy in the Digital Era*. http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CI/CI/pdf/news/paris_mil_declaration.pdf.
- Zurkowski, P. G. (1974). *The Information Service Environment. Relationships and Priorities. Related Paper No. 5*. Prepared by ERIC Document Reproduction Service.

REFERENCES

- Beshok, T. V. (2014). *Pedahohichni umovy zastosuvannia mediaosvitnikh tekhnolohii u profesiinii pidhotovtsi maibutnikh uchyteliv [Pedagogical conditions of application of media educational technologies in professional training of future teachers]*. (Abstract of PhD Dissertation). Institute of Vocational Education of the NAES of Ukraine, Kyiv [in Ukrainian].
- Biletskyi, V. S., Onkovych, H. V., & Tkachenko, M. V. (2019). Inzhenerna blohodydaktyka u naftohazovii spravi [Engineering blogodidactics in the oil and gas business]. *Geotechnologies*, 2, 55–63 [in Ukrainian].
- Dukhanina, N. M. (2011). *Pedahohichni umovy zastosuvannia mediaosvitnikh tekhnolohii u pidhotovtsi mahistriv kompiuternykh nauk [Pedagogical conditions of application of media educational technologies in preparation of masters of computer sciences]*. (Abstract of PhD Dissertation). Institute of Problems on Education of the NAES of Ukraine, Kyiv [in Ukrainian].
- Fedorov, A. V. (2012). Novye standarty — realnaia vozmozhnost dlia mediapedagogiki [New standards — a real opportunity for media pedagogy]. *Alma Mater*, 3, 55–58 [in Russian].
- Its, S. V. (2014). *Pedahohichni umovy formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnoho vchytelia inozemnoi movy zasobamy mediaosvity [Pedagogical conditions of formation of professional competence of the future teacher of a foreign language by means of media education]*. (Abstract of PhD Dissertation). Zhytomyr Ivan Franko State University, Zhytomyr [in Ukrainian].

- Khutorskoi, A. V. (2007, March 12). *Funktsii didaktiki i metodiki obucheniiia v proektirovanii i realizatsii obrazovatel'nogo protsessa (teziy vystupleniia)* [Functions of didactics and teaching methods in the design and implementation of the educational process (abstracts)]. <https://khutorskoy.ru/be/2007/0312/index.htm> [in Russian].
- Kolesnikova, I. V. (2018). *Rozvytok mediakultury vchyteliv u zakladakh pisliadyplomnoi pedahohichnoi osvity* [Development of media culture of teachers in institutions of postgraduate pedagogical education]. (Abstract of PhD Dissertation). Zhytomyr Ivan Franko State University, Zhytomyr [in Ukrainian].
- Konevshchynska, O. E. (2009). *Formuvannia media-kultury maibutnikh uchyteliv muzyky* [Formation of media culture of future music teachers]. (Abstract of PhD Dissertation). Institute of Pedagogical and Adult Education of the NAES of Ukraine, Kyiv [in Ukrainian].
- Lashuk, N. M. (2019). *Formuvannia mediakompetentnosti maibutnikh marketolohiv u protsesi fakhovoi pidhotovky* [Formation of media competence of future marketers in the process of professional training]. (Abstract of PhD Dissertation). Taras Shevchenko National University «Chernihiv Collegium», Chernihiv [in Ukrainian].
- Onkovych, A. D., & Boholiubova, M. M. (2018). Nove v mediaosviti: movno-pedahohichna blohodydaktyka [New in media education: language and pedagogical blog didactics]. In *Innovatsii ta tradytsii v movnii pidhotovtsii inozemnykh studentiv* [Innovations and traditions in language training of foreign students], Abstracts of Papers of the International Scientific and Practical Seminar (pp. 195–199). I. S. Ivanchenko Publishing House [in Ukrainian].
- Onkovych, A. V. (2014). Mediinaia i informatcionnaia gramotnost v tcifrovuiu epokhu: na poroge globalnogo proryva. YuNESKO-2014 [Media and information literacy in the digital age: on the verge of a global breakthrough. UNESCO 2014]. *Media Education*, 4, 9–14 [in Russian].
- Onkovych, H. V. (2010). *Mediaosvita: Zahalnyi kurs* [Media education: General course]. Lohos [in Ukrainian].
- Onkovych, H. V. (2012a). Mediadidaktika [Mediadidactics]. In *Язык росыjsки в прoстрeннi яzыковеi i культуровоei Европы i шvиата: Члoвiек. Шvиadoмoщ. Koмyникaцiя. Internet* [Russian in the linguistic and cultural space of Europe and the world: Person. Awareness. Communication. Internet], Proceedings of the 5th International Scientific Conference (pp. 1013–1018). Warsaw University Press [in Russian].
- Onkovych, H. V. (2012b). Mediadidaktika vysshei shkoly [Mediadidactics of higher education]. In I. V. Zhilavskaia, & S. I. Avgustevich (Comps.), *Molodezh i media. Ekologiia mediaprostranstva* [Youth and media. Ecology of media space], Proceedings of the 2nd International Scientific and Practical Conference (pp. 400–413). RINTC MGGU imeni M. A. Sholokhova [in Russian].
- Onkovych, H. V. (2012c). *Mediadidaktika: Mass-media v uchebnoy protsesse po russkomu iazyku kak inostrannomu* [Mediadidactics: Mass media in the educational process on Russian as a foreign language]. Lambert Academic Publishing [in Russian].
- Onkovych, H. V. (2013). Mediadydaktyka vyshchoi shkoly: ukrainskyi dosvid [Media didactics of higher school: Ukrainian experience]. *Vyshcha osvita Ukrainy*, 1, 23–29 [in Ukrainian].
- Onkovych, H. V. (2014a). «Parasolkovi» terminy suchasnoi mediaosvity [«Umbrella» terms of modern media education]. *Novi tekhnologii navchannia*, 85, 189–194 [in Ukrainian].

Onkovych, H. V. (2014b). Profesiino-oriientovana mediaosvita u vyshchii shkoli [Professionally-oriented media education in higher education]. *Vyshcha osvita Ukrainy*, 2, 80–88 [in Ukrainian].

Onkovych, H. V. (2015). Internet-didaktika v obuchenii russkomu iazyku kak inostrannomu [Internet didactics in teaching Russian as a foreign language]. In *Russkii iazyk i literatura v prostranstve mirovoi kultury [Russian language and literature in the space of world culture]*, Proceedings of the 13th Congress of the International Association of Teachers of Russian Language and Literature (Vol. 10, pp. 788–793). MAPRYAL [in Russian].

Onkovych, H. V. (2018a). Mediadydaktyka yak parasolkovyi termin [Media didactics as an umbrella term]. In B. Ye. Zhulkovskiy (Ed.), *Suchasna nauka ta osvita Volyni [Modern science and education in Volyn]*, Proceedings of the Scientific and Practical Conference (pp. 533–536). Volynpolihraf [in Ukrainian].

Onkovych, H. V. (2018b). Novitni termini mediaosvity ta mediadydaktyky [The latest terms of media education and media didactics]. In Yu. O. Shepel (Ed.), *Linhvistyka. Linhvokulturolohii: Mizhkulturna y mizhmovna komunikatsiia: problemy, pytannia, vyrishennia [Linguistics. Linguoculturology: Intercultural and inter-language communication: problems, questions, solutions]* (Vol. 12, ch. 2, pp. 282–296). Aktsent PP [in Ukrainian].

Onkovych, H. V., & Kryvorotenko, O. H. (2019). Pedahohichna blohodydaktyka vchyteliv ukraïnskoi movy ta literatury [Pedagogical blog didactics of teachers of Ukrainian language and literature]. *Problemy osvity*, 92, 82–88 [in Ukrainian].

Onkovych, H. V., & Onkovych, A. D. (2012). Mediaosvita yak resurs rozvytku suchasnoho suspilstva [Media education as a resource for the development of modern society]. *Problemy osvity*, 73, 3–6 [in Ukrainian].

Onkovych, H. V., & Onkovych, A. D. (2014). Media- i informacïonnaia gramotnost kak zontichnoe poniatie obuchaiushchei sredy [Media and information literacy as an umbrella concept of the learning environment]. In *Professionalizm pedagoga: sushchnost, sodержanie, perspektivy razvitiia [Professionalism of the teacher: essence, content, development prospects]* (pp. 328–332). MANPO; Remder [in Russian].

Onkovych, H. V., & Onkovych, A. D. (2017). Vikidydaktyka: formuvannia y rozvytok u systemi profesiinoy osvity [Wikididactics: formation and development in the system of vocational education]. *Zhytomyr Ivan Franko State University journal. Pedagogical sciences*, 2 (88), 208–212 [in Ukrainian].

Onkovych, H. V., Balabanova, K. Ye., Hurinenko, I. A., Dukhanina, N. M., Onkovych, A. D., Sakhnevych, I. A., & Yanyshyn, O. K. (2013). *Mediadydaktyka vyshchoi shkoly: Prohramy spetskursiv [Media didactics of higher school: Programs of special courses]*. Lohos [in Ukrainian].

Onkovych, H. V., Biletskyi, V., Onkovych, A., & Tkachenko, M. (2019). Nove u vyshchii osviti: inzhenerna blohodydaktyka [New in higher education: engineering blog didactics]. *Vyshcha shkola*, 1, 26–33 [in Ukrainian].

Onkovych, H. V., Boichenko, M. I., Demianenko, N. M., Donets, Z. F., & Karachun, V. Ya. (2012). *Teoretyko-metodolohichni zasady inteɦratsii zmistu humanitarnoy osvity u vyshchyykh navchalnykh zakladakh nehumanitarnoho profilu [Theoretical and methodological principles of integration of the content of humanitarian education in higher educational institutions of non-humanitarian profile]*. Pedahohichna dumka [in Ukrainian].

Onkovych, H. V., Horun, Yu. M., Kravchuk, V. O., Lytvyn, N. O., Kostiukhina, I. V., & Nahorna, K. A. (2013). *Mediakompetentnist fakhivtsia [Media competence of the specialist]*. Lohos [in Ukrainian].

- Onkovych, H. V., Lialina, O., & Yatsentiuk, M. (2018). Nove v mediaosviti: medychna blohodydaktyka [New in media education: language and pedagogical blog didactics]. In *Innovatsii ta tradytsii v movnii pidhotovtsi inozemnykh studentiv [Innovations and traditions in language training of foreign students]*, Abstracts of Papers of the International Scientific and Practical Seminar (pp. 204–208). I. S. Ivanchenko Publishing House [in Ukrainian].
- Osiukhina, M. O. (2016). Rol mediaosvity za umov suchasnykh ukrainskykh suspilno-politychnykh realii [The role of media education in modern Ukrainian socio-political realities]. *State and Regions. Series: Social Communications, 1*, 98–102 [in Ukrainian].
- Shubenko, N. O. (2010). Formuvannia mediakultury maibutnoho vchytelia muzyky zasobamy audiovizualnykh mystetstv [Formation of media culture of the future music teacher by means of audiovisual arts]. (Abstract of PhD Dissertation). Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv [in Ukrainian].
- UNESCO. (2012). Moskovskaia deklaratsiia o media- i informatsionnoi gramotnosti, Itogovi dokument Mezhdunarodnoi konferentsii «Media- i informatsionnaia gramotnost v obshchestvakh znaniia» [Moscow Declaration on Media and Information Literacy, Final Document of the International Conference «Media and Information Literacy in Knowledge Societies»]. http://www.ifapcom.ru/files/News/Images/2012/mil/Moscow_Declaration_on_MIL_rus.pdf [in Russian].
- UNESCO. (2014). *Paris Declaration on Media and Information Literacy in the Digital Era*. http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CI/CI/pdf/news/paris_mil_declaration.pdf [in English].
- Yanyshyn, O. K. (2012). Formuvannia komunikatyvnykh umin maibutnykh dokumentoznavtsiv zasobamy mediaosvitnykh tekhnolohii. (Abstract of PhD Dissertation). Institute of Higher Education of the NAES of Ukraine, Kyiv [in Ukrainian].
- Zurkowski, P. G. (1974). *The Information Service Environment. Relationships and Priorities. Related Paper No. 5*. Prepared by ERIC Document Reproduction Service [in English].

УДК 655.41 (477.54–25) (091)

Редакторська підготовка творів Бориса Грінченка харківським кооперативним видавництвом «Рух»

Надія ПОДОЛЯКА
канд. н. із соц. комунік.

Інститут журналістики
Київського університету
ім. Бориса Грінченка

вул. Маршала Тимошенка, 13-б,
04212, Київ, Україна

e-mail: nadechdasum@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-6136-1665

© Подоляка Н., 2020

У 1928 р. Харківським кооперативним видавництвом «Рух» вперше розпочато випуск томів повного зібрання творів Бориса Дмитровича Грінченка. Мета статті — на основі аналізу архівних джерел охарактеризувати етапи редакційної підготовки творів письменника і громадського діяча.

Автором статті використовувалися загальні методи наукового пізнання: аналіз і синтез, індукція, дедукція, систематизація, узагальнення. Історичний підхід дає змогу дослідити виникнення, формування та розвиток процесів і подій у хронологічній послідовності з метою виявлення внутрішніх та зовнішніх зв'язків, закономірностей та суперечностей.

З'ясовано основні аспекти діяльності Харківського кооперативного видавництва «Рух» у редакторській підготовці творів Бориса Грінченка. Охарактеризовано документи Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України щодо редакційно-видавничого процесу. Фактологічний матеріал, основні положення можуть бути використані у підготовці праць з історії видавничої справи, для написання спеціальних курсів вітчизняної історії та грінченкознавства.

Новизна зумовлена потребою детального аналізу видавничої діяльності початку ХХ ст. Досі немає окремих праць, присвячених редакторській підготовці видань Харківським кооперативним видавництвом «Рух». Видання повного зібрання творів Б. Грінченка стало потужним чинником формування історичної свідомості, сприяло культурній та політичній інтеграції українського народу, зародженню самостійницької думки.

Практична значущість дослідження полягає у тому, що історіографічна база дослідження суттєво розширює погляд на видавничу справу на етапі становлення радянської влади.

Ключові слова: Борис Дмитрович Грінченко, видавнича справа ХХ ст., Харківське кооперативне видавництво «Рух», архівні фонди, Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України.

EDITORIAL PREPARATION OF BORYS HRINCHENKO WORKS BY KHARKIV COOPERATIVE PUBLISHING HOUSE "RUKH"

Nadiia Podoliaka

PhD in Social Communications

Borys Hrinchenko National University

13-b Marshal Tymoshenko str., 04212, Kyiv, Ukraine

e-mail: nadechdasum@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-6136-1665

In 1928, the Kharkiv Cooperative Publishing House "Rukh" first began publishing volumes of a complete collection of Borys Hrinchenko works. The purpose of the article is to characterize the stages of editorial preparation of the writer and public figure works on the basis of the archival sources analysis.

The author of the article used general methods of scientific cognition: analysis and synthesis, induction, deduction, systematization, generalization. The historical approach allows to investigate the emergence, formation and development of processes and events in chronological order, in order to identify internal and external relationships, patterns and contradictions.

The main aspects of the Kharkiv cooperative publishing house "Rukh" activity in the editorial preparation of Borys Hrinchenko's works are clarified. The documents of the Central State Archives-Museum of Literature and Art of Ukraine regarding the editorial and publishing process are characterized. Factual material, basic provisions can be used in the works preparation on the history of publishing, for the writing of special university courses in national history and Hrinchenko's studies.

The novelty is caused by the need for a detailed analysis of publishing activity of the early twentieth century. There are still no separate works devoted to the editorial preparation of publications by the Kharkiv Cooperative Publishing House "Rukh". The publication of B. Hrinchenko's complete works collection became a powerful factor in the formation of historical consciousness, facilitated the cultural and political integration of the Ukrainian people, the emergence of independent thought.

The practical importance of the study lies in the fact that the historiographical basis of the research significantly expands the view of publishing at the stage of Soviet power formation.

Keywords: *Borys Hrinchenko, XX century publishing, Kharkiv cooperative publishing house "Rukh", archival funds, Central State Archive-Museum of Literature and Art of Ukraine.*

Актуальність теми

Працелюбний українець, «невтомний робітник, який не знав для себе спочинку» Борис Дмитрович Грінченко є унікальною постаттю в історії української культури. Редагування, коректура, створення і поширення масової української книги на Чернігівщині, популяризація здобутків світової науки серед українського народу, письменницька праця — те, чому присвятив життя громадський діяч.

Перше повне зібрання творів Б. Грінченка у десяти томах та окремі передруки з цього зібрання вдалося видати у 20-ті роки ХХ ст. У цьому заслуга всього редакторського колективу Харківського кооперативного видавництва «Рух», до складу якого входили досвідчені фахівці. Зокрема, І. Лизанівський — журналіст секретар «Літературно-наукового вісника» (1913–1914), М. Яшек — бібліограф, автор праць «Шевченко. Матеріали до бібліографії» (1921) та рукопису (прийнятого до друку, але не надрукованого у 20-ті роки ХХ ст.) «Літературно-науковий вісник (за 20 років існування)», М. Панов — юрист і юрисконсульт (Королевич, 1997; «Українське кооперативне видавництво», 1923–1931а, арк. 57, 59).

Щодо повного зібрання творів Б. Грінченка — фактично відповідальним редактором був І. Лизанівський. На сторінках Каталогу видавництва «Рух» 1929 р. знаходимо загальний проспект, з якого випливає, що були заплановані 10 томів. Томи 1–2 — оповідання, томи 3–6 — повісті, томи 7–8 — драми й комедії, томи 9–10 — вірші. Окрім десятитомника — під серією «Грінченківська бібліотека» ще 16 окремих творів (*Каталог видань*, 1929).

У фондах Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України (далі ЦДАМЛМ України) збереглося листування М. Грінченка з Правлінням Харківського кооперативного видавництва «Рух», розпорядження, угоди, службові та доповідні записки, доповіді, звіти, видавничі плани, відомості, записи у головній книзі видавництва, які допомагають розкрити весь складний багатоаспектний робочий процес підготовки до друку та видання творів Б. Грінченка. Зокрема, вони дають змогу з'ясувати такі аспекти: дотримання авторського права, структура текстів, загалом подолання труднощів, які чекали на упорядників та вартість книг.

Мета статті — на основі аналізу архівних джерел охарактеризувати етапи редакційної підготовки творів Б. Грінченка Харківським кооперативним видавництвом «Рух».

Об'єктом дослідження є твори відомого класика української літератури.

Предмет дослідження — змістова структура книг, авторські права на твори Б. Грінченка, умови розповсюдження видань.

Стан розробки проблеми

Культурно-просвітницька та педагогічна діяльність Бориса Грінченка знайшли відображення у багатьох публікаціях науковців: А. Хоптяр, Н. Зубкової, А. Погрібного, О. Неживого, А. Мовчун, Л. Козар та ін. Проведено ряд конференцій в Києві, Херсоні. Досліджень життя та творчості Бориса Дмитровича не бракувало за різного часу, не бракує і нині. Вивченням книговидавничої діяльності окремих видавництв займалися науковці в галузях соціальних комунікацій, видавничої справи, книгознавства: Т. Ківшар, М. Низовий, М. Тимошик, О. Холод та ін. Але праць, присвячених редакційно-видавничій підготовці творів видавництвом «Рух» бракує (Голяк, 2019; Подоляка, 2017; 2018b). Тема залишається відкритою й потребує подальших досліджень.

Використовувалися загальні методи наукового пізнання: аналіз і синтез, індукція, дедукція, систематизація, узагальнення. Історичний підхід дає змогу дослідити виникнення, формування і розвиток процесів і подій у хронологічній послідовності з метою виявлення внутрішніх та зовнішніх зв'язків, закономірностей та суперечностей.

Виклад основного матеріалу

Відомостей щодо дати виникнення задуму видання багатотомника творів Бориса Грінченка документи ЦДАМЛМ України не дають. Твори виходили за безпосередньої редакції М. Грінченка.

Марія Грінченко-Загірня, як відомо, опанувала основи видавничої справи у Петербурзі в «Благотворительном обществе для издания общепользных и дешевых книг» та впродовж 1910–1918 рр. керувала видавництвом ім. Б. Грінченка. Письменниця працювала з дитячою, науково-популярною, довідковою, науковою, навчальною літературою (Думанська, 2007). Умови на право друкування Харківським кооперативним видавництвом «Рух» повного зібрання творів громадського діяча підписала особисто. Про що в документі ЦДАМЛМ України зазначено: «Цим листом повідомляю В-во «Рух», що дня 11-го березня цього року я послала Правлінню ДВУ в Харкові такого листа: «Дня 7-го листопаду 1925 р. я підписала умову, передаючи цьому В-ву право друкувати повне видання творів Бориса Грінченка. В-во зобов'язалось виплачувати мені авторський гонорар» («Українське кооперативне видавництво», 1923–1931b, арк. 71).

Вже після виходу перших томів з'явилися передруки, які не були обговорені із нащадками письменника. Про що знову повідомляється в листі М. Грінченко: «В-во «Рух», як напевне відомо Вам [Правлінню ДВУ в Харкові — прим. авт.], уже розпочало друкувати твори Б. Грінченка. А поруч з тим ДВУ без мого відома надрукувало повісті Б. Грінченка «Під тихими вербами», тим зриваючи повне видання творів Б. Грінченка, розпочате В-вом «Рух», що виходить за моюю

редакцією. Цим листом прошу ДВУ надалі припинити друкування творів Б. Грінченка (як окремих оповідань, так і повістей, поезій і драматичних творів), щоб не зривати розпочатого В-вом «Рух» повного видання писаннів Грінченкових, яке В-во продовжує» («Українське кооперативне видавництво», 1923–1931b, арк. 71). Такого листа було надіслано і Правлінню Книгоспілки, яке надрукувало окремими книжками сім видань письменника.

Чи зреагувало Правління Харківського кооперативного видавництва «Рух» на заяву? Так. Про це також знаходимо архівний документ: «Харків, 10 листопаду 1926 р. Ч. 73. До відділу друку ППБУ. З каталогів і проспектів ми бачимо, що деякі твори Винниченка, Грінченка і Франка поруч із нами видають і нині видавництва (Винниченка — Час, ДВУ і т. д.) не кажучи про те, що таке видавання утворює недоречний паралелізм, воно крім того порушує нашу умову з авторами та їхніми спадкоємцями оскільки в договорах не завжди є пункти про право Руху передавати іншим видавництвам видання того чи іншого автора, кожен автор вважає, що це зроблено за згодою Руху і нарікає на порушення умови Рухом. З комерційного боку це й поготів неправильні вчинки. Такі видання підривають наші тиражі і псують видавничі плани. Тим неприємніше, що кожне видавництво має наші проспекти і знач плани, а тому паралельні видання провадяться свідомо. Просимо розглянути цю справу як негайніше...» («Українське кооперативне видавництво», 1923–1931b, арк. 53).

Отже, позиція «Руху» чітко визначена. Документ ілюструє, що видавництво намагалося шляхом перемовин врегулювати питання дотримання авторських прав на твори Бориса Грінченка.

Щодо формування внутрішньої структури видань. Як зазначає Каталог 1929 р., вступне слово до першого тому творів Б. Грінченка писав академік Сергій Єфремов. За його ж редакцією вийшли також вірші 9–10 томів.

С. Єфремов — визначна постать вітчизняної історії першої половини ХХ століття. Український публіцист, блискучий літературознавець і критик. Разом із Ф. Матушевським, В. Дурдуківським виступив співзасновником видавництва «Вік», яке легально займалось друком і розповсюдженням книг українських класиків.

Він також стояв біля витоків українського партійного будівництва, будучи членом, а часто і засновником таких знакових організацій, як Українська радикальна партія, Українська демократична партія, Українська радикально-демократична партія, Товариство українських поступовців, Українська партія соціалістів-федералістів.

З 1917 р. очолював українську партію соціалістів-федералістів. Був заступником голови Центральної Ради. Вочевидь із І. Лизанівським

познайомилися на ґрунті політичних течій. Адже Іван Миколайович улітку 1917 р. повернувся із заслання до Києва, вступив до Української партії соціалістів-революціонерів і того ж року став членом Центральної Ради як делегат від УПСР (Подолька, 2018а). Так само, як І. Лизанівський С. Єфремов наприкінці 1918 р. відійшов від політики, зосередившись на науково-дослідній роботі. Так само зазнав переслідувань і арештів. А в 1928 р. ще й підпав під інспіровану кампанію проти «єфремовщини», що ставила за мету винищення української інтелігенції. Обидва діяча стали безвинними жертвами сталінських репресій.

У фондах Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Короленка зберігається том ІХ творів Б. Грінченка видавництва «Рух» за редакцією С. Єфремова. У книзі прізвище автора приміток затушоване, а главу з примітками, де могли траплятися прізвища репресованих письменників, вирізано. У такий спосіб влада «ліквідувала» згадки про діячів українського національно-культурницького руху.

Особливої уваги видавництво «Рух» приділяло написанню передмов. «З цим посилаємо Вам передмову до оповідань Грінченка, що мають вийти відбитками. Ті оповідання, що вміщено в першому томі і не мають ще візи — подано до методкому (Сеня, Сестриця Галя, Дядько Тимоха та ін.). Просимо звернути увагу на оповідання «Серед чужих людей» воно неодмінно мусить піти з передмовою — яку вишлемо цими днями», — повідомляється в листі до уповноваженого Руху в м. Київ Т. Черкаського («Українське кооперативне видавництво», 1923–1931b, арк. 55–56).

Так, автором передмови до повістей третього тому творів Б. Грінченка передбачався Микола Антонович Плевака — український літературознавець, бібліограф, автор академічного двотомника «Хрестоматія нової української літератури» та книги «Життя та праця Бориса Грінченка», брат члена Української Центральної Ради Петра Плевака. Так само жертва сталінського терору (Плевако, 1911).

Правовласниця погоджувалася на таку кандидатуру і прохала «Рух» ознайомити її з текстом передмови перед тим, як надсилати його до цензури. Втім вимоги до формату видання, непослідовна кадрова політика «Руху» не дозволили Плевакові здійснити свій намір — розглянути у передмові до повістей Б. Грінченка їх видавничу історію, а також окремі джерелознавчі та текстологічні питання (Інститут рукопису НБУВ, ф. 27, спр. 323, арк. 3).

Автором передмови до повісти «Під тихими вербами» став Іван Никифорович Лакіза — український літературознавець, критик, публіцист, журналіст, який у 1929 р. переїхав до Харкова, де працював редактором Книгоспілки, заступником редактора видавництва «Література і мистецтво». Репресований у 1938 р.

Отже, видавництво «Рух» долучало до написання вступних статей та передмов професійних літературознавців, обізнаних у теорії літературного процесу та заглиблених у творчість Бориса Грінченка.

Усі видання проходили через попереднє цензурування у відповідних органах. Такими на той час слугували Центральне управління в справах друку, Головліт, Головмистецтво, Головрепертком, ДНМК, ЦМК, підпорядковані Наркомосу УСРР. Певні цензурні повноваження мали й Бюро радянсько-партійних та громадсько-кооперативних видавництв, відділ преси, Агітпроп ЦК КП (б)У. Відповідно на книгах «Руху» зазначалося «Дозволено до друку Державним Науково-методологічним комітетом НКО УСРР як допоміжний матеріал для читання в школах 1-го ступеня та дитячих книгозбірень соцвиху».

Ще одне питання — вартість друку та інші витрати. Архівні справи надають такі розрахунки на книги Б. Грінченка (в крб.): Том 1. «Твори» — 3643.84; Том 2. «Твори» — 3652.13; окремі твори: «Екзамен» — 281.60; «Непокірний» — 345.59; «Без хліба» — 390.41; «Палії» — 307.20; «Сам собі пан» — 460.80; «Серед чужих людей» — 323.99; «Каторжна» — 282; «Підпал» — 293.99; «Сестриця Галя» — 263.99; «Ксеня» — 317.20; «Хата» — 407.98 («Українське кооперативне видавництво», 1923–1931b, арк. 4). Як бачимо, суми не малі.

Самотужки видавати твори Бориса Грінченка видавництво не могло, оскільки не мало потужностей та фінансових можливостей. Враховуючи складну економічну ситуацію, видавництво підписує угоду на спільне видання творів із Всеукраїнською книготоргівельною видавничою спілкою Книгоспілка на таких умовах: загальний наклад творів мусить бути не більше 5–6 тис. Видавництво «Рух» зі всього тиражу друкує три тис. кожного тому під маркою Книгоспілки. На звороті титульної сторінки кожного примірника з тієї частини тиражу, що друкується для Книгоспілки під її фірмою, видавництво «Рух» має право зробити напис «Підготовлено до друку й надруковано Кооперативним Видавництвом «Рух».

«Всі видатки по друкуванню й придбанню паперу для видання творів Грінченка, а також всі обов'язки перед нащадками автора бере на себе Видавництво «Рух». «Видавництво «Рух» зобов'язується протягом трьох місяців випускати не менше двох томів творів Грінченка, відпускати Книгоспілці частково в міру виготовлення, а також відповідного забору з друкарні своєї власної частини. Видавництво «Рух» відпускає Книгоспілці твори Грінченка зі знижкою 52% з номіналу. Видавництво «Рух» зобов'язується калькулювати твори Грінченка відповідно нормам, встановленим Бюром Радпартвидавництв, або що буде встановлено Комітетом Комвнутрторгу. Видавництво «Рух» не може давати нікому на твори Грінченка більш пільгові умови, ніж її загальні умови, що встановлені «Обязательным постановлением Наркомвнутрорга

СССР — О предельных скидках в торговле произведениями печати». Книгоспілка може по згоді з Видавництвом «Рух» відпустити останньому потрібний папір для друку тієї частини тиражу творів Грінченка, що належать до видачі й друкується під фірмою Книгоспілки. Вартість паперу, що відпускатиметься Книгоспілкою Видавництву «Рух» рахується по цінах і на умовах, які одержує Книгоспілка. Належна з видавництва «Рух» сума за папір може Книгоспілкою зараховуватись як виплата за твори Грінченка, що відпускаються Книгоспілці по цьому договору. Книгоспілка зобов'язується розрахунки робити таким чином: 50% суми вартості книжок, що належать Книгоспілці покривається векселями терміном три місяці з дня одержання книжок, а другі 50% вартості книжок покриваються векселем терміном 5 місяців, теж з дня одержання книжок. Коли Видавництво «Рух» захоче вдруге видати твори Грінченка (цілком або частково), воно повинно мати на це згоду Книгоспілки до того часу, коли в Книгоспілці матимуться ще не проданими твори Грінченка, що одержані нею згідно цього договору. Твори Грінченка надається право закупити потрібну для неї частину тиражу на умовах не гірших зазначених цим договором» («Українське кооперативне видавництво», 1923–1931с, арк. 110, 120, 132, 133, 134, 135, 136, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179).

Водночас, видавництво «Рух» потурбувалося й про якнайшвидше розповсюдження своїх видань. Так ними було сформовано комплекти книг для шкільних бібліотек, клубів, сільбудів та хат-читалень за значно заниженими цінами. Твори Бориса Грінченка в 10 томах в оправі пропонувалося придбати за 13, без оправы — за 9 крб. з розстрочкою виплати до 13 місяців («Українське кооперативне видавництво», 1923–1931b, арк. 4).

Постійний контроль держави за книговиданням, нездорова конкуренція, нестача матеріальних та кадрових ресурсів, репресії унеможливили багато в чому реалізацію ідей щодо видання творів класика української літератури. Утім було зроблено чимало й досвід роботи редакційної колегії Харківського кооперативного видавництва «Рух» вартий уваги.

Висновки. Видання повного зібрання та окремих творів Бориса Грінченка стало потужним чинником формування історичної свідомості, сприяло культурній та політичній інтеграції українського народу, зародженню самостійницької думки. Робота, здійснювана Харківським кооперативним видавництвом «Рух» відповідала високим стандартам того часу, виконувалася на досить професійному рівні, із відчуттям глибокої відповідальності редакторів та видавців. Наукова культура таких видань слугує певним еталоном для початкуючих видавців у їхньому прагненні зайняти свою нішу і міцно закріпитися на видавничому ринку.

Сьогодні при Київському університеті імені Бориса Грінченка діє науково-дослідна лабораторія грінченкознавства. Її співробітники провадять пошуки архівних джерел про Б. Д. Грінченка, постійно поповнюють музейну експозицію. Можливо, варто було б ініціювати видати окремим томом збірник під загальною назвою «Редакторська підготовка видань творів Бориса Грінченка (1925–2025)» до сторіччя від дня підписання авторської угоди на перше повнотекстове зібрання творів класика української літератури.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

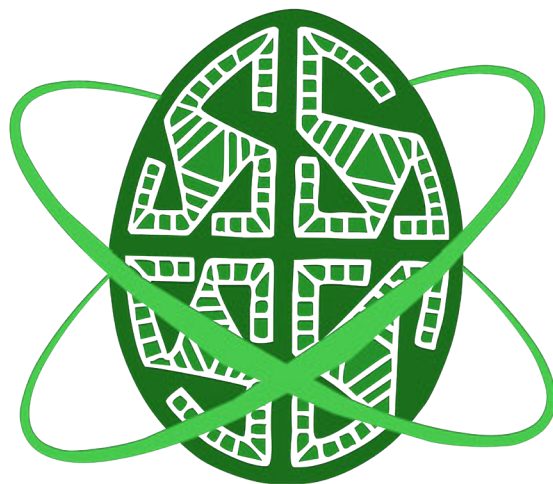
- Голяк, Т. В. (2019). Поза кадром: історія підготовки до друку тридцятитомного видання творів Івана Франка. *Молодий вчений*, 3 (1), 110–115.
- Думанська, М. Б. (2007). Громадська і видавнича діяльність Марії Грінченко-Загірної. *Поліграфія і видавнича справа*, 2 (46), 39–44.
- Інститут рукопису НБУВ (Ф. 27, спр. 323).
- Каталог видань кооперативного видавництва «Рух»*. (1929). Рух.
- Королевич, Н. Ф. (1997). *Бібліограф Микола Федорович Яшек (1883–1966)*. Національна парламентська бібліотека України.
- Плевако, М. (1911). *Життя та праця Бориса Грінченка*. Видавництво імені Бориса Грінченка.
- Подолька, Н. С. (2017). Культура ділового спілкування автора і редактора у 20-ті рр. XX ст. на прикладі діяльності Харківського кооперативного видавництва «РУХ». *Вісник Харківської державної академії культури. Серія: Соціальні комунікації*, 51, 157–166.
- Подолька, Н. С. (2018a). Розстріляний за професійну діяльність: редактор і видавець Іван Лизанівський у громадсько-політичному і видавничому русі. *Український інформаційний простір*, 2, 122–132.
- Подолька, Н. С. (2018b). Харківське кооперативне видавництво «Рух» в документах Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*, 1, 90–97.
- Українське кооперативне видавництво «Рух» (м. Харків). (1923–1931a). (Ф. 577, опис 1, справа 11). Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. Харків.
- Українське кооперативне видавництво «Рух» (м. Харків). (1923–1931b). (Ф. 577, опис 1, справа 30). Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. Харків.
- Українське кооперативне видавництво «Рух» (м. Харків). (1923–1931c). (Ф. 577, опис 1, справа 40). Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. Харків.
- Українське кооперативне видавництво «Рух» (м. Харків). (1923–1931d). (Ф. 577, опис 1, справа 55). Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. Харків.

REFERENCES

- Dumanska, M. B. (2007). Hromadska i vydavnycha diialnist Marii Hrinchenko-Zahirnoi [Public and publishing activity of Maria Hrinchenko-Zagirna]. *Printing and Publishing*, 2 (46), 39–44 [in Ukrainian].
- Holiak, T. V. (2019). Poza kadrom: istoriia pidhotovky do druku trydtsiatytomnoho vydannia tvoriv Ivana Franka [Off-screen: the history of preparation for publication of a thirty-volume edition of works by Ivan Franko]. *Molodyi vchenyi*, 3 (1), 110–115 [in Ukrainian].
- Institut rukopysu NBUV (Fund 27, File 323) [in Ukrainian].
- Kataloh vydan kooperatyvnoho vydavnytstva «Rukh»* [Catalog of publications of the cooperative publishing house «Rukh»]. (1929). Rukh [in Ukrainian].
- Korolevych, N. F. (1997). *Bibliohraf Mykola Fedorovych Yashek (1883–1966)* [Bibliographer Mykola Fedorovich Yashek (1883–1966)]. Natsionalna parlamentska biblioteka Ukrainy [in Ukrainian].
- Plevako, M. (1911). *Zhyttia ta pratsia Borysa Hrinchenka* [Life and Work of Borys Hrinchenko]. Vydavnytstvo imeni Borysa Hrinchenka [in Ukrainian].
- Podoliaka, N. S. (2017). Kultura dilovoho spilkuvannia avtora i redaktora u 20-ti rr. KhKh st. na prykladi diialnosti Kharkivskoho kooperatyvnoho vydavnytstva «RUKH» [The culture of business communication between the author and the editor in the 20s of the twentieth century. on the example of the activity of the Kharkiv cooperative publishing house «RUKH»]. *Visnyk of Kharkiv State Academy of Culture Series: Social Communications*, 51, 157–166 [in Ukrainian].
- Podoliaka, N. (2018a). Rozstriliani za profesiinu diialnist: redaktor i vydavets Ivan Lyzanivskiy u hromadsko-politychnomu i vydavnychomu rusi [Shot for professional activity: editor and publisher Ivan Lyzanovsky in the socio-political and publishing movement]. *Ukrainian Information Space*, 2, 122–132 [in Ukrainian].
- Podoliaka, N. S. (2018b). Kharkivske kooperatyvne vydavnytstvo «Rukh» v dokumentakh Tsentralnoho derzhavnoho arkhivu-muzeiu literatury i mystetstva Ukrainy [Kharkiv Cooperative Publishing House «Rukh» in the documents of the Central State Archive-Museum of Literature and Art of Ukraine]. *Library Science. Record Studies. Informology*, 1, 90–97 [in Ukrainian].
- Ukrainske kooperatyvne vydavnytstvo «Rukh» (m. Kharkiv) [Rukh Ukrainian Cooperative Publishing House (Kharkiv)]. (1923–1931a). (Fund 577, Inventory 1, File 11). Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv-muzei literatury i mystetstva Ukrainy. Kharkiv [in Ukrainian].
- Ukrainske kooperatyvne vydavnytstvo «Rukh» (m. Kharkiv) [Rukh Ukrainian Cooperative Publishing House (Kharkiv)]. (1923–1931b). (Fund 577, Inventory 1, File 30). Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv-muzei literatury i mystetstva Ukrainy. Kharkiv [in Ukrainian].
- Ukrainske kooperatyvne vydavnytstvo «Rukh» (m. Kharkiv) [Rukh Ukrainian Cooperative Publishing House (Kharkiv)]. (1923–1931c). (Fund 577, Inventory 1, File 40). Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv-muzei literatury i mystetstva Ukrainy. Kharkiv [in Ukrainian].
- Ukrainske kooperatyvne vydavnytstvo «Rukh» (m. Kharkiv) [Rukh Ukrainian Cooperative Publishing House (Kharkiv)]. (1923–1931d). (Fund 577, Inventory 1, File 55). Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv-muzei literatury i mystetstva Ukrainy. Kharkiv [in Ukrainian].

МЕРЕЖЕВІ ВИДАННЯ

INTERNET PUBLICATIONS

УДК 791.222 (477):355.425 (470:477)

Російсько-українська війна на Донбасі в українському кінематографі

Володимир ДАНИЛЕНКО

канд. філол. н., доц.

Київський національний
університет культури і
мистецтввул. Є. Коновальця, 36,
01133, Київ, Україна.

e-mail: danylenko-v@ukr.net

ORCID ID 0000-0002-8646-0504

© Даниленко В., 2020

Російська влада не визнає своєї участі у війні на Донбасі. Приховування участі у військових конфліктах — давня російська політична традиція. Радянський Союз, який був модернізованою Росією, не визнавав, що воював у Кореї, В'єтнамі, Анголі, Огадені. Сучасна Росія, яка ввела свої війська на Донбас, на офіційному рівні переконує світову спільноту та росіян, що ця війна — внутрішній громадянський конфлікт України. Хоча в інтернеті доступна вся інформація про те, які російські підрозділи воюють на Донбасі, хто ними керує і звідки йдуть потоки російської техніки, зброї, боєприпасів, солдатів, офіцерів і навіть де ховають убитих російських вояків.

Тому фільми про війну на Донбасі допомагають зрозуміти масовій аудиторії, хто насправді воює в Східній Україні. Цій темі присвячена стаття, у якій аналізуються ігрові фільми про російсько-українську війну, яка триває на Донбасі. Зокрема, серіал Олексія Шапарева «Гвардія», фільми Ахтема Сеїтаблаєва «Кіборги. Герої не вмирають», Сергія Лозниці «Донбас», Зази Буадзе «Позивний „Бандерас“», Івана Тимченка «Гловайськ 2014. Батальйон „Донбас“», Валентина Васяновича «Атлантида», Володимира Тихого «Наші котики».

У контексті світового кінематографу та особливостей національного характеру подається, як сучасне українське кіно розвиває комедійні традиції фільмів про війну. Показано реакцію на фільми про війну українських глядачів, критиків, російських політиків і державних службовців та нагороди фільмів на кінофестивалях.

Ключові слова: антиутопія, війна, ігрове кіно, арт-хаус, документалістика, кінокритика, режисер, сценарій, прем'єра, кінофестиваль, волонтер, парамедик, воїн, сепаратист, люмпен, кінопрокат, трейлер, тизер, саундтрек, субтитри.

THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR IN DONBASS IN UKRAINIAN CINEMATOGRAPHY

Volodymyr Danylenko

PhD in Philology, Associate Professor
Kyiv National University of Culture and Arts
36 Konovalts str., 01133, Kyiv, Ukraine
e-mail: danylenko-v@ukr.net
ORCID ID 0000-0002-8646-0504

Russian authorities do not recognize their participation in the Donbass war. Participation concealment in military conflicts is a long-standing Russian political tradition. The Soviet Union, which was modernized by Russia, did not recognize that it had fought in Korea, Vietnam, Angola, and Ogaden. Modern Russia, which has deployed its forces to Donbass, is officially convincing the world community and Russians that this war is an internal civil conflict in Ukraine. Although all information is available on the Internet about which Russian units are fighting in Donbass, who controls them and where the flows of Russian equipment, weapons, ammunition, soldiers, officers and even where the killed Russian soldiers are buried come from.

That is why films about the Donbass war help the mass audience to understand who is actually fighting in Eastern Ukraine. An article is devoted to this topic, which analyzes feature films about the Russian-Ukrainian war that lasts in Donbass. In particular, Oleksiy Shapariyev's series "The Guard", films of Akhtem Seitablaiev "Cyborgs. Heroes never die", Serhiy Loznytsia "Donbass", Zaza Buadze "Call sign 'Banderas'", Ivan Tymchenko "Ilovaisk 2014. Battalion 'Donbass'", Valentyn Vasyanovych "Atlantis", Volodymyr Tykhyi "Our cats".

In the context of world cinematography and peculiarities of the national character, it is presented how modern Ukrainian cinema develops the comedic traditions of war films. The reaction to films about the war by Ukrainian spectators, critics, Russian politicians and public officials, film awards at film festivals are shown.

Keywords: dystopia, war, feature film, art house, documentary, film criticism, director, script, premiere, film festival, volunteer, paramedic, warrior, separatist, lumpen, film release, trailer, teaser, soundtrack, subtitle.

Війна завжди давала потужний поштовх для розвитку мистецтв. У різних країнах після війн починався підйом культури, адже в народі, який пережив війну, загострюється любов до життя. Він більше цінує людяність, співчуття до болю інших. Мовлячи категоріями Еріха Фромма, його колективна душа стає чутливішою, що створює сприятливе середовище для розвитку мистецтва. У цьому сенсі російсько-українська війна, яка розпочалася у квітні 2014 року з вторгнення російських військових підрозділів на Донбас після захоплення Росією Криму, не виняток. Війна на Донбасі збурила сучасне українське мистецтво і стала актуальною темою для українського кінематографу.

Постановка проблеми

Фільми про війну на Донбасі йдуть в українському прокаті й активно обговорюються в інтернеті та соціальних мережах кінокритиками й пересічними глядачами, але не досліджувалися науковцями.

Аналіз досліджень

15, 22, 29 листопада 2018 року в Довженко-Центрі відбулася освітня програма «Культурфільм: Кіноревізія Донбасу 2.0», як спеціальний цикл кінопоказів та лекцій відомих дослідників: кінознавця Євгена Марголіта, докторки історичних наук Олени Стяжкіної, історика та соціолога Кирила Ткаченка, присвячений темі Донбасу в кінематографі радянської епохи. У програмі лектори намагалися пояснити формування української та російської ідентичностей на Донбасі, але до сучасної російсько-української війни і, тим більше, до фільмів про цю війну не дійшли.

Мета дослідження — узагальнення та аналіз реакції кінокритиків, журналістів і глядачів на фільми, присвячені російсько-українській війні на Донбасі.

Виклад основного матеріалу

У 2015 році з'явився військово-драматичний мінісеріал режисера Олексія Шапарева «Гвардія», знятий телеканалом «2+2». Сценарист — Микола Рибалка. Прем'єра першого сезону з 4 серій відбулася 23 травня 2015 року на телеканалі «2+2». Прем'єра другого сезону з 2 серій на цьому ж телеканалі пройшла 14 жовтня 2017 року.

Події в серіалі розпочинаються під час Революції Гідності. Його герої опиняються по обидва боки барикади. Є серед них офіцер внутрішніх військ, що воював проти майдану, і молоді майданівці. Коли почалася російська інтервенція на Донбасі, спецназівцю у відставці з кличкою «Старий» запропонували підготувати взвод розвідників для нацгвардійців. Після майдану, коли Росія анексувала Крим і розпочала війну на Донбасі, в Україні не було ні боекратної армії, ні президента. У цей час найбільш активні українці створили батальйони, озброїлися й пішли воювати з російською армією. Взвод розвідників зібрав представників різних куточків України. Тут проходять

підготовку молоді люди з Києва, західноукраїнських міст, Одеси, Луганська, Криму. Тут разом готуються до війни з окупантами українці, росіяни, кримські татари, євреї. Вони стають єдиною командою, здатною захистити Україну. Є серед гвардійців і дівчина Наталя, нареченого якої вбив на майдані снайпер. Вона — чемпіонка Європи з кульової стрільби і вирішує стати снайпером у взводі розвідників.

Цей мінісеріал — про становлення модерної української нації, активної, бойової, винахідливої, рішучої, здатної постояти за свою країну. У кожного з героїв серіалу своя біографія і своя мотивація, що змусила їх вийти на майдан, а потім поїхати на війну.

6 грудня 2017 року, у День Збройних сил України, у кінопрокаті з'явився фільм українського кінорежисера Ахтема Сеїтаблаєва за кіносценарієм Наталі Ворожбит «Кіборги. Герої не вмирають» про оборону Донецького аеропорту.

Перед глядачами розкриваються образи людей, які обороняють аеропорт. У кожного з них своя цивільна біографія, що була до війни. Молодий боєць із псевдо «Мажор» — музикант і син респектабельних та заможних батьків, від яких потай утік на війну. Солдат із псевдо «Псих» — лікар, що знає, як надати першу допомогу. У кожного із захисників своє уявлення про те, якою має бути Україна. «Серпень» дотримується традиційних національних поглядів, а «Мажор» — загальнолюдських.

Здебільшого кінокритики позитивно оцінили фільм. Кінокритик Сергій Тримбач (2017) у газеті «День» написав, що однією з найсильніших якостей фільму є сценарій, у якому Наталі Ворожбит вдалося зобразити світоглядну полеміку українців та різні її ментальні прояви. У виданні «Лівий берег» Альона Пензій (2017) зазначила, що знімальна група і сценарист «не демонізували ворога» й не позбавили ворогів України людських рис, а звернули увагу на те, що проти України воюють не лише росіяни, а і громадяни України. У колонці Олександри Горчинської (2017) «Ода захисникам Донецького аеропорту», опублікованій на сайті «Українська правда», до позитивних моментів фільму віднесено використання саундтреку пісні «Гуцулка Ксеня», що, на її думку, вдало вписалася в сюжетну канву стрічки. Ще одним вдалим моментом фільму, на думку кінокритика «Детектор медіа» Ярослава Підгори-Гвяздовського, стали його «гуманістичні європейські посилання» (Підгора-Гвяздовський, 2017).

Втім, до фільму вистачало і критичних зауважень. Так, Андрій Кокотюха вважає нереалістичними діалоги між захисниками аеропорту, у яких вони з'ясовують, хто винен у тому, що в Україні погано живеться. На його думку, такі діалоги «цілком можна було замінити військовим побутом, цинічними чоловічими жартами, характерними для війни та екстремальних умов» (Кокотюха, 2017). Ярослав Під-

гора-Гвяздовський теж вказав на велику кількість заідеологізованих діалогів та млявий сюжет (Підгора-Гвяздовський, 2017). Здебільшого критики висловлювали претензії до сценариста й режисера щодо засилля у фільмі російської мови.

Із 2006 року, коли в Україні було ухвалено закон про обов'язкове дублювання зарубіжних фільмів українською мовою, у країні сформувалася професійна й досить цікава школа українського кіноперекладу. Українська мова стала органічно сприйматися масовим глядачем, тому критики фільму «Кіборги. Герої не вмирають» цілком резонно висловили претензії до творців фільму. Використання російської мови в сучасних українських фільмах залишається серйозною художньою проблемою, яку сценаристи й режисери не можуть вирішити, вважаючи, що відсутність російської мови в тих сферах, де вона домінує, неможливо розв'язати по-іншому. Хоча в зарубіжних перекладах фільмів ця проблема не відчувається, тому завданням сучасного українського кінематографу залишається створення власної кіномови, у яку повірять масовий глядач.

У 2018 році знято фільм режисера Сергія Лозниці «Донбас» (спільне виробництво України, Німеччини, Франції, Нідерландів). Світова прем'єра кінострічки відбулася 9 травня 2018 року на 71-му Каннському міжнародному кінофестивалі, на якому фільм одержав приз за найкращу режисуру в програмі «Особливий погляд» та став фільмом-відкриттям фестивалю.

Фільм одержав Гран-прі 15-го міжнародного Фестивалю європейського кіно в Севільї; премію «Золотий павич» за найкращий фільм 49-го Індійського міжнародного кінофестивалю в Гоа; спеціальний приз журі найкращому режисерові «Срібна піраміда» на 40-му Карірському кінофестивалі. За фільм «Донбас» Сергій Лозниця одержав Державну премію України імені Олександра Довженка.

Кінострічку показали в рамках міжнародних кінофестивалів у Карлових Варах, Мюнхені, Єрусалимі та Мельбурні. У вересні 2018 року «Донбас» було представлено в рамках секції «Сучасний світ кіно» на 43-му Міжнародному кінофестивалі в Торонто. 18 жовтня 2018 року фільм з'явився в кінотеатрах Сіднея, Мельбурна й Канберри, викликавши обурення російських дипломатів. На офіційній Фейсбук сторінці Посольства Російської Федерації в Астралії дипломати назвали фільм «саморобкою Лозниці», який зі «смаком зображає жителів Донецької та Луганської народних республік у вигляді потворних, грубих, агресивних і розумово неповноцінних персонажів». Російські дипломати написали, що фільм «не може не викликати огиди своїм демонстративним, нахабно виставленим напоказ відверто расистським русофобським зарядом у найгірших нацистських традиціях» (Тримбач, 2017). У відповідь з'явилися сотні коментарів корис-

тувачів фейсбуку, які запевнили, що після такої пристрасної рецензії обов'язково подивляться фільм і подякували Посольству Російської Федерації в Австралії за рекламу, попросивши прорекламувати ще фільми «Кіборги» та «Позивний „Бандерас”» (Тримбач, 2017).

Кінокартина Лозниці складається з різних епізодів, у яких відтворені реальні історії, що трапилися на окупованих територіях Донбасу, пов'язані між собою життям героїв. Розпочинається фільм із театру в окупованому Донбасі, де в гримерці готують акторів для постановочного сюжету російського пропагандистського телеканалу, а потім асистентка режисера брутально виганяє акторів на майданчик. Загримовані актори зображують народ, що став випадковим свідком «звір'ячого обстрілу» українською артилерією мирного населення. У фільмі є епізод, коли закутаного українським прапором уже немолодого бійця добровольчого батальйону виводять російські солдати і прив'язують до стовпа на розтерзанні озвірілого натовпу. В українського добробатівця плюють перехожі, його штурхає палицею місцева стара жінка, б'ють вуличні хлопці, що разом із дівчатами роблять селфі біля прив'язаного полоненого. Коли український глядач дивиться такі кадри, то мимоволі задумується, чи можна жити разом в одній країні з тими людьми, що опинилися під російською окупацією.

У кінострічці Лозниці народ окупованого Донбасу постає російською жертвою і водночас співучасником військового злочину в гібридній війні, замішаний на пропагандистській брехні, насильстві, злочинах проти людяності та фейковій правді.

11 жовтня 2018 року в українському кінопрокаті з'явився фільм режисера Зази Буадзе «Позивний „Бандерас”». Кіносценарій до фільму написали Сергій Дзюба та Артем Кірсанов. В основу кіносценарію покладено щоденники національного гвардійця Сергія Башкова з позивним «Індіанець» та розповіді воїнів, що воювали на Донбасі.

Сюжет фільму розгортається навколо групи розвідників на чолі з капітаном Антоном Саенком (позивний «Бандерас»), що намагається знешкодити російського агента «Ходака», якого заслали в український батальйон, що стоїть у балці біля села Веселе Донецької області. Хитке перемир'я між українськими та російськими військами зруйноване знищеною маршруткою, у якій загинули селяни. Хтось із села прислав записку в штаб батальйону про те, що маршрутку знищила російська диверсійна група під орудою агента «Ходака», який видає себе за українського бійця. Завдання ускладнюється тим, що Веселе — рідне село Антона Саенка, з якого він колись виїхав до Києва. У Києві в нього сформувався український світогляд. І коли почалася війна, Саенко пішов на фронт. Його дівчина не зрозуміла мотивів свого хлопця й розірвала з ним стосунки.

На початку картини є сцена, коли російська диверсійна група, до якої входив Олексій із Веселого, знищує сільську маршрутку, і на його очах російські солдати вбивають рідну тітку хлопця. Олексій був колишнім суперником Антона. Вони зустрічалися з однією дівчиною Яною, але потім їхні дороги розійшлися. Олексій виїхав у Донецьк, де в нього сформувався проросійський світогляд, тому коли на Донбасі почалася війна, Олексій записався в армію ДНР.

У планах «Ходака» була чергова диверсія, як звинуватити українських військових у звірствах проти цивільного населення, щоби зірвати перемир'я й міжнародні перемовини політиків.

Антону Саєнку для знешкодження «Ходака» командування дало три доби. Антон прибуває в розпорядження командира батальйону з групою розвідників, коли на базі вбивають українського десантника. За стилем вбивства розвідники роблять висновки, що це справа рук професійного вбивці, який добре знав десантника, оскільки удар ножем було нанесено в груди. А отже, убитий перед смертю не боявся свого вбивці, а довірливо дивився йому в очі.

У фільмі показано, як зазомбовані російською пропагандою селяни дякують перед телекамерою Росії за передану їм гуманітарну допомогу. І коли Антон Саєнко й колишній сепаратист Олексій бігають селом, закликаючи селян ховатися від обстрілів російської артилерії, більшість селян не вірять, що «братня» Росія може принести їх у жертву для створення пропагандистського телевізійного сюжету.

29 серпня 2019 року в українському прокаті з'явився фільм режисера Івана Тимченка «Іловайськ 2014. Батальйон Донбас». Сценарій фільму написав Михайло Бриних. В основу фільму лягли матеріали в пресі та історії добровольців, які брали участь в операції зі звільнення Іловайська.

В основі кінострічки — історія про командира штурмової групи батальйону «Донбас» із позивним «Бішут». Після звільнення Попасної та Лисичанська добровольчі батальйони та регулярні частини українського війська потрапляють в Іловайський котел, у якому оточеними виявилися батальйони «Донбас», «Дніпро-1», «Миротворець», «Святий», «Херсон», «Шахтарськ» та зведена рота 17-ї і 93-ї бригад ВСУ. Щоби вийти з котла, українські й російські військові домовляються про створення коридору, що виявився для українських бійців пасткою.

Поранені під Іловайськом, українські добробатівці з позивними «Бішут» і «Квентін» відстають від батальйону й ховаються в помешканні одного з будинків у захопленому російськими військами Іловайську. Їм допомагають стара жінка, у квартирі якої вони переховуються, та дівчина з верхнього поверху. Нелінійна композиція фільму дозволяє повертатись у минуле героїв, що передувало їхньому походу на Іловайськ.

У кінофільмі Івана Тимченка вистачає картин із невігаданими історіями. Тут колишній боєць Тарас Констанчук грає самого себе й пережите ним минуле. Змальовуючи охоплений війною Донбас, знімальна група відходить від стереотипів і показує, що там живуть люди з різними переконаннями. Є багато люмпенізованого населення, зазобованого російською пропагандою, але вистачає й людей, які вміють співчувати іншим і перейматися їхніми проблемами. Саме такими постають колишній учитель літератури, дівчина Світлана і стара жінка Надія Петрівна, у якої переховуються поранені «Бішут» і «Квентін». Але водночас є тітка, яка донесла на українських бійців.

Сцена «зеленого коридору», який російські військові дали оточеним в Іловайському котлі українським воїнам, постає ніби демонстрація безсмертної сентенції Бісмарка про те, що будь-яка угода з Росією не варта паперу, на якому написана. Гарантуючи українським бійцям «зелений коридор», російська артилерія розстрілює їх на марші. У реальному житті Президент Російської Федерації Володимир Путін запропонував українським підрозділам «зелений коридор» для виходу з оточення. Але специфіка будь-яких домовленостей із Росією полягає в тому, що умови російської сторони постійно змінюються, врешті-решт російські домовленості виявляються пастками. У результаті іловайської трагедії було вбито 366 українських воїнів, 429 отримали поранення, 300 потрапили в полон.

Є в цьому бруді війни, людських злетів і падінь цілком приватні фрагменти життя, як інтимна сцена в підвалі між Світланою та «Квентіном», органічні побутові діалоги. Не зважаючи на режисерський дебют, фільм Тимченка викликає довіру своєю простотою, документальною правдою життя, відсутністю плакатності та пафосу.

На 76-му Венеціанському фестивалі 2019 року в програмі «Горизонти», яка відкриває сучасні тенденції розвитку світового кінематографу, перемогла кінострічка українського режисера Валентина Васяновича «Атлантида». Це антиутопія, події в якій відбуваються після завершення війни на Донбасі, коли внаслідок російської агресії більша частина земель цього краю виявилася непридатною для проживання. За сюжетом, після війни колишній український солдат повертається додому й застає спустошений край: завалені шахти, знищені заводи, отруєні води. І на цій випаленій війною землі намагається знайти в собі сили, щоби розпочати нове життя.

Ролі у фільмі виконували непрофесійні актори: колишні добробатівці, волонтери, солдати Збройних Сил України. Головні ролі зіграли колишній розвідник Андрій Римарук, парамедик Людмила Білека, доброволець Василь Антоняк.

30 січня 2020 року в українському прокаті з'явилася кінокомедія режисера Володимира Тихого «Наші котики». Цей українсько-канад-

сько-американський фільм розповідає про пригоди чотирьох бійців добровольчого батальйону на початку війни на Донбасі. До продавця квітів, інженера, актора і футбольного тренера, що не мали навіть найменшого бойового досвіду, приєднується тележурналістка, яка хоче відзняти правду про війну, об'єктивно вислухавши мотивацію кожної з воюючих сторін. Й ось ці дилетанти мимоволі знищують елітний російський підрозділ, викликаючи лютю у керівництва ДНР.

Війна як комедія має значну фільмографію. Варто згадати лише такі найбільш помітні воєнні комедії, як «Герої Келлі» Брайана Дж. Хаттона (1970), «Пастка 22» Майка Ніколса (1970), «В бій ідуть тільки старі» Леоніда Бикова (1973), «Форрест Гамп» Роберта Земекіса (1994), «Безславні виродки» Квентіна Тарантіно» (2009), «Великий солдат» Діна Шена (2010), «Якось у Німеччині» Тодда Філліпса (2016), серіал «Пастка 22» режисерської групи Джорджа Клуні, Гранта Геслова, Елен Курас (2019) та інші.

До цієї традиції долучився й український режисер Володимир Тихий. Його комедія «Наші котики» викликала позитивні відгуки критиків і глядачів та лютю російських ідеологів. Побачивши рекламний ролик української комедії «Наші котики» в передачі російської пропагандистки Ольги Скабеєвої «60 хвилин» на каналі «Россия-1» лідер ЛДПР Володимир Жириновський влаштував істеріку в прямому ефірі. Після рекламного ролика української комедії, у якій були задіяні американські актори, Жириновський забігав по студії й кричав: «Усіх знищимо! Напалмом... до чортової матері. Щоби ні Києва, ні Львова — нічого не залишилося!» (Василенко, 2020). І ця реакція російського політика була найкращою оцінкою української комедії.

Висновки

У російському соціумі поширене лицемірне гасло: «Росія ніколи ні на кого не нападала», яке люблять повторювати російські ЗМІ і прості люди цієї країни, тому для масової російської свідомості всі війни, які веде Росія, або «справедливі», «священні», або це війни, до яких Росія не має ніякого стосунку. Сформувалася давня російська політична традиція частину своїх війн приховувати від світової спільноти і від найбільш довірливих своїх громадян. Прості росіяни знають, що офіційне невизнання чергової російської військової авантюри — це гра, якої треба дотримуватися, бо так хоче влада. Безкінечні війни, які веде Росія, — це постійна російська політика, яка відволікає народ від зубожіння, корупції, економічного, культурного й соціального застою, відсутності справедливих судів та свободи слова. При цьому війни допомагають російським спецслужбам і військовим збагачуватися, а владі тримати народ у стані постійної мобілізації.

На офіційному рівні Кремль не визнає участі Росії у війні на Донбасі, як не визнавав своєї участі у війнах у Кореї, В'єтнамі, Анголі, Ога-

дені, в арабо-ізраїльському конфлікті, вважаючи, що ця війна — внутрішній громадянський конфлікт України і про це не втомлюється повторювати світовій спільноті та довірливим російським обивателям. Хоча в інтернеті доступна вся інформація про те, які російські підрозділи воюють на Донбасі, хто ними керує і звідки йдуть потоки російської техніки, зброї, боєприпасів, солдатів, офіцерів і навіть де ховають безславно вбитих російських вояків. Тому українські фільми про війну на Донбасі роблять свій внесок в інформаційну війну з Росією, підтверджуючи слушність думки творця світової революції Володимира Ульянова, що з усіх мистецтв для нас найважливішим є кіно. І хоча цей політик у Російській Федерації вже не такий популярний, як у радянські часи, бо нинішня влада на чолі з Путіним вважає його недостатньо жорстоким, а отже, не таким ефективним, як Сталін, усе ж думка теоретика марксизму-ленінізму вказує на те, що українські кінематографісти роблять свій внесок у боротьбу з головним історичним ворогом.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

Василенко, О. (2020, 7 лютого). Усіх знищимо: одіозний російський політик влаштував «фейерверк» через «Наших котиків» у прямому ефірі. *Аностропф*. <http://apostrophe.ua/ua/news/world/ex-ussr/2020-02-07/vseh-unichtozhim-odioznyj-rossijskij-politik-ustroil-fejerverk-izza-nashih-kotikov-v-pryamom-efire-video/187820>.

Гламур. (2018, 20 жовтня). Посольство Росії в Австралії з жовтю накинулося на фільм «Донбас». І зробило йому блискучу рекламу. *ТСН*. <http://https://tsn.ua/glamur/posolstvo-rosiyi-v-avstraliyi-z-zhovchyu-nakinulosya-na-film-donbas-i-zrobilo-yomu-bliskuchu-reklamu-1236255.html>.

Горчинська, О. (2017, 6 грудня). Ода захисникам Донецького аеропорту. *Українська правда*. <http://life.prawda.com.ua/columns/>.

Кокотюха, А. (2017, 13 грудня). «Кіборги»: три розмови про головне. *Детектор Медіа*. <http://https://detector.media/kritika/article/132845/2017-12-13-kiborgi-tri-rozmovi-pro-golovne/>.

Пензій, А. (2017, 11 грудня). Війна без побутових розмов: «Кіборги» Ахтема Сеїтаблаєва. *Лівий берег*. http://ukr.lb.ua/culture/2017/12/11/384477_viyna_bez_robutovih_rozmov.html.

Підгора-Гвядзовський, Я. (2017, 6 грудня). «Кіборги»: кіно — це не ток-шоу. *Детектор Медіа*. <https://detector.media/kritika/article/132618/2017-12-06-kiborgi-kino-tse-ne-tok-shou/>.

Тримбач, С. (2017, 8 грудня). «Ось що ви зробили з країною...». В Україні розпочався прокат фільму «Кіборги». *День*. <https://day.kyiv.ua/uk/article/kultura/os-shcho-vy-zrobily-z-krayinoyu>.

У посольстві РФ в Австралії заявили, що фільм «Донбас» Лозницьі спрямований на розпалювання міжнаціональної ворожнечі. (2018, 20 жовтня). *Гордон*. <https://gordonua.com/ukr/news/war/-u-posolstvi-rf-v-avstraliji-zajavili-shcho-film-donbas-loznitsi-sprjamovaniy-na-rozpaljuvannja-mizhnatsionalnoji-vorozhnechi-439571.html>.

REFERENCES

- U posolstvi RF v Avstralii zaiavyly, shcho film «Donbas» Loznitsi spriamovanyi na rozpaliuvannia mizhnatsionalnoi vorozhnechi [The Russian Embassy in Australia stated that the film «Donbass» by Loznitsa is aimed at inciting ethnic hatred]. (2018, October 20). *Hordon*. <https://gordonua.com/ukr/news/war/-u-posolstvi-rf-v-avstraliji-zajavili-shcho-film-donbas-loznitsi-sprjamovaniy-na-rozpaljuvannja-mizhnatsionalnoi-vorozhnechi-439571.html> [in Ukrainian].
- Horchynska, O. (2017, December 6). Oda zakhysnykam Donetskooho aeroportu [Ode to the defenders of Donetsk airport]. *Ukrainska pravda*. <http://life.pravda.com.ua/columns/> [in Ukrainian].
- Pidhora-Hviazdovskyi, Ya. (2017, December 6). «Kiborhy»: kino — tse ne tok-shou [«Cyborgs»: cinema is not a talk show]. *Detektor Media*. <https://detector.media/kritika/article/132618/2017-12-06-kiborgi-kino-tse-ne-tok-shou/> [in Ukrainian].
- Trymbach, S. (2017, December 8). «Os shcho vy zrobyly z krainoiu...». V Ukraini rozpochavsia prokat filmu «Kiborhy» [«That's what you did with the country...». The rental of the film «Cyborgs» has started in Ukraine]. *Den*. <https://day.kyiv.ua/uk/article/kultura/os-shcho-vy-zrobyly-z-krainoyu> [in Ukrainian].
- Penzii, A. (2017, December 11). Viina bez pobutovykh rozmov: «Kiborhy» Akhtema Seitablaieva [War without domestic conversations: «Cyborgs» by Akhtem Seitablaev]. *Livyi bereh*. http://ukr.lb.ua/culture/2017/12/11/384477_viyina_bez_pobutovih_rozmov.html [in Ukrainian].
- Kokotiukha, A. (2017, December 13). «Kiborhy»: try rozmovy pro holovne [«Cyborgs»: three conversations about the main thing]. *Detektor Media*. <https://detector.media/kritika/article/132845/2017-12-13-kiborgi-tri-rozmovi-pro-golovne/> [in Ukrainian].
- Hlamur. (2018, October 20). Posolstvo Rosii v Avstralii z zhovchiiu nakynulosia na film «Donbas». I zrobylo yomu blyskuchu reklamu [The Russian Embassy in Australia attacked the film «Donbass» with bile. And made him a brilliant advertisement]. *TSN*. <https://tsn.ua/glamur/posolstvo-rosiyi-v-avstralii-z-zhovchiiu-nakinulosya-na-film-donbas-i-zrobilo-yomu-blyskuchu-reklamu-1236255.html> [in Ukrainian].
- Vasylenko, O. (2020, February 7). Usikh znyshchymo: odioznyi rosiiskiy polityk vlashtuvav «fejerverk» cherez «Nashykh kotyktiv» u priamomu efiri [Let's destroy them all: an odious Russian politician set off «fireworks» through «Our Cats» live]. *Apostrof*. <http://apostrophe.ua/ua/news/world/ex-ussr/2020-02-07/vseh-unichtozhim-odioznyj-rossijskij-politik-ustroil-fejerverk-izza-nashih-kotikov-v-pryamom-efire-video/187820> [in Ukrainian].

УДК 008:341.485]:004.7 (477)

Термін «культурний геноцид» в українському мережевому просторі

Марія ДОЦЕНКО

канд. філол. н.

Донецький національний
університет імені Василя
Стуса

вул. 600-річчя, 21,
21027, Вінниця, Україна

e-mail: m.dotsenko@ukr.net

ORCID ID 0000-0001-9030-7724

© Доценко М., 2020

Культурний геноцид має подвійний зв'язок із інформаційним простором: з одного боку, суспільство може бути проінформоване про злочин, з іншого — засоби масової інформації можуть стати інструментом скоєння злочину культурного геноциду. Праці, присвячені дослідженню різних форм кореляції між явищем культурного геноциду й інформаційним простором, наразі відсутні. Мета статті — виявити особливості використання терміна «культурний геноцид» в українському мережевому просторі. У ході дослідження було застосовано метод контент-аналізу з подальшою систематизацією, змістовим і порівняльним аналізом зафіксованого матеріалу.

Термін «культурний геноцид» у прямому значенні вживається на позначення процесів, що відбуваються у Китаї щодо тибетців і уйгурів, з боку Туреччини та «Ісламської Держави» щодо курдів. Змістовний план фактажу можна класифікувати за трьома тематичними групами: порушення прав і свобод людини через її належність до певного етносу, знищення матеріальної культури, протидія політиці культурного геноциду. Зафіксовані матеріали здебільшого становлять запозичення-переклади з європейських і американських видань, де ця тема набула ширшого розголосу.

У контексті відносин між Україною і Росією було зафіксовано одне вживання терміна «культурний геноцид» у належному для нього значенні.

Виявлений обсяг випадків підміни понять і маніпуляцій у вживанні терміна «культурний геноцид» розділено на тематичні групи залежно від змісту, який пов'язують з культурним геноцидом. Цим терміном помилково номінують реформування і державну політику у сфері культури, недоліки містозабудови, процеси в шоу-бізнесі під час збройного конфлікту на Донбасі, а також відсутність свободи слова. Зафіксовано також маніпулятивні вживання терміна «культурний геноцид», запозичені із цитувань російських мовців: мовне питання, дії України в збройному конфлікті на Донбасі.

Ключові слова: інформаційний простір, культурний геноцид, маніпуляція, медіа, пропаганда.

THE TERM "CULTURAL GENOCIDE" IN THE UKRAINIAN NETWORK SPACE

Mariia Dotsenko

PhD in Philology

Vasyl Stus Donetsk National University

21 600th Anniversary street, 21027 Vinnytsia,

Ukraine

e-mail: m.dotsenko@ukr.net

ORCID ID 0000-0001-9030-7724

Cultural genocide has a dual connection with the information space: on the one hand, society can be informed about a crime, on the other, the media can become an instrument for committing a cultural genocide. There are no studies on the various correlation forms between the phenomenon of cultural genocide and the information space of work. The purpose of the article is to reveal the peculiarities of using the term "cultural genocide" in the Ukrainian network space. The study used the method of content analysis with the further systematization, contextual and comparative analysis of the recorded material.

The term "cultural genocide" (in the literal sense) is used to describe the processes taking place in China against Tibetans and Uighurs, and by Turkey and the "Islamic State" regarding Kurds. The substantive factual plan can be classified into three thematic groups: violation of human rights and freedoms due to its belonging to a certain ethnic group, destruction of material culture, opposition to the policy of cultural genocide. The recorded materials are mostly borrowed translations from European and American publications, where this topic has been more widely publicized.

In the context of relations between Ukraine and Russia, one use of the term "cultural genocide" was recorded in its proper meaning.

The identified number of cases of concepts substitution and manipulations in the term use "cultural genocide" is divided into thematic groups depending on the content associated with cultural genocide. This term mistakenly refers to reforming and state policy in the sphere of culture, disadvantages of urban development, processes in show business during the armed conflict in the Donbass, lack of freedom of speech. Also, have been recorded manipulative uses of the term "cultural genocide", borrowed from Russian speakers' quotes: language issue, Ukraine's actions in the armed conflict in the Donbass.

Key words: *information space, cultural genocide, manipulation, media, propaganda.*

Постановка проблеми

Вагомим фактором, що визначає настрої сьогодення і вектор майбутнього, є добір слова, яке увійде до комунікації від побутового до глобального рівнів. Проблема вибору точної характерологічної номінації до явищ, які виникають, спричинена низкою причин, серед яких не останнє місце посідають багаж лобістської зацікавленості, низький рівень світогляду і компетентності журналіста. Р. Скрипін зауважує: «У нас, у журналістів дуже рідко бувають компетенції про те, про що вони пишуть, те, що вони знімають, те, що вони видають в ефір... У нас журналістика... скотилася в нікуди, теж на жаль, бо не було зроблено абсолютно нічого для зміни самої системи... У нас дуже багато видань, але вони не конкурують з точки зору змістів, сенсів. Це конкуренція власників видань» (Мокляк, 2019).

Бідою окресленої Р. Скрипіним ситуації є відсутність усвідомлення реальності, ігнорування ментальних здобутків культури і цивілізації, аналіз навколишнього світу з позиції пропагандиста.

Дослідницьку увагу привернуло питання журналістського послуговування терміном «культурний геноцид». Культурний геноцид має подвійний зв'язок з інформаційним простором: з одного боку, суспільство може бути проінформоване про злочин, що є спробою розв'язання проблеми і її запобіганням, з іншого — засоби масової інформації можуть ставати інструментом скоєння злочину культурного геноциду. Тож використання терміна «культурний геноцид» у маніпулятивному контексті або з підміною значення загрожує як зайвим резонансом до питання, яке того не варте, так і зменшенням сили впливу цього терміна за аналогією до казки про хлопчика і вовків.

Стан вивчення проблеми

Явище культурного геноциду у двохтисячних роках було осмислене такими закордонними науковцями як Н. Саєді (Saiedi, 2008), Д. Нерсессян (Nersessian, 2010), Дж. Браунфілд (Brownfield, 2014), К. Вомак (Womack, 2019) та ін.

Зокрема у публікації американської науковиці К. Вомак як приклад культурного геноциду було наведене знищення Азербайджаном тисяч середньовічних вірменських надгробків на кладовищі в Джульфі та подальше заперечення Азербайджаном скоєного (Womack, 2019).

Знаходимо звернення до проблематики культурного геноциду і в російському науковому полі, зокрема в галузях історії й археології (Юдин, 2015), іноземних мов (Френк, 2019) тощо.

В українстиці ж тема культурного геноциду представлена напрацюваннями щодо втрат матеріальної культури України у роки Другої світової (Химиця, 2009), ролі ЗМІ в запобіганні здійснення культурного геноциду (Доценко, 2019) та ін.

Невирішені питання. Праці, присвячені дослідженню різних форм кореляції між явищем культурного геноциду й інформаційним простором, наразі відсутні. Зацікавлення викликає порівняння вжитку терміна «культурний геноцид» в українсько-, російсько- й англomовному інформаційному просторі, що дозволить сформулювати уявлення про журналістику у відповідних вимірах. Перспективним видається і дослідження щодо з'ясування ролі засобів масової інформації у здійсненні культурного геноциду щодо окремих етносів на різних етапах історії людства.

Метою цього дослідження є виявлення особливостей використання терміна «культурний геноцид» в українському мережевому інформаційному просторі.

Окреслена мета передбачає вирішення таких завдань:

1. Простежити становлення терміна «культурний геноцид».
2. Охарактеризувати особливості вживання терміна «культурний геноцид» у правильному значенні.
3. Проаналізувати випадки маніпуляції і підміни понять щодо терміна «культурний геноцид».

У процесі дослідження було застосовано метод контент-аналізу за ключовим положенням «культурний геноцид» з подальшою систематизацією, змістовим і порівняльним аналізом зафіксованого фактажу.

Виклад основного матеріалу

Термін «геноцид» уперше було використано в 1943 р. польським юристом єврейського походження Р. Лемкіним (який проходив навчання на філологічному відділенні Львівського університету), а міжнародний правовий статус було отримано вже після Другої світової війни в грудні 1948 р. («Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього»). Основними проявами геноциду Р. Лемкін вважав біологічний, фізичний і культурний — знищення культурних, мовних і релігійних характеристик групи людей (Nersessian, 2010).

Незважаючи на участь Р. Лемкіна в підготовці проєкту конвенції, розділ про культурний геноцид був виключений із тексту. Проте один аспект культурного геноциду був повернений у статтю, а саме «насилницьке переміщення дітей із однієї групи в іншу» (переміщення з одного етносу в інший). Увагу до питання здебільшого привертала представники аборигенних і корінних народів та їхні прихильники, а противниками включення культурного геноциду в конвенцію були колоніальні держави.

Укладачі Конвенції про геноцид 1948 року розглядали використання терміна, але потім було вирішено термін не використовувати.

У статті 7 Декларації ООН про права корінних народів від 1994 року термін «культурний геноцид» вже використали, проте точного ви-

значення цього формулювання не було. Повний текст статті представлений таким чином: «Корінні народи мають колективне й індивідуальне право не наражатися на етноцид чи культурний геноцид, включно з попередженням і відшкодуванням: 1) будь-яка дія, що має своєю метою або результатом позбавлення їх цілісності як самобутніх народів або їхніх культурних цінностей, або етнічної самобутності; 2) будь-яка дія, що має своєю метою або результатом позбавлення їх земель, території чи ресурсів; 3) будь-яка форма переміщення населення, мету або результат якого становить порушення або підірив будь-якого їхнього права; 4) будь-які форми асиміляції або інтеграції з іншими культурами, способами життя, накладеними на них шляхом законодавчих, адміністративних або інших заходів; 5) будь-які форми пропаганди, спрямовані проти них.

Декларація ООН про права корінних народів була прийнята Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй у ході її 62-ї сесії в штаб-квартирі ООН у Нью-Йорку 13 вересня 2007 р., але в тексті згадано тільки «геноцид, або будь-який інший акт насильства» (єдине посилання на геноцид у документі). Поняття «етноцид» і «культурний геноцид» були прибрані з підсумкової версії, яку прийняла Генеральна Асамблея, але підпункти, представлені вище, були збережені.

Проте визнання доцільності підходу Р. Лемкіна і вагомості окремішності трактування явища культурного геноциду є здобутком пізніших науковців і журналістів (Maghakyan, 2007). «Культурний геноцид можна визначити як ефективне знищення народу шляхом систематичного або системного (навмисного чи ненавмисного для досягнення інших цілей) руйнування, розмивання чи підриву цілісності культури та системи цінностей, що визначає народ і дарує йому життя» (Tinker, 1993, p. 6). «Культурний геноцид — це руйнування унікальних культурних, мовних та релігійних особливостей групи» (Nersessian, 2010, p. 7).

На практиці ж культурний геноцид охоплює:

- викорінення і знищення культурних цінностей, таких як книги, витвори мистецтва, споруди;
- придушення культурних заходів, які не відповідають уявленням руйнівника;
- видалення свідчень людей з певного регіону або історії (частина зусиль для реалізації поняття «нульового року», за яким минуле і пов'язана з ним культура й історії стираються);
- пригнічення корінної культури завойовниками і колонізаторами тощо.

Проблема культурного геноциду, а саме вживання відповідного терміна, в українському мережевому інформаційному просторі представлене щодо подій, що відбуваються у Китаї відносно тибетців (2) і уйгурів (3), з боку Туреччини та «Ісламської Держави» щодо курдів (4) (табл. 1).

Таблиця 1

Тибетці	<p>Тибетський духовний лідер у вигнанні Далай-лама звинувачує Китай у культурному геноциді народу, що проживає в етнічних тибетських регіонах («Далай-лама: „культурний геноцид”», 2011).</p> <p>Духовний лідер тибетського народу Далай Лама заявив, що це китайська політика, яку назвав «культурним геноцидом», є причиною хвилі самоспалень тибетських буддистських монахів і монахинь («Далай Лама звинувачує», 2011).</p>
Курди	<p>Директор агенції ООН з питань освіти, науки і культури Ірина Бокова називає такі дії культурним геноцидом На початку цього року, ісламісти в Іраку завдали непоправної шкоди скарбам, які простояли там тисячоліття. У відеозаписі, оприлюдненому в лютому, бойовики свердлять та б'ють молотками по предметах із колекції Мосульського музею («ЮНЕСКО звинувачує», 2015; Яневський, 2015).</p> <p>Ісламістські повстанські угруповання, що контролюють зараз територію колишнього анклаву в Афріні, вважають курдів атеїстами і сепаратистами і, за словами правозахисників, влаштовують їм культурний геноцид (Закіянов, 2019).</p>
Уйгури	<p>Як технології допомагають Китаю проводити тортури і культурний геноцид меншин. Використання соцмереж і певних програм у Китаї може стати приводом для примусового поміщення до таборів масового утримання. Особливо серед мусульманської частини населення країни – уйгурів («Під контролем навіть», б.р.; «Як технології допомагають», 2019).</p>

Змістовний план зафіксованого фактажу можна класифікувати на три тематичні групи: порушення прав і свобод людини (2), знищення матеріальної культури (3), протидія політиці культурного геноциду (2) (табл. 2).

Таблиця 2

Порушення прав людини	<p>Для «перевиховання» етнічних меншин згідно зі встановленими державою нормами були створені табори масового утримання. За словами провідного експерта з безпеки в СУАР Адріана Зенца, документи зображують мету таборів, викладену у звіті місцевого відділення Міністерства юстиції Синьцзяна за 2017 рік – промити мізки, очистити серця, підтримати правильне, усунути неправильне. «Вони (документи – ред.) підтверджують, що це форма культурного геноциду. Це дійсно показує, що з самого початку у китайського уряду був план», – заявив Зенц («Під контролем навіть», б.р.; «Як технології допомагають», 2019).</p> <p>Ісламістські повстанські угруповання, що контролюють зараз територію колишнього анклаву в Афріні, вважають курдів атеїстами і сепаратистами і, за словами правозахисників, влаштовують їм культурний геноцид. Організація Human Rights Watch повідомляє про десятки інцидентів незаконних арештів, тортур і зникнень курдів у Афріні (Закіянов, 2019).</p>
-----------------------	--

Знищення матеріальної культури	<i>Лора нагадала, як у 2001 року в афганському місті Баміян Талібан знищив велетенські статуї Будди, витесані у схилі гори в VI столітті. «Це різновид культурного геноциду. Вони позбавляють цивілізацію її спадщини, її культурної минувшини. Це спосіб знищити відчуття ідентичності», – сказала Лора Тедеско. Професор Гібсон бачив статуї, коли відвідував Афганістан 1969 року. Тепер вони існують тільки на знімках – і в його спогадах. «Культура не може самовідновитися. Якщо культуру знищено, то знищено. Ці предмети, якщо їх знищили, то їм кінець», – сказав археолог («ЮНЕСКО звинувачує», 2015; Яневський, 2015).</i>
Протидія	<i>Далай-лама: «культурний геноцид» призводить до самоспалення ченців («Далай-лама: „культурний геноцид”», 2011). Далай Лама звинувачує китайську владу в «культурному геноциді» («Далай Лама звинувачує», 2011).</i>

Слід зазначити, що зафіксовані матеріали здебільшого становлять запозичення-переклади з європейських і американських видань, де ця тема набуває ширшого розголосу.

У процесі загального дослідження було опрацьовано 360 посилань як українсько- так і російськомовного мережевого інформаційного простору, де було виявлено, що крім вже означеного використання в українському мережевому інформаційному просторі терміна «культурний геноцид» щодо тибетців, уйгурів і курдів, побутує використання терміна також у зв'язку з утисками вірмен (зі сторони Сирії, Туреччини, Азербайджану), інтуїтів (корінного населення півночі Канади), осетин, азербайджанців, сербів, мусульманської умми та ін.

І. Носирев вдало зауважує щодо окремих суспільних трансформацій, для яких термін «культурний геноцид» є влучним «В історії політеїстичних товариств... «культурний геноцид» трапляється вкрай рідко, як правило, в ситуації, коли народ, який звільнився з-під влади іноземних загарбників, намагається стерти всі сліди свого національного приниження» (Носырев, 2012).

Відповідно до історичного суспільно-політичного контексту видалося доречним відокремити аналіз фактажу, зміст якого стосуються України і Росії. В україномовному мережевому інформаційному просторі в контексті відносин між Україною і Росією було зафіксовано одне вживання терміна «культурний геноцид» у належному для нього значенні: *Фахівці, які досліджують сьогодні питання Голодомору в Україні, майже одностайні в тому, що визначення «культурний геноцид» теж належить Рафаелю Лемкіну, який вказував у своїх творах на різні способи розправи з нацією – від знищення її фізично до поступового поглинання мови, культури, релігії – тобто, до знищення остаточно» (Степула, 2008).*

Крім того, було зафіксовано низку матеріалів, у яких термін «культурний геноцид» було ужито відповідно до його прямого значення, але побіжно (Пересунько, 2014; «Світова історія геноциду», 2015; Щур, 2019).

Зафіксований фактичний матеріал підштовхнув до аналізу вживання терміна «культурний геноцид» через призму дотримання журналістських стандартів. Виявлений обсяг випадків підміни понять і маніпуляцій у послуговуванні цим терміном можна поділити на тематичні групи, залежно від змісту, який помилково підкладається під термін.

«Культурним геноцидом» в українському мережевому інформаційному просторі помилково номінують реформування і державну політику у сфері культури, недоліки містозабудови, процеси в шоу-бізнесі під час збройного конфлікту на Донбасі, а також відсутність свободи слова у вигляді певних форм мовлення. Окремо відзначимо маніпулятивні вживання терміна «культурний геноцид», запозичені до українського мережевого інформаційного простору в складі цитувань російських мовців: мовне питання, стратегічна політика України в збройному конфлікті на Донбасі (табл. 3).

Таблиця 3

Реформування і державна політика в сфері культури	<p><i>У зверненні йдеться про те, що норми закону № 2669-Д «Про внесення змін до деяких законів України щодо запровадження контрактної форми роботи в галузі культури та конкурсної процедури призначення керівника державного чи комунального закладу культури», ухваленого парламентом 28 січня, передбачають погіршення умов праці музикантів та артистів та суперечать чинному українському та міжнародному законодавству... Автори звернення закликають надсилати главі держави телеграми від творчих колективів та окремих музикантів з метою «зупинити культурний геноцид» («Українські музиканти поскаржилися», 2016).</i></p> <p><i>Президентка ГО «Фонд гуманітарного розвитку України» Наталія Заболотна у відкритому зверненні до Президента України закликає розпочати перевірку рішень Міністерства культури та культурних управлінь органів місцевої влади за період 2014–2019 років, призупинити виконання законів і наказів, що стосуються реформ системи мистецької освіти, до проведення їхнього незалежного аудиту. Вона пише про «культурний геноцид», який проти нас влаштували власні держчиновники, і закликає Президента його припинити («Заболотна у зверненні», 2019).</i></p> <p><i>Точка неповернення вже близько: Як соціальна платформа #SOSмайбутнє зупинить «культурний геноцид» в Україні... «Фактично децентралізувавши установи культури і спортивні заклади, країна децентралізувала людей. Вона скинула їх з рахунків своїх зобов'язань», – підсумувала громадський діяч (Турлік'ян, 2017).</i></p>
---	---

Містозабудова	<p>У КМДА обговорювали, як припинити культурний геноцид... міста. Одноставно всі зазначили, що Київ вже втратив свою унікальну красу в результаті зведення багатопверхових будівель, і необхідно не лише завадити подальшому спотворенню міста, але й сприяти відновленню його краси. Під час виступів фахівці вказували не лише на необхідність прийняття зонінгу, але й висловлювали зауваження з приводу конкретних його недоліків («У КМДА обговорювали», 2016).</p>
Шоу-бізнес у період агресії на Донбасі	<p>«В Україні телебачення і вершки вітчизняного шоу-бізнесу всіляко сприяють культурному геноцидові, що вже відбувається в країні, тому Україна забуває справжніх артистів і цінних діячів культури.</p> <p>Діти дивляться, як співаки знімають штани перед окупантами і вибачаються за те, що українці ось такі-сякі. Коли ці клоуни, парад патологій, таку бридоту несли про Україну, і робили це за кордоном, це так гидко. При цьому вони отримують купу грошей на виробництво свого гів**фільму, і сміють називати себе акторами.</p> <p>Це якийсь геноцид культурний. Діти бачать особи зрадників, які оцінюють їх там у всяких талант-шоу. Не Ніна Матвієнко, не чудовий, рідкісний, унікальний актор Олексій Горбунов...» (Степанишин, 2016).</p>
Свобода слова	<p>Відсутність свободи слова може призвести до культурного геноциду, коли мати уявлення про реальні події в країні буде певна «обрана», обмежена кількість людей (Пилипишин, 2007).</p>
Мовне питання	<p>Інший учасник круглого столу, ведучий Першого каналу російського телебачення Максим Шевченко, розповідав українцям, що в Україні забороняють російську мову і назвав це культурним геноцидом. Його не збентежило навіть те, що при бажанні громадяни України можуть споглядати його фейс у себе на екранах. А також – слухати по радіо російську музику, дивитися російське кіно, ходити на концерти російських попзірок і так далі (Луканов, 2006).</p>
Збройних конфлікт на Донбасі	<p>Російського режисера Олексія Германа-молодшого дратують пости в соцмережах про вбитих терористів. На його думку, в Україні є «певний культурний геноцид східної України», – передає «Ехо Москви». «Мене зараз проклянуть, напевно, радіослухачі, але я щиро, глибоко переконаний, що є певний геноцид культурний східної України. Ось нічого не можу з собою зробити. Я демократ», – сказав він («Російський режисер підтримав», 2018).</p>

Висновки

1. Історія становлення терміна «культурний геноцид» характеризується тривалим періодом виокремлення з загального поняття «геноцид», зокрема через перепони осіб, прихильних до імперської політики. Визнання вагомості окремішності трактування явища

культурного геноциду і введення терміна до вжитку є здобутком пізніших науковців і журналістів.

2. Термін «культурний геноцид» в українському мережевому інформаційному просторі представлений у своєму прямому значенні використано щодо подій, що відбуваються у Китаї відносно тибетців і уйгурів, з боку Туреччини та «Ісламської Держави» щодо курдів.

Змістовний план зафіксованого фактажу можна класифікувати на три тематичні групи: порушення прав і свобод людини, знищення матеріальної культури, протидія політиці культурного геноциду.

В українськомовному мережевому інформаційному просторі в контексті відношень між Україною і Росією було зафіксовано лише одне вживання терміна «культурний геноцид» у належному для нього значенні

3. Культурним геноцидом в українському мережевому інформаційному просторі помилково номінують реформування і державну політику у сфері культури, недоліки містозабудови, процеси в шоу-бізнесі під час збройного конфлікту на Донбасі, а також відсутність свободи слова у вигляді певних форм мовлення. Окремо зафіксуємо маніпулятивні вживання терміна «культурний геноцид», запозичені до українського мережевого інформаційного простору в складі цитувань російських мовців: мовне питання, стратегічна політика України в збройному конфлікті на Донбасі.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

Далай Лама звинувачує китайську владу в «культурному геноциді». (2011, 07 Листопада). *Голос Америки*. <https://ukrainian.voanews.com/a/dalai-lama-china-2011-11-07-133364043/245532.html>.

Далай-лама: «культурний геноцид» призводить до самоспалення ченців. (2011, 7 листопада). *BBC Ukraine*. https://www.bbc.com/ukrainian/news_in_brief/2011/11/111104_ko_dalai_lama_china.

Доценко, М. (2019). Культурний геноцид: медіазапобігання. В *Зимові наукові підсумки 2019 року*, тези доповідей XXIV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (Ч. 2, с. 91–94). НОК.

Заболотна у зверненні до Президента називає діяльність Мінкульту «культурним геноцидом». (2019, 29 травня). *ZIK*. https://zik.ua/news/2019/05/29/zabolotna_u_zvernenni_do_prezydenta_nazyvaie_diyalnist_minkultu_kulturnym_1582655.

Закіянов, Д. (2019, 10 жовтня). Курди, Туреччина, Сирія і Трамп. Що до чого у «зрадницькій» війні, яка спалахнула. *Mind.ua*. <https://mind.ua/publications/20203155-kurdi-turechchina-siriya-i-tramp-shcho-do-chogo-u-zradnickij-vijni-yaka-spalahnula>.

Луканов, Ю. (2006, 18 грудня). Луканово посміхаючись: У Києві повна відсутність свободи слова і культурний геноцид. *Детектор Медіа*. <https://detector.media/kritika/article/7971/2006-12-18-lukanovo-posmikhayuchis-u-kievi-povna-vidsutnist-svobodi-slova-i-kulturnii-genotsid/>.

Мокляк, Т. (2019, 18 грудня). Роман Скрипін: Про Шеремета, УП, спецслужби РФ та «професійних активістів» [Video]. *Guildhall*. <https://www.youtube.com/watch?v=ZBa3Z7hLqBE&t=2181s>.

Носырев, И. (2012). *Мастера иллюзий. Как идеи превращают нас в рабов*. Форум Неолит.

Пересулько, Т. (2014, 12 грудня). Майдан: українські громадяни стали рушійною силою світу. *Громадський простір*. <https://www.prostir.ua/?blogs=majdan-ukrajinski-hromadyany-staly-rushijnoyu-syloyu-svitu>.

Пилипишин, В. (2007, 9 серпня). Блок Литвина про громадське мовлення і культурний геноцид. *УНІАН*. <https://www.unian.ua/politics/58272-blok-litvina-pro-gromadske-movlennya-i-kulturniy-genotsid.html>.

Під контролем навіть похід в туалет. Як технології допомагають Китаю проводити тортури і культурний геноцид меншин. (б.р.) *UAZMI*. <https://uazmi.org/news/post/fG9903pNIWieAPQDMKJkaq>.

Російський режисер підтримав терористів на Донбасі та обізвав війну «культурним геноцидом». (2018, 12 березня). *Gazeta.ua*. https://gazeta.ua/articles/donbas/_rosijskij-rezhiser-pidtrimav-teroristiv-na-donbasi-ta-obizvav-vijnu-kulturnim-genocidom/825324.

Світова історія геноциду. Лекція Нормана Наймарка. (2015, 15 жовтня). *Історична правда*. <https://www.istpravda.com.ua/articles/2015/10/15/148576/>.

Степанишин, С. (2017). Квиток на концерт Бабкіна — індульгенція на вбивство українців і культурний геноцид (Випуск 1340). *Тижневик «Волинь»*. <http://volyn.rivne.com/ua/5235?act=print>.

Степула, Н. (2008, 29 листопада). Наслідки Голодомору для самоусвідомлення українців. *Радіо Свобода*. <https://www.radiosvoboda.org/a/1354334.html>.

Турлік'ян, Т. (2017, 22 березня). Точка неповернення вже близько: Як соціальна платформа #SOSмайбутнє зупинить «культурний геноцид» в Україні. *РБК-Україна*. <https://styler.rbc.ua/ukr/zhizn/tochka-nevozvrata-blizko-sotsialnaya-platforma-1490187304.html>.

У КМДА обговорювали, як припинити культурний геноцид міста. (2016, 22 січня). *Єдність*. <https://www.ednist.info/news/34110>.

Українські музиканти поскаржилися Порошенку на культурний геноцид. (2016, 2 лютого). *Ракурс*. <https://racurs.ua/ua/n65676-ukrayinski-muzykanty-poskarjylusa-poroshenku-na-kulturnyy-genocyd.html>.

Френк, Г. Ю. (2019). Культурний геноцид аборигенів Канади: от отрицания к примирению. *Genesis: исторические исследования*, 7, 10–13.

Химиця, Н. (2009). Антиукраїнський культурний геноцид в роки Другої світової війни. В *Українське державотворення: проблеми і сучасність* (с. 164–171).

Шур, М. (2019, 08 листопада). «Якщо Китай інвестуватиме в Україну, то принесе і корупцію» — Ян Цзяньлі. *Радіо Свобода*. <https://www.radiosvoboda.org/a/kytajski-interesy-v-evropi/30258627.html>.

Юдин, В. И. (2015). Культурный геноцид коренных народов Канады: правда, примирение и остающиеся без ответа вопросы. *Власть*, 10 (23), 204–207.

ЮНЕСКО звинувачує «Ісламську державу» в культурному геноциді. (2015, 6 липня). *УНІАН*. <https://www.unian.ua/world/1097429-yunesko-zvinuvachue-islamsku-derjavu-v-kulturnomu-genotsidi.html>.

- ЮНЕСКО: «Ісламська держава» здійснює культурний геноцид. (2015, 06 липня). Радіо Свобода. <https://www.radiosvoboda.org/a/27112026.html>.
- Як технології допомагають Китаю проводити тортури і культурний геноцид меншин — секретні документи. (2019, 25 листопада). *Новое время*. <https://nv.ua/ukr/world/countries/kitay-yak-pracyuyut-socmerezhi-i-dodatki-v-knr-novini-svitu-50055509.html>.
- Яневський, О. (2015, 05 Липень). ЮНЕСКО: «Ісламська держава» займається культурним геноцидом. *Голос Америки*. <https://ukrainian.voanews.com/a/unesco-idil-pamyatky/2849810.html>.
- Brownfield, J. (2014). The Dark Pits of American History. Ch. 3 [Video]. *Adam Norris*. <https://www.youtube.com/watch?v=1krBQMhj0CQ>.
- Maghakyan, S. (2007). Sacred Stones Silenced in Azerbaijan. *History Today*, 11 (57), 4–5. <https://www.historytoday.com/archive/sacred-stones-silenced-azerbaijan>.
- Nersessian, D. (2010). *Genocide and Political Groups*. Oxford.
- Saiedi, N. (2008). *Gate of the Heart: Understanding the Writings of the Báb*. Wilfrid Laurier University Press.
- Tinker, G. E. (1993). *Missionary Conquest: The Gospel and Native American Cultural Genocide*. Fortress.
- Womack, C. (2019, November 7). Historic Armenian monuments were obliterated. Some call it «cultural genocide». *Los Angeles Times*. <https://www.latimes.com/entertainment-arts/story/2019-11-07/armenian-monuments-azerbaijan>.

REFERENCES

- Brownfield, J. (2014). The Dark Pits of American History. Ch. 3 [Video]. *Adam Norris*. <https://www.youtube.com/watch?v=1krBQMhj0CQ> [in English].
- Dalai Lama zvyuvachuie kytaisku vladu v «kulturnomu henotsydi» [The Dalai Lama accuses the Chinese authorities of «cultural genocide»]. (2011, 7 November). *Holos Ameryky*. <https://ukrainian.voanews.com/a/dalai-lama-china-2011-11-07-133364043/245532.html> [in Ukrainian].
- Dalai-lama: «kulturnyi henotsyd» pryzvodyt do samospalennia chentsiv [Dalai Lama: «Cultural genocide» leads to self-immolation of monks]. (2011, November 7). *BBC Ukraine*. https://www.bbc.com/ukrainian/news_in_brief/2011/11/111104_ko_dalai_lama_china [in Ukrainian].
- Dotsenko, M. (2019). Kulturnyi henotsyd: mediazapobihannia [Cultural genocide: media prevention]. In *Zymovi naukovy pidsumky 2019 roku [Winter scientific results of 2019]*, Abstracts of Papers of the XXIV International scientific-practical Internet conference (Pt. 2, pp. 91–94). NOK [in Ukrainian].
- Frenk, G. Iu. (2019). Kulturnyi genotsid aborigenov Kanady: ot otritchaniia k primireniu [Aboriginal Cultural Genocide of Canada: From Denial to Reconciliation]. *Genesis: istoricheskie issledovaniia*, 7, 10–13. <https://doi.org/10.25136/2409-868X.2019.7.30295> [in Russian].
- Iudin, V. I. (2015). Kulturnyi genotsid korennykh narodov Kanady: pravda, primirenie i ostaiushchiesia bez otveta voprosy [Indigenous Cultural Genocide of Canada: Truth, Reconciliation, and Unanswered Questions]. *Vlast*, 10 (23), 204–207.
- Khymytsia, N. (2009). Antyukrainskyi kulturnyi henotsyd v roky Druhoi svitovoi viiny [Anti-Ukrainian cultural genocide during the Second World War]. In

Ukrainske derzhavotvorennia: problemy i suchasnist [Ukrainian state formation: problems and modernity] (pp. 164–171) [in Ukrainian].

Lukanov, Yu. (2006, December 18). Lukanovo posmikhaiuchys: U Kyievi povna vidsutnist svobody slova i kulturnyi henotsyd [Lukanovo smiling: There is a complete lack of freedom of speech and cultural genocide in Kyiv]. *Detektor Media*. <https://detector.media/kritika/article/7971/2006-12-18-lukanovo-posmikhayuchis-u-kievi-povna-vidsutnist-svobodi-slova-i-kulturnii-genotsid/> [in Ukrainian].

Maghakyan, S. (2007). Sacred Stones Silenced in Azerbaijan. *History Today*, 11 (57), 4–5. <https://www.historytoday.com/archive/sacred-stones-silenced-azerbaijan> [in English].

Mokliak, T. (2019, December 18). Roman Skrypin: Pro Sheremeta, UP, spetssluzhby RF ta «profesiinykh aktyvistiv» [Roman Skrypin: About Sheremet, UE, special services of the Russian Federation and «professional activists»] [Video]. *Guildhall*. <https://www.youtube.com/watch?v=ZBa3Z7hLqbE&t=2181s> [in Ukrainian].

Nersessian, D. (2010). *Genocide and Political Groups*. Oxford [in English].

Nosyrev, I. (2012). *Mastera illiuzii. Kak idei prevrashchaiut nas v rabov [Masters of Illusion. How ideas turn us into slaves]*. Forum Neolit [in Russian].

Peresunko, T. (2014, December 12). Maidan: ukrainski hromadiany staly rushiinoiu syloiu svitu [Maidan: Ukrainian citizens have become the driving force of the world]. *Hromadskyi prostir*. <https://www.prostir.ua/?blogs=majdan-ukrajinski-hromadyany-staly-rushijnoyu-syloyu-svitu> [in Ukrainian].

Pid kontrolem navit pokhid v tualet. Yak tekhnolohii dopomahaiut Kytaiu provodyty tortury i kulturnyi henotsyd menshyn [Even going to the toilet is under control. How technology is helping China to carry out torture and cultural genocide of minorities]. (n.d.) *UAZMI*. <https://uazmi.org/news/post/fg9903pNIWieAPQDMKJKaq> [in Ukrainian].

Pylypyshyn, V. (2007, August 9). Blok Lytvyna pro hromadske movlennia i kulturnyi henotsyd [Lytvyn's block on public broadcasting and cultural genocide]. *UNIAN*. <https://www.unian.ua/politics/58272-blok-litvina-pro-gromadske-movlennia-i-kulturniy-genotsid.html> [in Ukrainian].

Rosiiskyi rezhyser pidtrymav terorystiv na Donbasi ta obizvav viinu «kulturnym henotsydom» [The Russian director supported the terrorists in Donbas and called the war a «cultural genocide»]. (2018, March 12). *Gazeta.ua*. https://gazeta.ua/articles/donbas/_rosijskij-rezhiser-pidtrimav-terorystiv-na-donbasi-ta-obizvav-vijnu-kulturnim-genocidom/825324 [in Ukrainian].

Saiedi, N. (2008). *Gate of the Heart: Understanding the Writings of the Báb*. Wilfrid Laurier University Press [in English].

Shchur, M. (2019, November 8). «Iakshcho Kytai investuvatyme v Ukrainu, to prynese i koruptsiuu» — Yan Tszianli [«If China invests in Ukraine, it will bring corruption» — Yang Jianli]. *Radio Svoboda*. <https://www.radiosvoboda.org/a/kytajski-interesy-v-evropi/30258627.html> [in Ukrainian].

Stepanyshyn, S. (2017). Kvytok na kontsert Babkina — indulhentsiia na vbystvstvo ukrainsiv i kulturnyi henotsyd [A ticket to Babkin's concert is an indulgence for the murder of Ukrainians and a cultural genocide] (Issue 1340). *Tyzhnevyk «Volyn»*. <http://volyn.rivne.com/ua/5235?act=print> [in Ukrainian].

Stepula, N. (2008, November 29). Naslidky Holodomoru dlia samousvidomlennia ukrainsiv [Consequences of the Holodomor for the self-awareness of Ukrainians]. *Radio Svoboda*. <https://www.radiosvoboda.org/a/1354334.html> [in Ukrainian].

Svitova istoriia henotsydu. Lektsiia Normana Naimarka [World history of genocide. Lecture by Norman Naimark]. (2015, October 15). *Istorychna pravda*. <https://www.istpravda.com.ua/articles/2015/10/15/148576/> [in Ukrainian].

Tinker, G. E. (1993). *Missionary Conquest: The Gospel and Native American Cultural Genocide*. Fortress [in English].

Turlikian, T. (2017, March 22). Tochka nepovernennia vzhe blyzko: Yak sotsialna platforma #SOSmaibutnie zupynyt «kulturnyi henotsydyd» v Ukraini [The point of no return is near: How the social platform # SOSfuture will stop the «cultural genocide» in Ukraine]. *RBC-Ukraine*. <https://styler.rbc.ua/ukr/zhizn/tochka-nevozvraty-blyzko-sotsialnaya-platforma-1490187304.html> [in Ukrainian].

U KMDA obhovoriuvaly, yak pryпыnyty kulturnyi henotsydyd mista [The Kyiv City State Administration discussed how to stop the cultural genocide of the city]. (2016, January 22). *Yednist*. <https://www.ednist.info/news/34110> [in Ukrainian].

Ukrainski muzykanty poskarzhylisia Poroshenku na kulturnyi henotsydyd [Ukrainian musicians complained to Poroshenko about cultural genocide]. (2016, February 2). *Rakurs*. <https://racurs.ua/ua/n65676-ukrayynski-muzykanty-poskarjlyysya-poroshenku-na-kulturnyy-genocyd.html> [in Ukrainian].

Womack, C. (2019, November 7). Historic Armenian monuments were obliterated. Some call it «cultural genocide». *Los Angeles Times*. <https://www.latimes.com/entertainment-arts/story/2019-11-07/armenian-monuments-azerbaijan> [in English].

Yak tekhnolohii dopomahaiut Kytaiu provodyty tortury i kulturnyi henotsydyd menshyn — sekretni dokumenty [How technology helps China carry out torture and cultural genocide of minorities are secret documents]. (2019, November 25). *Novoe vremia*. <https://nv.ua/ukr/world/countries/kitay-yak-pracyuyut-socmerezhi-i-dodatki-v-kr-novini-svitu-50055509.html> [in Ukrainian].

Yanevskiy, O. (2015, July 5). YuNESKO: «Islamska derzhava» zaimaietsia kulturnym henotsydom [UNESCO: Islamic State is involved in cultural genocide]. *Holos Ameryky*. <https://ukrainian.voanews.com/a/unesco-idil-pamyatky/2849810.html> [in Ukrainian].

YuNESKO zvinuvachuie «Islamsku derzhavu» v kulturnomu henotsydy [UNESCO accuses the Islamic State of cultural genocide]. (2015, July 6). *UNIAN*. <https://www.unian.ua/world/1097429-yunesko-zvinuvachue-islamsku-derjavu-v-kulturnomu-genotsidi.html> [in Ukrainian].

YuNESKO: «Islamska derzhava» zdiisniuie kulturnyi henotsydy [UNESCO: Islamic State commits cultural genocide]. (2015, July 6). *Radio Svoboda*. <https://www.radiosvoboda.org/a/27112026.html> [in Ukrainian].

Zabolotna u zvernenni do Prezydenta nazyvaie diialnist Minkultu «kulturnym henotsydom» [In an address to the President, Zabolotna called the activities of the Ministry of Culture a «cultural genocide»]. (2019, May 29). *ZIK*. https://zik.ua/news/2019/05/29/zabolotna_u_zvernenni_do_prezydenta_nazyvaie_diyalnist_minkultu_kulturnym_1582655 [in Ukrainian].

Zakiiyanov, D. (2019, October 10). Kurdy, Turechchyna, Syriia i Tramp. Shcho do choho u «zradnytskii» viini, yaka spalakhnula [Kurds, Turkey, Syria and Trump. What's the point in the «traitorous» war that broke out]. *Mind.ua*. <https://mind.ua/publications/20203155-kurdi-turechchina-siriya-i-tramp-shcho-do-chogo-u-zradnickij-vijni-yaka-spalahnula> [in Ukrainian].

УДК 004.78:316.472.45:355.425 (470:477)

Соцмережа Фейсбук та захист українського інформаційного простору в умовах російсько-українського конфлікту

Артем ОНКОВИЧ

канд. пед. н., доц.

Київський національний
університет культури
і мистецтв

вул. Є. Коновальця, 36,
01133, Київ, Україна

e-mail: ioj@ukr.net

ORCID ID 0000-0003-2241-3714

© Онкович А., 2020

У представленому доробку — спроба проаналізувати значущість, місце і роль соціальних мереж як одного із інструментів проведення інформаційно-психологічних операцій гібридної війни.

Серед іншого, в статті розглянуто:

- причини становлення та популярності соціальних мереж в ролі масовокомунікаційного інструменту, його переваги порівняно із класичними мас-медійними платформами;
- деякі наукові розробки щодо методів та цілей проведення інформаційних операцій в умовах гібридної війни;
- конкретні приклади використання такого інструментарію в проведенні інформаційно-психологічних операцій гібридної війни, зокрема, щодо формування негативного іміджу України, підриву її мобілізаційної готовності, поширення панічних настроїв, відчуття небезпеки, соціальної непевності серед її громадян засобами соціальних мереж;
- а також деякі засоби протидії таким операціям в умовах «війни п'ятого виміру».

Перелічено інструменти спротиву в умовах інформаційної війни, в тому числі із міжнародної практики (юридичні, освітні, журналістські та громадські ініціативи).

Продемонстровано активність на державному, приватному, громадянському та споживацькому рівнях щодо ефективного забезпечення суспільства від потенційних шкідливих впливів на суспільство та державу з боку її недоброзичливців.

Подано практичні рекомендації на рівні користувача соціальних мереж щодо унеможливлення/зменшення небажаних ефектів від інформаційно-психологічних операцій, наголошено про важливість інформаційної гігієни та медіаграмотності, як для пересічних користувачів соціальних мереж, так і для тих, кому Фейсбук слугує професійним інструментом комунікації: громадським діячам, журналістам.

Стаття може стати в нагоді журналістам-практикам, студентам, науковцям, а також широкому колу користувачів соціальних мереж, що хотіли б підняти свій користувацький рівень, а також власне розуміння інформаційних процесів в умовах гібридної війни та їх утілення в соцмережах.

Ключові слова: Україна, інформаційна війна, гібридна війна, соціальні мережі, Фейсбук.

SOCIAL NETWORK "FACEBOOK" AND UKRAINIAN INFORMATION SPACE PROTECTION IN THE CONDITIONS OF RUSSIAN-UKRAINIAN CONFLICT

Artem Onkovych

PhD in Pedagogics, Associate Professor
Kyiv National University of Culture and Arts
36 Konovalets str., 01133, Kyiv, Ukraine
e-mail: ioj@ukr.net
ORCID ID 0000-0003-2241-3714

The presented work is an attempt to analyze the significance, place and role of social networks as one of the tools for conducting information and psychological operations of hybrid warfare.

Among other things, the article considers:

- *the reasons for the formation and popularity of social networks in the role of mass communication tool, its advantages over traditional media platforms;*
- *some scientific developments on the methods and purposes of conducting information operations in a hybrid war;*
- *specific examples of such tools using in conducting information and psychological operations of hybrid warfare, in particular the formation of Ukraine's negative image, undermining its mobilization readiness, panic spreading, feelings of danger, social insecurity among its citizens through social networks;*
- *and also some means of counteracting such operations in the "fifth-dimension war" context.*

The tools of resistance in the information war conditions, including those from the international practice (legal, educational, journalistic and public initiatives) are listed.

Here is demonstrated the activity at the public, private, civic and consumer levels towards effective society protection from potentially harmful effects on society and the state by its enemies.

Practical recommendations at the level of social network users on preventing/reducing the side effects of information and psychological operations are given, the importance of information hygiene and media literacy is emphasized both for ordinary social networks users and for those for whom Facebook serves as a professional communication tool: public figures, journalists.

The article can be useful for practicing journalists, students, scientists, as well as a wide range of social network users who would like to raise their user level, as well as their own understanding of information processes in a hybrid war and their implementation in social networks.

Keywords: *Ukraine, information war, hybrid war, social networks, Facebook.*

Актуальність проблеми

Умови інформаційного спротиву, в яких Україна вимушено опинилась у результаті військово-політичних процесів (як відкритого, так і прихованого характеру) з боку Російської федерації, загострились з 2014-го року та спонукають до розуміння інструментів ведення агресивної інформаційної політики, яка спрямована проти загального миру, суверенітету, територіальної цілісності, соціального-політичного спокою та безпеки, якості життя та громадської поінформованості, міжнародного іміджу України. Ця проблема тим важливіша для вивчення, що все більше воєнні операції доповнюються операціями гібридного характеру, і постають у тісному комплексі з ними.

Постановка проблеми

За таких умов постає необхідність у розумінні завдань та методів ведення гібридної війни на інформаційному (як виявилось, надзвичайно важливому) фронті, зокрема у соціальних мережах, одному із потужних інструментів інформаційного впливу та соціальної комунікації.

Невирішеними питаннями залишаються методи та засоби ефективної протидії небажаним та недружнім інформаційно-психологічним операціям щодо нашої держави, в тому числі у соціальних мережах. Також проблематичним є дотримання балансу свобода/безпека в умовах інформаційної війни.

Аналіз досліджень

Термін «гібридна війна» увійшов до активного обігу науковців та медіа з початку XXI століття, проте популярність, судячи з пошукових запитів, отримав лише з початком україно-російського протистояння. Так, американські військові теоретики Франк Гофман та Джеймс Меттіс (Mattis & Hoffman, 2005), Деніел Лесіка (Lasica, 2012) та Томас Хеммс (Hammes, 2006) розглядали можливість асиметричних відповідей на військові загрози (інформаційні в тому числі), а російський генерал Валерій Герасимов (Герасимов, 2013), чинний голова генштабу РФ, бере цю тактику для використання збройними силами Російської федерації на практиці.

З розвитком теорій гібридних війн, саме в ці роки розвивається таке явище, як соціальні мережі, увагу на які звернуло чимало науковців, серед яких, зокрема, Беррі Уеллман (Wellman, 2001), Франк Гофманн (Mattis & Hoffman, 2005). Починаючи із так званої «Арабської весни», соцмережі, і, зокрема, Фейсбук як найпопулярніший із таких сервісів, став інструментом координації та самоорганізації сторін конфлікту. З часом цю мережеву платформу почали використовувати як засіб дезінформації та дезорганізації, пропаганди та зумисної маніпуляції, іншими словами — інформаційну зброю.

У зв'язку з цим, починаючи з 2013-го року, різко зростає науковий, медійний та суспільний інтерес до використання соцмереж як інстру-

менту інформаційних воєн, що проявилось у дослідженнях, зокрема Георгія Почепцова (2011), Дмитра Кулеби (2019) та інших. Пояснення такому інтересу дуже просте: із теоретичних викладок інформаційна війна дуже швидко перейшла в реалії.

Завдання статті

З'ясувати роль та місце соціальної мережі Фейсбук як інструменту «війни п'ятого рівня». Розробити практичні рекомендації щодо спротиву небажаним інформаційним впливам в умовах такого протистояння.

Виклад основного матеріалу

Поширення інформаційно-телекомунікаційних технологій WEB2.0 призвело до появи нового засобу комунікацій, який увібрив у себе характеристики як індивідуальної, так і колективної, і масової комунікації.

Простота і доступність користувацького інтерфейсу; характеристики, що були властиві класичним ЗМІ на тлі можливості спілкування віз-а-ві; глобальний рівень спілкування призвели до популярності соцмереж: кількість користувачів яких давно налічує мільярди по всьому світу та десятки мільйонів — в Україні. Швидкість передачі повідомлень та можливість їх адресації, дешевизна та (як мінімум — видима) можливість керування інформаційними потоками, анонімність та транскордонність, відносна довіра — все це, порівняно із класичними ЗМІ, призвело до того, що соцмережа впевнено продовжує витісняти з інформаційного простору класичні ТБ, радіо, пресу та WEB1.0, які просто вимушені використовувати платформи соцмереж задля саморепрезентації, і, в такий спосіб, посилюють позиції своїх технологічних конкурентів («Ставлення населення», б.р.). Показово, що для значної кількості пересічних користувачів час, проведений в соцмережах, за тривалістю став другим після тривалості сну.

Розширення функціоналу соціальних мереж від звичайного засобу особистої комунікації до засобу вертикальної та горизонтальної організації суспільства привернуло увагу політичних партій та рухів, релігійних течій, об'єднань за інтересами чи фахом, земляцтв, фан-груп тощо.

Водночас і через це новий інструмент породив нові виклики перед користувачами («Фабрика тролів», б.р.; «Інтернет 30», 2019), ЗМІ («Добірка матеріалів», б.р.), урядами («Слухання в Сенаті», 2018), науковцями (Гриняев, б.г.; Кулеба, 2019), бізнесами (передусім, власниками цих інформаційних ресурсів) («Facebook», б.г.).

Мова, зокрема, про застосування соціальних мереж як інструмента «війни п'ятого виміру» (інформаційного, який виокремлюють на додачу сухопутного, морського, повітряного, космічного вимірів ведення воєнних дій).

Так, уже згаданий генерал В. Герасимов (2013) констатує використання інформаційного протистояння на всіх етапах гібридної війни (як у підготовчій, так і активній фазах).

Із форм сучасної інформаційної боротьби за С. Гриняєвим (Гриняєв, б.г.), виокремимо їх відображення (ключовими тезами) в антиукраїнському дискурсі соцмереж:

1. Створення аури бездуховності й аморальності, негативного ставлення до культурної спадщини противника. *Фашисти, бандерівці, хунта, карателі. Розп'ятий мальчик в трусиках, звалтована епилептичка, дівчинці задули монтажну піну. Україна, нібито, держава без історії, перемог. Україна — вигадка австро-угорського генштабу. Майдан розстріляв себе сам.*

2. Виявлення та посилення протиріч. *Росіянин і українець — один народ. Новороси — не українці. Поділ на «лівобережні-правобережні». Вуйки керують країною. Рагулі в'їхали в наше місто. Томос неканонічний. Провалились католикам.*

3. Маніпулювання суспільною свідомістю соціальних груп населення країни з метою створення політичної напруженості та хаосу. *Захист російськомовного населення. Україна — фейлстейт, країна 404. «Западенці» — другосортні. Крим — наш. Федералізація.*

4. Дестабілізація політичних відносин між партіями, об'єднаннями й рухами з метою провокації конфліктів, розпалення недовіри, підозрілості, загострення політичної боротьби, провокування репресій проти опозиції і навіть громадянської війни. *Фейки й тролінг однієї партії від імені ідеологічно близької партії. Навішування ярликів. «Кишенькова» соціологія. Порушення Закону про декомунізацію.*

5. Зниження рівня інформаційного забезпечення органів влади й управління, інспірація помилкових управлінських рішень. *Іловайський котел. Капітуляція — це мир. Основна загроза суспільству — УБД.*

6. Дезінформація населення про роботу державних органів, підірив їхнього авторитету, дискредитація органів управління. *Порошенко відпочиває на курортах. Зеленський — інфантильний. Армія небоєздатна. В уряді всі злодії та корупціонери.*

7. Підрив міжнародного авторитету держави, його співробітництва з іншими країнами. *Україна — договоронездатна. Порушує мінські угоди.*

8. Масове подання дезінформації в інформаційних каналах супротивника чи глобальних мережах для впливу на осіб, які приймають рішення. *Порошенко — Вальцман, збагатився за час президентства в 40 разів, братовбивця.*

Цей перелік не є і не може бути вичерпним, оскільки до вигаданих раніше вишукуються та вигадуються все нові і нові фейки, створюються та посилюються нові протиріччя, російські пропагандисти

продовжують створення альтернативної інформаційної реальності. Чого варті лише взаємосуперечливі версії про загибель МН-17 чи опис початку конфлікту на Південному сході України в подачі федеральних ЗМІ.

Така активна інформаційна діяльність, регулярна і систематична увага росЗМІ призвела до майже стовідсоткової наявності в підсумкових телепередачах, вечірніх новинах української тематики.

Ця інформація підхоплюється корпоративними сторінками федеральних ЗМІ у фейсбуці, а згодом — шириться через агентів впливу, ботів, звичайними користувачами соцмереж. Зазначимо, що «інформаційні впливи» не є однорідними: одні із них орієнтовані окремо для різних стратів Фейсбуку (подібно до діяльності Кембридж Аналітика), залежно від їх громадянства, національності, віросповідання, політичних уподобань, інші — мають широкий масовий характер.

Важливо зазначити, що кожен окремий пропагандистський вплив є ефективними відносно короткий час, проте кожен із них, і всі вони сукупно, залишають за собою умовні «трасери». Навіть у цифрову епоху, коли доступний широкий спектр засобів інформування, і, здавалося б, легко знайти спростування фейку, альтернативну точку зору, самостійно провести фактчекінг, чи банально знайти першоджерело інформації, залишається прошарок людей, які щиро вірять в чорний піар щодо своєї країни; будь-які контраргументи для такої аудиторії неефективні, оскільки порушують картину світу, вибудовану у них ворожою пропагандою. З іншого боку, пропагандистська машина вимушена регулярно підживлювати свою аудиторію усе новими і новими матеріалами, підтримуючи градус ненависті й обману.

Окремо зауважимо, що жертвами російської пропаганди за кордонами Росії, як правило, стають малосоціалізовані громадяни, що не знають мови країни перебування, тому основним джерелом отримання інформації про життя планети для них стають виключно федеральні ЗМІ. Така ситуація притаманна країнам Західної Європи, Ізраїлю, США. Як бачимо, мовний аспект у створенні смислів і образів є дуже вагомим, і, знову ж таки, виступає інструментом інформаційного протистояння.

Що можна протиставити навалі негативного наративу?

1. Блокування (фільтрування) небажаних джерел:

а) на рівні держави. (Указ Президента України Петра Порошенка № 133/2017 від 15 травня 2017 р. «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)», які призвели до обмеження користування на падіння популярності таких ресурсів, як в ВКонтакті, Однокласники, Mail.ru, Яндекс, Лабораторія Касперського, Dr.Web. Хоча існують технічні можливості оминати блокування, ці сервіси втратили (і продовжують втрачати) у

частці аудиторії, а також понесли іміджеві втрати. Окрім того, блокування ресурсів відбилося в першу чергу на невпевнених інтернет-користувачах, які перебувають у «зоні дезінформаційних ризиків».

Такі заходи призвели до падіння популярності російських інформаційних ресурсів (за даними дослідження TNS за 2020 рік щодо популярності інтернет-ресурсів, серед Топ-25 немає жодного російського («Добірка матеріалів», б.р.).

В Україні на суспільний розгляд винесено законопроект «Про боротьбу з дезінформацією». Такі кроки викликають суспільну дискусію, оскільки сприймаються опонентами як утиски свободи слова, зокрема в доступі до інформації. Утім, дилема «свобода/безпека» в умовах війни, як правило, вирішується на користь «безпеки».

На жаль, малопомітними для українських ЗМІ залишаються регулярні активні заходи СБУ (так, на початку року було викрито злочинне угруповання «мінерів», що тероризували мешканців столиці з метою розбалансування соціального спокою. Водночас, ці ж громадяни вели активну підривну антидержавну діяльність у соцмережах), хоча висвітлення таких дій є так само важливим, як і їх проведення.

б) На рівні власників соцмереж. Політика спільноти Фейсбук (яка, своєю чергою, відповідає законодавству США) щодо видалення акаунтів, сторінок, груп, діяльність яких має небезпечний характер, призводить до регулярного їх відсіювання. Зокрема, за 2014–2020 рр. видалено тисячі антиукраїнських майданчиків на цьому ресурсі, ведуться розробки щодо використання програмних алгоритмів для автоматизації таких дій. Проте, технічно відкриття неприйнятної Політикою Спільноти акаунту, вимагає менше ресурсів, ніж його виявлення та закриття.

Також компанією Фейсбук розглядається механізм введення спеціальної Ради з питань протистояння поширенню небажаним інформаційним повідомленням, що складатиметься переважно з юристів та журналістів.

в) На громадянському рівні. Політика «руконепотискання», відмова від співпраці з ворожими агентами впливу (як приклад — власник популярного ресурсу work.ua, що відмовив А. Шарію у розміщенні на цьому ресурсі будь-яких оголошень щодо працевлаштування у структурі одіозного блогера. Така політика є ефективним соціальним засобом витіснення небажаних елементів на маргінес суспільства).

г) На рівні користувача. (Відмова від використання та поширення шкідливого інформаційного продукту; дотримання інфогігієни).

2. Проведення медіаосвітніх програм щодо запобігання шкідливій інформації. Цікавий приклад демонструє фінська система освіти, де до навчальних програм середньої школи введено дисципліну «Медіабезпека». Також важливою в цьому ключі видається робота жур-

налістів (наприклад, тематичні передачі «Антизомбі», «СтопФейк», постійна аналітика від «Детектор Медіа» тощо). Корисними є тренінги та курси на базі університетів та інших освітніх майданчиків, направлені на підвищення компетентності журналістів, щодо розвитку навичок фактчекінгу зокрема. Показово, що введення до фінської програми середньої школи дисципліни «Медіабезпека», ймовірно, призвело до скорочення аудиторії РІА Спутнік уже серед дорослої аудиторії цієї країни (мовлення російського каналу зупинено «голосуванням ногами»).

3. Варто пам'ятати про можливість симетричної та асиметричної відповіді у інформаційних війнах (деякі з них вважаються неприйнятними для окремих користувачів, чи неприйнятними для цілих професій). Будь-хто має можливість вираження власної громадянської позиції на мережевих ресурсах, в тому числі ворожих, що пропагують антиукраїнські ідеї, створюють негативний імідж держави. Це — надзвичайно ефективний засіб пробиття «інформаційного конону» (information bulb), в якому могли опинитись споживачі російського пропагандистського контенту. Такий вид спротиву навіть отримав жартівливу назву «диванні війська».

У будь-якому випадку, для всіх форм інформаційної війни важливою є «гра на випередження»: набагато легше блокувати доступ до інформаційного ресурсу, що поширює небажану інформацію (бан, ігнор, блокування, медіаосвітні заходи), ніж усувати наслідки шкідливої діяльності.

Висновки

Безпека держави — вагомий компонент її існування. Зовнішні відносини, інвестиційна та туристична привабливість, сприйняття життя та рівень соціального спокою багато в чому залежать від того, як вибудовано її інформаційний простір. Ворожі, злонамірні інформаційні посягання та руйнування інформаційного простору країни (чи руйнування держави через її інформаційний простір) є одним із інструментів гібридної війни, і, за аналогією до живої природи, вимагають вироблення імунітету, захисних реакцій, дій на випередження. В умовах війни (читай — самозбереження) питання вибору «свобода чи безпека?» вирішуються на користь аргументу «безпека».

Для користувача соціальних мереж ефективним інструментом інформаційної безпеки є фільтрування інформаційних потоків (відсіювання із користувацьких ресурсів таких, що мають сумнівну репутацію; у попередній діяльності яких помічено поширення фейкової інформації; які мають яскраво виражену ангажовану позицію; які подають інформацію безапеляційно й однобічно).

Варто вдумливо поширювати будь-які повідомлення, не піддаючись на провокації: фейкньюз створені для того і так, щоб користу-

вач сам почав передавати неправдиві новини. Критичне мислення, підтвердження/спростування викладених у повідомленні фактів можуть вплинути на те, щоб користувачеві не довелося відчувати ніяковиння через поширення ним неправдивої інформації, ставши у такий спосіб «корисним ідіотом».

Розважливе ставлення до інформаційної діяльності, розуміння quo prodest поширених повідомлень може стати ефективним інструментом у інформаційному протистоянні.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Герасимов, В. В. (2013). Ценность науки в предвидении. *Военно-промышленный курьер*, 8 (476). <https://www.vpk-news.ru/articles/14632>.
- Гриняев, С. (б.г.). Информационное противоборство в современную эпоху. *Psyfactor*. psyfactor.org/infowar1.htm.
- Добірка матеріалів за пошуковим запитом «рейтинг сайтів». (б.р.). *Детектор медіа*. <https://ms.detector.media/theme/24463/>.
- Интернету 30: Тім Бернерс-Лі занепокоєний. (2019, 12 марта). *Телекритика*. telekritika.ua/uk/internet/internetu-30-t-tim-berners-li-obezpokoeni.
- Кулеба, Д. (2019, 13 лютого). Пророцтва справджуються. Уривок із книги «Війна за реальність: Як перемагати у світі фейків, правд і спільнот». *Детектор медіа*. goo.gl/EYKXUA.
- Почепцов, Г. (2011, 19 червня). Нові види комунікативних стратегій у суспільстві. *Politiko*. <http://politiko.ua/blogpost63913>.
- Слухання в Сенаті США щодо Фейсбуку: Цукерберг каже про «гонку озброєнь» з Росією. (2018, 11 квітня). *Радіо Свобода*. goo.gl/X4g8AU.
- Ставлення населення до ЗМІ та споживання різних типів ЗМІ в Україні (2018 р.). (б.р.). *Проект У-Медіа*. goo.gl/11CJRv.
- Фабрика тролів. (б.р.). [Добірка матеріалів за пошуковим запитом «ботоферма»]. *Детектор медіа*. detector.media/tag/2745/.
- Юрасов, С. (2019, 13 лютого). В Facebook уже 13 млн українців. Хто вони і де живуть. *Ліга.net*. goo.gl/CykzDR.
- Facebook*. *Нормы сообщества*. (б.г.). goo.gl/i1JTnX.
- Hammes, T. X. (2006). *The Sling and the Stone: On War in the 21st Century*. Zenith Press.
- Lasica, D. T. (2012). *Strategic Implications of Hybrid War: A Theory of Victory*. BiblioScholar.
- Mattis, J. N., & Hoffman, F. G. (2005). Future Warfare: The Rise of Hybrid Wars. *Proceedings*, 132 (131), 18–19.
- Nadkarni, A., & Hofmann, S. (2012). Why do people use Facebook? *Personality and Individual Differences*, 52, 243–249.
- Wellman, B. (2001). Computer Networks As Social Networks. *Computers and Science*, 293, 2031–2034.

REFERENCES

- Dobirka materialiv za poshukovym zapytom «reitynh saitiv» [Selection of materials for the search query «site ranking»]. (n.d.). *Detektor media*. <https://ms.detektor.media/theme/24463/> [in Ukrainian].
- Fabryka troliv [Troll factory]*. (n.d.). [Dobirka materialiv za poshukovym zapytom «botoferma»]. *Detektor media*. [detector.media/tag/2745/](https://ms.detektor.media/tag/2745/) [in Ukrainian].
- Facebook. Normy soobshchestva [Facebook. Community Standards]*. (n.d.). goo.gl/i1JTnX [in Russian].
- Gerasimov, V. V. (2013). Tcennost nauki v predvidenii [The value of science in prediction]. *Voенно-promyshlennyi kurer*, 8 (476). <https://www.vpk-news.ru/articles/14632> [in Russian].
- Grinjaev, S. (n.d.). Informacionnoe protivoborstvo v sovremennuju jepohu [Information confrontation in the modern era]. *Psyfactor*. psyfactor.org/infowar1.htm [in Russian].
- Hammes, T. X. (2006). *The Sling and the Stone: On War in the 21st Century*. Zenith Press [in English].
- Internetu 30: Tim Berners-Li zanepokoienyi [Internet 30: Tim Berners-Lee is concerned]. (2019, March 12). *Telekrytyka*. telekritika.ua/uk/internet/internetu-30-t-tim-berners-li-obespokoien [in Ukrainian].
- Kuleba, D. (2019, February 13). Prorotstva spravdzhuiutsia. Uryvok iz knyhy «Viina za realnist: Yak peremahaty u sviti feikiv, pravd i spilnot» [The prophecies come true. Excerpt from the book «The War for Reality: How to Win in the World of Fakes, Truths and Communities»]. *Detektor media*. goo.gl/EYKXUA [in Ukrainian].
- Lasica, D. T. (2012). *Strategic Implications of Hybrid War: A Theory of Victory*. BiblioScholar [in English].
- Mattis, J. N., & Hoffman, F. G. (2005). Future Warfare: The Rise of Hybrid Wars. *Proceedings*, 132 (131), 18–19 [in English].
- Nadkarni, A., & Hofmann, S. (2012). Why do people use Facebook? *Personality and Individual Differences*, 52, 243–249 [in English].
- Pochepstov, H. (2011, June 19). Novi vydy komunikatyvnykh stratehii u suspilstvi [New types of communication strategies in society]. *Politiko*. <http://politiko.ua/blogpost63913> [in Ukrainian].
- Slukhannia v Senati SShA shchodo Feisbuku: Tsukerberh kazhe pro «honku ozbroien» z Rosiieiu [US Senate hearing on Facebook: Zuckerberg talks about «arms race» with Russia]. (2018, April 11). *Radio Svoboda*. goo.gl/X4g8AU [in Ukrainian].
- Stavlennia naselennia do ZMI ta spozhyvannia riznykh typiv ZMI v Ukraini (2018 r.) [Attitude of the population to the media and consumption of different types of media in Ukraine (2018)]. (n.d.). *Proiekt U-Media*. goo.gl/11CJRv [in Ukrainian].
- Wellman, B. (2001). Computer Networks As Social Networks. *Computers and Science*, 293, 2031–2034 [in English].
- Yurasov, S. (2019, February 13). V Facebook uzhe 13 mln ukrainsiv. Khto vony i de zhyvut [There are already 13 million Ukrainians on Facebook. Who they are and where they live]. *Liha.net*. goo.gl/CykzdR [in Ukrainian].

УДК 070:316.77]: [004.77+654.197

Вплив телебачення та соціальних мереж на формування медіа реальності

Євген СУБОТА

канд. культурол., ст. викл.

Харківська державна академія
культури

Бурсацький узвіз, 4,
61002, Харків, Україна

e-mail: rector@ic.ac.kharkiv.ua

ORCID ID 0000-0002-4648-2354

© Субота Є., 2020

У статті виокремлено основні тенденції впливу телебачення (ТБ) на формування медіа реальності, висвітлено роль соціальних мереж в інформаційному суспільстві.

Для розкриття проблеми, яка зумовила вибір теми дослідження, використано методи аналізу, спостереження, порівняння та узагальнення, що дало змогу з'ясувати особливості взаємодії соціальних мереж та ТБ, визначити споживання різних типів медіа та довіру українців до джерел інформації. Статистичні методи дали змогу провести кількісний і якісний аналіз дослідницького матеріалу, математично-статистичне оброблення результатів опитування для отримання достовірних результатів. Представлено показники соціологічних досліджень щодо невинного зростання в Україні кількості інтернет-користувачів. Аналізуються позитивні й негативні сторони впливу соціальних мереж на формування української нації в сучасних умовах медіа реальності.

За результатами моніторингового дослідження виявлено рівень впливу соціальних мереж, інтернету, телебачення на формування світогляду молодих споживачів медіа-контенту. Можна констатувати, що інтернет загалом і соціальні мережі зокрема активно використовуються для інформатизації суспільства в умовах глобалізації. За даними опитування, соціальні мережі відіграють все більшу роль у поширенні новин. На тлі перманентного зростання глобальних соціальних мереж відбувається поступове витіснення ними національних каналів мас медіа і друкованих видань. Серйозні проблеми, пов'язані з використанням інтернет-ресурсів, полягають у тому, що постійне користування соціальними мережами негативно впливає на формування соціальних цінностей сучасної молоді й може обернутися непередбачуваними наслідками.

Зазначені проблеми дотепер не мають чітко визначеної концепції щодо пріоритетних напрямів інформаційної політики з боку держави.

Ключові слова: соціальні мережі, інтернет, інформаційне суспільство, медіа реальність, медіа контент, мас-медіа, інтернет спільнота.

TELEVISION AND SOCIAL NETWORKS INFLUENCE ON THE FORMATION OF MEDIA REALITY

Yevhen Subota

PhD in Cultural Studies, Senior Lecturer
Kharkiv State Academy of Culture
4, Bursatskyi descent, 61002, Kharkiv, Ukraine
e-mail: rector@ic.ac.kharkiv.ua
ORCID ID 0000-0002-4648-2354

The article singles the main trends in television influence (TV) on the formation of media reality, highlights the role of social networks in the information society.

Methods of analysis, observation, comparison and generalization were used to reveal the problem that led to the choice of the research topic, which allowed to find out the peculiarities of interaction between social networks and TV, to determine the consumption of different types of media and Ukrainians' trust in information sources. Statistical methods made it possible to conduct quantitative and qualitative analysis of research material, mathematical and statistical processing of survey results to obtain reliable results. Sociological research indicators on the steady growth of the Internet users number in Ukraine are presented. The positive and negative sides of the social networks influence on the formation of Ukrainian nation in the modern conditions of media reality are analyzed.

According to the results of the monitoring study, the level of social networks, the Internet, and television influence on the formation of the worldview of young consumers of media content was revealed. It can be stated that the Internet in general and social networks in particular are actively used to inform society in the context of globalization. According to the survey, social networks are playing an increasing role in disseminating news. Against the background of the permanent growth of global social networks, they are gradually displacing national media channels and print media. The serious problems associated with the use of Internet resources are that the constant use of social networks has a negative impact on the formation of social values of modern youth and can have unpredictable consequences.

Stated problems still do not have a clearly defined concept of priority areas of information policy by the state.

Keywords: social networks, Internet, information society, media reality, media content, mass media, Internet community.

Постановка проблеми

Інтернет загалом і соціальні мережі зокрема в сучасному суспільному житті відіграють дедалі значнішу роль. Громадяни все активніше комунікують між собою, і, як з'ясувалося, не уявляють свого життя без інтернету, що міцно увійшов у повсякденне життя. Інформацію оцінюють уже не тільки як соціально-політичний продукт, що споживається перш за все для того, щоби дізнатися про новини із різних сфер буття, але і як засіб для налагодження взаємовідносин, починаючи із випадкового знайомства й завершуючи встановленням тісних соціальних зв'язків. Використання інформації набуває нового значення, оскільки вона спонукає громадян до активних дій (долучатися до розвитку інформаційного простору, брати активну участь у соціально-політичному житті держави, оцінювати суспільно важливі події та доводити до відома споживачів інформації власну думку, виявляти свою активну громадянську позицію). Однак сучасне інформаційне суспільство змінюється так стрімко, що отримана інформація швидко втрачає актуальність.

Саме потужні зміни в інформаційному суспільстві спонукають науковців досліджувати причини такої стрімкої трансформації докільця виробників та споживачів інформації, що й зумовило актуальність цієї статті, *метою* якої є з'ясування впливу мас-медіа в контексті становлення й розвитку сучасної медіа реальності.

Вивченню впливу мас-медіа на формування сучасної медіа реальності, осмисленню місця й ролі телебачення в системі соціальних комунікацій суспільства приділяли увагу у своїх наукових працях такі українські вчені як Л. Городенко, Л. Зайко, О. Зарнецька, Н. Зражевська, А. Коваленко, В. Лизанчук, М. Мазоренко, Б. Потятинник, Г. Почепцов, В. Різун, О. Чекмишев та ін. Окремі аспекти медіареальності розглядаються в працях зарубіжних дослідників Ж. Бодріяра, Ю. Борева, Л. Буданцева, Ж. Дерріди, С. Кара-Мурзи, Н. Лумана, М. Фуко, Ю. Хабермаса, В. Конєва, О. Кузнецової, С. Лішаєва, Є. Нім.

Теоретико-методологічними засадами нашого дослідження стали концепції, викладені в працях Д. Белла, А. Бейвласа, С. Бондаренка, П. Бурдьє, Г. Зімеля, М. Маклюєна, Дж. Морено, О. Петровської, В. Савчука та ін.

Незважаючи на збільшення наукових розвідок до проблематики мас-медіа, залишаються відкритими питання впливу телебачення та соціальної мережі на розвиток критичного мислення особистості та формування української нації в сучасних умовах медіа реальності, у ситуації всезростаючого потоку інформаційного пресингу, змін в інформаційному суспільстві, розв'язання яких має важливе значення для безпечного функціонування національної інформаційної інфраструктури.

Дослідження ґрунтується на трьох основних методологічних підходах — історичному, соціокультурному й системному, за допомогою яких вдалося з'ясувати особливості впливу ТБ та соціальних мереж на формування медіа реальності. Для розкриття проблеми, яка зумовила вибір теми дослідження, використано методи аналізу, спостереження, порівняння та узагальнення, що дало змогу з'ясувати особливості взаємодії соціальних мереж та ТБ, визначити споживання різних типів медіа та довіру українців до джерел інформації. Як допоміжний використовувався описовий метод із метою з'ясування маловивчених аспектів досліджуваної теми.

Виклад основного матеріалу

Інтернет в Україні розвивається дуже швидкими темпами, сприяє глобалізаційним процесам та інформатизації світової спільноти, стає не тільки найбільш зручним і популярним, але й загальнодоступним засобом отримання та поширення інформації. Відповідно зростає роль всесвітньої мережі, яка останнім часом складає серйозну конкуренцію традиційному телебаченню. Соціальні платформи, як то Facebook, Instagram, Twitter, WhatsApp, YouTube, LinkedIn тощо, настільки швидко розвиваються, що призводять до зменшення глядацької й читацької аудиторій.

На думку американської дослідниці П. Шелдон, усіх користувачів соціальних мереж доцільно поділити на дві групи: успішних споживачів медіа-продукту — у яких віртуальна взаємодія відображає структуру реальних відносин, і неуспішних, які намагаються виправдати свою невдалість, використовуючи соціальні мережі. Ця група студентів має мало віртуальних друзів, однак часто відвідують свою сторінку в соціальній мережі для того, щоби менше відчувати почуття самотності (Sheldon, 2008, р. 72). Інші вчені вважають, що найбільш соціально успішні індивіди використовують всесвітні мережі як засіб зміцнення вже наявних зв'язків (Anderson-Butcher et al., 2010, р. 67). За даними дослідження Інтернет асоціації України кількість інтернет-користувачів у країні протягом 2019 року збільшилася на 6–7 відсотків. Майже все населення України віком до 35 років є інтернет-користувачами. Це зумовлено зростанням кількості продаж в Україні смартфонів, які дають змогу користуватися послугами інтернету в повному обсязі. Зазначається, що для значної частки нових користувачів смартфон у 2019 році став першим і єдиним пристроєм для доступу до мережі («Кількість користувачів», 2019).

Згідно з дослідженням тижневика «Деловая столица», кількість людей, які дізнаються про новини із соціальних мереж, упродовж п'яти років зросла з 51 відсотка до 68 відсотків. Водночас зросла популярність новостійних сайтів — у 2015-му році їх читали 47 відсотків українців, а у 2019 році — 59 відсотків. Телебачення у 2015 році

для 85 відсотків громадян України було основним джерелом інформації, проте у 2019 їх нараховувалося 66 відсотків.

Крім того, у 2019 році українці стали набагато менше довіряти ТБ як свідчить дослідження USAID-Internews «Споживання медіа». Загалом у 2019 році довіра до всіх традиційних ЗМІ впала в середньому на 11 відсотків, у порівнянні з 2018 р. Довіра коливається між 19 відсотками споживачів загальнонаціональної преси, 22 відсотками місцевого радіо та 49 відсотками глядачів телеканалів — у той час як загальнонаціональним інтернет медіа довіряють 51 відсоток респондентів, що є найбільшим показником цього року. Основна мета проведеного дослідження USAID-Internews — вивчити звички українців щодо споживання медіа, їхню довіру до інформації (Internews, 2019).

Протягом жовтня-листопада 2019 року ми провели власне опитування. Вибірка представлена закладами вищої освіти Харкова (472 респондента (вікова група від 18 до 32 років): Харківської академії культури — 158 студентів (33,4 відсотка), Національного фармацевтичного університету — 112 (23,7 відсотків), Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» — 82 (17,4 відсотка), Харківського національного автомобільно-дорожнього університету — 73 (15,5 відсотків), Харківського національного університету радіоелектроніки — 47 (10 відсотків).

За даними опитування, 97 відсотків респондентів отримують новини із соціальних медіа. Серед студентської молоді найпопулярнішою соціальною мережею визнано Facebook, його використовують 31 відсоток (146 респондентів). Instagram віддали перевагу — 18 відсотків (85 респондентів), YouTube — 15 відсотків (71 респондент). Далі йдуть Viber — 12 відсотків (57 респондентів), Telegram — 10 відсотків (47 респондентів), WhatsApp — 7 відсотків (33 респонденти), Twitter — 4 відсотка (19 респондентів). Кількість прихильників телебачення, як основного джерела новин, становить 3 відсотка (14 респондентів) цієї вікової групи.

Основними чинниками такої невтішної тенденції в суспільстві є: зниження рівня довіри до українського ТБ, зменшення попиту на медіа контент, надмірне залучення мас-медіа в політичний процес, використання адмінресурсу для тиску на медіа, уповільнення інформаційної діяльності загалом, активна комунікація в соціальних мережах. ТБ і ЗМІ загалом суттєво впливають на формування духовно-моральної орієнтації молодого покоління, використовуючи різні маніпулятивні технології впливу на свідомість глядача. У випадку, якщо молодь є пасивним споживачем будь-якого роду медіаінформації, тобто інформації, що передається телекомунікаційними мережами, і самостійно, критично її не осмислює, поступово — у процесі

постійної взаємодії з медіа — відбувається зміна його ціннісних орієнтирів і зниження рівня довіри до медіа.

Зниження рівня довіри до окремих телеканалів відбувається одночасно зі зниженням їхньої популярності, що є характерним як для національних так і для регіональних медіа. Між тим обізнаність громадян щодо існування замовних матеріалів, завуальованих під інформаційні, зростає рік у рік. Результатом є засилля чорного піару та прихованої політичної реклами. Відомо, що будь-яка новина може втратити свою цінність через регулярну повторюваність. Повторення матеріалів попередніх випусків телевізійних новин, однакові сюжетні теми на телеканалах, відсутність спротиву журналістів до проплачених матеріалів викликають сумніви щодо їх об'єктивності та нівелюють право глядачів отримувати достовірну й об'єктивну інформацію. Принагідно зауважимо, що зазвичай ТБ не об'єктивно відображає факти, а суб'єктивно інтерпретує їх, не відтворює реальну дійсність, а висловлює думку про ті чи інші події певної групи людей.

Як стверджує харківський журналіст Л. Мачулін, найефективніший засіб отримання об'єктивної інформації, перемикаючи з каналу на канал, вибрати з різноманітної кількості інформаційних каналів саме той, який дозволить порівнювати повноту висвітлення наданих фактів і оприлюднених суджень в інтерпретації різних політичних оглядачів, формуючи у такий спосіб свою думку щодо подій, що відбуваються в країні (Мачулін, 2001, с. 9).

Водночас простежується тенденція поступового посилення соціальних мереж у житті громадян, де всі бажаючі розміщують фотографії з місця події, доповнюючи їх власними детальними розповідями. Крім того, користувачі мають змогу відразу обговорювати викладені світлини чи відео, реагувати на ту чи іншу подію або публікацію, що додає соціальним мережам ще більшої популярності. До основних переваг соціальних мереж відносять можливість користувачів вільно висловлювати свої думки, об'єднуватись у групи за інтересами, поділяти свої погляди з оточуючими, знаходити однодумців. Цікаве висвітлення подій може затримати увагу аудиторії, викликати бажання оцінити ступінь об'єктивності та професіоналізму поданої інформації, додавши власний коментар. Якщо інформація про певні події є цікавою, привабливою, непередбачуваною, у такому разі вся інтернет-спільнота стає своєрідним учасником цих подій – вони активно їх обговорюють, коментують, аналізують, оцінюють.

Зазвичай така оцінка є особистісною (в кожної людини вона своя), тому аудиторія може погоджуватися чи не погоджуватися із висловленими міркуваннями. Через це соціальні мережі для українських інтернет-користувачів залишаються найбільш популярними, що є своєрідним осередком свободи та плюралізму думок, і в сукупності складає

потужну конкуренцію ТБ. Телевізійні канали зазвичай мають головну стратегічну мету — не втратити кількість глядачів, залишитися у вітчизняному медіа-просторі. Справа в тому, що чимало користувачів інтернету використовують відеохостинговий сайт YouTube для перегляду улюблених телепередач в онлайні або в записі в зручний для себе час. Крім того, цей ресурс є досить комфортний для пошуку тематичних відеосюжетів. На жаль, такі опції сучасне ТБ не надає.

Незважаючи на те, що телебачення й радіо належать до дієвих форм впливу, усе ж таки найбільш ефективним медіа-ресурсом є інтернет, визначальною характеристикою якого є оперативність подачі головних і останніх новин. По-перше, найбільше цьому сприяє передове технічне оснащення, розроблення та вдосконалення програмного забезпечення сучасних гаджетів, широкий вибір функцій і зовнішніх характеристик, що дає змогу мати доступ до програмно-апаратного забезпечення, доступного користувачеві через інтернет або локальну мережу у вигляді сервісу.

Українське телебачення не в змозі працювати в такому ритмі через свою технічну відсталість. Не кажучи вже про регіональні, центральні телеканали України (на відміну від зарубіжних провідних телекомпаній як то BBC, CNN, ESPN, STAR World, FOX та інші) не можуть розгортати пересувні телевізійні станції з облаштованими відеорежисерськими пультами й не мають у своєму розпорядженні режисерських вертольотів. У результаті соціальні мережі програють зарубіжному телебаченню. Причин тому кілька: засилля в інтернеті неправдивої інформації й замовних публікацій. ТБ у країнах Західної Європи все-таки розвивається на демократичних засадах, свобода слова там наріжний камінь існування правової держави, телеканали висвітлюють суспільні події професійно й цікаво. Саме цим і завойовують авторитет у глядачів.

На відміну від зарубіжних країн в Україні спостерігається інша тенденція: українське ТБ усе-таки програє соціальним мережам. Відстала матеріально-технічна база наявних українських телеканалів, неоперативне прийняття рішень призвели до того, що будь-яка людина, використовуючи власний смартфон, одночасно виступає журналістом, оператором, режисером і блогером, одноосібно приймаючи рішення і блискавично реалізуючи свої наміри. Отже, пересічний громадянин виграє як автор, виграє і громадськість, яка одержує якнайшвидший доступ до суспільно важливої інформації. Телеканали такої оперативності й мобільності не мають.

По-друге, компанії, що виробляють розумні гаджети з різноманітними функціями й оригінальним дизайном, постійно вдосконалюють свою продукцію та якість програмного забезпечення. Виробники впроваджують усілякі новації, аби зацікавити ними покупців. Цей

процес розвивається доволі стрімко. Набагато швидше, ніж відбувається технічне переоснащення телекомпаній, яке з часом застаріває. У цьому процесі телевізійники знову таки відстають від розвитку й популярності соціальних мереж.

Оскільки соціальні мережі щороку набувають все більшої популярності в Україні, їх спільнота більше не обмежується простим використанням інформації. Вони стають учасниками системи дистрибуції цієї інформації.

Активне використання Facebook Messenger або інших відповідних ресурсів розширюють можливості платформ соціальних мереж. Йде активний обмін інформацією не тільки в стрічках новин, але й через листування. В онлайні проходить обмін думками, відбуваються дискусії, проводяться конференції. Інтернет став невід'ємною частиною глобального світу з насиченим інформаційним простором.

Сьогодні людина реалізувала своє споконвічне прагнення до соціалізації, комунікації на міждержавному рівні. Якщо ще недавно телебачення було проривом в інформатизації суспільства, то соціальні мережі стали феноменом нинішнього століття. Як не дивно, але вони засновувалися як мережі для пошуку друзів та встановлення нових романтичних стосунків. Нині соціальні мережі вийшли за ці вузькі рамки. Вони стрімко розширюють можливості, виконуючи різноманітні комунікативні функції. Залежність від соціальних мереж, що з'явилася кілька років тому за кордоном, охопила й пострадянські країни, у тому числі й Україну. Інтернет надав можливість людям, які хочуть спілкуватися, знаходити один одного й налагоджувати контакт. Активно займаючись пошуком друзів і родичів, людина не помічає, як віртуальне життя виходить на перший план, наполегливо зміщуючи реальне. Більшість людей видають себе в мережі за того, ким у реальному житті вони зовсім не є (Данько, 2012, с. 181). Серйозна небезпека полягає в тому, що постійне користування соціальними мережами негативно впливає на формування соціальних цінностей сучасної молоді й може обернутися непередбачуваними наслідками.

Напевно, керівникам українських телеканалів варто проаналізувати зростання рейтингів найбільш популярних соціальних мереж, звернути увагу на створення умов для залучення інвестицій, впровадити новітні технології, реалізувати власні конкурентоспроможні ІТ-продукти з метою найшвидшого виходу з кризи.

Водночас, друковані ЗМІ в Україні переживають також не найкращі часи, займають досить малу частку обсягів медіа-ринку й назавжди програли в конкурентній боротьбі електронним ЗМІ. «Згідно з дослідженням Київського міжнародного інституту соціології, у лютому 2019 року газети були основним джерелом інформації лише для 6,7 відсотків населення. За рік ця частка зменшилася на 1,4 відсотка.

За цей час частка інтернет-ЗМІ зростає з 27,1 відсотка до 27,5 відсотка» (Данилець, 2019).

Як свідчить практика, чимало світових телекомпаній уже використовують, приміром, платформу Twitter для розповсюдження своїх матеріалів у друкованому варіанті. На жаль, цей ресурс в Україні не занадто популярний. Проте, тенденція до зростання української аудиторії Twitter чітко простежується. Цілком можливо, що й українське ТБ скористається цим зарубіжним досвідом.

Висновки

1. Вважаємо, що стратегія розвитку національних телеканалів повинна ґрунтуватися на використанні новітніх технологій, що відповідають міжнародним стандартам і забезпечують підвищення їхнього використання та ефективне функціонування. За цих умов, перспективним напрямом подальших розвідок слід вважати дослідження інформаційного суспільства як важливого складника національної гуманітарної політики країни.

2. Моніторинг довіри студентської молоді до різних типів масової комунікації у 2019 р., результати опитування показали вплив соціальних мереж, інтернету, телебачення на формування світогляду молодих споживачів медіа-контенту.

3. Інтернет загалом і соціальні мережі зокрема активно використовуються для інформатизації суспільства в умовах глобалізації. За даними опитування, соціальні мережі відіграють все більшу роль у поширенні новин. На фоні перманентного зростання глобальних соціальних мереж відбувається поступове витіснення ними національних радіо- і телеканалів та друкованих видань.

4. Можна констатувати, що соціальні мережі мають і позитивні, і негативні сторони впливу на формування української нації в сучасних умовах медіа реальності. З огляду на це, велике значення займає профілактика інтернет залежності, розвиток навичок критичного мислення, виявлення та виправлення негативного інформаційно-психологічного впливу соціальних мереж на процес становлення та формування особистості в умовах медіа реальності.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

Данилець, О. (2019, 11 жовтня). Хто сказав, що газети своє віджили? *Урядовий кур'єр*. <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/hto-skazav-sho-gazeti-svoye-vidzhili/>.

Данько, Ю. А. (2012). Соціальні мережі як форма сучасної комунікації: плюси й мінуси. *Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки*, 2, 179–184.

Кількість користувачів інтернетом в Україні виросла на 7 % — дослідження. (2019, 11 жовтня). *Економічна правда*. <https://www.epravda.com.ua/news/2019/10/11/652498/>.

Мачулін, Л. І. (2001). *Негосударственные СМИ Харькова 1990–2000 годов. Страницы истории в лицах и воспоминаниях современников*. РА.

Anderson-Butcher, D., Ball, A., Brzozowski, M., Lasseigne, A., Lehnert, M., & McCormick, B. L. (2010). Adolescent Weblog Use: Risky or Protective? *Child and Adolescent Social Work Journal*, 27 (1), 63–77. <https://doi.org/10.1007/s10560-010-0193-x>.

Internews. (2019, 22 жовтня). Онлайн медіа та соціальні мережі перехопили лідерство в телебачення за популярністю в Україні, — нове опитування USAID-Internews щодо споживання ЗМІ. *Internews in Ukraine*. <https://internews.in.ua/uk/news/onlajn-media-ta-sotsialni-merezhi-perehopyly-liderstvo-u-telebachennya-za-populyarnistyu-v-ukrajini-nove-opytuvannya-usaid-internews-schodo-spozhyvannya-zmi/>.

Sheldon, P. (2008). The Relationship Between Unwillingness-to-Communicate and Students' Facebook Use. *Journal of Media Psychology Theories Methods and Applications*, 20 (2), 67–75. <https://doi.org/10.1027/1864-1105.20.2.67>.

REFERENCES

Anderson-Butcher, D., Ball, A., Brzozowski, M., Lasseigne, A., Lehnert, M., & McCormick, B. L. (2010). Adolescent Weblog Use: Risky or Protective? *Child and Adolescent Social Work Journal*, 27 (1), 63–77. <https://doi.org/10.1007/s10560-010-0193-x> [in English].

Danko, Yu. A. (2012). Sotsialni merezhi yak forma suchasnoi komunikatsii: plusy y minusy [Social networks as a form of modern communication: pros and cons]. *Suchasne suspilstvo: politychni nauky, sotsiolohichni nauky, kulturolohichni nauky*, 2, 179–184 [in Ukrainian].

Danylets, O. (2019, October 11). Khto skazav, shcho hazety svoie vidzhyly? [Who said that newspapers have outlived their usefulness?]. *Uriadovi kurier*. <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/hto-skazav-sho-gazeti-svoie-vidzhili/> [in Ukrainian].

Internews. (2019, October 22). Onlajn media ta sotsialni merezhi perekhopyly liderstvo v telebachennia za populiarnistiu v Ukraini, — nove opytuvannia USAID-Internews shchodo spozhyvannia ZMI [Online media and social networks have taken the lead in television in popularity in Ukraine — a new USAID-Internews poll on media consumption]. *Internews in Ukraine*. <https://internews.in.ua/uk/news/onlajn-media-ta-sotsialni-merezhi-perehopyly-liderstvo-u-telebachennya-za-populyarnistyu-v-ukrajini-nove-opytuvannya-usaid-internews-schodo-spozhyvannya-zmi/> [in Ukrainian].

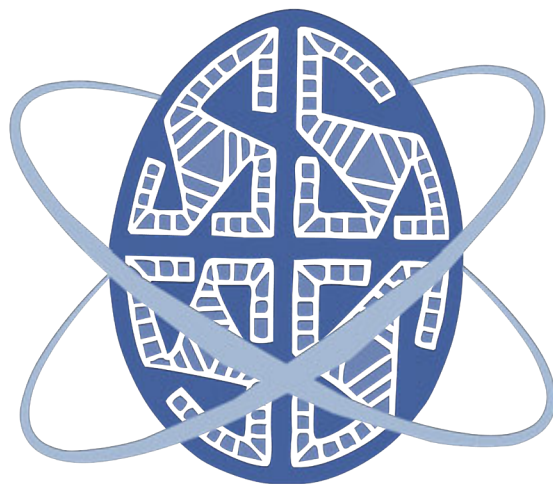
Kilkist korystuvachiv internetom v Ukraini vyroslo na 7 % — doslidzhennia [The number of Internet users in Ukraine has grown by 7 % — a study]. (2019, October 11). *Ekonomichna pravda*. <https://www.epravda.com.ua/news/2019/10/11/652498/> [in Ukrainian].

Machulin, L. I. (2001). *Negosudarstvennye SMI Kharkova 1990–2000 godov. Stranitsy istorii v litsakh i vospominaniakh sovremennikov* [Non-state mass media of Kharkov 1990–2000. Pages of history in the faces and memories of contemporaries]. RA [in Russian].

Sheldon, P. (2008). The Relationship Between Unwillingness-to-Communicate and Students' Facebook Use. *Journal of Media Psychology Theories Methods and Applications*, 20 (2), 67–75. <https://doi.org/10.1027/1864-1105.20.2.67> [in English].

ДОКУМЕНТИ З ДІАСПОРНИХ АРХІВІВ

DOCUMENTS FROM DIASPORA
ARCHIVES

УДК 821.161.2–92:654.191 (73)

Якими повинні бути радіопередачі «Голосу Америки» для Советського Союзу¹

Петро ФЕДУН (ПОЛТАВА)Публіцист УПА, керівник
Бюро інформації Української
Головної Визвольної Ради
(1949–1951)

Статтю колишнього керівника Бюро інформації Української Головної Ради (УГВР), чоловічого журналіста й публіциста УПА Петра Федун (Полтави) редакція «Українського інформаційного простору» відкриває нову рубрику «Документи з діаспорних архівів». Плануємо повертати із небуття ті зовсім невідомі українським дослідникам-журналістикознавцям тексти, змістові акценти яких суголосні нинішнім реаліям розвитку національного інформаційного простору.

Петро Миколайович Федун (псевдо «Полтава», «Волянський», «Север», «Зенон», «П. Савчук») вважається чоловічим ідеологом («політвиховником») українського збройного підпілля ОУН-УПА 40–50-х років ХХ ст. У новітню українську історію він має заслужено увійти як публіцист, автор та редактор багатьох повстанських публікацій. Родом із села Шнирів, що неподалік Бродів на Галичині, де народився в селянській родині 23 лютого 1919 р.

Біографія цієї талановитої особистості переповнена неймовірно карколомними подіями: юначий вишкіл у підпільній ОУН від середини 30-х років; від 1939 року — студент медицини Львівського університету, знавець класичних мов. З призовом того ж року на службу в радянську армію пройшов шлях від рядового до офіцера, з початком війни — командир взводу червоноармійців. Воював на фінсько-радянському й німецько-радянському фронтах. Далі — німецький полонений, втеча звідти і — повстанець-підпільник у рядах УПА.

Вражає й кар'єрний ріст у підпіллі: від редактора журналу «Юнак» — до заступника голови Генерального Секретаріату УГВР; від рядового повстанця — до полковника УПА, члена її Головного військового штабу. Після загибелі Романа Шухевича обирається заступником Головного Командира УПА (літо 1950).

Петро Федун (Полтава) не дожив до свого 33-ліття два місяці — загинув як героєм у бою з НКВС у грудні 1951 р. в лісі біля с. Новошин (нині в Жидачівському районі Львівщини).

Найбільш відомий твір цього автора, за читання чи поширення якого в радянській Україні у 50-х роках розстрілювали, — брошура «Хто такі бандерівці та за що вони борються». Вона неодноразово перевидавалася в підпільних друкарнях УПА, а також пересилалася на радянські терени з-за кордону. У діаспорі цю книгу назвали безсмертною легендою воюючої нації.

Загалом творчий доробок Федун (Полтави) хоч і невеликий за обсягом, але досить потужний за змістом. Передусім це низка аналітичних статей про ідеологію українського націоналізму. З перших — «Концепція Самостійної України й основна тенденція ідейно-політичного розвитку сучасного світу», «За тип організованої демократії в майбутній незалежній Українській державі», «Хто є справжній націона-

1 Мовні особливості документа збережено

ліст-революціонер». Особливість таких текстів: написані просто, дохідливо, у розрахунку на читача мало підготовленого в житті й політиці. На противагу, скажімо, текстам на подібну тематику вишуканого естета й літератора високої проби Дмитра Донцова, які краще сприймає вже підготовлений читач.

Спонукою до написання статті «Якими повинні бути радіопередачі «Голосу Америки» для Советського Союзу» став масовий стихійний рух кінця 40-х років ХХ ст. українців західної діаспори з метою добитися мовлення радіостанції «Голос Америки» українською мовою. Домагання українців увінчалися успіхом наприкінці листопада 1949 р. Однак на початковому етапі українськомовні передачі цієї радіостанції носили здебільше не прихильний або неправдивий щодо українства характер. Причиною було те, що керівником української редакції виявився росіянин Григорьев — неприхований адепт «руського міра».

Факт очолювання української редакції ворогом українців став причиною появи «Меморіалу українців Великої Британії», що надійшов як офіційний документ на ім'я керівництва «Голосу Америки».

У «Меморіалі» було висловлено низку побажань та пропозицій. Суть їх зводила ся до одного: в українських передачах мала би бути належна увага українським національним ідеалам і національній традиції. Зреалізувати це можна було б включенням час від часу таких тем:

- нариси української історії та культури;
- розповіді про національних героїв минулого і новітньої епохи;
- матеріали про знакові дати національно-визвольних змагань українців;
- огляди американської та західної преси, у яких ідеться про Україну та українців.

Окрема заувага стосувалася необхідності відмосковлення змісту радіопрограм, адресованих для українців: «Українські радіомовлення повинні бути інакше редактовані, ніж російські. Зміст українських передач повинен бути також інший», — йшлося в документі.

Стаття написана підпільним журналістом УПА на території радянської України і виражала думки не лише повстанців, а і значної частини українського населення.

Актуальність цього тексту відчувається сьогодні як ніколи. Варто читачеві лише замінити часто повторювані тут словосполучення «московсько-більшевицькі гнобителі», «більшевицька тиранія», «СССР» на «російська агресія», «російська пропаганда», «путінська Росія». Саме в контексті теперішньої неоголошеної російсько-української війни на сході України в статті зачіпається пласт проблем сучасної гуманітарної політики Української держави загалом та інформаційної зокрема.

Уперше опублікована у двотижневнику Закордонного Представництва УГВР «Сучасна Україна» (число від 18 березня 1951 р.) — незадовго до загибелі публіциста. Повної підшивки цього видання в жодній книгозбірні України і світу немає.

Примірник тексту виявлено автором цих рядків в архіві Української Видавничої Спілки в Лондоні під час наукового стажування у Великій Британії.

Розділ «Документи з діаспорних архівів» веде професор Микола Тимошик.

WHAT SHOULD BE "VOICE OF AMERICA" RADIO PROGRAMS FOR THE SOVIET UNION

Petro Fedun (Poltava)

Publicist of the Ukrainian Insurgent Army

Head of the Information Bureau of the Ukrainian

Supreme Liberation Council (1949–1951)

The editorial board of the Ukrainian Information Space opens a new section entitled "Documents from Diaspora Archives" with an article by Petro Fedun (Poltava), a former head of the Information Bureau of the Ukrainian Supreme Council (UHVR), UPA main journalist and publicist. We plan to bring back from oblivion those texts completely unknown to Ukrainian researchers and journalists, the semantic accents of which are in line with the current realities of the development of the national information space.

Petro Fedun (pseudo "Poltava", "Volianskyi", "Sever", "Zenon", "P. Savchuk") is considered the main ideologue ("political educator") of the Ukrainian armed underground OUN-UPA of 40–50s of the twentieth century. He should deservedly enter the recent Ukrainian history as a publicist, author and editor of many insurgent publications. Originally from the village of Shnyriv, not far from Brody in Galicia, where he was born in a peasant family on February 23, 1919.

The biography of this talented person is full of incredibly shocking events: youth training in the underground OUN from the mid-30s; from 1939 — medical student of Lviv University, an expert in classical languages. With the conscription of the same year for service in the Soviet army, he went from private to officer, with the beginning of the war — the commander of a platoon of the Red Army soldiers. He fought on the Finnish-Soviet and German-Soviet fronts. Then he was a German prisoner, after happened an escape from there, and finally he became an underground insurgent in the ranks of the Ukrainian Insurgent Army.

The career growth in the underground was also impressive: from the editor of the magazine "Yunak" ("Youth") — to the Deputy Head of the General Secretariat of the UHVR; from an ordinary insurgent to a UPA colonel, a member of its General Military Staff. After Roman Shukhevych's death, he was elected as a Deputy Commander-in-Chief of the Ukrainian Insurgent Army (summer 1950).

Petro Fedun (Poltava) was two months away from his 33rd birthday — he died as a hero in a battle with the NKVD (People's Commissariat for Internal Affairs) in December 1951 in the woods near the village Novoshyn (now in the Zhydachiv district of Lviv region).

The most famous work of this author, for the reading or distribution of which people were shot in Soviet Ukraine in the 1950s, is the brochure "Who are the Banderites and what are they fighting for?". It was repeatedly republished in underground printing houses of the Ukrainian Insurgent Army and was also sent to Soviet territories from abroad. In the diaspora, this book was called the immortal legend of a warring nation.

Despite the fact that Fedun's (Poltava) creative contribution is small in volume, but quite powerful in content. First of all, this is a series of analytical articles on the Ukrainian nationalism ideology. Among the first — "The concept of Independent Ukraine and the main trend of ideological and political development of the modern world", "For the type of organized democracy in the future independent Ukrainian state", "Who is a true nationalist-revolutionary". The main feature of such texts: they are written simply, intelligibly,

and oriented on the reader who is not prepared in life and politics. In contrast to texts on a similar subject, written by the refined esthete and high standard writer Dmytro Dontsov, which are better perceived by an already prepared reader.

The fact that Ukrainian editorial board was headed by an enemy of Ukrainians led to the appearance of the "Memorial of Ukrainians in Great Britain", which came as an official document addressed to the leadership of the "Voice of America".

A number of wishes and suggestions were expressed at the Memorial. Their essence was reduced to one thing: Ukrainian programs should pay due attention to Ukrainian national ideals and national traditions. This could be achieved by including the following topics from time to time:

- outlines on Ukrainian history and culture;
- stories about national heroes of the past and modern era;
- materials about the significant dates of Ukrainians' national liberation struggle;
- reviews of the American and Western press, which deal with Ukraine and Ukrainians.

Particular attention was paid to the need to separate the content of radio programs addressed to Ukrainians from Moscow ones: "Ukrainian radio broadcasts should be edited differently than Russian ones. The content of Ukrainian programs should also be different," — the document said.

The impetus for writing the article "What should be 'Voice of America' radio programs for the Soviet Union" was the mass spontaneous movement of the Western Diaspora Ukrainians in the late '40s of the twentieth century in order to get the "Voice of America" radio broadcast in Ukrainian. The Ukrainians' demands became successful at the end of November 1949. However, at the initial stage, the Ukrainian-language broadcasts of this radio station were mostly unfavorable or untrue towards Ukrainians. The reason was that the head of the Ukrainian editorial office was a Russian Hryhoriev — an outspoken follower of the "Russian world".

The article was written by an underground UPA journalist on the territory of Soviet Ukraine and expressed the views not only of the insurgents but also of a large part of Ukrainian population.

The relevance of this text is felt today as never before. The reader only needs to replace the often-repeated phrases "Moscow-Bolshevik oppressors", "Bolshevik tyranny", "USSR" with "Russian aggression", "Russian propaganda" and "Putin's Russia". Within the context of the current undeclared Russian-Ukrainian war in the East of Ukraine, the article touches on a layer of problems of the modern humanitarian policy of the Ukrainian state in general and information policy in particular.

First published in the biweekly of the Foreign Office of the UHVR "Modern Ukraine" (dated March 18, 1951) — shortly before the death of the publicist. There is no complete folder of this edition in any book collection of Ukraine and the world.

A copy of the text was found by the author of these lines in the archives of the Ukrainian Publishing Union in London during a research internship in Great Britain.

The section "Documents from Diaspora Archives" is headed by Professor Mykola Tymoshyk.

Пишу цих кілька завваг у переконанні, що в народі Сполучених Штатів Америки та в народі українського спільна мета: перемога над большевизмом, боротьба за свободу.

Український народ бореться проти большевицької тиранії вже від 1918 р. і аж до сьогодні — бореться в обороні своєї власної й загальнолюдської свободи, в обороні свого власного життя як окремої нації, в обороні всього ще вільного світу. Починаючи від 1943 р. і аж до сьогодні, тобто після чергової окупації України московсько-большевицькими імперіялістами, що сталася в результаті розгрому гітлерівської Німеччини союзними націями, — український народ ось уже протягом сімох років веде проти большевицьких гнобителів завзяту, безприкладно героїчну, незвичайно криваву повстанську й підпільну боротьбу. У першій лінії цієї боротьби йдуть багатотисячна Українська Повстанська Армія (УПА) та українське збройне підпілля. Усією боротьбою керує Українська Головна Визвольна Рада (УГВР), складена з представників усіх українських земель і різних українських політичних партій та середовищ.

Україна завжди була форпостом боротьби вільного світу проти большевицької тиранії. Зокрема, таким форпостом є вона в сьогоднішній політичній обстановці. У той час, коли західні держави тільки готуються до оборони перед большевизмом, український народ уже від ряду років складає тисячі жертв у нерівній боротьбі проти большевицької тиранії, у боротьбі сам на сам із московсько-большевицьким колосом.

В обороні свободи проти всякої тиранії завжди теж боровся й бореться великий американський народ. Сьогодні американський народ на чолі вільного світу йде в першій лінії боротьби проти большевицьких агресорів і тиранів. Сьогодні американський народ уже примушений складати жертви в людях у боротьбі проти большевицьких агресорів-імперіялістів на Кореї. У нас спільний ворог — большевицька диктаторська, терористична, імперіялістична кліка, яка готується підкорити під своє панування весь світ. У нас спільна мета: побудова справедливого й передового ладу у світі, ґрунтованого на пошануванні прав людей, громадян і народів.

Одним із засобів боротьби американського народу проти большевицьких тиранів є, безумовно, радіопередачі «Голосу Америки» для Советського Союзу. Таким засобом ці радіопередачі є остільки, оскільки вони насамперед стараються донести правду до підсоветських людей — правду, з одного боку, про західний світ і, з другого боку — про терористичний, тоталітарний, гнобительський і експлуататорський большевицький режим. Цим шляхом формується

протибольшевицька, протирежимна свідомість підсоветських людей, їхнє протибольшевицьке наставлення, що, як відомо, має першорядне значення в пляні боротьби проти большевизму.

Ми, учасники визвольної боротьби українського народу, які живемо й боремося в Советському Союзі, дуже добре знаємо, яке величезне значення в пляні протибольшевицької боротьби має вільна і правдива інформація для підсоветських мас. Та щоби така інформація була ефективна, вона мусить рішуче рахуватися з психологією, способом думання, світоглядом та настроями підсоветських людей. Це цілком зрозуміла й необхідна передумова всякої інформативно-пропагандивної акції.

У випадку радіопередач «Голосу Америки» для Советського Союзу я примушений ствердити, що ця передумова не завжди як слід зберігається. Тому теж не завжди радіопередачі «Голосу Америки» для Советського Союзу дають бажаний ефект.

З цієї причини я, як активний учасник визвольної збройної боротьби проти большевизму в Україні, почуваючись до єдності з усім вільним світом у його боротьбі проти большевицьких агресорів та тиранів, хочу подати оцих своїх кілька скромних, коротких заваг щодо того, якими повинні бути радіопередачі «Голосу Америки» для Советського Союзу, щоби вони в якнайбільшій мірі сприяли формуванню протибольшевицької свідомости, протирежимного наставлення підсоветських мас, і щоби вони таким чином якнайбільше сприяли організації фронту боротьби за свободу й у середині Советського Союзу.

1. Советські маси треба вирвати зі стану повної апатії, з почуття повної осамітнености у світі, з почуття беззахисности перед большевицькою тиранією.

Найхарактеристичнішою рисою духового стану підсоветських мас є певного роду психологічний параліч, що в ньому перебуває величезна більшість підсоветських людей. Причиною цього паралічу є, насамперед, величезний страх перед МГБ-МВД із їх величезним, всеохоплюючим поліційним апаратом та страхітливим, кривавим, ніколи не послаблюючим терором. Далі причиною такого паралічу є дотеперішні успіхи МГБ-МВД у здушуванні всякого роду «опозиції», їхні успіхи в боротьбі проти всяких протирежимних елементів та всякого роду протирежимного спротиву.

Унаслідок цього громадянин Советського Союзу чується цілком безсилим супроти большевицького режиму і його огортає повна апатія до всього, що діється. Емведівський терор його духово заламав, він втратив надію добитися будь-яких змін, він дійшов до пере-

конання, що всяка боротьба проти режиму даремна, що треба миритися з лихом і так коротати свій вік у большевицькому пеклі.

Такі є внутрішні (тобто викликані внутрішнім підсоветським життям) причини цього духовного паралічу людей, цієї безмірно глибокої, мертвої апатії широких мас. Але складаються на те й зовнішні причини.

Що, наприклад, чує підсоветський громадянин у закордонному радіо, що він взагалі чує з-за кордону, про що взагалі говорить політика західних держав щодо Советського Союзу?

Основним лейтмотивом закордонної політики і пропаганди щодо Советського Союзу є, як відомо, таке твердження: большевицький лад у ССРС є внутрішня справа народів Советського Союзу, і західні держави, у тому числі насамперед США, не вмішуються в ці відносини.

Не важко додуматися, яке враження може робити на підсоветських людей така позиція західних держав і в першу чергу США. Така позиція до решти добиває в підсоветських людей будь-яку надію на покращання їхньої долі, створює в них почуття повної осамітненості у світі й повної беззахисності перед большевицьким режимом, ще більше поглиблює ту апатію, у якій вони й без того перебували. Така позиція Заходу щодо Советського Союзу — позиція і в офіційній політиці, і в пропаганді — до решти ламає волю людей до опору проти большевицьких гнобителів, відбирає відвагу до такого опору. Така позиція не тільки що не сприяє створюванню передумов для виникнення фронту боротьби за свободу в середині Советського Союзу, але і протидіє створюванню таких передумов.

Це ясне, що, можливо, з певних причин офіційна дипломатія США іншої позиції щодо Советського Союзу займати не може. Але чому стисло по цій лінії йде пропаганда США? Адже большевики, як противники США, роблять інакше. Притримуючись формально принципу не вмішування у внутрішні справи суверенних держав, вони у своїй пропаганді до народів даних країн йдуть по лінії не тільки критики внутрішніх відносин у даних державах, але і всіма можливими засобами і прийомами сприяють стимулюванню активної боротьби проти режимів даних країн, вони у своїй пропаганді завжди виразно виступають як приятелі й союзники окремих політичних сил та широких народних мас даних країн, і це дає большевикам непогані результати.

Найважливішою передумовою виникнення фронту активної боротьби за свободу в середині ССРС є вирвання підсоветських мас зі стану тієї апатії, у якій вони перебувають, з почуття своєї безза-

хисности перед советським режимом та осамітнености у світі. Це станеться тоді, коли американський народ зуміє переконати підсоветські народи, що він боліє їхньою долею, що він їм співчуває, що він їх активний приятель і союзник. Йдеться про те, щоби підсоветські народи відчули, що американський народ є виразно проти большевицького узурпаторського, тоталітарно-терористичного режиму скрізь, у тому числі й на території Советського Союзу, та що він є виразно по боці підсоветських народів у їхній справедливій національній і соціальній визвольній боротьбі. Ляйтмотивом (якщо не писаним, то фактичним) американської пропаганди повинно бути не твердження про не вмішування США у внутрішні справи ССРСР, але активне співчуття народам Советського Союзу, виразна тенденція підтримати ці народи у їхній справедливій проти-режимній визвольній боротьбі. Чуючи за собою підтримку великого американського народу, підсоветські народи перестануть почуватися беззахисними супроти большевицької терористичної кліки, вони перестануть почуватися самотніми в їхніх стражданнях і в їхній ненависті до большевицького режиму, вони підіймуться з тієї мертвої апатії, у якій вони перебувають. Це буде перший дуже важливий крок на фронті активізації підсоветських мас до боротьби за свободу проти большевицької тиранії.

У напрямі психічної регенерації підсоветських мас, і насамперед українського народу, за останні роки значних успіхів добився український визвольний рух в Україні. Своєю успішною боротьбою УПА та українське визвольне підпілля розбили міф про всесильність МГБ і тим значно спричинилися до відродження відваги підсоветських мас чинити опір большевицьким гнобителям. На прикладі боротьби УПА й українського визвольного підпілля підсоветські маси переконуються, що МГБ не є таким всесильним, як воно виглядало раніше, що боротьба проти большевицьких гнобителів можлива навіть в умовах большевицької-емгебівської поліційної системи. Відповідна лінія в американському радіо успішно і швидко цей процес посувала б далі.

2. Критику большевицького ладу недоцільно вести з позиції капіталізму.

Большевицького ладу, большевицького «соціалізму» підсоветські маси ненавидять. Але підсоветські народи не тужать теж за капіталізмом, що його повалено на території сьогоднішньої ССРСР у рр. 1917–20. Підсоветські люди у своїй величезній більшості є виразно проти повороту капіталізму. Це є той наслідок революції 1917–20 рр., що його ніяк не можна ігнорувати і з яким треба рішу-

че рахуватися. Цього вимагає реальна дійсність і реальна політична доцільність. А всяка розумна політика повинна рішуче рахуватися з реальними фактами. З цим повинна теж рахуватися американська пропаганда, скеровувана до народів Советського Союзу.

Ми, як учасники визвольної боротьби в Україні, які перебуваємо в середині Советського Союзу й маємо зв'язки із широкими підсоветськими масами, дуже добре знаємо, що підсоветські люди не захоплюються капіталізмом — ні старим європейським, ні теперішнім американським. Ці маси можна з успіхом закликати на боротьбу проти большевизму не в ім'я реставрації капіталізму, не в ім'я американського способу життя, який, безперечно, має в собі багато світлих і здорових моментів. Большевицький лад треба критикувати з позиції тих передових політичних сил з-поміж народів Советського Союзу, які змагають до повалення большевизму не в ім'я реставрації там старих порядків, а в ім'я побудови справедливого і прогресивного соціально-економічного ладу.

Однією з найсерйозніших таких сил є сьогодні діючий в Україні український визвольний рух, репрезентований УПА та українським визвольним підпіллям і очолюваний Українською Головною Визвольною Радою. Український Визвольний Рух стоїть на принципі національно-державної і громадсько-кооперативної власности в дрібній промисловості й торгівлі, на принципі приватної власности селян на землю в межах трудових господарств, на принципі справжньої демократії в галузі державного устрою. Ця програма має підтримку якнайширших мас як українського, так і інших народів Советського Союзу.

У випадку українського народу найбільш успішною критикою большевизму була б критика з позиції від ряду років діючого в Україні Українського Визвольного Руху, очолюваного й керованого Українською Головною Визвольною Радою. Тверджу це не як член такої чи іншої політичної партії, а як український патріот, який від ряду років у середині Советського Союзу стоїть в активній боротьбі проти большевизму і який змагає до включення в активну протибольшевицьку визвольну боротьбу якнайширших мас українського народу в ім'я спільних усьому вільному світові ідеалів свободи, ідеалів демократії, в ім'я політичного, соціального й культурного прогресу в усьому світі, в ім'я визволення українського й інших народів Советського Союзу.

3. Критику большевизму треба вести також із позиції окремих, поневолених большевицькою Москвою, неросійських народів СССР, в ім'я перебудови СССР на принципі незалежних

національних держав усіх підсоветських народів, в ім'я визволення неросійських народів ССРСР і в першу чергу українського народу також і з-під національного ярма.

У західньому світі, на мою думку, рішуче неправильно недооцінюється вага й актуальність національного моменту на території сьогоденішнього Советського Союзу. Це величезна помилка західнього світу щодо народів ССРСР. Національні почуття окремих підсоветських народів, й особливо українського народу, їх прагнення до самостійності! — це величезна сила, якої в жодному разі не належить ні недоцінювати, ні тим більше випускати з уваги. Денаціоналізаційна русифікаторська й завжди скрайне терористична політика царської й большевицької Москви ці прагнення тут і там може дещо притупила, ця політика навчила поневолені народи ці прагнення глибоко скривати. Але вони у відповідний момент виявляють себе з могутньою силою. У момент розвалу ССРСР вони виступлять як найважливіший політичний фактор на території сьогоденішнього Советського Союзу.

Ці висновки я спираю як на основі теперішніх спостережень над підсоветськими людьми різних національностей, зокрема ж на основі досвіду, дуже доброго знання цих відносин в Україні, так і на основі досвіду революції в період 1917–20 рр.

Ось приклад із нашої теперішньої практики в Україні. Вистачить підпільникам стрінутися один-два рази з українським юнаком-комсомольцем, який до цього часу був виключно тільки під большевицькими денаціоналізаційними впливами й дослівно нічого не чув про самостійницьку боротьбу українського народу (бо й такі випадки бувають), вистачить перевести з таким комсомольцем одну-дві роз'яснювальні гутірки, дати одну-дві листівки чи брошури, написані в патріотичному українському дусі, і цей юнак бере свій комсомольський білет і заявляє, що він відтепер, буде боротися лише за визволення України, лише за побудову незалежної української держави. Таких випадків у нашій підпільній практиці ми маємо багато. Здавалося б, що цей юнак цілком національно байдужий. А після кількох розмов показується інакше. Національні почуття підсоветських людей, зокрема українців, у певних випадках тільки приховані, скриті, але вони живі, вони — величезна сила, яку лиш треба привести в рух.

Під час революції 1917–20 рр. неросійські народи перебували в стані куди більшої відсталості, як тепер. І незалежно від цього революційний рух серед неросійських народів відразу прийняв виразно національно-визвольний характер. Це загально відомий історичний

факт. Так було у Фінляндії, у країнах Прибалтики, в Україні, у Білорусі, на Закавказзі, у Середній Азії. Національна стихія виступила з величезною силою, вона наклала свій відпечаток на весь революційний рух, вона незвичайно піднесла революційний патос, пориваючи на боротьбу проти нацизму найширші маси народу. А тепер неросійські народи ССРСР перебувають на куди вищому рівні національної й культурної зрілості. Куди сильніше, незалежно від усієї большевицької національної політики, вони відчувають теж своє національне поневолення, гноблення й експлуатацію з боку большевицької Москви. Не вільно тому легковажити національного моменту на території сьогоднішнього Советського Союзу в пляні організації всесвітнього фронту боротьби за свободу.

Американське радіо повинно звертатися до окремих неросійських народів ССРСР, поневолених большевицькою Москвою, повинно викривати їхнє національне гноблення з боку раніше царської, а тепер большевицької Москви, розбуджувати чи підтримувати національну свідомість неросійських народів ССРСР, звертатися до їх національних почуттів, широко користати з фактів політичної й культурної історії окремих неросійських народів ССРСР, одним словом — говорити до неросійських народів ССРСР у їхньому національному, патріотичному дусі.

Дуже показовим у цьому відношенні є той ефект, який мають в Україні радіопередачі «Голосу Америки» після того, як вони з кінцем червня й початком липня 1950 р. почали редагуватися в дещо більше українському, патріотичному дусі. Не зважаючи на можливість репресій, українські чоловіки й жінки, українська молодь збираються цілими групами, щоби зловити хоч кілька слів із цих радіопередач. Треба бачити ті вибухи обурення й ненависти проти большевицьких гнобителів у зв'язку із заглушуванням ними радіопередач, щоби зрозуміти, як жадібно українські люди ловлять кожне справді українське слово — кожне слово, пов'язане з життям українського народу, з його історією, з його боротьбою за визволення, з його прагненням до незалежності. Але ці радіопередачі ще й далі в багатьох випадках цілком незадовільні, їм треба надавати ще більш український зміст.

4. «Голос Америки» повинен використовувати факти активної протибольшевицької боротьби в середині ССРСР, у тому числі і факти боротьби українського визвольного руху в Україні — факти боротьби УПА та українського визвольного підпілля.

Мене, як і всіх моїх друзів, постійно дивує факт: Чому большевицька пропаганда ніколи не занедбує використати навіть наймен-

ший факт незадоволення чи активної боротьби з боку такої чи іншої робітничої організації в США, не занедбує використати такого чи іншого протирежимного виступу, напр., на Філіппінах — і в той же сам час американська пропаганда майже не використовує фактів проти-большевицької боротьби українського народу. Така лінія американської пропаганди незвичайно вигідна більшовикам. Це саме дає їм змогу переконувати світ, що в ССРСР панує ніде до цього часу не бачена «морально-політична єдність» суспільства з урядом і большевицькою партією. А тим часом в Україні вже майже сім років проходить масова, з участю мільйонів українського народу, визвольна протибольшевицька боротьба, боротьба безприкладно героїчна й завзята. А тим часом в Україні большевицькі сатрапи dokonують найбільших дикунств над учасниками визвольної боротьби й мирним населенням. В інтересах вільних народів є якнайширше використати, з одного боку — факти сьогоднішньої визвольної боротьби українського народу в середині ССРСР і з другого боку — факт дикунської розправи большевицьких злочинців із цим рухом, — для того, щоби розшифрувати перед усім світом справжнє становище большевицьких імперіялістів до визвольних змагань поневолених народів, та щоби розкрити перед народами світу справжні відносини в ССРСР, в кінці, щоби використати перед світовою громадськістю дикунські методи большевицьких злочинців у здушуванні політичних протирежимних рухів у середині ССРСР взагалі. Мовчати про це, значить — сприяти большевизмові, значить — не боротися проти большевизму, а пособляти йому.

Окремо підкреслюю, що підпільна й партизанська боротьба в умовах Советського Союзу є єдиною можливою формою політичної протирежимної боротьби взагалі. До підпільної партизанської боротьби в ССРСР не вільно підходити з такими критеріями, з якими часто підходиться до цих форм боротьби в демократичних країнах, де є всі можливості боротися легальним, мирним шляхом. У ССРСР можна вести політичну боротьбу тільки методом підпілля й партизанки. Тому тут рішуче мусять відпасти всякі застереження щодо законности, легальности і т. д. такої боротьби.

Інформація про визвольну боротьбу українського народу через «Голос Америки» мала б не тільки величезне значення для зовнішнього світу в сенсі розшифрування справжніх відносин у ССРСР та справжнього обличчя большевизму. Така інформація відіграла б теж колосальну роль у ділі стимулювання активного опору проти диктаторського терористичного режиму серед найширших мас усього Советського Союзу. Інформаційна робота українського ви-

звольного підпільного руху зі зрозумілих причин може вестися тільки в обмежених розмірах. Наша пропаганда не може доходити до всіх підсоветських людей. А це є цілком певне, що коли б підсоветське громадянство було точно й широко інформоване про визвольну боротьбу українського народу, то вплив большевицької брехливої пропаганди на підсоветські маси був би значно менший. Значно більший був би теж опір цих мас проти большевицького режиму. Боротьба українського народу й розголос про цю боротьбу у світі додав би їм відваги до такого опору.

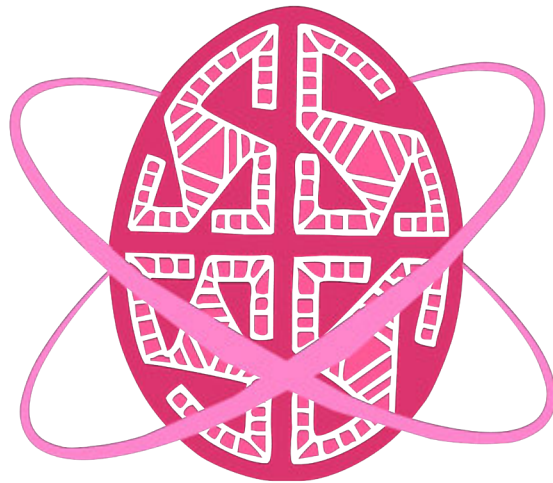
На цьому кінчу оцих своїх кілька завваг.

Пересилаю їх із вірою, що працюю в інтересі не лише перемоги українського народу, поневоленого большевицькою Москвою, але і в інтересі спільної перемоги всіх волелюбних народів над большевицькою тиранією. А ця тиранія сьогодні вже цілком реально загрожує світові, у тому числі і Сполученим Штатам Америки.

*Серпень, 1950 р.
В Україні, у підпіллі*

ПУБЛІЦИСТИКА

PUBLICISM

УДК 070:316.77–049.5] (477):316.776.23

Гарантування національної інформаційної безпеки – в небезпеці

Іван ЧИЖжурналіст, голова Української
консультативної ради
експертів інформаційної
сфери (УКРЕІС)

© Чиж І., 2020

Стаття присвячена аналізу проєкту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення національної інформаційної безпеки та права на доступ до достовірної інформації». Документ оприлюднено для громадського обговорення 20 січня цього року Міністерство культури, молоді та спорту України.

Ретельний аналіз закону фахівцями інформаційної галузі, а не чиновниками, пересвідчує в тому, що маємо справу з дивовижною сумішшю радянських підходів щодо боротьби з дисидентами, та сучасним інноваційним підходом заробити на штрафних санкціях із недобросовісних поширювачів інформації. Створення державним коштом штату Уповноваженого з перевірки діяльності ЗМІ містить у собі особливу небезпеку для свободи слова в Україні. Адже дослідити весь масив розповсюджені інформації фізично не спроможна будь-яка структура. Тому на практиці виникне спокуса застосування вибіркового контролю лише за деякими незручними для влади поширювачами інформації.

Прийняття зазначеного нормативно-правового акта призведе до невиправданого обмеження на поширення інформації та свободу слова, змусить вчергове давати принизливі пояснення у дорадчих органах Ради Європи щодо відповідності європейським стандартам і цінностям. Як наслідок — репутаційні втрати для України, як країни, котра хоча і з потугами торує шлях до цивілізованої Європи, у разі прийняття цього проєкту набагато перевищить шкоду від поширення будь-яких фейків, більшість з яких вмирає, не встигнувши народитися.

Ключові слова: національна інформаційна безпека, діяльність ЗМІ, свобода преси, достовірна інформація, дезінформація.

GUARANTEE OF NATIONAL INFORMATION SECURITY IS IN DANGER

Ivan Chyzh

Journalist, Head of the Ukrainian Advisory Council
of Information Sphere Experts (UKREIS)

The article is devoted to the analysis of the draft Law of Ukraine "On amendments to certain legislative acts of Ukraine concerning ensuring national information security and the right to access reliable information". The document was published for public discussion on January 20 this year by the Ministry of Culture, Youth and Sports of Ukraine.

A careful law analysis by information sphere professionals, not officials, shows that we are dealing with an amazing mix of Soviet approaches to combating dissidents and a modern, innovative approach to making money on penalties from unscrupulous information disseminators. The creation of a state-funded staff of the Media Oversight Commissioner poses a particular threat to freedom of speech in Ukraine. After all, any structure is not physically able to investigate the entire array of disseminated information. Therefore, in practice, there will be a temptation to apply selective control only over some inconvenient for authorities information disseminators.

The adoption of this normative legal act will lead to unjustified restrictions on information dissemination and freedom of speech, will force to once again give humiliating explanations in the advisory bodies of the Council of Europe on compliance with European standards and values.

As a result, reputational losses for Ukraine, as a country that, although struggling, paves the way to a civilized Europe, in the case of this project adoption will far outweigh the damage from the spread of any fakes, most of which die before they are born.

Keywords: national information security, mass media activity, press freedom, reliable information, disinformation.

У преамбулі цього документа закладено конфліктне щодо статті 34 Конституції України обумовлення потреби в цьому Законі задля... реалізації права громадян на доступ до достовірної і збалансованої інформації через запровадження механізмів боротьби з дезінформацією в інформаційному просторі. Тобто, реально йдеться про обмеження, а не про свободу вибору джерел і контенту.

Конституція України тим часом жодним чином не обмежує кожного у праві вибору інформації, як і у праві збирати, зберігати, використовувати та поширювати інформацію будь-яким способом — на свій вибір. Ця ж норма Конституції, імплементована до Основного закону Української держави з базових міжнародно-правових актів, — Загальної Декларації прав людини (ЗДПЛ) та Європейської конвенції прав людини (ЄКПЛ), містить вичерпний перелік обмеження інформаційних прав законом «... в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя».

Новела законопроекту щодо достовірної і збалансованої інформації жодним чином не фіксується (і не може фіксуватися!) у Конституції України, оскільки в іншому випадку це була б не свобода слова і думки, а обмеження цих свобод рамками кимось суб'єктивно означеної та з певною суб'єктивною метою дозволеної до поширення достовірної і збалансованої інформації.

Конфліктуючи з Конституцією України, цей законопроект, таким чином, водночас вступає у протиріччя із міжнародно-правовими основами, які є гарантією пріоритету гуманістичних, людиноцентристських засад нового правового світопорядку, який сформувався після трагедії Другої світової війни. Механізмами та інструментарієм Організації Об'єднаних Націй (ООН), Ради Європи (РЄ), Європейського Союзу (ЄС), подібних регіональних утворень на різних континентах, міжнародних судових інстанцій — Суду ООН, Європейського Суду прав людини (ЄСПЛ) та інших інституцій якраз і забезпечується стабільність і збалансованість різновекторних інтересів як держав і союзів держав, так і окремих осіб, народів і суспільств. Не випадково у конституційних нормах щодо прав і свобод людини часто вживається словосполучення «кожен має право» або «кожному гарантується», що нормативно збалансовує права усіх, а не лише громадян тієї чи тієї держави.

Очевидна неконституційність та порушення міжнародно-правових норм і зобов'язань України, що міститься у законопроекті, свідчить про його неприйнятність. І тому численні пропозиції юристів та

медійних експертів без кардинальної зміни парадигми цього напрямку законотворення взагалі нічого не дадуть. Неконституційність поліпшити не можливо!

Якщо ж завданням є боротися з інформаційною агресією щодо Української держави, то це можна було б тільки вітати, але для чого тоді бити своїх, дозвольте запитати?! Потрібні не методи заборони, а система інформаційної превентивності та потужна загальнонаціональна об'єднана протидія інформаційній агресії.

Коли вчорашні топменеджери приватних медіахолдингів, котрі сьогодні востідають на ключових парламентських та міністерських крилах інформаційної сфери, бідкаються — Україна, мовляв, фінансово неспроможна протистояти Росії в її пропагандистській експансії, — то це від лукавого.

Сьогодні все, що маємо притомного у вітчизняній інформаційній сфері, повинно бути відмобілізоване на суспільні потреби. Іншими словами, не один лише Зураб Аласанія з успішно зруйнованою системою регіонального мовлення та мовником-аутсайдером із високою назвою «Суспільний», а всі — ВСІ! — канали і ресурси, які експлуатують во своє благо радіочастоти, котрі, як і надра, належать Українському народу, — мають стати суспільними у своєму основному сегменті мовлення. І зробити це можна елементарно за бажання влади і регулятора, прописавши певні вимоги, як актуальні доповнення, до ліцензійних умов. Якщо потрібна зміна закону — справа одномоментного натискання парламентських кнопок! І тоді не треба гордити 200 сторінок неконституційності! Нацрада виконає благородну контрольну функцію, не зганьбивши себе цензуруванням, а об'єднана «індустрія», маючи чіткі орієнтири, доведе свій патріотичний професіоналізм у конкурентному відстоюванні інтересів України та додасть нової якості правдивій об'єктивній журналістиці. Саме так і вдасться «зшити» Україну, як любляють говорити на численних політичних токшоу.

До речі, тема «нема грошей» завжди звучала як виправдання нехлюйства та, як уже тепер очевидно, латентної здачі наших національних інтересів. За такого рефрену, усупереч активній протидії і спротиву, 2003 року в Україні були створені канали «Всесвітня служба іномовлення «Українське телебачення і радіомовлення «УТР» та «Культура», напрацьовано і запроваджено у життя державні програми «Журналіст», «Мала преса», «Районне радіо і телебачення», перешащено у цифровий формат і розбудовано регіональні мережі обласних телерадіокомпаній, — все це докорінно змінило інформаційне поле України, надало йому нової якості й динамічного розвитку.

Водночас було ухвалено надзвичайно важливий Закон України «Про державну підтримку книговидавничої справи в Україні», завдя-

ки якому через державний протекціонізм вдалося здійснити справжній прорив від занепаду до розвитку вітчизняної книжки. За даними Книжкової палати України, 2002–2006 роки були п'ятиріччям ренесансу українського книговидання. Тоді ж було засновано і поступово зростало фінансування підтримки соціально значущих видань за державною програмою «Українська книга».

З метою матеріальної підтримки журналістів у їхній винятково важливій державотворчій справі та забезпечення їхньої творчої незалежності було ухвалено Закон України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів». Держава водночас активно сприяла зародженню недержавного сегмента телевізійного мовлення, поступившись частотним ресурсом та власними мережами телеканалом «1+1» та «Інтер». Маючи пряму і безпосередню причетність до цього масиву ініціатив та впровадження їх у життя, як і до конституційного процесу, особливо гордий з того, що інформаційне законодавство України Радою Європи свого часу було названо динамічним і якісним, кращим у Європі, Київ 2005 року було обрано місцем проведення Сьомої європейської конференції міністрів, що опікуються інформаційною сферою, яку якісно підготував і гідно забезпечив професійний колектив Державного комітету телебачення і радіомовлення України. Тут було ухвалено документи, котрі визначили стратегію європейського інформаційного простору на десятиліття вперед...

Звісно, все це вимагало величезних зусиль і жорсткого протистояння з тими, хто бажав запхати кляп до рота журналістів. Досить згадати і погрози, і знущання, і вбивства журналістів. І на Держкомтелерадіо України за його принципову державницьку позицію було вчинено ртутну атаку. Проте Україна невпинно, крок за кроком, утверджувала свободу слова. Досить нагадати, приміром, що тривалий час (близько п'яти років!) волонтаризмом виконавчої влади були вимкнені прямі трансляції Верховної Ради України, навіть коли тут розглядали в режимі парламентських слухань проблеми свободи слова. На це законодавчий орган відповів безпрецедентно жорсткою Постановою щодо Кабінету Міністрів та створив спеціальну тимчасову комісію. Ми здолали і цей виклик, Україна з того часу чує і бачить свій парламент.

Багатьом «експертам» і чиновникам нової генерації усе це і невідоме, і далеке, і чуже. Проте Україна, смію нагадати, народилася не сьогодні. І ламати здобуде, руйнувати інформаційно-правове поле не дано нікому!

Можна було б завершити ці нотатки, ще раз наголосивши: неконституційність не удосконалити! Проте на контрасті з історично ретроспективним поглядом на те, як поставала свобода слова в Україні,

спробуємо подивитися, як осучаснюється інформаційне законодавство сьогодні.

Законопроектом вводяться нові поняття у законодавче поле України: «недостовірна інформація», «дезінформація», «поширювач інформації».

Недостовірна інформація — неправдиві відомості про осіб, факти, події та явища, яких не існувало взагалі або які існували, але відомості про них неповні або перекручені.

Дезінформація — недостовірна інформація, що становить суспільний інтерес, зокрема стосовно національної безпеки, територіальної цілісності, суверенітету, обороноздатності України, права українського народу на самовизначення, життя та здоров'я громадян, стану довкілля.

Поширювач інформації — фізична чи юридична особа, в тому числі у сфері медіа, що створює або збирає і поширює масову інформацію.

Масова інформація — будь-яка інформація, що є доступною для необмеженого або невизначеного кола осіб або до якої можна отримати доступ будь-якій особі з будь-якого місця і у будь-який час за власним вибором, в тому числі за згодою чи дозволом поширювача інформації.

Поширювачі інформації зобов'язані розміщувати ідентифікаційні дані у доступному для отримувачів інформації місці (на головній сторінці вебсайту або на початку власної вебсторінки, в розділі з інформації про власника облікового запису на платформі спільного доступу до інформації чи в сервісах обміну миттєвими повідомленнями, в інших доступних місцях).

Слід зазначити, що відсутність доступу до всієї можливої інформації — це звичайне явище у різних життєвих ситуаціях. В принципі існує необмежений обсяг інформації, яку можна було б мати; більшість з нас, зокрема й журналісти, висвітлюючи ту чи ту тему, мають лише невелику її частину, однак тільки володіючи всією інформацією, можна з певністю сказати, які її частини істотні. Отже, «неповна інформація» у контексті діяльності у сфері діяльності медіа зазвичай означає, що поширювач інформації не володіє деякими особливими (істотними) частинами інформації, до яких можливо мають доступ інші люди. Тому за формальними ознаками і за бажання звинуватити будь-кого у недостовірності поширених відомостей доволі просто.

До слова, навіть презентація на слайдах, зроблена очільниками міністерства, не дорівнює за повнотою інформації цілісному тексту законопроекту з усіма його нормами, заборонами й вимогами. А враховуючи те, що зазначений проєкт нормативно-правового акта становить значний суспільний, а для журналістської спільноти —

надзвичайний інтерес, торкається питань інформаційної безпеки, конституційних інформаційних прав кожного, зафіксованих у ст. 34 Конституції України, то і сама презентація на слайдах у спрощеному вигляді не позбавлена ознак піару, тенденційності, а можливо, й тієї самої дезінформації, оскільки за задекларованою метою завуальовано проглядається прагнення до обмеження свободи слова — чи не єдиної і останньої «вольності», яка ще залишається у більшості знедолених громадян України, а також полегшення ідентифікації поширювачів недостовірної інформації.

Запропонованим законопроектом за поширення недостовірної інформації та дезінформації передбачена адміністративна відповідальність у вигляді штрафу від 1000 до 2000 мінімальних зарплат, яка у 2020 році складає 4723 грн, нерозміщення або несвоєчасне розміщення відповіді щодо дезінформації за заявою уповноваженого — штрафу у розмірі 20 мінімальних зарплат, ненадання у встановлений законом строк відповіді на заяву чи запит уповноваженого — штрафу у розмірі 5 мінімальних зарплат за кожен випадок порушення. Неважко підрахувати, що, наприклад, якесь недостовірне повідомлення, можливо, зумовлене відсутністю істотних частин інформації про факти або явища, навіть за умови наступного добровільного спростування може обійтися поширювачу інформації у кругленьку суму розміром $1000 \times 4723 = 4 \text{ млн } 723 \text{ тис. грн}$, а за відсутності добровільного спростування сума штрафу може збільшитися вдвічі.

І це ще не все. Кримінальна відповідальність також передбачена і карається штрафом від 5000 до 10000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, який на цей час складає 1051 грн, або виправними роботами від 1 до 2 років, а за дії, вчинені повторно або організованою групою осіб, або якщо вони призвели до тяжких наслідків чи спричинили матеріальну шкоду у великому розмірі передбачено позбавлення волі строком від 5 до 7 років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Аналізуючи наведені санкції, варто пам'ятати про принцип співмірності покарання скоєному правопорушенню, тобто покарання повинно бути адекватним характеру вчинених дій, їх небезпечності та даним про особу винного (винних). Саме про це застерігало Головне науково-експертне управління Верховної Ради України у своєму Висновку на проєкт Закону України «Про медіа» (реєстр. № 2693 від 27.12.2019), наголошуючи, що великий розмір штрафних санкцій загалом невластивий законодавству України про адміністративні порушення. А кримінальна відповідальність у вигляді позбавлення волі до семи років навіть перевищує термін покарання за скоєння злочину середньої тяжкості (статтею 12 Кримінального кодексу України визначено, що злочином середньої тяжкості є злочин, за який передба-

чено основне покарання у вигляді штрафу в розмірі не більше десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше п'яти років).

Отже, у разі прийняття закону, дії, вчинені організованою групою осіб, наприклад, зйомки знімальною групою репортажу про «непросте життя» якогось можновладця у приватному маєтку з використанням дрону (безпілотного повітряного судна) або журналістського колективу, котрий видав в ефір гостру програму про корупцію урядовців, мародерство чи безлад у Збройних силах або хабарництво у поліції, подану, на думку уповноваженого з питань інформації (про нього буде сказано далі), у викривленому (недостовірному, тенденційному, неповному, незбалансованому) вигляді цілком можуть містити ознаки злочину «вище» середньої тяжкості з усіма можливими наслідками для учасників «організованої групи». Про всяк випадок поширювачам інформації (а ними можуть виявитися не тільки журналісти, а й будь-які громадяни, котрі поширюють інформацію для невизначеного кола осіб) варто почати запасатися сухарями та теплими речами...

Люди старшого віку, напевно, ще не забули часи СРСР. Тоді в Кримінальному кодексі УРСР існувала стаття 1871, яку варто процитувати:

«Стаття 1871 КК УРСР (аналог ст. 1901 КК РРФСР). Поширювання завідомо неправдивих вигадок, що порочать радянський державний і суспільний лад. Введена в Кодекс Указом ПВР УРСР від 9.11.1966; зміни — від 12.01.1983; скасована 14.04.1989): Поширювання завідомо неправдивих вигадок, що порочать радянський державний і суспільний лад. Систематичне поширювання в усній формі завідомо неправдивих вигадок, що порочать радянський державний і суспільний лад, а так само виготовлення або розповсюдження в письмовій, друкованій або іншій формі творів такого ж змісту, — карається позбавленням волі на строк до трьох років, або виправними роботами на строк до двох років, або штрафом у розмірі до трьохсот карбованців».

На практиці звинувачення у «поширюванні завідомо неправдивих вигадок» висувалося, як правило, проти авторів і розповсюджувачів самвидаву і «тамвидаву» (просто зберігання «наклепницької літератури» цією статтею не передбачалося), а також за усні висловлювання, які «порочили лад».

Як бачимо, навіть за радянських часів «поширювання завідомо неправдивих вигадок» (у редакції МКМС — дезінформації) не вважалося навіть злочином середньої тяжкості та каралося значно пом'якшніше. Відбували покарання засуджені за цією статтею у місцевих виправно-трудових колоніях (ВТК). Щоправда, для справжніх «закорених ворогів радянської влади», таких як Левко Лук'яненко, В'ячеслав Чорновіл, Василь Стус та багатьох інших в'язнів сумління

існувало суворіше покарання, передбачене статтею 62 КК УРСР «Антирадянська агітація і пропаганда». Доцільно процитувати її: «Стаття 62 КК УРСР (аналог ст. 70 КК РРФСР, введена в дію 1.01.1961) Антирадянська агітація і пропаганда.

«Агітація або пропаганда, проваджена з метою підризу чи ослаблення Радянської влади або вчинення окремих особливо небезпечних державних злочинів, поширювання з тією ж метою наклепницьких вигадок, що порочать радянський державний і суспільний лад, а так само розповсюдження або виготовлення чи зберігання з тією ж метою літератури такого ж змісту — карається позбавленням волі на строк від шести місяців до семи років і з засланням на строк до п'яти років чи без такого або засланням на строк від двох до п'яти років.

Ті ж дії, вчинені особою, раніше засудженою за особливо небезпечні державні злочини, а так само вчинені у воєнний час, — караються позбавленням волі на строк від трьох до десяти років і з засланням на строк до п'яти років чи без такого».

Отже, і за цією статтею особа могла отримати термін понад сім років лише у разі, якщо вона раніше була засуджена за особливо небезпечні державні злочини або у разі скоєння злочину у воєнний час. Покарані за цією статтею відбували «ходку» у більш важких умовах мордовських та пермських політичних таборів (за матеріалами Харківської правозахисної групи, авт. В. Овсієнко; доступно: museum.khpg.org).

Слід звернути увагу на ще одну новацію — введення посади Уповноваженого з питань інформації, який встановлює критерії для присвоєння «індексу довіри». Це не що інше, як відновлення пріснопам'ятних Головлітів радянського періоду, тобто латентне встановлення цензури у ХХІ столітті! А «індекс довіри» — те саме, що й намазаний чорнилом штемпель у руках цензора, який дозволяв чи забороняв вихід «у світ» газети чи книжки у 30-ті, 40-ві, 50-ті чи 60-ті роки минулого століття.

Невже це «нові обличчя» у владі? Чому ж тоді від них так тхне нафталіном? — це перше питання.

І друге: невже хтось із них справді очолював якийсь телеканал чи навіть медіахолдинг?..

Якщо це так, то зрозуміла тепер ціна їхньої «незалежності».

Індекс довіри може бути присвоєно будь-якому медіа після перевірки, що проводиться на підставі його добровільного звернення до однієї з незалежних організацій, що мають відповідну компетенцію та досвід і відповідають критеріям, встановленим Уповноваженим з питань інформації. Уповноважений із зазначених питань призначається Кабінетом Міністрів з кандидатів від МКМС, Мін'юсту та Уповноваженого Верховної Ради з прав людини. Він здійснює моніторинг інформаційного простору і реагує на заяви щодо поширення дезін-

формації, фіксує і перевіряє інформацію на предмет наявності ознак дезінформації, звертається до поширювачів із заявами про відповідь або про спростування дезінформації, звертається до суду із позовами про спростування та надання права на відповідь щодо дезінформації, звертається до суду із заявами про обмеження доступу до інформації за відсутності вихідних даних розповсюджувача або відсутності реакції на його заяви, звертається до правоохоронних органів у випадку наявності ознак кримінального порушення.

Значною мірою коло питань, якими опікуватиметься Уповноважений, дуже нагадує, крім функцій цензури, ще й деякі напрями діяльності підрозділів КДБ СРСР, що стояли на захисті підвалин радянського ладу. З великою ймовірністю можемо припустити, що значне число критично налаштованих до представників влади медіа навряд чи отримують «знак якості» від Уповноваженого з питань інформації, призначеного, а отже, повністю контрольованого урядом.

І ще одне. Індекс довіри, як замислили автори «нафталинового ноу-хау», формують не глядачі чи користувачі інформації, котрі власне і є споживачами продукту, а організація журналістського самоврядування, що видає єдину прес-карту самоврядної організації, яка визнається державою як підтвердження статусу журналіста (напевно, прес-карта — це такий собі документ державного зразка, що видається лояльним представникам другої найстародавнішої професії у світі). До того ж, цей статус може бути призупинений або припинений у разі порушення Кодексу професійної етики. Цей так званий Кодекс також розробляє самоврядна організація. Отже, людина може мати відповідний диплом, що підтверджує кваліфікацію журналіста, членський квиток НСЖУ, але бути позбавлена права на професію лише на підставі висновків самоврядної організації за порушення професійної етики. Рівень професійної майстерності, злободенність матеріалів, талант врешті-решт, виявляється, не мають значення для видачі прес-карти. Однак саме ці якості привертають увагу глядачів, створюють журналістові реальний індекс глядацької довіри, а не індекс довіри поставленого владою Уповноваженого (читай «Смотрящего»).

Слід мати на увазі, що етика, яка визначає норми поведінки, сукупність моральних правил певної суспільної чи професійної групи, є значно ширшою, ніж право, яке виражає волю держави і народу і далеко не завжди надає вибір поведінці. Правові норми в основі своїй директивні, завжди гранично конкретні, протокольні та не залишають простору для вільного тлумачення. В аспекті журналістської діяльності, мораль відкидає всі види обману й брехні, а право звертає увагу лише на деякі види умисного обману. Тому спроба покарання поширювачів інформації за порушення професійної етики наразиться на протиріччя з гранично конкретними нормами, прописаними в

інших законах. І цілком можливо, що звернення Уповноваженого до суду залишиться без юридичних наслідків для потенційного порушника етичних норм, оскільки, як правило, в поширюваних матеріалах, що часто грішать замовним, маніпулятивним, незбалансованим, неповним характером, все ж таки відсутній склад правопорушення як умисного обману, за який наступає покарання.

І насамкінець. «Случайность? Не думаю...» — зачитуємо «брендовий» слоган одного з найзатятіших пропагандистів, що спеціалізується у дьогтемазанні України. Бо он же навіть пан Арахамія у Давосі добалакався до того, що нам начебто треба пригальмувати адаптацію українського законодавства до європейського та ще й тим самим дьогтем мазанув сусідню державу, де рівень валового внутрішнього продукту на людину один із найбільших у Євросоюзі і чи не вдесятеро перевищує український.

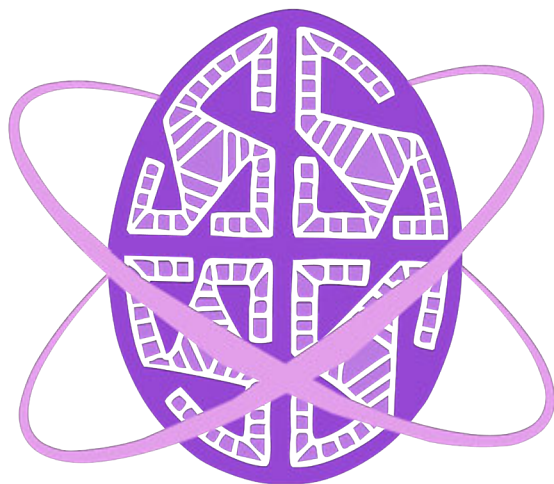
Боюся, що сучасні «діджиталізатори» просто припасують нову фразеологію у сталінські закони та й по всьому, — дезінформації кінець? Чи кінець демократичній, правовій, соціальній державі, яку прописує наш Основний Закон?

Може, хтось із латентних авторів таких «новацій» цього й бажав би, та Україна їм не по зубах!

Бо є ще в Україні українці!

РЕЦЕНЗІЇ, ПРЕЗЕНТАЦІЇ

REVIEWS, PRESENTATIONS

УДК 070:378.4 (477–25)КНУ«196» (049.32)

Книга про бунт студентів-журналістів епохи шістдесятництва¹

Михайло Скорик
член національної Спілки
журналістики

У третьому числі «Українського інформаційного простору» (2019, ч. 1/3) надрукована стаття відомого українського опозиційного журналіста-шістдесятника Михайла Скорика «Бунт на факультеті журналістики Київського університету 1965 року як реакція студентів на початок згорання хрущовської відлиги». Вона закінчувалася тим, що автор мав намір продовжити цю тему. Йшлося про конечну необхідність здійснити записи спогадів живих нині учасників того бунту та написати й видати про кожного з них біографічні розповіді, побудовані винятково на архівних матеріалах.

Маємо приємну новину: автор дотримав слова і подарував редакції щойно видану книгу. Побачила вона світ наприкінці 2019 року у київському видавництві «Кит» і має назву «На пожарищі власного серця. Студентський бунт — рік 1965».

Ця книга є продовженням документального дослідження автором «справи Матвія Шестопала» — одного з ровесників українського Шістдесятництва. Майже забуту нині Особистість, пам'ять про яку повертається із небуття лише останнім часом. За вказівкою влади з посади викладача фахових дисциплін факультету журналістики було звільнено доцента, кандидата філологічних наук, журналіста-практика з багаторічним досвідом праці в центральних газетах Матвія Шестопала. На захист свого улюбленого викладача стало тоді чи не все студентство київського журфаку.

Той своєрідний бунт виявився нечуваним для партійних ідеологів і набрав широкого розголосу. До ЦК компартії України було скеровано лист-ультиматум. Позиція майбутніх журналістів була такою: «Якщо доцент Шестопал М. М. не буде поновлений на факультеті, всі, хто нижче підписалися, залишать університет».

Лист підписали 67 студентів різних курсів факультету. Система жорстоко розправилася з підписантами, серед яких — і автор цієї книги.

Через багато років Михайло Скорик вирішив піти в архіви в пошуках відповіді на запитання, яке не давало спокою упродовж усієї непростой журналістської біографії: як склалася доля кожного з тих 67 підписантів?

Фрагмент із цієї книги переконає читача в її непроминальності, пізнавальності й актуальності.

1 Скорик М. Т. На пожарищі власного серця. Студентський бунт — рік 1965. К.: Кит, 2019. 300 с. іл.

A BOOK ABOUT STUDENTS- JOURNALISTS' REBELLION OF THE PERIOD OF SIXTIERS

Mykhailo Skoryk

Member of the National Writers and Journalists
Union of Ukraine

The third issue of "Ukrainian Information Space" (2019, part 1/3) published an article by Mykhailo Skoryk, a well-known Ukrainian opposition journalist, representative of the Sixtiers, entitled "Rebellion at Kyiv university Faculty of journalism in 1965 as a students' reaction to the beginning of Khrushchev's Thaw drawdown". It ended with the fact that the author intended to continue this topic. It was about the ultimate need to record the memories of that rebellion survivors and to write and publish biographical stories about each of them, based exclusively on archival materials.

We have good news: the author kept his word and presented the newly published book to the editors. It was published at the end of 2019 in Kyiv publishing house "Kyt" and is entitled "In the Fire of Own Heart. Students' rebellion — the year 1965".

This book is a continuation of a documentary study by the author "The Case of Matvii Shestopal" — one of the peers of the Ukrainian Sixtiers. Almost forgotten now Personality, the memory of which returns from oblivion only recently. Matvii Shestopal, an associate professor, candidate of philological sciences, and a journalist-practitioner with long-term experience in the central newspapers, was dismissed from the position of professional disciplines teacher at the Faculty of Journalism. Almost all students of Kyiv journalism faculty defended their favorite teacher.

That kind of rebellion turned out to be unheard of for party ideologues and gained wide publicity. An ultimatum letter was sent to the Central Committee of the Communist Party of Ukraine. The position of future journalists was as follows: "If Associate Professor M. Shestopal is not renewed at the faculty, all those who signed below will leave the university".

The letter was signed by 67 students of different faculty courses. The system dealt harshly with the signatories, including the author of this book.

Many years later, Mykhailo Skoryk decided to go to the archives in search of an answer to a question that had been troubling him throughout his difficult journalistic biography: what happened to each of those 67 signatories?

An excerpt from this book will guide the reader in its immutability, recognizability and relevance.

За роки Незалежності ми стали свідками появи із небуття багатотисяччя видатних постатей українського національного духу, втім числі й від недавньої доби — доби компартійного душогубства в Україні. Серед них воскресла і пам'ять про Матвія Шестоपालа, його навдивовижу мужню особистість.

Народився 7 листопада 1917 року. На Звенигородщині. Випускник Київського університету в рік нападу німецької воєнщини. Офіцер-фронтовик, учасник боїв на Калінінському та Сталінградському фронтах. Із 1943 року — фронтовий кореспондент, учасник Берлінської операції. По війні — журналіст-публіцист, педагог і науковець, доцент, кандидат наук факультету журналістики Київського держуніверситету.

«Памфлетист і фольклорист», «літератор і усвідомлений провісник українського Шістдесятництва», «борець за правду», «з кривою воєю», — так віншувало його студентство в день народження.

Постає Шестоपाल ще й на посаді декана факультету журналістики, хоча не тривалій, проте знаковій — вихователя думаючого патріотичного студентства. І водночас як постать, що не дала комуновладі зігнути себе в ідеологічну дугу, як у ті роки велося з багатьма його ровесниками. Він вистояв «на пожарищі власного серця», як сам визнавав, доносячи до нас вогненну силу вистражданого слова правди і честі. Сьогоднішні не лишень студенти бачать його барельєф і алею пам'яті з іменною стелою в Інституті журналістики Київського Національного університету ім. Т. Шевченка. На рідній черкаській Звенигородщині виховує підрастаюче покоління музей його імені в Неморозькій школі та постійно діюча експозиція в районному краєзнавчому музеї...

З нагоди 100-річчя від дня народження Матвія Шестоपालа 2018 року в Національній Спільноті письменників відбувся добродійний вечір зі вшанування пам'яті майстра слова — Літератора, Перекладача, Педагога, Патріота — декана студентів-журналістів (1955–1957). У мережі інтернет можна прочитати про те вшанування.

В урочистостях взяли участь і виступили зі спогадами його учні, письменники, вчені, працівники преси й університетської науки: Ва-

дим Крищенко, Василь Яременко, Олександр Чорний, Микола Тимошик, Гриць Гайовий, Вадим Мицик, Микола Луків, Анатолій Краслянський, Іван Забіяка, Оксана Відоменко та інші.

«Ровесник жовтневого перевороту пройшов непростий шлях до істини, яка зробила його вільним у країні невільників, — написав з нагоди його ювілею «Урядовий кур'єр». — На відміну від обвішаних бойовими нагородами штабників, Матвій Шестопал мав лише два ордени: Червоної Зірки і Вітчизняної війни. Однак заслужена ним медаль «За оборону Сталінграда» в очах фронтовиків мала вищу ціну, ніж цілий іконостас зірок Героя на широких грудях генсека Брежнєва...» (Як Сталін Гітлера...).

Матвій Михайлович вирізнявся цільністю позиції в освітянському середовищі, як і в своєму житті попри інтриганські витівки ще з подачі його факультетських вірних носіїв радянської комуністичної журналістикотворчості. Бойовий гвардії-офіцер увійшов у фронтову журналістику у жовтні 1943 року військовим кореспондентом редакції газети 61-ої гвардійської стрілецької дивізії «Знамя победы». Студенти 60-х років минулого сторіччя захоплювалися образом свого улюбленого викладача зарубіжної преси з його листа, надісланого до газети «Красная Звезда» в 1942 році, опублікованого Іллею Еренбургом у книзі спогадів «Люди. Годы. Жизнь»²:

«Мне хочется быть точным, я боюсь каждый раз, что теперешние оценки могут повлиять на изложение прошлого. Приведу отрывки из письма, написанного мне в сентябре 1942 года фронтовым капитаном Матвеем Шестопалом, оно у меня сохранилось:

«У меня пропали жена, ребенок (говорю, как о вещи «пропали» — люди в оккупированных краях пропадают хуже вещей). Мою милую голобоглазую Украину распяли паскудные немцы... Никогда я так не дрожал за судьбу своего отечества, как теперь. Только и слышишь, что отошли на новые рубежи, что враг теснит наши войска... Когда мы кончим войну, помоем руки и сядем судить, кто что сделал для того, чтобы спасти страну, вспомним тех, кого нужно вспомнить и кого следует жестоко высечь за нерадивость или жульничество... Возможно, печать старалась учить общество на хороших примерах и получалось, что в нашей социальной жизни ни сучка, ни задоринки. Дорого нам обходится эта дидактика! Сталин бьет в набат. Газеты не преминут сейчас же поднять шумиху, сделать из этого очередную кампанию. Успокоить себя и других прежде даже, чем кончится «историческая» кампания. Они ведь кричали: «Не забывайте мудрых исторических слов сверхгениальнейшего (это обязательно, хотя в этом меньше всего надобности) Сталина. Но наша граница

2 Эренбург И. Люди, годы, жизнь. Воспоминания. Кн. 5. Новый мир. 1963. № 1–3.

на замке, ее надежно защищают верные часовые и т. д.)... Это же самоубийство!.. В общем, многое мы делали плохо и за это сейчас отдуваемся. Я думаю, что не только мы немцам мозги вставим, но и некоторым нашим. Война нас многому научит».

Не знаю, дожил ли капитан М. Шестопад до наших дней. Да и о многих других мне ничего не известно. Я писал в те годы:

Слов мы боимся, и все же прощай!
Если судьба нас сведет невзначай,
Может, не сразу узнаю я, кто
Серый прохожий в дорожном пальто...
Странно устроен любой человек:
Страстно клянется, что любит навек,
И забывает, когда и кому...
Но не изменит и он одному:
Слову скупому, горячей руке,
Ржевскому лесу и ржевской тоске...»

Війна, на жаль, багатьом нашим не вставила мізки і мало чому навчила. Особливо задля тих, хто виборів фронтове право залишатися усвідомленим українцем своєї блакитноокої України і людиною патріотичної честі.

«Автора багатьох наукових праць і навчальних посібників із зарубіжної преси 1965 року звинуватили в «українському буржуазному націоналізмі» — за підтримку вимог студентів про поліпшення навчального процесу на факультеті. Його виключили з партії та заборонили працювати в університеті. Комусь це може видатися фанатизмом і нікому не потрібною самопожертвою, якби Василь Симоненко, В'ячеслав Чорновіл, Борис Олійник, Микола Шудря, Віктор Полковенко, Іван Білик, Микола Сом, Вадим Крищенко, Віталій Коваль, Степан Колесник і десятки знакових творчих особистостей не були вихованцями Матвія Шестопада. Для них він став не лише наставником, а й прикладом, — зазначено на сайті «Урядовий кур'єр» видання Кабінету Міністрів України. — Нині, коли нас переконують, що завдання працівників ЗМІ — просто інформувати про події й збирати коментарі фахівців та експертів, згадаймо, що репресований корифей журналістики започаткував в СРСР епоху думаючих журналістів. Не менші його заслуги в обстоюванні українства...»³.

У щоденнику 7 травня 1966 року Матвій Михайлович записав:

«До 50-річчя радвлдади треба прийти з барабанним боем, а тут судові процеси затіяли місцеві дурники (ну, звичайно ж, з наказу московських верхів... Учора судили українських інтелігентів, а сьогодні

3 Шпак В. Репресована совість журналістики. Урядовий кур'єр. 2017. 7 листоп.

торжества опереткової дружби народів! Не годиться). Думайте, провінціали!

... Не можна не рахуватися з громадською думкою, якщо не своєю, вітчизняною, то хоч світовою. Це вже прогрес. Шкода — років мало лишилося, а то БУТИ Б МЕНІ СВИДКОМ ПАДІННЯ ЦІЄЇ ГАНЕБНОЇ ІМПЕРІЇ...

Хочеться написати Хрущову. Він все ж таки обезсмертив себе поваленням культу і деякою демократизацією суспільного життя. Напишу! Хай лишиться хоч для нащадків, для історії, для ПРАВДИ! Я їй служив і до скону служитиму»⁴.

Коротка в часі епоха хрущовської відлиги все ж сприяла незалежному становленню спеціальності «українська радянська журналістика» та започаткуванню проявів інакодумства в лавах студентів наступних наборів «ідеологічних бійців партії».

На перший погляд, не пов'язувані між собою поняття «бунт» і «факультет журналістики», як скальпель і наркоз, але іноді стають спорідненими в діях. Адже без такого одвічно перевіреного інструментарію годі собі уявити медичну хірургію в лікуванні хвороб людського організму. Журналістика — ідейна основа ідеологічного організму будь-якої державної системи. Хіба передбачає вона бунтарське волевиявлення? Та ще й на ранній факультетській стадії плекання й формування фахівців партійної інформаційної «демократії»?..

... Події на факультеті в далекому 1965 році сьогодні насправді «заховані» в архівних протоколах партійних рішень бюро, парткомів, райкомів, міськкомів, аж до ЦК компартії України. А тоді за стінами гуманітарного Жовтого корпусу розбурханим юначим прибоєм загрозівало студентське поривання майбутніх журналістів, філологів, юристів та істориків.

Чому виник, означений переляканим парткомом і ректоратом «ультиматум», як адміністративна реакція на незвичну для партійної бюрократії тодішню непередбачувану партійну позицію студентської «Заяви» з факультету журналістики?

Відтворити ті події й детально осмислити їх можна в єдиний спосіб: доторкнутися до першоджерел, які розпорошені в архівних сховищах, у ще живих душах учасників, котрі зберігають у своїй пам'яті дати подій, імена, ситуації. Це непросто за відстанню часового виміру. Доба компартійної диктатури нищила людську гідність і честь у ідеологічного працівника, щоб вони не мали принципового значення. Бо кожен мав бути, як усі: глухонімим, підсліпуватим і слухня-

4 Компартійна інквізиція. Невідома спадщина Матвія Шестопала / упоряд. М. Скорик. Київ : КИТ, 2017. С. 120.

ним виконавцем єдино правильної історичної думки партійних рішень із Кремля.

Але ж були й такі, як Матвій Шестопад, не уподібнювані «як усі». Студенти знали, що як принциповий комуніст, він насмілювався публічно не погоджуватися з догматичною фарисейською наукою. Навіть у роки війни. Й ці іскри «вогню великого» передавалися майбутнім радянським журналістам. Тому й довіра до нього була беззастережно усвідомленою, бо бачили в ньому правдиву постать носія патріотичних чеснот і справедливості. І так беззастережно повстали проти бездарного викладацтва деякими «доцентами», проти майже суцільного засилля викладання російською, проти відсутності практичного компоненту в закріпленні здобутих знань. А потім так беззастережно захищати і його, коли збунтувалися, що «залишать університет», якщо Шестопала звільнять з університету і виключать із партії.

Один із ідейних вождів українського Шістдесятництва Іван Світличний скаже про той період з дошкульною правдивістю:

«У багатьох із нас одразу після ХХ з'їзду було багато наївного, рожевощого оптимізму, телячого ентузіазму, багато ілюзій, побудованих на піску; багатьом здавалося, що всі проблеми народного життя вирішаться одним махом, і нам нічого не лишається, як із високо піднятими прапорами урочисто марширувати до комунізму...»⁵.

Довірливі розворушені максималістські студентські душі, розчаровані цими подіями, заповзято шукали відповіді й «насагу» в публікаціях газети «Правда», котру зачитували в кабінеті журналістики, як інформаційно-публіцистичний «Буквар».

Там побачили в публікаціях не лише актуальні завдання у професійному вдосконаленні, а й своєчасні акценти щодо тих, хто має нести знання і в університетській науці та виховувати майбутні кадри. І водночас приміряли на себе роль випускників у практичній роботі за фахом.

Обереги правдивої духовності, ніби людська святість, уславляють своїх волелюбних борців за долю свого рідного народу, а саме таким і був наш незабутній Навчитель.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

Компартійна інквізиція. Невідома спадщина Матвія Шестопала. Упорядник М. Скорик. К.: КИТ, 2017.

Мусієнко Олекса. Шістдесятники: звідки вони? Літературна Україна. 21 листопада 1996 р.

5 Мусієнко О. Шістдесятники: звідки вони? Літературна Україна. 1996. 21 листоп.

Шпак Віктор. Репресована совість журналістики. Урядовий кур'єр. 7 листопада 2017.

Як Сталін Гітлера до влади привів. Урядовий кур'єр. Доступно: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/yak-stalin-gitlera-do-vladi-priviv/>

Эренбург Илья. Люди, годы, жизнь. Воспоминания. Книги четвертая и пятая. Новый мир», М., 1963 г.

REFERENCES

Kompartiina inkvizitsiia. Nevidoma spadshchyna Matviia Shestopala. Uporiadnyk M. Skoryk. K.: KYT, 2017.

Musiienko Oleksa. Shistdesiatnyky: zvidky vony? Literaturna Ukraina. 21 lystopada 1996 r.

Shpak Viktor. Represovana sovist zhurnalistyky. Uriadovyi kurier. 7 lystopada 2017.

Yak Stalin Hitlera do vlady pryviv. Uriadovyi kurier. Dostupno: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/yak-stalin-gitlera-do-vladi-priviv/>

Erenburh Ylia. Liudi, hody, zhyzn. Vospomynanyia. Knyhy chetvertaia i piataia. Novyi mir», М., 1963 h.

Наукове видання

УКРАЇНСЬКИЙ ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПРОСТІР

Науковий журнал
Число 1 (5) за рік 2020

Засновник і видавець —
Київський національний університет культури і мистецтв

Виходить із 2018 р.

Технічне редагування та
комп'ютерна верстка

Сергій Шашенко

Редагування та коректура

*Оксана Гарачковська,
Наталя Дмитренко*

Редактор англomовних текстів

Марина Антонівська

Відповідальний секретар

Олексій Ситник

Підписано до друку 04.06.2020. Формат видання 70×100/16
Друк офсетний. Папір офсетний. Гарнітура PT Serif.
Ум-друк. арк. 23,4. Обл.-вид. арк. 22,35
Наклад 300 прим.
Зам. № 4444

Віддруковано з оригінал-макету на видавничо-поліграфічній базі КНУКіМ
м. Київ, вул. Чигоріна, 14.

Свідоцтво про внесення суб'єкта до державного реєстру видавців,
виготовників, розповсюджувачів видавничої продукції серія ДК № 4776
від 09.10.2014